

**“Ağrıdağ“ nəşriyyatı,
Bakı, 2003.**

FƏRMAN KƏRİMZADƏ

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

5 CİLDDƏ

BAKI - 2003

FƏRMAN KƏRİMZADƏ

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

2-ci CİLD

BAKI - 2003

Az
K56

***Kitab Fərman Kərimzadənin qızı
Qəmər xanım Kərimzadənin təşəbbüsü
və şəxsi vəsaiti hesabına nəşr olunur.***

MƏSLƏHƏTÇİLƏR:

Abel MƏHƏRRƏMOV

Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü,
BDU-nun rektoru, professor;

Nizami CƏFƏROV

Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü,
Atatürk Mərkəzinin müdiri, professor,
millət vəkili;

Kamal ABDULLAYEV

Azərbaycan Slavyan Universitetinin
rektoru, professor.

TƏRTİB EDƏNİ:

Qəmər KƏRİMZADƏ

REDAKTORU:

Əziz ƏLƏKBƏRLİ

filologiya elmləri namizədi

**Kərimzadə Fərman. Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, 2-ci cild,
Çaldıran döyüşü (roman), B., “Ağrıdağ”, 2003, 328 s.**

“Çaldıran döyüşü” görkəmli dövlət xadimi, sərkərdə və şair, ulu tariximizdə xüsusi yeri olan Şah İsmayıl Xətəinin həyatından, çoxcəhətli ictimai fəaliyyətindən bəhs edən “Xudafərin körpüsü” dilologiyasının ikinci kitabıdır.

Siyasət meydanına yenicə qədəm qoyan Şah İsmayılın vahid və qüdrətli Azərbaycan uğrunda apardığı gərgin mübarizələr, ağıllı dövlət xadiminin mədəniyyətin və sənətin yüksəlməsinə göstərdiyi qayğı, xalqımızın orta əsr məişət tərzi romanın əsas mövzusudur.

4702060101
K ----- Qrifli nəşr
064 – 2003

© “Yazıçı” nəşriyyatı, 1987.

© Q.Kərimzadə, 2003.

ÇALDIRAN DÖYÜŞÜ

PROLOQ

“Hər yer zülmətdi. Bəlkə gecədi? Bəlkə hələ səhər açılmayıb? Bir səs-ün də yoxdu. Mən hardayam? Niyə belə olsun? Yaxşı, axı, adam çox idi... Dayan... dayan... Mən müharibədə deyildim bəyəm? hə... Hə... Əbih Sultanı gətirib Cəbonidə İsmayıla təhvil verdim. Günün günorta vaxtı müharibə başladı. Dağın üstündəki cığırla çapıb gələn Şirvanşah atlılarının başı üstündə qızılı işləməli yaşıl ələmlər vardı. Bax ondan sonra heç nə yadıma gəlmir. Bəlkə mən ölmüşəm? Bəlkə qəbirdəyəm? Əgər qəbirdəyəmsə, bəs onda niyə inkir-minkir məni sorğu-suala tutmur? Yox, bura nə cənnətdi, nə cəhənnəm...”

Qaçaq Muradın huşu özünə qayıdırdı. Başının üstünü almış ölüm qəbirdə onu tərkləmişdi. Döyüşdən sonra onun kimi xeyli adamı dəfn eləmişdilər, özləri də çıxıb getmişdilər. Dədə bəyin bilmədən vurduğu nizə zərbəsindən Qaçaq Murad xeyli qan itirmişdi və onu ölmüş bilib dəfn etmişdilər.

Üstündən xeyli keçəndən sonra o, özünə gəlmişdi. Bədəni selin-suyun içindəydi, nəfəs almaq çox çətin idi. Ağzı da, burunu da parça ilə sarınmışdı. Qollarını tərپətmək istədi. Yox, qolları da həmin parça ilə bədəninə sarınmışdı. Qalxmaq istədi, mümkün olmadı. Yalnız indi başa düşdü ki, qəbirdədir, onu kəfənə büküblər.

“Ey tanrı, axı mənim günahım nəydi ki, öldürüb dəfn eləyəndən sonra diriltmisən. Bəs qəbirdə də adamı dirildərlər? İndi mən buradan necə çıxım?”

Çiyində ağrı vardı. Amma qəbirdə olduğunu hiss eləmək o ağrıdan qat-qat dəhşətli idi və bu dəhşəti dərk edəndən sonra heç bir ağrı onunla müqayisə edilə bilməzdi.

Barmaqlarını tərپətdi. Barmaqları salamat idi. Orta barmağını bədəninəki kəfənə ilişdirib dartdı. Bir şey çıxmadı, ikinci dəfə dartanda cırılan kəfənin səsini eşitdi. Yox, o, qəbirdədi. O, yuxu görmür. Barmağı kəfəni cırdıqca, qolu rahatlığa çıxırdı. Sonra qolunu qatlaya da bildi, sifətini də kəfəndən xilas elədi. İndi bir az rahat nəfəs ala bilərdi. Əlini qaldıraraq yuxarı toxundurdu. Ağac döşəmişdilər. Daş olsa, işi əngəl ola bilərdi. Yaxşı,

indi necə eləsin? Ağacı haradan çıxartsın ki, torpaq tökülüb onu basmasın. Hər halda baş tərəfdən olmaz. Onda nəfəsi tengiyər, torpaq altdan çıxıb bilməz. Ortadan ağacın birini qanırıb qəbrin içinə saldı və üstünə torpaq tökülməyə başladı. İkinci, üçüncü ağacları da çıxartdı. “Qoy torpaq tökülsün, onun altından çıxıb bilmərəm. Çətin deyil. Yəqin ki, qəbri çox da dərin qazmayıblar. Müharibə yeridi, kimdi kamali-səliqəylə qəbir qazan”.

Torpaq oyulub qurşağına töküldükcə, onu aşağı, ayaqlarının üstünə itələyirdi. Qəbir torpaqla dolanda deyəsən işığa bənzər nəşə göründü. Qaçaq Muradın ümidi artdı. Ağacları bir-bir çıxardırdı. Torpaq onun üstünü alanda ikiəlli bu torpağı eşdi, eşdi və nəhayət, qalxıb oturma bildi. Bir az da dözm, bir az da səbr. Birdən-birə o, sinədolusu nəfəs aldı və sərin, təmiz hava onun başını gicəlləndirdi, gözünün qabağında qığılcımlar oynadı. Bu qığılcımlar bir yerə yığılıb böyük kürə şəklini aldı.

Kənardan baxan olsa görərdi ki, təzə qəbrin batmış torpağı içindən lopa bıqları, iri burnu, piyalə gözləri olan bir baş çıxıb, ölümcül vəziyyətdə dayanıb. Qıyılmış gözləri üfüqdən qalxan qan rəngli aya baxır.

Qulağına səs gəldi. Bu səs onu özünə gətirdi. Aralıda çaqqallar ulaşırdı.

“Əzrayılın çəngindən çıxıb çaqqala qismət olmaq lap gülünc olar. Qəbirdən çıxmaq lazımdı”. O, torpağı eşib sinəsinə qədər çölə çıxartdı. Artıq əlləri çöldəydi. Daha xilas olmuşdu. “Bir dəfə qəbirdə uzananın ömrü əlli il uzanır. Belə yerdə ki, tanrı məni diriltdi, çaqqal nədi, heç canavara, şirə, pələngə də can vermərəm”. Birdən onun ağına dəhşətli bir fikir gəldi. “Olmaya mən xortdamışam? Xortdamaq ölməkdən bətdir. Xortdayan ən vəhşi heyvandan da pisdir. Əgər belədirsə, onda ölüm yaxşıdır. Mən xortdamışam. Nə bilim xortdayan necə olur?”

Bu fikir onu tez tərək elədi. Qəbirdən çıxanda tərliydi, indi sərin hava onu üşütdü. Lüt-üryan idi. Kəfən qəbirdə qalmışdı. Heç o kəfəni çıxarmaq fikrinə də düşmədi. “Xortdayanlar ağ kəfəndə gəzirlər. Yaxşı, bəs mən indi əynimə nə geyəcəm? Hanı ordugah? Bir səs-ün eşidilmir axı...”

Qəbirdə olanda onun bircə fikri vardı. Necə olursa-olsun

bayıra çıxmaq. İndi işıqlı dünyaya çıxanda min dənə dərd onu götürmüşdü. Əyninə paltar tapmaq, harada olduğunu öyrənmək, bir kənd-kəsəyə çatmaq.

Ayağa qalxdı. Amma əlləri ilə qabağını tutdu. Qaçaq Murad hamamda fitə ilə çiməndə də utanırdı. İndi bu ayılı gecədə, düzün ortasında lüt, anadangəlmə dayanmağına elə xəcalət çəkirdi ki.

Çiyini bərk sızıldayırdı. Amma onun hayında deyildi, Qəbirdən çıxmış ölü hansı ağrıya fikir verəcək? Təzə qəbirlərin yanından keçdi. Artıq ayın işığı da çoxalmışdı. Bir az aşağıda nəsə parıldayırdı. Yaxınlaşdı. Bu ölmüş döyüşçünün sinəsinə düşüb qalmış qalxan idi. Bura ki lap döyüş meydanıdı.

Murad qaçaqlıq eləyəndə, karvan qabağı kəsəndə heç adamların əyninin paltarını soyundurmamışdı. İndi ölmüş döyüşçünü soyundurmaqdan başqa əlacı yox idi. Əvvəl döyüşçünün məstlərini çəkib çıxartdı, Sonra şalvarını və çuxasını soyundurdu.

İndi hara getsin? Bu döyüşdə kim qalib gəlib? Şirvanşahmı, İsmayılmı? Onun heç nədən xəbəri yox idi. Yəqin ki, İsmayıl. Yoxsa onda Muradı heç kim dəfn eləməzdi. Bu soyundurduğu da Şirvanşah qoşununun döyüşçüsünə oxşayırdı. Onda İsmayıl Şamaxıda olar.

“Yox, mən onların yanına gedəsi deyiləm. Onlar artıq mənə dəfn eləyiblər. Bir daha onların gözünə görünsəm, mənə xortdamış bilərlər. Bu zəhrimara qalmış yara mənə incidir. Buna bir əlac eləyə bilsəydim, çıxıb öz ellərimizə gedərdim. Bəsdı, böyüklərdən gördüyümü görmüşəm”.

Qaçaq Murad paltar dərdindən qurtarandan sonra onu təzə bir dərd aldı: hara getsin? Dərdini kimə desin? Yarasını harda sağaltdırın? İndi yara daha bərk göynəyirdi, ürəyi oyulurdu. Bir daşın üstündə oturdu. Çənəsini yumruqlarına söykədi. Sonra adəti üzrə sol əlini bığına çəkdi. Bığından torpaq tökülürdü. “Qəbrə girib çıxan adamın bığından düyü tökülməyəcək ki...”

Sonra onun gözü ayın zəif işığında paltarını soyundurduğu meyitə sataşdı. “Görəsən kimdi, haralıdı bu bədbəxt? Yazığı dəfn də eləməyiblər. Dünyanın işinə bax, qəbirdən çıxan dəfp olunmayan paltarını geyir. Bu paltar, sahibinə nə xoşbəxtlik

gətirdi ki, mənə də gətirsin?!”

Murad hiss eləyirdi ki, halı heç yaxşı deyil. Bədəninə süstlük, qollarında və biləklərində gücsüzlük var. Belə getsə, onu dəfn eləyən də tapılmayacaq, meyiti bu düzlərdə qalıb qarğaquzğuna yem olacaq. Burda ona kim sahib duracaq? Şirvanın öz oğullarının meyitləri tökülüb qalıb.

Səs gəldi, addım səsləri. Bu, at ayağının tappılısına oxşayırdı. Həm də çidarlı at ayağının səsinə. Ürəyində yeni bir ümid işığı yandı. Əgər o, insan ayağının səsinə eşitseydi, bütün ümidləri alt-üst olardı. Atdan ziyan gəlməz. Qalxanda azacıq səndirlədi. Sərxoş adamlar kimi başı gicəlləndi. Ayaqlarını torpaqda hiss eləməyə çalışdı. Gözlərini bir anlıq yumub açdı. Başını silkələdi ki, bu zəiflik keçsin. Deyəsən indi bir az özünə gəlmişdi.

“Atı tutmaq lazımdır”, – fikirləşdi və səs gələn tərəfə yeridi. At onu görüb qaçmadı. Qulaqlarını cütləyib oxrandı. Murad yavaşca əl atıb atın yalından yapışdı. Heyvanın belində yəhər, çul da yox idi. Əyilib bir əlli çidarını açıb başına keçirdi, ayağını daşın üstünə qoyub birtəhər atın belinə qalxdı. Üzüüstə düşdü. At onu götürüb aparacaqdı. Bu atın sahibi kimdi? Onu necə qarşılacaq? Bu daha ondan asılı deyildi. Hər şey Muradın bəxtindən asılıydı.

1

“Səkkiz behişt” sarayının həyətidəki çinarın yarpaqları qızıl kimi saralıb tökülmüşdü. Çinarın çılpaq gövdəsi neçə rəngə çalırdı. Qırmızı, göy, yaşıl, sarı.

Şah İsmayıl şəbəkə pəncərəni yuxarı qaldırıb, altındakı dağını vurdu. Rənglər itdi. Qabığı ordan-burdan soyulmuş, ağ, gövdəli çinarın yuxarı budaqlarında bir neçə yarpaq qalmışdı. Çinarın dibindəki mərmər hovuzun nçərisində isə xəzəllər suyun üzünü örtmüşdü.

O, çinara niyə bu qədər diqqətlə, zəndlə baxırdı? Əvvəl özü də bilmirdi. Çinar həmişə gözəldir. Yarpaqlayanda da, xəzəlini tökəndə də. Amma elə buna görəmi? Neçə vaxtdı gözü bu ağacda qalıb? Yox, deyəsən...

“Bu çinarı babam, qüdrətli Həsən padşah əkdirib. Bu ağ göv-

dəli ağac Ağqoyunlulardır... Bəli, sülalədir. Amma dövrünü sürmüş sülalə. Onun başında bir neçə yarpaq qalıb. Onlar da Əlvənd Mirzədir, Murad Mirzədir. Daha sülalədən heç bir kömək gözləməyə ümidləri yoxdur. Ona görə də yüngül bir meh lazımdır ki, onlar da qopub torpağa düşsünlər və çürüməyə başlasınlar.

Bəs mən kiməm? Bu çinarla qohumluğum olsa da, mən onun budaqlarında bitmədim. Çinar çinarla qohum olsa da, amma hərəsi ayrı-ayrı bitir. Mən yeni bir sülalənin başlanğıcıyam. Hansıdır o sülalə? Şah İsmayıl sülaləsi? Yox.”

Gənc şah bir neçə saatdır ki, heç kimi yanına buraxmır, fikirləşir, düşünüb-daşınırdı. Əvvəlcə sevincini öz-özü ilə bölüşmək üçün tək qalmışdı. Onun gözləri da dolmuş, dəsmalla gözünün nəmini silmişdi. Bu ana yetişmək üçün o nələrdən, hansı müsibətlərdən keçib gəlmişdi. Təklidə qalıb sevinməyə haqqı vardı. Sevincini kimlə bölə bilərdi ki? Ana yox, qardaş yox... Ata barəsində düşünməyə də dəyməzdi. Onun ölümü o qədər uzaq idi ki... Sevincini isə sərkərdələrlə, bəylər, əmirilər, vəzirlərlə bölüşmək istəmirdi. Onsuz da onlar sevinir, onlar əylənir, məclislər düzəldirdilər. Ən böyük sevinc onun özü-nünkü idi. Həmin sevinci o babaları Şeyx Səfiyyəddinlə, Şeyx Əli, Şeyx Sədrəddin, Şeyx Cüneydlə bölüşərdi. O, atası ilə günlərlə diz-dizə oturub sevincini izhar eləyərdi. Axı bu yolu onlar qoymuş, onlar çarpışmış, onlar qılınc çalıb, qurban getmişdilər. Cəsarətli, cürətli, inamlı igidlər bu günü nə qədər gözləmiş, nə qədər arzulamışdılar ki, parça-parça olmuş Vətənin başını bir yerə yığsınlar, gücünü, qüdrətini artırınsınlar. Həmin əqidə yolunda Vətən torpağına qanlar tökülmüşdü. Kim bilərdi ki, o böyük məqsədi, bu nəsildən aman-zaman ilişib qalmış on üç yaşlı oğlu İsmayıl həyata keçirəcəkdi. İndi atası və babaları başlarını qaldırıb bu günü görəydilər. Onda o da ürək dolusu sevinər, bilər ki, əcdadlarının onun bu böyük işindən xəbərləri var.

Yox, bu sevinc də yarımçıqdır.

Yaxşı, yeni çinarın adını nə qoysun? Heydərilər sülaləsi? Yox. Tədbiri tökən, yolu göstərən ulu babadır. Şeyx Səfidir. Kaş o ulu babası indi onun yanında olaydı və öz məsləhətlərini

verəydi. Yazılan bir ayrı. Hər saatin öz hökmü var. Onun, saat-basaat, günbəgün görəcəyi işlər üçün babasından alacağı məsləhətlər necə də yerinə düşərdi. Həmin çinar demək hələ neçə nəsil bundan əvvəl əkilib. O çinar bu həyətdəkindən də böyükdür. Bəs nə qədər davam edəcək? Axı nəsil də o təkdir, yeganədir. Bu gənc yaşında başına bir iş gəlsə, kim o çinari bəsləyib böyüdəcək?!

Yerdəki iri, kətəbə naxışlı xalçanın üstü ilə məstlərini asta-asta basaraq yeridi. Başını qaldırıb qızılı naxışlarla işlənmiş səqfə, sanki insan əli toxunmamış nəfis divarlara, baş tərəfdə qoyulmuş, qızıl ayaqlı taxta baxdı. “Biz qalanın hücrəsində əzab çəkəndə, dayım Sultan Yaqub burada hökmlər verirdi. Bizim anamızla bərabər həbsə alınmağımızın, Sultanəlinin öldürülməsinin fərmanları da burada verilib. Dünya, çərxi-fələk çevrildi. Həbsdəki saraya gəldi, saraydakı torpaq altına gömüldü!”

Gördüyü müsibətlər, çəkdiyi ağırlar onun fikrini vaxtından əvvəl yetişdirmiş, İsmayıl on səkkiz, iyirmi yaşlı bir igid kimi bişmişdi. Boyu hələ çox qalxmasa da o, qılınç çalıb, ox atmağı, at oynatmağı öyrənmişdi.

Yenə dönüb taxta baxdı. Onun sarı parıltısından gözlərini xeyli ayıra bilmədi. Necə də rahat, təmkinli hökmlüdür. Cansızdır, cəsədsizdir, amma üstündə oturanlara hikkə verir, hakimiyyət verir. Asa da bilir, kəsə də bilir. Sorğusuz-sualsız, dünyanın altını üstünə çevirir, ölkələri qana da çalxayır. Əsl tilsim, əsl möcüzə bu taxtdır. Çağırdığı şəxs illərlə döyüşlərdən, qırğınlardan keçib ona tərəf gəlir. Özü isə heç kimə sona qədər etibar göstərmir. Necə də rahat, necə də cazibəli və gözəldir, Təbriz bazarından bir gədanı tutub gətirib onun üstündə oyləşdirsən, dönüb əjdaha olar.

Dilsiz-ağızsız taxt ona çox şeylər deyirdi. Çox şeylər vəd edirdi. İsmayıl isə hələ də onun üstündə oturmamışdı. Başına gələn bu qədər əzab-əziyyətdən qorxmamışdı, amma taxtdan qorxurdu. Elə bilirdi ki, oturan kimi taxt onu öz hakimiyyəti altına alacaq, onun niyyətlərinə unuduracaq, babasının qoyduğu yol-ərkandan çıxarıb üzünü biyabana çevirəcəkdir.

Yox, dayısının əsarətinə dözmüşdü, ancaq taxtın əsarətinə

dözməyəcəkdi. Bu taxt qızıldan olsa da, onu yaxşı suvarılmış Dəməşq qılıncına döndərəcək. Onu öz əqidəsinə tabe edəcək, əmrini taxta verəcək. Qoy taxt Ələddinin çırağı kimi, o çırağın qulu kimi onun əmrlərini yerinə yetirsin.

O, taxtda oturmaqdan bir də ona görə qorxurdu ki, yeri rahat olar, arxayınlaşar. Arzularının başa çatdığına inanar, o biri hökmdarlar kimi kefə, mey-məzəyə qurşanar. Onun yeri anadan olandan bəri nə qədər narahat idisə, indi də elə narahat olmalıdır. Bir ana bətnində rahat olmuşdu, bir də bu fani, vəfasız dünyadan köçəndən sonra rahat olar,

Onun əsl taxtı yəhərdir. İldırım kimi irəli şığıyan atın üstündəki yəhər. Onun arzularını, əməllərini həyata keçirəcək bir vasitə varsa, o da odu.

Bu fikirdən İsmayıl rahatlıq tapdı. Amma onu heç kimə açmayacaqdı. Bu onun özünə lazım idi. Yəhər üstündə oturan sərkərdə düşmən qoşunu ilə üz-üzə gələndə tac gücsüz olur. Onda yəhərdəkinin hökmü bütün taxtdan verilən şah fərmanlarından irəlidir. Onun isə yəhər üstündə görəcəyi işlərin sayı-hesabı yox idi: günbatanda Sultan Bayazid kimi qüdrətli bir hökmdar var. Şirvanda işlər yoluna qoyulmayıb. Əlvənd Mirzə Diyarbəkrdə oturub, yeni məqam gözləyir. Murad Mirzə Şirazi, İsfahanı, Bağdadı, əlində saxlayır. Təkcə Mavərennəhrdə sakitlikdir, Teymur nəslindən olan Babur Səmərqəndi, Buxaranı tutmaq istəyir. Orada hələlik qüdrətli hökmdar yoxdur. Xorasanda Hüseyin Bəyqara çox güclüdür. Ondən qorxmağa, çəkinməyə dəyməz. Mir Əlişir Nəvainin vəzirlik etdiyi Heratda xəzinə orduya, hərbi səfərlərə yox, tikintilərə, şerin, elmin, sənətin fərəc tapmasına xərclənir.

Əbrkuh rəis Məhəmməd Kerrenin, Səmnan Xarə və Firuzgah Hüseyin Qiya Çələbinin, İraqi-ərəb Barik bəy Pərnakın, Kaşan Qazı Məhəmmədin, Diyarbəkər Qasım bəyin, Kirman Əbülfət bəy Bayandurun əlindədir. Hamısı da düşmən, hamısı da Murad Mirzənin, Əlvənd Mirzənin tərəfdarı.

Ona, Şah İsmayıla tabe olan tək Azərbaycandır. Əlvənd Mirzə ilə Murad Mirzə ölkəni iki yerə parçalayanda, Əlvənd Mirzəyə Şirvan, Naxçıvan, Muğan, Qarabağ, bir də Arazdan

aşağıda Təbriz, Xoy, Mərənd, Salmas, Ərdəbil qalmışdı. Alma kimi iki yerə bölünmüş ölkənin sərhədi Qızılüzən çayından keçirdi. Ağqoyunluların bu iki şahzadəsinin ölkə bölməsini fikirləşəndə, İsmayılın yadına kökə üstündə ağlayan iki uşaq düşürdü. Kökəni bölüb uşaqları sakitləşdirən kimi, ölkəni də bölüb könlünü almışdılar.

İndi bu torpaqları birləşdirmək üçün nə qədər qanlar axacaq. Ölkə bir olmasa onun qüdrətindən, gücündən danışmağa dəyərmimi?! Güclü qonşu-dərəbəylər yanında gərək qorxaq uşaq kimi danışmayasan. Bir də gözünü açıb görərsən ki, səni udublar. Hələ ölkənin heç bu yarısında da əmin-amanlıq yoxdur. Ölkədən yox, saraydan, Təbrizin özündən başlamaq lazımdır.

O, əlini əlinə vurdu. Xidmətçi içəri girib ikiqat oldu.

– Nəcməddin Gilanini və Hüseyn bəyi yanıma çağırın.

Xidmətçi çıxan kimi göy əbasının sinəsində saqqalı pambıq kimi görünən Nəcməddin Gilani və ondan sonra da Hüseyn bəy Lələ içəri daxil olub təzim etdilər.

– Əyləşin!

Amma özü oturmamış, heç birisi oturmağa cürət etmədi. İsmayıl taxtda yox, divar dibində düzülmüş döşəkçələrin yanındakı kürsüdə oturdu. İndi onu saray adətlərinə əməl etmək yox, fikirləşdiyi işin gedişi maraqlandırırdı.

– Şeyx Gilani, Təbriz əhlinin nə qədəri şiə olar, nə qədəri sünnü?

Şeyxin başındakı ağ çalmanın qəhvəyi cızıqları vardı. Həmişəki kimi ağ, gün görməyən yumşaq dərilə sifətində sakitlik, arxayınlıq hökm sürürdü.

– Şiələr azdır.

– Nə qədərdir? Axı özünüz mənə dəqiq, dürüst danışmağı öyrətmisiniz!

Şeyx Nəcməddin Gilani Lahicanda və Ərçivanda ona elmləri öyrətmiş, o vaxtdan bəri bir gün də olsun, onun yanından aralanmamışdı. O, Şeyx Səfiyyəddinin dostu və qayınatası Zahid Gilaninin nəslindən idi və həmin dostluq iki yüz əlli ildən artıq idi ki, davam eləyirdi.

Nəcməddin Gilani sayı dürüst bilirdi. Amma deməyə ürək

eləmir, nəticəsindən qorxurdu.

Ey imam Sahibi-Zaman, Təbriz əhlinin üçdən biri şiiyədir.

– Eyb eləməz, o sayı biz çoxaldırıq. Xütbəni Nəsryyə məscidində oxuyacaqsınız. Elə orada sünnüləri şiiyə dəvət etməliyik.

Nəcməddin Gilani gözlərini barmaqlarına dikmişdi. Barmaqlarının arasından təsbehin daşları yüngülcə sürüşüb keçir, o, ehtiyatla tərpənirdi ki, daşların səsi eşidilməsin.

– Nədi? Sözlü adama oxşayırsınız. Yoxsa mən səhv eləyirəm? İkiniz də fikrinizi buyurun!

Əvvəl Nəcməddin Gilani başladı:

– Bizim indi bir fikrimiz var, ya Sahibi-Zaman! Ələ keçirdiyimiz bu dövləti hər vasitə ilə kücləndirmək. Dostların sayını çoxaldıb, düşmənlərin sayını azaltmaq lazımdır. Əgər biz indi Təbrizdə sünnülərə zorla şiiyə qəbul etdirsək, onda Təbrizin özündə də düşmənlərimiz dostlarımızdan ikiqat çox olacaq.

Gənc şah bir an fikrə getdikdən sonra üzünü Hüseyn bəy Lələyə tutdu:

– Sizin fikriniz necədir?

– Şeyx çox doğru buyurur, qibleyi-ələm. Mənə də belə gəlir...

– Deməli, düşmənlərimiz çoxdur. Bəli, həddindən artıqdır. Ancaq onların heç biri nə Murad Mirzədir, nə də Sultan Bayazid. Vaxt gələcək, bizim düşmənimiz olmayacaq...

Şeyx Nəcməddin dilləndi:

– Sizin sözlərinizdə çox böyük həqiqət var, imam Sahibi-Zaman. Sünnülər bizi düşmən bilir. Ancaq bir var o, düşməne toxunmayasan, bir də var onu qızıqsırasan.

Şah İsmayıl gördü ki, onun fikrini heç biri başa düşmür. Təbriz onun üçün dünyanın ən böyük bazarlarından biridir. Burada hökmdardan çox bazar höküməndir. Bazar camaatı işə öz qazanclarını, dolanışığını əqidəsinə dəyişməyəcək. Sünnü, ya şii. Nə fərqi var onun üçün. Əgər fəth kimi Təbrizə girəndə onu alqışla qarşılamasaydılar, onda inanardı ki, onun məzhəbinə gəlməyəcəklər. Zamanın sahibinin simasında xilaskarlarını görürlərsə, demək, onun dalınca gedəcəklər.

Azərbaycan, Fars, Şiraz, Xorasan sünnüməzhəb müsəlman-

lar dənizində kiçik bir adadır. O adanın sahilinə güclü dalğalar çırpılır. Həmin dalğalar bu adanın qumunu da, torpağını da yuyub aparır. Ada qorunmasa onun müstəqilliyi də məhv olub gedəcək. Onu düşmən qarşısında yalnız əqidə gücünə saxlamaq mümkündür.

İsmayıl bunu başa düşürdü. Ona danışmışdılar, bilirdi ki, babası Şeyx Səfiyyəddin sünnü təriqətindən şiəliyə keçib. Demək, onun özü də elə belə fikirləşib.

O, başa düşürdü ki, Təbrizdə sünnüləri şiə məzhəbinə dəvət edəndə, şəhərdə narazılıq, həyəcan başlayacaq. Amma eyni vaxtda Murad Mirzənin hökmdar olduğu ərəzilərin əksər əhalisi onun tərəfinə keçəcək. İsmayıl özü susmuşdu ki, bir gün onun babası Şeyx Səfiyyəddindən soruşurlar: “İranda padşah qoşunları çoxdur, yoxsa sənin müridlərin? Cavab verib ki, mənim müridlərim padşah qoşunlarından iki dəfə artıqdır”. Demək, indi onun qoşunu ilə Ərdəbil Darülrşadının müridləri birləşsə, onun qarşısında heç bir qüvvə dayana bilməz. Düşməni qızıdırmaq lazımdır. Qoy dost da, düşmən də ilk gündən bilinsin. Xüsusən paytaxtımız Təbrizdə.

– Şeyx Nəcməddin, xütbəyə hazırlaşın. Bu gün xütbə oxunmalı, mən taxta çıxmalıyam. Məsciddə özüm də olacağam.

Hüseyn bəy fikirli oturmuşdu. Görünür, Şeyx Nəcməddinlə əvvəldən bu barədə danışmış.

Hökmdarı fikrindən döndərə bilməməkləri onu fikrə qərq eləmişdi. Əvvəldən danışib saraydakı vəzifələri bölmüşdülər. Şeyx Nəcməddinə səltənətin sədarəti həvalə olunmuşdu. Hüseyn bəy isə əmirələməyə vəzifəsini görəcəkdə. Zəkəriyyə Keçəçi vəzir, Dədə bəy isə qorçubaşı təin ediləcəkdə.

Birdən Hüseyn bəyin yadına nə düşdüsə, icazə istəyib ayağa qalxdı:

– Ya imam Sahibi-Zaman, zərbcəyə ilk sikkəni kəsib. Göstərməyə gətirmişəm. Buyurub baxa bilərsiniz.

İsmayıl onun verdiyi pulu aldı. Üstündəki yazıları oxudu. İndi onun sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Hökmdarlığın ilk nişanəsi onun ovcundaydı. Orada peyğəmbərin, imamların, bir də özünün adı yazılmışdı.

– Əmirələməra, – o artıq Hüseyn bəyi rütbəsi ilə çağırırdı.
– Deyirsiniz yəni Təbriz bazarında sünnülər imamların adı yazılmış bu pulla alver eləməyəcək?

– Necə eləməyəcək? Puldən üz döndərərlər!

– Onda hazırlaşın.

* * *

Təbrizin Nəsriyyə məscidini Uzun Həsən tikdirmişdi. Eyni vaxtda onun günbəzi altına on mindən çox adam yığılırdı. Bu gün isə cümə günü olduğundan, hökmdarın taxta çıxması münasibəti ilə xütbə oxunacağından məscidin həyətinə də iyne düşməyə yer yox idi. Çınarlardan tökülən xəzəllər camaatın çiyində, çalmasında ilişib qalırdı. Məscidin günbəzinə və divarların üstünə dəstə-dəstə ağ və göy göyərçin qonmuşdu. Adətən bu məscidə cümə günləri sünnülər toplaşır, şiələr isə məhəllə məscidlərində olardılar. Amma indi buraya gələnlərin əksəriyyəti şiələr idi. Məscidin öz axund və mollaları nə edəcəklərini bilmirdilər. Təyin olunmuş vaxtda Nəcməddin Gilani camaat namazına dayandı. İsmayıl, Hüseyn bəy, Qara Piri bəy Qacar, Bayram bəy Qacar və digər qızılbaş sərkərdələri də onun arxasında ayaqyalın dayanıb namaz qılıb qurtardılar. Bundan sonra İsmayıl məstlərini geydi. Belindəki qılıncını çəkib minbərin yanına gəldi. Firuzə rəngli kaşılar, bu kaşılar üstündəki ərəb əlifbası kimi qıvrılıb açılan gül-çiçək təsviri məscidə xoş bir əhvali-ruhiyyə verirdi.

Nəcməddin Gilani minbərə qalxdı. Məsciddə siyirməqılınc dayanan İsmayıla baxıb özünü itirdi. Amma xütbəni oxumağa başladı.

– Bismillahir-rəhmanir-rəhim... Məhəmmədən rəsulillah, Əliyyəvən vəliyyullah...

Məscidə xəfif bir uğultu yayıldı. Məhəmməddən sonra gələn əfzəl xəlifələrin, həmişə adları böyük təmtəraqla bu minbərdə eşidilən Əbubəkrin, Ömər, Osmanlı adlarının üstündən indi sükutla keçirdilər. O xəlifələrə görə bura yığılanların bir qismi başlarına dörd hörüklü çalma qoymuşdu: Deməli, peyğəmbərdən sonra onun valisi dördüncü xəlifə Əli hesab

edilir. Nəcməddin Gilani xütbəni davam etdirmək istədi. Amma İsmayıl işarə verdi. O, dayandı, adamlara baxdı. Sonra aram-aram sözüne davam elədi:

– Ey müsəlmanlar, imam Sahibi-Zaman zühur edib ki, sizi zillətdən xilas etsin. O, sizin qarşınızda qılıncını siyirib dayanıb. Sizlərdən kimin günahı yoxdursa, bu məhşər ayağından sağ-salamat keçəcək, kimin günahı varsa, həmin şəxs elə buradaca öz günahını yuya bilər. Mənim dediklərimi təkrar eləyin.

Bu, doğrudan da, məhşər ayağı idi. Məsciddə hələ heç kim namaz qılan vaxt şeyxin “allahu əkbər” gəlməsindən başqa, heç bir sözünü təkrar etməmişdi. İndi on mindən çox adam “Əliyən-vəliyyullah” kəlməsini təkrar etməliydi. Şeyx Nəcməddin həmin kəlməni bir daha təkrar etdi: “Məhəmmədən rəsullillah, Əliyən vəliyyullah”. Özü də aramla... Məsciddəki şüələr onunla bərabər bu sözləri təkrar etdilər. Özü də ürək-dən, can-dildən. Neçə illər idi ki, onların səsini boğmuşdular. Aşura keçirəndə, xəncərlə alınlarını yarıb qanlarını ağ köynəklərinə tökəndə, zəncirlə sinələrinə döyəndə onları lağa qoymuşdular. İndi əllərinə girəvə düşmüşdü. Bu vaxt məsciddə tükürpədən bir qışqırtı eşidildi və kəsildi. Hamı döndü. Şüələrdən biri xəncəri yanında dayanan, bu sözləri təkrar etməyən qonşusunun ürəyinə saplamışdı. Qarışıqlıq düşə bilərdi. İsmayıl qorçubaşı Dədə bəyə baxdı. O da məsciddəki adamlarına göstəriş verdi. İribiğli adamı dartıb kənara çıxartdılar.

Şeyx Nəcməddin xütbəyə ara verdi:

– Ey müsəlmanlar! O şüənin cəzası veriləcək. Ona görə ki, bu allahın evinə silahla gələn yalnız Sahibi-Zamandır. O, allahın buyruğu ilə gəlib və hər yerdə məhşər qurmağa ixtiyarı ona gözəgörünməzin özü verib. İndi məhşər ayağında mənim dediyim mübarək kəlamları təkrar edin.

– Biriminci imamın – imami Həsən.

Məscid titrədi.

– Biriminci imamın – imami Həsən!

– İkiminci imamın – imami Hüseyin!

Məscid yenə titrədi. Hiss olunurdu ki, artıq sünnülər də şüələrə qoşulub.

– Üçümüncü imamın – imami Zeynalabdin...

Şeyx Nəcməddin imamların adlarını sayıb qurtardı.

Axırıncı imamın adını çəkəndə əli ilə Şah İsmayılı göstərüb ucadan dedi:

– On ikinci imamın – Mehdi Sahibi-Zaman...

Məsciddəkilərin hamısı səcdəyə düşdü. İsmayıl artıq alınlarını yerə söykəmiş, yumrulanmış adamların kürəklərini görürdü. Şeyx Nəcməddin də minbərdən enib onun qarşısında səcdəyə gəldi. Heç kim qalxmaq istəmir, ağlaşma, xeyir-dua, dilək nidaları eşidilirdi.

– Qalxın, ey müsəlmanlar! Sizi mən bu qılıncla düşdüyünüz müsibətlərdən qurtarmağa gəlmişəm. Mənə biət eləyənlərə bu dünyada da cənnət bərqərar olacaq!

İsmayılın bu sözlərini eşidəndən sonra əvvəlcə Nəcməddin Gilani, sonra da qızılbaş bəy və əmirləri, nəhayət, camaat səcdədən qalxıb diz üstündə oturdu. Şeyx onlara salavat çevirtirib xütbəsinin xitamında vücudunda Mehdi Sahibi-Zamanı gəzdirən, amma hamının tanıdığı, Şeyx oğlu Şeyx İsmayıl Xətəini səltənətin şahı elan etdi.

Adamlar ayağa qalxanda isə yalnız bir nəfər səcdədən qalxmadı. O da ürəyinə xəncər soxulan, üzüstə məscidin döşəməsinə düşüb qalan yaşlı kişi idi.

Həmin gün Nəsryyə məscidi qana boyandı.

2

908-ci il zülhəccə ayının 23-ü idi*.

Qoşun Həmədan yaxınlığında, Almaqulağı düzündə dayanmışdı. Bu, taxta çıxıb tac qoyandan sonra Şah İsmayılın ilk döyüşü idi. Qarşısında dayanan düşmən qardaşı Əlvənd Mirzə ilə ölkəni iki yerə bölən Murad Mirzə idi, hökmdarlıq hissi çox qəribə hissdir və Şah İsmayıl bunu indi başa düşmüşdü. Nə Murad Mirzə, nə də Əlvənd Mirzə babaları Uzun Həsənin mülkündən, taxt-tacından əl çəkmək fikrində deyildilər. Yaxşı ki, onlar bir-biri ilə dil tapa bilmirdilər. Birləşsələr, bəlkə Şah

* 1503-cü il iyun ayının 19-u.

İsmayılı üstələyərdilər. Amma ayrı-ayrılıqda hərəsi bir hökmdar idi. Əlvənd Şəhur düzündə əziləndən sonra Diyarbəkərə qaçıb. Murad Mirzə isə Bağdaddan, Bəsrədən, Maraş və Əlbis-tandan qoşun toplayıb. Sultan Bayazid də ona kömək göndərib. Özünə arxayın olduğuna görə də qardaşına bel bağlamaq fikri yoxdur. Qoşunu Şah İsmayılın qoşunundan çoxdur.

Gün əyilmişdi. Axşam düşürdü. Döyüş səhər tezdən başlayacaqdı. Təpənin üstündə çadırda Şah İsmayılın yanında Hüseyin bəy, qorçubaşı Dədə bəy, Qara Piri bəy Qacar oturmuşdu. Səhərki döyüşün gedişini fikirləşir, tədbir tökürdülər.

Ucaboy, qollu-qanadlı qızılbaş çadıra girib baş əydi.

– Qibleyi-ələm, Şirvanşah Sultan Mahmud sizin hüzurunuza gəlməyə rüsxət istəyir.

Şah İsmayıl Hüseyin bəyə baxdı. Lələ bu baxışdan çox şey oxudu.

– Dünya belədi, qurban. Vaxtilə düşmənçilik eləyən gücü, qüdrəti görəndən sonra iltimasa gəlir!

Sultan Mahmud çadıra çağırılana qədər xeyli fikirləşdi. O, Şah İsmayılın yanına gəlmək üçün çox düşünüb-daşınmışdı. “Şah İsmayıl Şirvanı alsa da özünə tabe eləyə bilməyib. Baş açılan kimi atının başını yenə Şamaxıya döndərəcək. Yaxşısı budur, özüm onunla dil tapım, özüm gedim, itaətimi bildirim.”

Sultan Mahmud Qazı bəyin oğlu idi. Babası Fərrux Yasar öldürüləndən sonra atası Şirvanşah keçmişdi. Amma on səkkiz yaşlı Sultan Mahmud hakimiyyətə keçmək üçün alışıb yanırdı. Bilirdi ki, atasından sonra hökmdar özü olacaq. Amma gözləməyə səbri çatmırdı. Taxta oturmaq, hökm vermək, adam asdırmaq, baş kəsdirmək, rəqqasələrin açıq köbəklərinə “Saqiyan” şərabi töküb içmək... fikri onun yuxusunu, rahatlığını əlindən almışdı.

Bir gecə atası məclisdən kefli qalxıb Gülüstən sarayının dar dəhlizi ilə yataq otağına gedəndə oğlu onunla qarşılaşdı. Atası nədənsə əlini yelləyib keçdi. Candarlar da yox idi. Qarıda qalmışdılar. Mahmud atasının ləngərli yerişinə baxdı. Nədənsə onun dalınca getdi. Bu ləngərli yeriş heç onun xoşuna gəlmirdi. Bu yerisdə güc, qüvvə, hakimiyyət vardı. Qazı bəy yeriyə-yeriyə qızılı naxışlı əbasının düymələrini açdı. İndi əba-

nın ətəkləri də yellənirdi və bu ətəklərin yellənib atasını daha da əzəmətli, qanadlı göstərməsi Sultan Mahmudu əsəbiləşdirdi və arxadan yeriyyə qılıncını atasının başına endirdi.

Səhərişi gün artıq o, taxtda oturmuşdu, atasının “qatillərini” asdırır, başlarını kəsdirirdi.

Fərrux Yasarın bir oğlu da Şeyx İbrahim idi ki, Şah İsmayıl Şamaxıya hücum eləyəndə Salyan və Mahmudabadda qoşun yığmış, amma qüvvələrin bərabərsizliyini görüb Gilana – Biyapasa – Hüsəməddinin yanına qaçmışdı. Qardaşı Qazı bəyin öldürüldüyünü eşidib Şirvan üstünə yerimişdi. Sultan Mahmud əmisinin gəldiyini görüb qaçmış, şirvanşahların qəddar düşməni sayılan Şah İsmayıla pənah gətirmişdi.

Onu çadıra çağırdılar. İçəri girən kimi əyilib təzim elədi. Salam verdi. Amma Şah İsmayıl onun salamını almadı.

– De görək nə diləyin var?

– Böyük hökmdar, sizə də, burada oturanlara da yaxşı məlumdur ki, şirvanşahlar sizə düşmən olublar. Atanızı, babanızı öldürüblər. Mənim babam Fərrux Yassar da buna görə Allahın bəlasına gəldi. Atam Qazi bəy də sizin mübarək hakimiyyətinizi qəbul eləmədi. Allahın əmriylə onu öz əlimlə o dünyaya göndərdim.

Şah İsmayıl diksindi.

– Atanı öz əlinlə? Demək sən ata qatilsən!

– Qatil yox. Allah hər kəsə bəlanı bir yolla göndərir, Hüseyin bəy dilləndi:

– Hökmdarın icazəsi ilə bir kəlmə demək olarmı?

– Buyurun!

– Biz aldığımız xəbərlərə görə atanızı öz candarları öldürüb.

– Bəli. Bu sirri yalnız burada açıram. Ona görə də Şirvanda sizə dost olan bir hökmdar olduğunu biləsiniz.

– Bəs o vaxt bunu nə üçün xəbər verməmişdin? – Şah İsmayıl qəzəblə soruşdu.

– İmkan düşməmişdi.

– Yaxşı, onda qayıdın Şirvana, Şah İsmayılın adına xütbə oxutdurun, pul kəsdirin və illik xərac verin.

Sultan Mahmud ayaq üstündə qalmışdı. Bu sözləri eşidəndən sonra məlul-məlul baxıb dilləndi:

– Onları eləməyə artıq imkanım yoxdur.

– Nə üçün?

– Çünki əmim, Şeyx İbrahim Şirvanı tutub. Taxtda oturub. O da sizin düşməninizdir. İndiyə qədər də Gilanda Hüsəməddinin yanında gizlənmişdi.

– Belə de. Belə de!..

Şah İsmayıl sakit, amma amiranə bir səsle dedi:

– Demək, bizdən kömək istəyirsən?

– Bəli. İndi Şərqdə sizdən böyük hökmdar yoxdur.

– Şirvanda hakimiyyəti ələ keçirəndən sonra Şərqdə məndən kiçik hökmdar olmayacaq. Onda tanımayacaqsan bizi.

– Şah gülümsədi.

– Yox. Qurana əl basıb and içirəm. Sizə həmişə sədaqətlə qulluq edəcəyəm.

– Nə qədər adamın var?

– Hazırda yüz nəfərə yaxındı.

– Sabahkı döyüşdən sonra danışarıq!

Bu, söhbətin qurtardığına işarə idi.

Sultan Mahmud ayaq üstə, kəsib bir dövlətin fağır elçisi kimi dərini deyəndən sonra çadırdan çıxdı və onun dəstəsinə qoşundan xeyli aralıda çadır qurmağa icazə verdilər.

– Atasını öldürən alçaqla mənim nə işim?

– Hökmdar sağ olsun! – Hüseyin bəy sözə başladı. – Atasını da sənin düşmənin deyildimi? Düşməninini öldürüb. O ki qaldı oğlun atasını öldürməyinə, bu ayrı işdi. Şirvan şahlığı çürüyüb, qocalıb, hökmdar nəslə cılızlaşmış. Belə bir vicdansız taxta çıxmaq qismət olubsa, demək sülalənin sonudu, Teymur nəslində də belə olmadımı? Uluğbəy kimi ulu bir şəxsiyyəti oğlu Əbdüllətif öldürdü. O boyda səltənət görün necə parçalandı!

Şah İsmayıl onun sözünü kəsdi.

– Yaxşı, bəs Zahirəddin Baburun vəziyyəti necədir?

– Necə olacaq. Şeybani xan onu ölkədən didərgin saldı. İndi Heratdadımı, Əfqanıstandadı? Cəlayi-vətən oldu.

– Hüseyin bəy, sənə təklifin nədir?

– Mənim fikrimi soruşursansa deyim. Şeyx İbrahim bizə möhkəm kin saxlayır. O, Şirvan taxtında möhkəmlənsə, bizə böyük başağrısı verəcək... Hazır öz ayağı ilə gəlib çıxıb. Allah qoysa sabahkı döyüşdə qalib gələnnən sonra, ölkədə sakitlik yaranan kimi...

Şah İsmayıl isə başqa cür fikirləşirdi. Ata qatili olan adamla əlaqə saxlamaq, onun köməyinə bel bağlamaq, ata qatili olmaq kimi bir şeydir. O, şahdırsa, onu cəzalandırmalı, hamının gözü qarşısında qədim adətlərə xəyanət etmiş qatili məhkəməyə çəkməlidir. O, qürurla başını Qara Piri bəyə çöndərdi.

– Sənin fikrin nədir? Qara Piri bəy çiyini çəkdi.

– Hər halda Lələ bəyin dediyində həqiqət var.

– Amma bu həqiqət sənin ürəyincə deyil. Elədimi?

Qara Piri bəy kobud, ətli, çəçələ barmaqsız əlini dizinin kündəsinə çırpdı:

– Sizin hüsurunuzda olmasaydı, mən qılıncımı onun başında sınayardım. Dünən zağlatmışam. Amma heyifim də gəlir bu qılınca. Onu sabah, allah qoysa, dan üzü, Murad Mirzənin başında sınayacağam. Amma atası barəsində deyəndə öz oğlanlarım gəlib dayandı gözlərim qabağında. Fikirləşdim ki, indiyə qədər mənə məhəbbətlə oğulluq eləyən bu igidlərdən hansı məni öldürə bilər. Adam şübhəyə düşür. Yer üzündə ədalət bərqərar eləyən hökmdar belə caniləri cəzasız qoymamalıdır.

Hüseyn bəy alındı. Onun təklifi keçməsə, sözü yerə düşsə, necə olar? Bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə bu təkrar olunsa onun sözünə inam itə bilər; həm də bu siyasət aləmidir. Hər şeyi bu ölçü ilə ölçmək düz olmaz.

– Hörmətli Piri bəy, sizin hiddətinizə mən də şərikin olaram. Amma bir məsələ də var ki, o, hələlik bizim təbəəmiz deyil. O, əmisinin üstünə yeriyib Şirvan taxtını ələ keçirəndən sonra bizim təbəəmiz olacaq. Onda cəzasını verməyə nə var ki...

– Bəs onda bu qurumsaq bizim qılıncımızın köməyi ilə taxta çıxandan sonra bizə xəyanət eləsə necə? Atasını öldürən sənə, mənə sədaqətli olacağımı?

– Yox, olmayacaq. O heç indi də sədaqətli deyil. Əmisinə qalib gəlmək üçün bizim üstümüzə gəlib. Bəlkə də heç atasını

özü öldürməyib. Belə deyir ki, Zamanın sahibinin rəğbətini qazansın. Ancaq onda hökmdar ağılı yoxdur. Ondan heç vaxt hökmdar ola bilməz. Elə bizə də bu lazım deyilmi? Zamanın sahibi harda Azərbaycan, türk tayfaları varsa, o vilayətləri bir yerə birləşdirmək istəmirmi? Şirvanda da Yezid nəslə şirvanşahların hakimiyyəti çox sürməyibmi?

Şah İsmayıl Hüseyn bəyin fikrini xeyli götür-qoy eləyəndən sonra bəyəndi. Siyasət belə dərin və uzaqgörən mətləbdir, onu tez-tələsik həll etmək olmaz.

– Daha kimin fikri var?

– Mən də Hüseyn bəy Lələynən razıyam, – Dədə bəy diləndi.

Qara Piri bəy Qacar:

– Yox, ağıllı fikir olmağına ağıllı fikirdi. Amma qurumsaqlara, anasının əmcəyini kəsənlərə bel bağlamaq məni açmır.

– Biz ona bel bağlamırıq. Bizə onun elə bu cəhəti lazımdı ki, istədiyimiz alınsın.

Şah İsmayıl səfər taxtının üstündə bardaş qurmuşdu. Onun ağ geyimi, o ağ ipəyin üstündəki zümrüd və qızıllar, başındakı qırmızı ipək çalma və çalmadakı humay quşunun lələyi, lələyin ətrafındakı almazlar gözəllik, gənclik və qüvvə ifadə eləyirdi. Bu səfər taxtını Ərdəbil Darülrşadına gələn nəzirle düzəldib, üstünü Quran ayələri ilə bəzəmişdilər ki, səfərlərdə gənc şah həmişə qalib gəlsin, məğlubiyyətin nə olduğunu bilməsin. Taxtı düzəltdirəndən sonra Darülrşada gətirmiş, onun üstündə dualar oxumuş, sahibinə xeyir-dua vermişdilər. Bu taxt həm də onun babalarının yenilməz ruhunun rəmzi kimi Təbrizdə şaha təqdim edilmişdi.

Şirvanşahın gəlib qayıtmağı onların söhbətini səhərki döyüşdən yayındırmışdı. Yenidən əsas söhbətə qayıtmaq vaxtı yetişmişdi.

Şah İsmayıl Qara Piri bəyə baxdı.

– Sabahkı döyüşdə əsas ağırlıq sənə üstünə düşür. Nahaq yerə sənə “Tozqoparan” deməyiblər. Qacar süvariləri ildırım sürəti ilə birbaşa Murad Mirzənin çadırına doğru şığımalıdır. Bu düşmənlər sədlərində qarışıqlıq salacaq. Çünki Muradın müxtəlif

yerlərdən yığdığı, ayrı-ayrı dillərdə danışan qoşunu, birdilli, birfikirli qoşuna qarşı dayana bilməyəcək. Hüseyin bəyin şamlı və rumlu atlıları sağ cinahda olacaqlar. Dədə bəyin igidləri düşərgəni qoruyacaq. Lazım olsa köməyə də gələcəklər. Sol cinahda isə Məhəmməd bəy Ustaclının səfləri irəliləyəcək. Xadim bəy Xulafanın qoşunu həmişəki kimi pusquda durmalıdır. Qaçan düşməni doğramaq işini o hamıdan yaxşı bacarır.

Sabahkı döyüşün tədbirini əvvəldən tökmüşdülər, indi onu dəqiqləşdirirdilər.

– Mən özüm isə hər yerdə olacam!

Şah İsmayılın bu sözü Hüseyin bəy Lələni narahat elədi. Cavan şahın dərin ağı ilə bərabər, yeniyetməlikdən gələn dəliqanlılığı, bu yaşında şah taxtında oturmağından gələn sərbəstliyi də vardı. O, hamıya nümunə göstərmək üçün atını döyüş meydanına sürərsə, hər şey çalpaşiq düşə bilərdi. O, şahdı, sərkərdədi, döyüşü kənardan idarə etməlidir. Şahın döyüşə girdiyini görən düşmən tərəf də ürəklənə bilər. Düşünər ki, demək, qüvvələr tükənib. Ona görə də şah özünü döyüş meydanına atıb. Həm də axı onun əzəllərin döyüşlər, vuruşlar görmüş yaşlı süvarinin əzəlləri kimi möhkəmlənməyib.

Hüseyin bəy Lələ mənalı-mənalı Dədə bəyə baxdı. O da başını yüngülcə tərpətməklə niyyətini başa düşdüyünü bildirdi. Demək, Dədə bəy bir addım da olsa Şah İsmayıldan uzaqlaşmayacaq.

Gecədən xeyli keçmişdi. O, sərkərdələrin, Əmiralüməranın getməyinə icazə verdi. Özü isə yata bilmədi. Gözünə yuxu getməyəcəkdi. Nədənsə, qəlbi bərk narahat idi. Döyüş heç yadına düşmürdü. Elə bil döyüşü artıq udmuşdu. Deyəsən, bu, şer narahatlığı idi. Qələm davatını götürdü, yerdən mütəkkəyə dirsəkləndi, səkkizkünc, nəfis işləməli mizin üstündəki qızıl şamdanda şam yanıb əridicə, gilə-gilə tökülürdü. Şamın həssas, titrək alovundan ətrafında iki pərvanə dövrə vururdu. Bir neçəsi də yanıb mizin üstünə düşmüşdü. Bu onu xeyli düşünməyə məcbur elədi. Düzdür, ona qədər pərvanədən, şamdan xeyli qəzəllər yazılıb, amma yenə də yazılır və pərvanənin oda olan hərİslİyi həmişə də insanları heyrətə gətirir.

Pərvanə axı alovda nə görüb? Niyə kövrək qanadlarını, zərif vücudunu oda qurban verir? Axı onsuz da ömrü qısaadır. Yox, nə sə burada böyük bir hikmət var. O hikməti dərk etmək lazımdır. İnsan - hamısı yox, düz əqidəli insan da elə pərvanə deyilmi?! Bu torpağı birləşdirmək üçün özümüzü oda vurmuruqmu? Sabahkı döyüşdə nə qədər adam o pərvanələr kimi yanib torpağa düşəcək?!

İnsan da pərvanədir. İnsan da özünü oda vurur və qanadlarını yandırır. Görəsən bu odda-alovda nə sirr var, nə hikmət var?

Çadırdan çöldəki ordugahın səsinə şah eşitmirdi. Keşikçilərin bir-birini səsləməsi, atların finxırtısı, ön xətdə yandırılan tonqallardan xəbərsiz idi. Şer yazırdı.

Qarşdakı qarlıca dağ gördünmü?
Yoldurmuş əyyamın, əriyib gedər.
Axan sülaldən sən ibrət aldınmı?
Yüzünü yerlərə sürüyüb gedər.

Qadirsən, ey ulu şahım, qadirsən!
Hər nəyə baxsan, onda hazirsən.
Üstümüzdə dördgüşəli çadırsən,
Cümləmizi birdən bürüyüb gedər.

Həmin gecə Murad Mirzə də yata bilmirdi. Səhərki döyüşü fikirləşirdi. Şah İsmayıl qalib gələ biləcəkmi? Onun buna zərrəcə şübhəsi yox idi. Axı onun qoşunu Şah İsmayılın qoşunundan xeyli çoxdur. Ona İstanbuldan gəlmiş təcrübəli sərkərdələr məsləhət verirlər və üstəlik də osmanlı qoşun dəstələri də sabahkı vuruşda ona kömək eləyəcəklər. Bu döyüşçülər Macarıstanda, Serbiyada, Avstriya krallığında silahlarını sınyıb möhkəmlənmişdilər.

İkincisinə gəldikdə Azərbaycan taxtının qanuni hökmdarı odur, – Murad Mirzə! Qardaşı Əlvənd Mirzə ilə birlikdə ölkəni idarə edə bilirlər. Əlvənd Mirzənin buna qanuni haqqı var. Amma Ərdəbil şeyxinin oğlunun bu səltənətə göz dikməyi əbəsdür. Düzdür, o da qohumdur. Amma babası Uzun Həsənin yaratdığı

bu qohumluq qardaşları indi çıxılmaz, vəziyyətdə qoyub. Məgər Uzun Həsən tərsa qızından dünyaya gələn qızını hökmdar nəslinə verə bilməzdi? Onu öz bacısı oğluna verib. Bu onların hakimiyyət uğrunda mübarizəsinə heç nə qazandıra bilməz.

O, boyda babasına oxşayırdı. Ucaboy idi, iri gözləri, yumşaq saqqalı vardı. Yataqda əllərini başının altına qoyub gözlərini çadırın qübbəsinə dikib fikirləşirdi. Çadırın qabağında kimsə öskürdü. O, qalxıb dirsəkləndi.

- Kimdi?
- Sahibxəbərdi, qurban.
- Nə var?
- Vacib məsələdi.
- Gəl görün.

Sahibxəbər çadıra girdi və yataqda paltarını soyunmamış uzanan hökmdara baxmadan doğrayıb tökməyə başladı:

– Böyük hökmdar, indicə bizim düşərgəmizə dərvişin ordugahından bir fərari qaçıb gəlib.

- Nə deyir?
- Deyir ki, dərvişə kömək gəlib.
- O kömək nədən ibarətdir? Kimdir ona köməyə gələn?

Axı, ona heç kim köməyə gələ bilməz.

– Deyir ki, Şirvanşah Sultan Mahmud on beş min qoşunla gəlib.

Murad qalxıb oturdu, amma qərar tuta bilmədi. Durub gəzindi.

“Şirvanşah Şah İsmayilla qan düşmənidir – Şirvanşahı öldürüb və onun oğlanları da indiyə qədər Şah İsmayilla düşmənçilik edirlər. Necə ola bilər ki, Şirvanşah belə bir gündə onun köməyinə gəlsin, özü də bu qədər qoşunla?..”

– Fərarini buraya gətirin. – Sahibxəbər getmək istəyəndə onu saxladı. – Dayan. Onun sözünə inanırsanmı?

- Dediyni deyir.
- Onda get gətir.

Bir azdan üz-gözü qançır, dırnaqlarından qan tökülən orta yaşlı bir adamı çadıra gətirdilər. Onun dırnaqlarının altına qamış millər salmışdılar: Deməli, Sahibxəbər ondan düz söz öy-

rənmək üçün belə bir hərəkət etmişdi. Nə bilmək olar, bəlkə onu qəsdən göndəriblər? Murad Mirzəni çaşdırmaq üçün. Murad Mirzə özü onu dindirməyə başladı.

– Desin görün haralıdır?

– Maraşlıyam, qurban.

– Bu dərvişin qoşununda nə gəzirsən?

– Yük əyməsə, daş qəribliyə düşməz, qurban. Təbrizdə nö-kərçilik eləyirdim. Ağam da bir əzazilin biriydi, mənə göz verir, işıq vermirdi. Dedilər, qoşun yığırlar, gəldim yazıldım ki, heç olmasa qarın dolusu çörək yeyim. Həm də dedim qürbətdənsə vətən yaxşıdır. Çatan kimi keçərəm öz hökmdarımın tərəfinə. Əliboş gəlmək də istəmirdim. Gördüm ki, Şirvanşah gəlib, qoşun gətirib, gəldim xəbərə. Elə bildim mustuluq verəcəklər, amma bu günə saldılar. Hökmdar, qurban olum, ayağının torpağı gözlərimdə sürmə olsun. Mənim axı heç bir günahım yoxdur!

Murad Mirzə yenə üzünü sahibxəbərə tutub soruşdu:

– De görün Şirvanşahı özü görüb? Sahibxəbər dinməmiş fərari cavab verdi:

– Yox, mən görməmişəm. Yalan deyə bilmərəm. Şirvanda və vaxt olmuşam ki, Şirvanşahı da görəəm. Görsəm də tanıma-ram. Axşamtərəfi bir dəstə atlı gəldi. Şah İsmayılın çadırına tərəf, dedilər ki, bəs bu Şirvanşahdı, on beş min qoşunla gəlib.

– Soruş gör qoşunu harada dayanıb?

– Ordugahın bir mənzilliyində.

– Bunun özü kimin qoşunundadı?

– Məhəmməd bəy Ustaclının dəstəsindənəm.

– Süvarisən?

– Yox, mənim atım var ki, süvari də olam. Əldə, ayaqda işləyirəm. Mehtərlik eləyirəm.

Fərarini gətirəndə Murad Mirzəni at tərinin, peyininin iyi vurmuşdu və o eymənmişdi. Bu sözünə inandı.

– Aparın! Sabah onun dedikləri təsdiq olunmasa əzabla öldürərsiniz. Təsdiq olunsə xələt verib mehtər götürərsiniz.

Fərarini apardılar. Sahibxəbər hələ getməyib Murad Mirzənin əmrini gözləyirdi.

– Bəs sənin adamların harda ölüb? Niyə səhih bir xəbər gə-

tirmirlər? Kəcənin hansı vaxtı olsa, mənə xəbər çatdırın. Get! Onu da bil ki, sənin başının salamat qalması bu xəbərdən asılıdır.

Murad Mirzə qəti inana bilmirdi ki, Şirvavşah Şah İsmayla köməyə gələ bilər. Bir məsələ də onu təəccübləndirirdi. Ona – Murad Mirzəyə, Əlvənd Mirzəyə qüdrətli türk sultanı kömək edir, qoşunları da çoxdur, xəzinə də əllərindədir. Şah İsmayılın isə heç kimdən köməyi yoxdur. Heç kimə bel bağlaya bilmir. Amma qalib gəlir. Bunun səbəbi nədir? Ona qüvvə verən doğrudandı mı Ərdəbil seyidlərinin cəddidir, onun Sahibi-Zaman olmasıdır.

Murad Mirzə məsələlərə açıq gözlə baxmağı bacarırdı. Başa düşürdü ki, şah İsmayıl da ilahi qüvvə yoxdur. Amma nə sə, elə bir qüvvə var ki, insanları onun ətrafına toplayır. Bəs o qüvvə nədir, kimdir? Niyə babam Uzun Həsənə sədaqətlə qulluq eləyən ölkə onun nəvələrindən üz döndərib? Səbəb nədir? Niyə Fateh Mehmetin nəvəsi Əhməd, vergiləri azaltsa da, Təbrizdə möhkəmlənə bilmədi?

Qəribə işdi! İndi hamı “Şah İsmayıl” deyir. Onun tərəfinə qaçır. Hələ bilmirlər ki, bu dərviş nəvəsi onlara heç nə verməyəcək. İnsan belədir də, həmişə təzə bir şey axtarır. Təzə paltar, təzə ev, təzə hökmdar. Elə bilir ki, təzə köhnədən yaxşı olacaq. Yaxşı olacaqmı?

Bu fikirlərlə o, yuxuya getdi. Yuxudan onu təbil səsləri ayıltı.

Qara Piri bəy Qacarın süvariləri qarşısında, at belində oturmuş cavan bir aşıq sazını sinəsinə basıb çalırdı. Onun belində qılınc, yəhərin qaşından asdığı ox qabı və qalxanı vardı. Cavan aşıq atını qoşun qabağında cövlan eləyib oxumağa başladı:

Könül, nə gəzirsən seyran yerində,
Aləmdə hər şeyin var olmayınca,
Olura-olmaza dost deyib gəzmə,
Bir əhdinə bütün yar olmayınca.

Yürü, sufi, yürü, yolundan azma,
Elin qeybətinə quyular qazma.

Yorulma bihudə, boşuna gəzmə,
Yanında mürşidin yar olmayınca.

Qalxdı, havalandı könlümün quşu,
Qovğa, qeybət etmək köntünün işi.
Ustadın tanımaz bunda hər kişi,
Onun kim, mürşidi ər olmayınca.

Sıralardan “bəh, bəh!” nidaları eşidilirdi. Qara Piri bəy Qacarın qulağı aşırıqda olsa da, fikri qarşıdakı təpədə sıralanmış düşmən səflərində idi. O, bir anı belə əldən vermək istəmirdi. “Ürəkli ordu az da olsa, həmişə qalib gəlməlidir”. Bu onun tez-tez işlətdiyi söz idi. Həmişə də hücumu birinci atılmaq, ilk zərbəni özü vurmaq adətinə vərdiş eləmişdi. Deyəsən, düşmən səfi bir dəfə ləngər vurdu, amma yenidən sakitləşdi. Bu Qara Piri bəyin gözündən yayınmadı. Demək, düşmən tərəddüd içindədir. O, əlni qaldırdı, aşırıq sazını çiyinə aşırıb qılıncını siyirdi və öz yerinə qayıtdı. Qara Piri bəyin göydəmir atı şah qalxdı, onun yorğun, gur səsi eşidildi.

– Qurban olduğum, sadağa olduğum, pirim-mürşüdüm!

Minlərlə səs ona hay verdi. Amma bir kəlmə belə qarışmadı. Uzaqda, çadırının yanında dayanıb baxan Murad Mirzənin qulaqlarında bu kəlmələr aydınca səsləndi. O, indi başa düşdü ki, onun qoşununun belə bir hücum nidası, nərəsi yoxdur.

Murad Mirzənin tükləri ürpərdi, hiss elədi ki, bu nida qarşısında ovun qoşunu dayana bilməyəcək.

O, Sultan Yaqubun oğlu idi. Atası, Şah İsmayılı, və bacısı Aləmşahbəyimi illərlə həbsdə saxlamışdı, kürəkəni Şeyx Heydər nəslinin kökünü kəsməyə çalışmışdı. Bacarmamışdı. Amma budur, həmin nəsil bütün heyfləri onlardan çıxıb. Hakimyyəti alıb taxt-taca yiyələnib. Nəslin son hökmdarı indi də Murad Mirzənin üstünə qılınc çəkib. Hiddət, nifrət budur. Həmin nifrət qarşısında nə dayana bilər?

Murad Mirzə əmr verdi ki, qoşun hücumu keçsin. Özü də hiss elədi ki, gecikib. Artıq hər tərəfdən qoşunlar onu mühasirəyə alıb. Qoşunlarının meydanı daralıb.

Döyüş başladı. Qılıncların cinkiltisi, insan bağırtısı, atların kişnərtisi bir-birinə qarışmışdı.

Murad açıq-aşkar görürdü ki, onun qoşunlarının səfi pozulur. Qara Piri bəyin süvariləri iraqlı döyüşçüləri şil-küt eləmək üzrədir. Mirzə əmr verdi ki, Qasım bəy Pərnakın pusquda dayanan qoşunu köməyə gəlsin. Çapar gedib tez də qayıtdı.

– Böyük hökmdar, mən dil günahkarıyam. Qasım bəy xain çıxıb, düşmən tərəfinə keçib.

Bu artıq məğlubiyyət demək idi.

Hərəmxananı, öz çanını qurtarmaq qayğısına qalmaq vaxtı yetişmişdi. Artıq başqa bir çaparı:

– Məhəmməd bəy Ustaclının qoşunu mosulluları araya alıb, qılıncdan keçirir! – Kəlmələrini eşitmədi. Bəlkə də eşidib əhəmiyyət vermədi. Onun mosullulara kömək etməyə heç bir imkanı yox idi.

O, candarların başçısına göstərişlərini verdi, atını minib qılıncını siyirdi. Bu, fərarilik etmək ərəfəsində olan döyüşçülərinin gözü qabağında açıq-aşkar qaçdığını bildirməmək üçün bir fənd idi. Yaxşı ki, Bağdad yolu hələ bağlanmamışdı və burada min nəfərə qədər şəxsi qulamaı onu gözləyirdi.

Murad Mirzənin qılınc siyirdiyini gören döyüşçülər ümidlərini itirməyib təzədən döyüşə atıldılar. Bu vaxt Murad Mirzənin gözünə bir atlı sataşdı. Atlı yəhərə yatıb ildırım sürəti ilə çadırların yanından keçib dərəyə endi. O, açıq-aşkar Şah İsmayılın aydın görünən ağ çadırı qurulan tərəyə tərəf çapırdı.

– Kimdir o?

– Tanıya bilmədim.

– İsmayıla qəsd eləməyə adam göndərməmişiniz?

– Göndərmişdik, hamısını qırıblar.

– O, qəsd eləməyə gedənə oxşamırmı?

– Bəlkə də!

– Bəs onda niyə təkdir?

– Bilmirəm.

Murad Mirzə tərəddüd edirdi. Onu ən yaxın bir adama oxşatmışdı. Özü də qoşunların seyrəldiyi yolla ildırım sürəti ilə çapırdı. Qabağına bir atlı çıxdı, özünü itirmədən qılıncını elə çaldı ki,

at sağa sıçradı və ayağı üzəngiyə ilişən sahibini sürüyüb apardı.

Atlı artıq tərəni dırmaşmaqda idi. Şah İsmayılın candarları onun qabağına çıxdı. Bu vaxt Murad Mirzənin candarlarından biri yaxınlaşıb nəsə dedi və o qılıncını həmin candarın başına endirdi. O, ikiye parçalanan insan başının eybəcərliyinə nifrətlə baxıb atını hökmdar çadırına tərəf sürdü.

Atlı Şah İsmayılın çadırı yanında qızılbaş müridlərinin onu tikə-tikə doğrayacağını görüb atını saxladı, qılıncını tulladı.

– Məni şahın yanına aparın! Ona çox vacib bir xəbər verməliyəm! – dedi. Onlar dəbilqənin çöhrələdiyi bu gözəl simanı görüb özlərini itirdilər, əlləri boşaldı. Dədə bəy yaxınlaşdı.

– Sən kimsən?

– Mənim kimliyimi yalnız şah bilməlidir. Başqa heç kim.

Onun sifətində, səsində elə bir məlahət vardı ki, Dədə bəy gördü ki, bu adi adam deyil.

– Onda atdan düşsün. O, atdan düşdü.

– Başqa silahın varmı?

– Yox.

Dədə bəy onu çadıra apardı.

Şah İsmayıl taxtda oturmuşdu və tək idi. Döyüşün gedişini tez-tez ona xəbər verirdilər və qələbənin çox yaxın olduğunu hiss elədiyindən kefi kökəlmişdi.

– Qibleyi-aləm, bu gənc çox vacib söz demək üçün o tərəfdən gəlib.

– Elçidirsə, lazım deyil. Murad Mirzənin elçisini qəbul etmirik.

– Yox, mən elçi deyiləm, hökmdar. Gəlmişəm bibim oğlunu təbrik edəm.

Şah İsmayıl da bu səsdə qəribə bir məlahət, çöhrədə isə gözəllik və məhrəmlik hiss elədi.

– Sən kimsən?

Mən yalnız ikilikdə deyə bilərəm.

– Yaxşı, Dədə bəy, bizi tək buraxın.

Dədə bəy çıxıb çadırın qabağında sayğılı dayandı ki, işdir, bir iş olsa özünü çatdırırsın. İkilikdə qalanda gənc dəbilqəsini çıxartdı, şabalıdı saçları onun dəmir göynəyinin çiyinlərinə töküldü.

– Mən hökmdarımızın dayısı qızı Taclibəyiməm.

Taca layiq bu gözəl onun dayısı qızı, Murad Mirzənin doğma bacısı idi. Şah İsmayıl ona yer göstərdi. Taclibəyim oturandan sonra özü də oturdu, amma taxtda yox, onunla qarşı-qarşıya qoyulmuş kürsüdə. Xeyli baxdı, Taclibəyim isə tutaş kirpiklərini aşağı endirdi. Onun yumru, şəhdə yuyulmuş ağ alma kimi təravətli yanağında qızartı göründü. Bu anı heç bir söz ifadə edə bilməzdi və ona görə də heç biri danışmırdı. Hər şey məlumdur. Murad Mirzə məğlub olub. O qaçıb İstambula gedəcək, orada paşa ləqəbi alıb sancaqların birinə sancaqbəyi göndəriləcək. Taclibəyim də artıq yetişib, onu osmanlı paşalarından birinə ərə verəcəklər. Bununla da əlvida Təbriz, əlvida ana torpaq. O isə qalib bibisi oğluna sığınmışdı. Bu gözəl, igid qızın hərəkəti Şah İsmayılın ürəyini sözlə doldurmuşdu.

Gəl, könül, incimə bizdən,
Qalsın, könül, yol qalmasın!
Əvvəl-axır yol qədimdir,
Qalsın, könül, yol qalmasın!

Ərənlər bizi busudur,
Yalan söyləyən asidir.
Bu gerçəklər nəfəsidir,
Qalsın, könül, yol qalmasın!

Başındadır altun tacı,
Budur ərənlər meracı,
Kəskindir yolun qılncı,
Qalsın, könül, yol qalmasın!

Ey divanə, ey divanə,
Aşiq olan qıyar canə.
Xətai də, Taclı xanə
Qalsın, könül, yol qalmasın!

Yox, Şah İsmayıl şəri bərkdən oxumurdu. Ürəyində, xəfif bir səs, bir duyğu ilə pıçıldayırdı. Bərkdən desə Taclibəyim xətri-

nə dəyə bilərdi. Yəqin ki, yaxın vaxtlarda onun özünə oxuyacaq.

Bu uzun sürən amma gərkinlikdən çox lətafət, səmimiyyət, şirin yuxu timsallı sükutu Taclıbəyim pozdu.

– Şahim, sizin çadırınıza çaparkən yolda müridlərindən biri qabağımı kəsdi, o məni öldürə bilərdi. Mən cəld tərpendim. Rica edirəm onun ailəsinə qanpulu verilsin.

– Necə?! Mənim belə zəriflik timsalı dayım qızı müridlə vuruşmada onu üstələyib?

– Bəxt mənim tərəfimdə idi. Siz necə istəyərdiniz, şahim?

– Əlbəttə, sizin üstün gəlməyinizi. Mən heyrət içindəyəm!

– Heyrətlənməyin, şahim! Nəslimizin başına gələn müsibətlər mənə lap gənc yaşlarımdan at minib qılinc çalmağı öyrədir. Kişilərimiz çox tez-tez sıradan çıxıblar. Qızlarımız və qadınlarımız özlərini qorumağı bacarmalıdır, ya yox!

– Əhsən, Taclıbəyim. Mən göstəriş verərəm, müridin ailəsinə həmişə kömək edərlər.

Qapının ağzında Dədə bəyin səsi eşidildi.

– Hökmdar, qaləbə! Təbrik eləyirəm.

Şah İsmayıl çadırın ağzına çıxdı. Bayaq qoşun səfləri daşayan dərə-təpələrdə insan və at meyitləri qalaqlanmışdı. Murad Mirzənin ordugahındakı çadırların tənəflərini kəsib yıxırdılar.

– Murad Mirzənin özü hanı?

– Özü hərəmxanasını da götürüb qaçıb. Qoşuna göstəriş vermişəm, təqib eləsinlər. Harda tutsalar ya ölüsünü, ya dirisini gətirsinlər.

– Dədə bəy, hökmdar adından fərman verməyə nə vaxtdan sizi vəkil eləyiblər?

Söz Dədə bəyə toxundu, amma özünü o yerə qoymadı. Hələ özünü günahlandırdı da. Doğrudan da hökmdara nə qədər yaxın olsan da, gərək onun yaxınlığından sui-istifadə etməyəsən, onun adından danışmayasan. Adətən belə vaxtlarda düşməni təqib edirlər, ya ölüsünü, ya da dirisini gətirirlər.

Şah İsmayıl ötkəmliklə dedi:

– Adam göndər, təqibçilər qayıtsın. Onsuz da Murad namurad qaldı. Qoy o, sağ-salamat qalıb, kənardan bizim hökmdaran-

lıgımızı görüb xiffət çəksin.

Qardaşı bacıdan çox istəyən heç kim olmaz. Qardaşı qardaşından çox bacısı istəyir. Muradın taxtı elə dönüb ki, doğma bacısı da ondan üz döndərib.

Şah İsmayılın əmri ilə Murad Mirzənin yanından onun tərəfinə keçən Qasım bəy Pərnakı çadıra gətirdilər. Bu həmin Qasım bəy idi ki, dananın irtməyindən yapışanda dartıb çıxarırdı. Bu həmin Qasım bəy idi ki, Biyəpişdə Mirzə Əliyə Qurana and içdirmişdi. Körpə İsmayılı axtarırdı. O vaxt əlinə keçsə idi, tikə-tikə eləyəcəkdi. İndi onun yanına qaçır.

Qasım bəy yayxana-yayxana çadıra girib üzündə rübənd olan Şah İsmayılı görən kimi üzüstə düşüb iməkləyə-iməkləyə dedi:

– Qurbanın olum, itin olub qapıda dayanım, məni al qanadının altına. Səni deyib gəlmişəm.

O boyda adamın bu şəkklə düşməyi, iməkləməyi, yalvarmağı Şah İsmayılı qərribə gəltdi. Axı onu belə görməmişdilər.

– Qasım bəy, yadımdamı, məni axtarırdın. Rüstəm Mirzəyə verib ənam, rütbə, torpaq alacaqdın. O qoca Mirzə Əlini Qurani-şərifə and içməyə məcbur elədin. Elə bilirdin allah belə işi bağışlayır? Bağışlamır! Nə qədər Əbih Sultana qoşuldu, namurad Mirzəyə bel bağladın, mümkün olmadı. Zamanın sahibindən qaçıb qurtarmaq mümkün deyil.

– Eşşəklək eləmişəm. İnanmamışam. Gönü qalınam. Neynim. Burnumun ucundan o yanı görə bilmirəm. Mən bədbəxt başıma haranın daşını salım? Öldürsən qanım halaldı. Günah-karam. İndi gəlməkdə fikrim budu, günahımı yuyum.

– Yox, Qasım bəy, sənin günahını yumaq olmaz.

Onun iri sifəti qalxdı, xalçanın üstü ilə sürünən iri bıqları bir az da elə bnl uzandı, sir-sifəti əyildi, zülüm-zülüm ağlamağa başladı.

– Öldürmə məni, Sahibi-Zaman. Balalarım var. Axı mən heç bir pislik eləməmişəm. Göndərmişdilər sənin dalınca, Mirzə Əli Qurana and içdi, mən də inandım qayıdıb gəldim. Axtarmadım axı...

Şah İsmayıl taxtın yanında ayaq üstə dayanıb əllərini belinə

vurmuşdu.

– Sən öz mülkünə görə mənim tərəfimə keçmisən. Muradın məğlub olduğunu gördəndən sonra bildin ki, işin bizdən aşır. İndi mənə de görüm mal-mülk şirindi, ya can.

– Zamanın sahibi sağ olsun, can da şirindi, mal-mülk də.

Şah İsmayıl güldü.

– Get yaşa, oğul-uşağına da ki, ağılları başlarında olsun.

– Qurban olum, sadağa olum, pirim-mürşüdüm, – Qasım bəy bu sözləri döyüş başlayanda əzbərləmişdi və onun canına qorxu düşmüşdü. Görmüşdü ki, Şah İsmayılın qoşunlarının hamısının sözü bir, dili birdi. Onlara batmaq qeyri-mümkündü.

Qasım bəy qalxmaq istəyəndə Şah İsmayıl soruşdu:

– Sünnüsən, ya şiə?

– Sünnüydüm, şiə oldum, ya pirim-mürşüdüm.

– Görək də necə şiə olacaqsan.

Qasım bəyi buraxdılar.

– Bundan sonra namurad Şiraza qaçdı və Şah İsmayılın qalibiyyət bayraqları onu izlədi. Bu səfərdə Kirman da azad edilib ocaqlıq kimi Xan Məhəmməd Ustaclıya verildi. O da 600 nəfər atlı ilə ora yollandı. Bunu eşidən Məhəmməd bəy Türkmən iki min döyüşçüsü olsa da, bu yerləri qoyub Xorasana qaçdı. Novruz bayramını (siçan ilində) İsmayıl Fars vilayətində keçirtirdi.

(Zeynalabdin Əlinin “Təkmilat əl-əxbar” kitabından)

3

Dünyaya təzə gəlmiş Səfəvi dövlətinin gələcəyini fikirləşən əmirilər, bəylər gənc şahı evləndirmək üçün çox götür-qoy edirdilər. Nə qədər tez evləndirsələr, bir o qədər də tez vəliəhd dünyaya gələr və bu qədər müharibələr içərisində, birdən Şah İsmayıla bir bədbəxtlik üz versə, onda onu əvəz etməyə hökmdar da olar.

Hökmdarın evlənməyi də müzakirəyə qoyulub hamının razılığı ilə olmalı idi. Söz yox ki, onu tək Taclıbəyimlə evləndirmək fikrində deyildilər. Ümumiyyətlə əmirələmə Hüseyn bəy Lələ, vəzir Zəkəriyyə Keçəçi Təbrizi, Dədə bəy, Xan Məhəmməd Ustaclı, Qara Piri bəy Qacar və başqaları belə hesab

edirdilər ki, şahın dayısı qızı ilə evlənməsi məqsədəuyğun deyil. Bu izdivacdan əmələ gələcək vəliəhdlər Ağqoyunluların, Murad Mirzənin və Əlvəndin tərəfini saxlaya bilər, bu isə gələcəkdə ölkədə çoxlu nahaq qanların tökülməsinə bais olar.

Şah İsmayıl isə bir könüldən min könülə Taclibəyimə vurulmuşdu. Gecə-gündüz onun vəsfinə şerlər, qəzəllər yazırdı. Taclibəyim sarayda kənizləri ilə yaşayırdı və istədiyi vaxt şahənə bir görkəmlə şahın hüzuruna gəlir, nazik tül arxasında əyləşib və yaşadı dayısı oğlunun söhbətlərinə qulaq asırdı. Onların arasında böyük bir məhəbbət yaranmışdı. Amma heç biri bu məhəbbəti biri-birinə izhar etməmişdi. Onsuz da hər şey aydın idi. Divanın məsləhətini gözləyirdilər.

Hüseyn bəy Lələ bu dəfə də içəri girəndə gördü ki, Şah İsmayıl, Taclibəyimə şer oxuyur. Qayıtmaq istədi, amma Şah onu getməyə qoymadı. Ona görə yox ki, Hüseyn bəy şerin bilicisiydi. Onun fikrini bu izdivaca yönəltmək üçün qaytardı. Qəzəli təzədən oxumağa başladı:

Qönçətək ləlini xəndan etdigin, yəni ki, nə?
Lalatək bağrını pür qan etdiyən, yəni ki, nə?

Qara zülfün ağ yüzün üstündə əfşan eləyib.
Könlümü qəmdən pərişan etdigin, yəni ki, nə?

Qılmaq üçün tazə hüsnün bağın, ey sərvirəvan,
Gözümü kuyində giryən etdigin, yəni ki, nə?

Tökmək üçün qanıma başım kəsib hər dəmbədəm,
Şahsuarım, əzmi-meydan etdigin, yəni ki, nə?

Şah İsmayıl başını qaldırıb Hüseyn bəy Lələyə baxdı. Bu baxışda hər şey vardı. Taclibəyimdən ötrü o hər şeyə hazır idi və bunu onun alışıb yanan sifəti, gözlərinin işığı, əlində tutduğu zərvərəqin titrəyişi deyirdi.

– Çox gözəldir. Şahım, şerinin kamilliyinə söz ola bilməz. Açığını deyim ki, bəzi hökmdarlar da şair adını daşımaq üçün

divanlar yazırlar. Amma onların bütün divanları tək bu qəzələ dəyməz.

Hüseyn bəy Lələ açıq-aşkar Murad Mirzəyə işarə vururdu. Murad Mirzənin də divanları vardı. Həm də sözdən çox mənalar oxumaq olardı.

– Lələnin sözü çox xoşdur. Görək Taclıbəyim nə deyəcək? Taclıbəyim qalxıb təzim elədi.

– Çox lətif və çox zərifdir.

– Bu zərvərəqi xəttatlara yazdırmışam ki, sənə təqdim edəm. Fikrini sonra da deyə bilərsən. Qəzəl sənindir, Taclıbəyim.

Taclıbəyimin yanaqları od tutub yandı və kağızı alan kimi təzim edib getdi. Kəniylər də onun dalınca düşdü.

Hüseyn bəy Lələni Şah İsmayıl yaxına çağırıb yer göstərdi.

– Lələ! – O çox mehriban, sadə və məhrəm bir səslə danışmağa başladı. – Sən mənim yolumda çox bəlalər çəkmisən. Atamın dostu kimi həmişə onu əvəz edib məni qorumusan.

– O biriləri qorumağa gücüm çatmadı, qurban. – Hüseyn bəy günahkarcasına dilləndi.

– Bilirəm. O bir adamın işi deyildi. İndi başqa söhbət etmək istəyirəm. Yəqin ki, məni başa düşürsən. Lələm olduğuna görə çox açıq danışa bilmirəm. Hamısını özün görürsən.

– Bəli! Hökmdar, sən daş qoyduğun yerə mən başımı qoyacam, bu aydın məsələdir. Ona görə mənim fikirlərimi də eşitməyi rica edirəm. Mənim borcum səni və səltənətimizi qorumaqdır. Taclıbəyim dayın qızıdı, o dayının ki, atanın ölümündə Fərrux Yasara kömək eləyib. Sultanəlinin, İbrahimin ölümü onların əli ilə olub. Bundan sonra, oğlu Murad, siz dediyiniz kimi namurad, taxtı almaq meyindən əl çəkməyib. Taclıbəyim onun bacısıdır. Məni düzgün başa düşün, hökmdar. Mən sənənin həyatın, xoşbəxtliyin və taxt-tacın üçün başımla cavabdehəm. Amma hamıdan, səndən, lap allahdan da çox, Şeyx Heydərin qarşısında cavabdehəm. Hər şeyi ölçüb-biçməsəm, heç nə deyə bilmərəm.

Bu, işin bir tərəfi. İkinci tərəfdən onu deyim ki, Murad osmanlıların yanına qaçıb və Uğurlu Məhəmməd kimi, onun da gözü burdadır. Onun bacısı ilə evlənəndən sonra ümidi artar. Bəlkə də bacısı vasitəsilə bir iş də görə bilər. Bunların ha-

mısı ehtimallardır. Hələlik heç kimi günahlandıra bilmərəm.

Hüseyn bəy Lələ Şah İsmayılın gözlərində qəribə bir narazılıq gördü. Səbəbini də başa düşdü. Tez də cavabını verdi.

– Hökmdar, qurban, bu yaşdakı məhəbbətin nə demək olduğunu gözəl bilirəm. Qəlbin narahatlığı, ürəkdəki sevinc... Bunlar hamısı gözəldir. Bu istəkdən səni heç kim ayıra bilməz... Amma hökmdar olmaq da çox çətin məsələdir. Onun hər addımı, hər hərəkəti ölkənin mənafeyi ilə ölçülməlidir. Narazılıq doğurmamalıdır. Bu hakimiyyətin qurulmasında yaxından iştirak edib, özlərini, var-dövlətlərini, adamlarını fəda edən əmirlər var. Taclıbəyimlə toyunuz onların çoxuna toxuna bilər. Çünki onların düşmən kimi vuruşduğu Sultan Yaqubun qızı ilə evlənməyiniz hər halda üzdə də olmasa onların ürəyində narazılıq toxumunu cücərdər. Bunun üçün belə bir təklif eləyirəm: peyğəmbərimizin şəriəti ilə Taclıbəyimlə bərabər, əmirlərdən birinin qızı ilə də evlənmək lazım gələcək.

Şah İsmayıl üçün bu təklif gözlənilməz oldu.

– Mən təkcə Taclıbəyimi sevirəm.

– Qurban, burada məhəbbətə çatmaq üçün də güzəştə getmək lazım gəlir.

– Axı atamın anamdan başqa zövcəsi olmayıb.

– Atan şeyx idi, sən şahsan. Şah olmağın axı şərtləri çoxdur. Hərəmxanada heç olmasa dörd xatun olmalıdır. Onların ikisindən övlad olmasa da, ikisindən olacaq. Həm də hardan biləsən ki, doğulan övladların hamısı taxt-taca layiq olacaq. Sonra bir əsas məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz. O da qonşudakı ən küclü hökmdarların heç olmasa biri ilə qohum olmaqdır,

Şah İsmayıl Hüseyn bəy Lələnin fikirlərinin dürüstlüyünə, uzaqgörənliyinə heyrət etməyə başladı. Axı o heç bir hökmdarın sarayında olmamış, belə məsələləri təcrübəli adamlardan soruşub öyrənməmişdi. Özü düşünürdü Demək əsl əmirələməradır. Atası nahaq yerə onu özünə siğə qardaş seçməyib. Onun dediklərini bir daha götür-qoy elədi. Əmirlərdən birinin qızı ilə evlənmək deyəndə kimi nəzərdə tutur. Bəlkə özünü? Onun qızı varmı? Şah İsmayıl onun ailəsi barəsində axı heç nə bilmirdi. Soruşub öyrənməmişdi. Anı fikirdən sonra soruşdu:

– Lələ, axı mən bir məsələni bilmirəm. Sənii ailən, uşaqların?..

Hüseyn bəyin sir-sifətini kədər bürüdü və o, kədər içəri-sində gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

– Əbih Sultan Ərdəbildə mənim də ailəmi, uşaqlarımı tapıb qılıncdan keçirib. Ondan sonra ailə barəsində fikirləşməyə vaxt tapa bilmişəm ki?

“Allah, bu necə müqəddəs adamdır! Demək Ərdəbildə tək mənim qayğıma qalıb. Öz balaları da yadına düşməyib. Həm də əmirlərdən birinin qızını deyəndə özünü nəzərdə tutmur.”

– Lələ, hansı hökmdarı deyirsiniz?

– İndi bizim iki böyük qonşumuz var. Osmanlı türk sultanı, bir də gündoğan türk xaqanlığı. Onların hər ikisi də bizə düşməndir. Şeybani xan Teymur nəslə Baburu Səmərqənddən qovandan sonra qan-qan deyir. Onunla qohum olmaq qeyri-mümkündür. Amma Sultan Bayazid özünü sakit aparır.

– Onların sakitliyini bilirik. Saman altından su yeridəndirlər. İlanı Seyid Əhməd əli ilə tutmağı xoşlayırlar. Gödək Əhməd əhvalatı kimi. İndi də o siyasəti yeridəcəklər. Mən tam razıyam əmirələmərənin fikriylə. Onun məsləhətləri ağıllı və məntiqlidir. Şirvanşah “Sultan Mahmuddan nə xəbər var?”

– Ona qoşun verib göndərəndən hələlik bir şey yoxdur. Güllüstan qalasını mühasirədə saxlayır.

– Şahim, Taclıbəyimlə toya hazırlığa başlamaq olarmı?

– Sən ki, bu izdivacın əleyhinəsən.

– Şahimiz o birisi fikirlə razılaşıb. Ona görə də toy hazırlığına başlayaq.

4

Şamaxıya payız gəlmişdi. Zoğalovay çayının hər iki tərəfindəki kolluqlarda zoğallar mərcan dənələri kimi qan rəngi almış, sumax kollarındakı yarpaqlar göyrüş gözündən qalxan alov dillərinə dönmüşdü. Göylərə baş çəkən əbrişim ağacları payız günündə yuxarı yarpaqlarını tökməyəndə qocalar deyir ki, qış sərt gələcək. Ağaclar çox vaxt insanlardan çox uzaqgörən olur. Əbrişim boyu qalxan kələsərin həm yarpaqları tökülmüş, həm də

salxımları qurumuşdu. Üzümün suyu çatmayanda nəmliyə qənaət etmək üçün əvvəl yarpaqlarını tökür, onda da nəmlik azlıq edəndə meyvələrinə şirə vermir. Kökü saxlamaq vacibdir. Salxımlar, hər il olur, onu adamlar da yeyir, quşlar da, həşəratlar, vəhşi heyvanlar da. Gələn il yenidən dirilmək naminə onların şirəsini saxlayıb yaşatmaq lazımdır. Təbiət müvəqqəti qış ölümünə hazırlaşsa da elə bil təzədən çnlvələnmişdi. Köhnə taxıl yerində qırqovullar ürkək-ürkek gəzişirdilər. Qırmızı, yaşıl, bir sözlə, qövsi-qüzehin bütün rəngləri ilə bəzənmiş qırqovullar məğrur-məğrur gəzinir, dən axtarırdılar. Boz-fərə qırqovullar isə paltarından utanmış kimi sanki büzüşmüşdülər.

Tutluqlar yayda doğranıb baramaya veriləndən sonra təzədən uzun şivlər bağayarpağı kimi enli, parlaq yarpaqlar vermiş, təzədən qurumuşdu. Ala-tala əkilmiş dağ yamacları gələn ilin bolluq olduğundan xəbər verirdi. Bəlkə də təbiət beləcə bəzənib-düzənərək son büsətını göstərmək istəyirdi. Axı bir azdan solacaq, bozaracaq, üstünə qırov düşəndən sonra hər yer bir rəng alacaqdı...

Yaşıl kövşənliklərdən yuxarıda Gülüstan qalası görünürdü. Ətrafin əlvanlıqları arasında onun divarları çox ölgün rəng almışdı. Bu rəng onun əzəmətini də sanki azaltmışdı.

Gülüstan sarayında oturan Şirvanşahın qarşısındakı süfrədə bir parça quru çörək, bir piyalə "Saqiyan" şərabi vardı. Şirvanşahın özündən başqa burada heç kəs gözə görünmürdü. Son günlər o qədər ətiaci, qəddar olmuşdu ki, ən yaxın adamları belə onun gözünə görünməyə cəsarət etmirdi. Bayaqdan bəri oturub piyalədəki qara rəngə çalan şəraba baxırdı. Sanki tas qurmuşdu və o şərabin içində əcinnələr onun gözünə görünür, ona taleyini danışır, gələcəyinin bundan da pis olacağını deyirdilər. Şərab kuzəsini və piyaləni ona gətirən saqi də əvvəlki saqi deyildi. Gözləri çuxura düşmüş, ovurdları batmışdı. Gedəndə ayaqları ayaqlarına dolaşırdı. Saqinin o ümitsiz gözlərində hökmdarı qınayan bir baxış da sezmişdi: "Bizi bu günə saldığın bəs deyil, hələ şərab da içirsən? Nə gününə içirsən, bilmirəm!"

Onun yanına Gilanda, Hüsəməddinin sarayında eşitdiyi bir lətifə düşdü. Həm də gülüş yox, dərd gətirən bir lətifə.

“Bir gün Teymurləng Səmərqəndə gəzməyə çıxıbmiş. Meydandan keçəndə görür ki, adamların hamısı alnını yerə söykəyib. Yalnız bir nəfər – cırıq yorğana bürünmüş arıq, üz-gözü şişmiş adam ona baş əymir. Teymuru təəccüb bürüyür və soruşur:

– Ey, sən kimsən? Mənə niyə baş əymirsən?!

Həmin adam qürurla cavab verir:

– Mən Baba Keyfiyəm.

Teymurləng onu tanıyır.

– Sənin atan məşhur və zəngin bir adam idi. Bəs niyə özün bu kökdəsən?

– Mən atamdan da varlıyam. Bunu bilmək istəyirsənsə, Səmərqəndin qiymətini de. Alıram.

Teymur onun sərxoş olduğunu görür və Səmərqəndin qiymətini deməyə qorxur. Bilir ki, Baba Keyfinin atasının xatirinə səmərqəndlilər o dediyi qiyməti yığıb verərlər.

– Yaxşı, mən sənə Səmərqəndin hamısını yox, yarısını satıram. Amma nəhərdən sonra gəl yanıma.

Nəhərdən sonra Baba Keyfini tapıb Teymurləngin yanına gətirəndə o ayılıbmış. Dediyi sözləri ona təkrar edəndə and içir ki, onun xəbəri olmayıb. Yoxsa Teymurləng qarşısında bunları deməyə onun cəsarəti çatmazdı. Onu beləcə varlı, dikbaş, qüdrətli, eləyən də şərabdır.

Deyilənə görə Teymurləng o vaxta qədər şərab içməyibmiş. Baba Keyfinin sözündən sonra şərabin dadına baxmaq həvəsinə düşür. Ona ən yaxşı şərab hesab edilən “Meynab” gətirirlər. İçir, keyfi durulur.

Səhəri gün Teymur yuxudan qalxanda görür ki, başı bərk ağrıyır. Həkimlər gəlir, dava-dərman verirlər, heç bir təsiri olmur. Axırda başa düşür ki, bu ağrı şərabdandır. Baba Keyfini yanına çağırtdırır. Deyir: “Bunun sirrini o bilər”. Baba Keyfi gəlir. Məsələdən hali olandan sonra deyir:

– Hökmdar, başağrısının dərmanı şərabdır. Ondan bir-iki piyalə içsən, keçib gedəcək.

Teymur içir. Başağrısı kəsir.

– Baba Keyfi, bu nə vaxta qədər belə olmalıdır?

– Hökmdar, mənim kimi bir cırıq yorğana möhtac qalana

qədər...

Babam və atam o qədər pislik elədilər ki, indi öz sarayımda bir piyalə şəraba möhtac qalmışam. Üç aydır ki, öz sarayımızdan çıxmış, öz qanımızdan əmələ gəlmiş nanəcib məni – əmi-sini mühasirədə saxlayıb. Gülüstan sarayının zirzəmilərində siçovullar, şah taxtının yanında dolaşan, onun qırmızı məstinə üzünü sürtüb xalça üstündə uzanıb arxayın-arxayın xoruldayan pişik də qalmamışdı.

Birdən qapı açıldı, bir nəfər ağsaqqal adam içəri girən kimi əllərini arxasına qoyub kürəyini divara söykədi. Amma sirsifəti tamam aydın deyildi. Hökmdar nə qədər gözlərini bə-rəltdisə, onu tanıya bilmədi.

– Niyə baş əymirsən?

Qoca irişdi və qabaqdan qoyun asılan qənarənin iti, parlaq ucuna oxşayan dişləri ağardı.

O üşəndi, bir dəri, bir sümük qalmış bədəninəki tüklər biz-biz dayandı.

– Olmaya sən əzrayılsan? Qoca yenə irişdi.

– Sənin işin-cücün yoxdu, ay əzrayıl? Bu dünyada canı alınmalı o qədər adam var ki. Amma sən elə dadanmısan Gülüstan qalasına. Gülüstanı qəbiristana döndərdin. Şirvanşahlarla vaxtilə dost idin, amma indi heç kimə yazığın gəlmir?

“Əzrayıl” dinmir, bir dişləri, bir gözləri, bir də dırnaqları işıldayırdı. Amma o gah iki görünürdü, gah üç... Birdən o əlini qarıya tərəf uzatdı. Oradan bir şiş kabab verdilər. Basdırma edilmiş sumaxlı, istiotlu kabab. Kababın iyi hökmdarı məst elədi. “Əzrayıl” ləzzətlə kababı dişinə çəkirdi.

– Mənə də o kababdan ver. Verməsən canımı ala bilməyəcəksən.

“Əzrayıl” kababı yeyib əllərini üstünə çəkdi. Şişi yerə tulladı. İkinci şişi aldı. Onu da ləzzətlə yemək istəyəndə hökmdar piyaləni qaldırdı.

– Əzrayıl, kabab şəraba yaxşıdır.

“Əzrayıl” şişi götürüb dişlərini ona ağartdı. Şeyxşah dözə bilmədi, piyaləni ona tulladı. Çiliklənən piyalənin cingiltisini eşitdi. “Əzrayıl”ın yerində divarda şərabin tünd yeri göründü.

Sultan Murad qaladakıların vəziyyətindən xəbərdar idi. Hər gün Gülüstan qalasından meyitləri aşağı atırdılar. Ona görə də Şamaxının, Xınıslının sahibsiz itləri qalanın dibindən əl çək-mirdilər. Meyitlərin üstündə boğuşub bir-birini al qana qərç edirdilər. Bundan sonra qalanı mühasirədə saxlayanlardan bir dəstə bu itləri oxla vururdular ki, quduzluq yayılmasın. Sultan Mahmudun carçısı isə Gülüstan qalası ilə qoşa ucalan Pirdirəyinə qalxıb qışqırırdı.

– Gülüstanda siçan, pişik yeyib aşağıda itlərə qismət olan bədbəxtlər, təslim olun. Təslim olan kimi sizə doyunça yağlı piti, bozbaş, plov, isti təndir çörəyi, motal pendiri, üzüm, qar-pız, nar–ürəyiniz istəyən nemətləri verəcəyik. Hiylələrə al-danmayın. Özünüzə yazığınızı gəlsin. Hər kim hökmdarın başı-nı kəsib gətirsə, ona böyük ənamlar, sarayda yüksək rütbə və bir neçə kənd veriləcək.

Gülüstan sarayından səs-səda çıxmırdı. Əvvəl carçının səsi-ni eşidən kimi ona tərəf ox atırdılar. Həmin oxlar carçıdan da uzağa düşürdü. Vaxt keçdikcə oxlar Pir dirəyinin çıxıntısına toxunurdu. Sonra heç Pirdirəyinə çatmadı. İndi isə yayı dart-mağa gücü çatan adam qalmamışdı.

Bu gün Sultan Mahmud əmr vermişdi ki, Gülüstan qalasının hər tərəfində tonqallar qalansın, bu tonqallarda payalara qoyun, dana, inək cəmdəkləri keçirilib kabab çəkilsin. Kabab iyi bu dəqiqə Gülüstana hücum edəcək qoşundan çox iş görə bilər.

Sultan Mahmud atın üstündə qorçubaşçısı Qara bəylə ton-qallara baxırdılar. Sultan Mahmud görürdü ki, Qara bəyin kefi heç açılmır, qaşqabaqlıdır. Ona nə tapşırıq verirsə, dinməz-söyləməz, nöqsansız yerinə yetirir. Bu gün isə yaman qara-qabaq görünür.

– Qara bəy, – Sultan Mahmud atının cilovunu çəkdi. – Mə-nə niyə deməmişən ki, sən şirvanlısan?

– Düzdür, deməmişəm. Axı mən şirvanlı deyiləm. Mən məm-lükəm. Haradan olduğumu bilmirəm. Uşaq vaxtı Misirə aparı-blar, orada böyümüşəm, Misir məmlük ordusunda vuruşmuşam. İndiki Sultan Qansunun yanında. Sonra tale belə gətirdi ki...

– Sonrasını bilirəm. Bəlkə elə səni Şirvannan aparıblar o

vaxt?

– Bəlkə də. Nəyə görə deyirsiniz, hökmdar?

– Mənə belə gəlir ki, Gülüstan qalasıdakılara yazığın gəlir. Düzünü de, belədi, ya belə deyil?

Qara bəy boynuna alsa, Sultan Mahmud onu xəyanətdə təqsirləndirib edam eləyə bilərdi. Düzdür, bunun üçün Şah İsmayıl cavab verməli olacaqdı. Çünki Şah İsmayıl taxta çıxanda Sultan Qansu onun cülusunu təbrik etmək üçün elçilər göndərmişdi. Gətirilən hədiyyələr içərisində hökmdara layiq yeddi dənə də at vardı. Sultan Qansu Qara bəyi çox yaxşı tanıyırdı. Onun igidliyini, mərdliyini çox yüksək qiymətləndirirdi. Özü-nün də Azərbaycandan gətirildiyini bilirdi. Ona da azadlıq verib vətənə göndərmişdi. Bunun özü də Şah İsmayıl hörmət əlaməti kimi edilmişdi.

– Niyə cavab vermirsən, Qara bəy?

– Mən döyüşçüyəm, həmişə də düşmənlə açıq-açıqına, mərdi-mərdanə vuruşmuşam. Qarşımdakının əlində qılınc olanda ona yazığım gəlməyib.

– Bəs heç qalaları mühasirəyə almamısınız?

– Mühasirəyə almışdıq. Amma biz bu işlə məşğul olmurduq. Qalanın mühasirəsini də oturub gözləyənlər özgələriydi.

– Gülüstan qalasının mühasirəsi ürəyindən deyil?

– Hökmdar sağ olsun, mən kiməm ki! Hökmdar sizsiniz. Mənim borcum sizin sağlığınıza qorumaqdır.

– Bəs niyə qaşqabağın açılmır?

– Nə bilim.

Qara bəy gecə yuxu görmüşdü. Uşaqlığını, kəndlərini, kəndlərinin üstündəki Qoşadağı görmüşdü və səhər ona hər şey aydın olmuşdu. Uşaqlıq xatirələri canlanmış, gün kimi aydınlaşmışdı. O, dağlar həmin dağlardı. Arasından çay axan, üstündə qala olan dağlar. Onu buradan aparmışdılar. Amma nə kəndlərinin adını bilirdi, nə mahallarının, nə ata-anasının. Anasının güllü uzun paltarının yaxasından çıxan ağ, yumru, yumşaq döşü, üzünə tökülən qara saçları yadında qalmışdı. Demək, o öz vətəninə gəlib, bu vətəndə bu cür vəhşiliklər eləyir. Düzdür, onu buradan vəhşiliklə aparıblar. Amma o buraya

vəhşilikləmi qayıtmalı idi? Yox! Vətəndə düşmənlər, yadlar, yağılar vəhşilik eliyə bilər, o torpağın oğlu yox. Bəs Sultan Mahmud necə? Sultan Mahmud elə bil ki, bu torpağa, bu vətənə yaddır. Öz atasına, əmisinə, dayısına xain çıxan, yalnız taxt-tacı özünə qohum hesab edən adamnan nə gözləmək olar? Bütün bunlar onun qanını elə qaraltmışdı ki, ömründə hələ belə bir vəziyyətdə olduğu yadında deyildi.

– Demək, ürəyini öz hökmdarına açmaq fikrində deyilsən?

– Mənim, Misirdən gəlmiş bir məmlükün ürəyində nə fikir ola bilər ki, onu hökmdarına açmasın? Mən Sultan Qansunun hörmətini qazanmışamsa, hökmdar məndən heç bir məsələdə şübhələnməməlidir.

Sultan Mahmud xeyli fikrə getdi. Gördü ki, onun şübhələri o qədər də yerinə düşmür və fikrini dəyişmək qərarına gələndə, bir nəfər atlı yaxınlaşıb dedi:

– Hökmdar, Zoğalovay çayı kənarında bir hindlini öz adəti üzrə dəfn etmək fikrindədirlər. Sizdən icazə alıbmı?

hökmdar fikirləşmədən dedi:

– Gedirik Zoğalovay çayı sahilinə. Orada nəyə var.

Onlar atlarını döndərüb əkinlərin, bağların arası ilə çapıb getdilər. Yaxınlaşanda gördülər ki, odunları üst-üstə qalayırlar və bu qalaq xeyli yuxarı qalxıb. Çayın sahilində çılpaq bir meyt, saqqalı uzun, ayaqyalın, ağ ləbbadəli bir kahin, onun ətrafında qaçısan üç-dörd adam və deyəsən çoxlu şərab içmiş, səksən-səksən beş yaşlarında bir qarı var. Adamlar isə çayın o biri sahilində yığılıb bu tamaşaya baxmaq istəyir.

Sultan Mahmud uzun əbalı və ayaqyalın kişidən soruşdu.

– Bu nə həngəmədir?

O, özü başa sala bilmədiyinə görə, tərcüməçisi dilləndi. Kişi ilə danışandan sonra dedi:

– Bu ağa Hindistanın Moltan şəhərindən olan tacirdi. Onun qardaşı vəfat eləyib və qardaşını dəfn eləmək istəyir.

– De görüm o kimdən icazə alıb?

Tərcüməçi soruşdu, tacir laqəyd bir vəziyyətlə deyəsən qeyri-müəyyən bir cavab verdi. Tərcüməçi dedi:

– Heç kimmən, hökmdar mühasirədədir, ona görə heç kimə

müraciət eləməyib.

– Hə. Onda de görüm o nə alıb-satır?

– Mənim ağam çox varlı tacirdi. O, hindistandan gətirdiyi qiymətli daş-qaşları satır. Qardaşı da onun kimi. Amma qardaşı cavan olsa da, xəstələnib rəhmətə getdi. Onların adətinə görə meyit xüsusi yağla yağlanıb yandırılmalıdır...

Sultan Mahud bir an fikirləşib tərcüməçiyə dedi:

– Onlar hansı karvansaraya düşüblər?

– Ləzgi karvansarasına, bəy.

“Bəy” sözü Sultan Mahmudun xoşuna gəlməsə də, dinmədi. Çünki özünü büruzə vermək istəmirdi.

– Yaxşı! De, qoy öz dəfn mərasimini keçirsin.

Dəfn mərasimi başladı. Çayın kənarına qoyub üstünü örtükləri meyidi gətirib qalaq-qalaq yığılmış odunların üstünə qoydular. Bu odun yığımının yanında yuyrüyə oxşayan, amma ondan böyük olan bir qurğu da düzəlmişdilər.

Sultan Mahmud onun nə olduğunu soruşduqda tərcüməçi dedi:

– Tacirin qardaşının arvadı yanında olmadığına görə, onunla bərabər bazardan aldığı bu kənizi yandıracaq..

– Necə yandıracaq? – deyə Qara bəy soruşdu.

– Pulunu verib də. Atıb oda yandıracaq.

– Odundu ki, atıb oda yandırısın? Bu qul olsa da, insandı, axı? Necə yandıra bilər?

Tərcüməçi təəccüblənib tacirin danışığını eşidəndən sonra dedi:

– Onun söylədiklərini eşitdiniz? Belə deyir ki, insan toya, yasa, ən adi işlərə də tək getmir. Bəs o birisi dünyaya necə tək getsin?!

– Onu əzrayıl aparır. Özü tək getmir. – Qara bəyin bu sözündən sonra tacir fikrə getdi.

Tərcüməçiyə nə dedisə o da Qara bəyə yan aldı. Qulağına pıçıldadı ki, onun qardaşını öz adəti ilə dəfn eləməyə mane olmasınlar. Nə lazımdırsa, tacir ona hazırdır.

Bu sözləri Qara bəy Sultan Mahmuda danışdı və at üstündə çox məğrur oturan Sultan Mahmud çox yekəxana bir tərzdə

dedi:

– Bura müsəlman ölkəsidir. O, ölüsünü yandıra bilməz. Aparıb müsəlman kimi dəfn eləməlidir,

Qara bəyin yadına qaladan atılan və itlər bağırsaqlarını təpələlərə çözləyən şirvanlıların meyitləri düşdü. Hökmdarlıq həvəsində olan bu alçaq bəs onların barəsində niyə fikirləşmiş?

– Yaxşı, o daha nə dedi?

Qara bəy dilmancın dediklərini söylədi:

– Tacir deyir ki, onun qardaşının öz adəti ilə dəfn edilməsi üçün o hər şeydən keçə bilər.

– Məsələn, nədən?

Qara bəy məcbur qalıb soruşdu:

– Nədən keçə bilər?

– Mən beş yüz dinardan, – tərcüməçi tacirlə danışandan sonra bu sözləri dedi.

– İki min, – deyər Sultan Mahmud dilləndi. – Başqa söz olmasın. Özü də bu, dəfndən qabaq olmalıdır. Tərcüməçi Tacirlə danışandan sonra dedi:

– Baş üstə. Elə indi verə bilər.

– Versin. – O, Qara bəyi göstərdi. Ona. Dilmanc soruşdu:

– Nə qədər?

– İki min dinar, – deyər Sultan Mahmud dilləndi.

Pulları dəri kisədə gətirib Qara bəyə vermək istəyəndə Qara bəy elə bildi ki, Sultan Mahmud dünyanın ən alçaq adamıdır. Qardaşını dəfn eləmək üçün insandan rüşvətmi alarlar?

O fikirləşdi ki, bu Sultan Mahmud baqqaldı, dəlləldi, çərçidi, nə bilim ən aşağı adamdı, o, hökmdar deyil, ola da bilməz. O, taxta çıxsa, dünya dağılmalıdır, hər şey tərsinə çevrilməlidir,

Moltanlı tacir dəri kisədəki pulları kənardə saydı, təzədən dəri kisəyə tökdü, gətirib Qara bəyə verəndə o götürmədi, kənardə dayanan qorçulardan birini göstərdi.

Sultan Mahmud isə dedi:

– Niyə götürmədin?

– Mən götürsəm, yaxşı düşməz. Qoy qorçu götürsün, – deyər cavab verib atının üzünü tonqala tərəf çevirdi.

– O qorçu kisəni götürüb aradan çıxmaz ki? – Sultan Mah-

mudun bu sualı onu Qara bəyin gözündən tamam saldı və o hiss elədi ki, altındakı atın mənliyi Sultan Mahmudun mənliyindən qat-qat yüksəkdir. O, ata böyük məhəbbətlə baxmaq olar, hətta itə, pişiyə, qaladan atılan meyitlərə, amma Sultan Mahmuda yox. Onun qorçubaşçısı olsa da, birdən-birə qəddar düşməninə çevrildi.

Zoğalovay çayının sol sahilinə adamlar yığılırdı. Sultan Mahmud əmr verdi ki, qorçular onları yaxına buraxmasınlar.

Tacir bir sərnic yağsı odunun üstünə tökdü. Qardaşının meyidinə də başqa bir yağ sürtdülər. Bundan sonra bazardan alınmış qoca qarını yüyürüyə uzadıb ona nəşə içirttilər, qarı huşa getdi.

Tacir öz dilində dua oxudu, çaxmaq çəkib qovu alışırdı, üfürüb gözünü alova çevirəndən sonra onu odun qalağının üstünə atdı. Tonqal yanmağa başladı və ətrafa qəribə, xoşagəlməz bir iy yayıldı. Alov meyidi bürüyəndən sonra tacir yüyürüyü yırğaladı-yırğaladı və necə təkan vurdusa, qarı gedib alovun tən ortasına düşdü və tükürpədicisi, dəhşətli, insan kədər və dəhşətindən də xaric bir qışqırtı qopdu. Ona verilən bihuşdar heç bir təsir göstərməmişdi. Amma qarı oradan çıxıb bilməzdi. Onu alov bürümüşdü.

Qara bəy az qalırdı ki, Sultan Mahmudu da, taciri də, dilmancını da doğram-doğram eləsin. Amma hansı bir hiss isə onu saxladı. Bu vaxt Sultan Mahmudun göndərdiyi iki qorçu tacirin özünü də götürüb başı üstə alovun içində atdı. Onun qışqırığı kənardan baxanların dəhşətli nidalarına qovuşdu. Tacir də yanandan sonra Sultan Mahmud Qara bəyə işarə verdi, onlar Şamaxının ləzgi karvansarasına tərəf atlarını çapdılar. Sultan Mahmud tacirin var-dövlətini, ələ keçirmək istəyirdi.

Qara bəy də məcburiyyət qarşısında qalıb atını onun dalınca sürdü. Dar küçələrdən keçib ləzgi karvansarasına gəldilər. Burada xəz və bal satan rus tacirləri, bazara narıncı çıxaran gürcü, ədviyyat, qiymətli daş-qaş gətirən hind tacirləri, Dağıstandan xənçər, gümüş əşyalar, mis qablar gətirən ləzgilər, avarlar yaşayırdı.

Sultan Mahmud kənarda dayandı, qorçularını hind tacirinin yüklərini qarət etməyə göndərdi. Karvansara sahibi qırmızı-

saqqal hacı çıxıb baş əydi, nə olduğunu öyrənmək istədi.

– Hökmdar, ayağının altında ölüm, hind taciri qardaşını dəfn eləməyə gedib. Onsuz onun otağını açsam mənim karvansarayına heç kim düşməz. Qoy özü gəlsin.

– Necə, haramzada, qurumsaq! Hökmdara cavab qaytarırsan? Sənin o moltanın ölkənin qayda-qanununu pozduğuna görə cəzasına çatıb. Sən də hökmdara söz qaytardığına görə bütün qonaqlarının malları müsadirə ediləcək.

– Mənim qonaqlarımın axı bir günahı yoxdur.

– Qonaqlarının günahı yoxdur, öz günahın var. Onların malları əllərindən çıxsa, bir daha sənin karvansarayına gəlməzlər. Müsadirə eləyin. Qoşun orada korluq çəkəcək, bunlar burada kefə baxacaqlar?!

hacı da özünə görə deyildi.

– Böyük hökmdar, canım sənə fəda olsun, bu gün sənin müzəffər qoşunların yalnız kabab yeyir. Mən özüm elə buna görə əlli erkək vermişəm. Qonaqlarım yığılıb beş cönkə alıb. Moltanı qonağımız çox yaxşı adamdır. O, ət yemir, amma min adamın plovunun xərcini verib.

– Bu qırmızısaqqal qurumsaq yalan danışır. Ona inanmayın və müsadirə eləyin.

– Hökmdar, axı sonra Şamaxı bazarına heç kim ayaq basmayacaq. Ticarət korlandıqdan sonra Şirvanın işləri fəna ola bilər.

– Bayquş! – deyə Sultan Mahmud onun sinəsinə bir təpik vurdu. – Tez olun. Qara bəy, niyə tərpnəmirsən?

– Hökmdar, mən sizi qoruyuram.

– Deyirsən mənə öz ölkəmdə sui-qəsd də eləyə bilərlər?

– Onu demirəm. Amma mənim vəzifəm budur.

Qara bəy Sultan Mahmudun bu acgözlüyünü, gədəliyini görüb təəccüb eləyirdi. Təəccüb eləyirdi ki, belə bir adam sahib o sarayı alıb taxta çıxsa, gör bu rəiyyətin vəziyyəti necə olacaq. Yaxşı, bəs, Şah İsmayıl niyə beləsinə bel bağlayıb? Axı Şah İsmayılın hörmətini aşağı salmaqdan başqa onun əlindən heç nə gəlməz. Tacirlər hamısı bazarda idi və onların mallarının aparılması karvansara sahibini pis vəziyyətdə qoyurdu, ona görə də o, yaxasını cırıb qarğış-nifrin töküdü.

Həmin gecə Qara bəy Gülüstan qalasının ətrafında atla hər-ləndi. Tonqalların yandırılmasına nəzarət elədi. Ona dedilər ki, bu gün qaladan daha çox meyit tullayıblar. Onlar hamısı kabab iynin qurbanlarıdır. Bəli, kabab iyi də insanı öldürmüş.

O, heç kimlə bir kəlmə də kəsmədən atını sürüb geriye – hökmdarın çadırına qayıtdı. Hökmdar süfrə başında əyləşib tu-rac-qırqovul çığırtmasını ləzzətlə yeyir, qızıl kuzədən Mədrəsə şərabı içirdi. O, süfrədə həmişə tək oturur, heç kimi süfrə başına buraxmazdı. Şərabı da tək içər, heç bir sağlıq-fi-lan söyləməz və dinləmək istəməzdi. Qara bəy çadırın qaba-ğında qorçuların sakit, müti kölgələrinə baxdı və ona elə gəl-di ki, ikisi də acdır. Yadına düşdü ki, səhərdən bəri onları heç kim əvəz etməyib. Əli ilə işarə verib çağırırdı, yeməyə göndər-di. Özü isə çadırın qabağındakı daşın üstündə oturdu. Buradan Gülüstan qalası çox aydın görünürdü. Orada işıq da yoxdu. Budur, Sultan Mahmud bu gün nə qədər vicdansız, ədalətsiz işlər törədib. Amma allah onun süfrəsini beləcə zəngin eləyib. O biri isə öz yurdunu, torpağını qorumaq üçün özünü oda atıb, orada acından köpük qusur.

O, Gülüstanın və Pirdirəyinin kölgələrinə baxdı. Bəli, elə bunlardı. Bu dağlar onun uşaqlıq xatirələrində qalıb. Bəlkə də onun burada qohumları var. Lal atası, anası durur. Qara bəy isə onların nə adını bilir, nə sifətlərini görüb. Tutaq ki, onları tap-dı. Nə deyəcək onlara? Deyəcək ki, bu vicdansız, qansız ada-ma qulluq eləyir? Onu taxta çıxarmaq fikrindədir? Taxta çıxarır ki, atasını da, anasını da zülmə düçar eləsin, ahları-nalələri ərşə çıxsın? Mən buna görəmi gəlmişəm? Vətənə pislik elə-mək üçünmü qayıdarlar? Valideynlərin zülmünü artırmaq üçünmü gələrlər? Bütün günü o qaraqabaq gəzmişdi. Gördük-ləri onu tamam dəyişmişdi. “Ya indi, ya da heç vaxt. Bir azdan onun yadına qadınlar düşəcək və onların yanından səhərə qə-dər çıxmaq bilməyəcək. Onsuz da sakitlikdir. Qoşun başçıları belə onun görüşünə gəlmək istəmirlər. Özü də heç kəsi çağır-mayıb. Qoy süfrəsini aparsınlar, sonra”.

Xidmətçi bir azdan süfrəni yığışdırıb getdi. O, yaşlı bir kişi idi və özünün də şəraba bərk meyli vardı. Yeyəndən sonra

möhkəm içib yatacaqdı.

Qara bəy içəri girdi. Onun fikri tam aydın idi. Heç bir şey onu fikrindən döndərə bilməzdi. Sultan Mahmud mütəkkəyə söykənib dişlərinin dibini çöplə təmizləyirdi.

– Hə, gördün də, sənin hökmdarın bu gün nə işlər gördü. Moltanlı qurumsaq qardaşınan da yaxşı yandı, ha, ha, ha!..

Qara bəy dinmədi.

– Niyə dinmirsən? Sənin bugünkü hərəkətlərin mənim xoşuma gəlmir. Səndə qara fikirlər görürəm. Olmaya...

– Mənim heç bir qara fikrim yoxdur.

– Qara fikrin olmasa, mənim gördüyüm işləri ürəkdən bəyənərsən. Səndə narazılıq görürəm. Bəlkə səni Şah İsmayıl mənim başımı yemək üçün göndərib?

– Mən Şah İsmayılı harda görmüşəm ki?.. Həm də bu dünyada hər adamın öz başı, öz fikri var.

– Öz fikri olan başı hökmdarın yanında saxlamaq çətin işdir. Əgər Şah İsmayılı arxayınsansa, arxayın olma. Elə bilmə ki, Şirvanşahlar ona nökr olacaq. Yox, bu gün mənə lazım idi, kömək istədim, sabah isə lazım olmayacaq.

Onun bu fikrini açıq söyləməsi o demək idi ki, qorçubaşı Qara bəyin işi bitib və bu gecə onun üçün axırıncı gecə olacaq. Heç bu çadırdan da kənara çıxmıyacaq. Yəqin ki, qarşıda dayanmış şirvanlı qorçulara arxayındı. Xəbəri yoxdur ki, Qara bəy ondan tez tərənib. Qara bəy Ərəbistan səhrasında yanib tunca dönüb, əzələləri dəmir kimi möhkəm, ürəyi qorxu hissindən uzaq bir döyüşçüdür. Özündən sonra qalacaq arvadı, uşaqları, üstündə ağlayacaq qohum-əqrəbası da yoxdur. Nədən qorxmalı, nədən çəkinməlidir? Gecikmək olmazdı. Adamlar gəlsə, hər şey bitə bilər.

Sultan Mahmud ona yaxınlaşdı: onun ağzından sarımsaq və çəllək şərabının iyi gəlirdi. Belində qılıncı, xənçəri də yoxdu. Onları divardan asmışdı. Onunla təkbətək döyüşə çıxmaq da mənasız idi. Onsuz da o çoxlarının qanına, günahına batıb, Qarabəy onu öldürsə, onların da intiqamını almış olar.

Birdən-birə Qara bəy qılıncını çəkdi. Dəməşq tiyəsi havada parıldadı və Sultan Mahmudun bədəni yerə gəlməmiş, başı xalçanın üstünə düşdü. O, tez-tələsik bu qanlı başı şamdanın

altından götürdüyü zərxara örtüyə büküb çıxdı. Atı yaxınlıqda bağlanmışdı. Baş atın tərkindəki xurcuna qoydu. Bu vaxt səs eşitdi. Bunlar yeməkdən qayıdan qorçular idi. Qara bəy özünü itirmədi. Onlara tapşırığını verdi ki, şübhələnməsinlər.

– Hökmdar yatıb. Çadıra mənim icazəm olmadan heç kimi buraxmayın. Mən onun çox vacib tapşırığını yerinə yetirməyə gedirəm! Oldu?

– Baş üstə! – deyib onlar hərəsi çadırın örtülü qapısının bir tərəfində dayandı.

Qara bəy ata mindi, üzünü Gülüstan qalasına döndərib çapıb getdi. Sultan Mahmudun qoşununda hamı onu yaxşı tanıyır, bütün əmrlərinə sözsüz əməl edirdi. Ona görə də Gülüstan qalasına gedən yolda onu heç saxlamadılar da. Fikirləşdilər ki, yəqin qalanın təslim olması üçün təklifə gedir. Qoşun başçılarından biri ona zarafatla dedi:

– Ürəkli adamsan, bəy, başını itirməkdən qorxmursan?

– Yox, əzizim. Mən elə baş aparmıram ki, onu itirəm.

Onun bu sözünə əhəmiyyət vermədilər. Gülüstan qalasının qapısına çatıb qışqırdı.

– Açın qapını, hökmdar üçün çox lazımlı bir xəbər aparıram.

Keşikçilərin pıçıltısı eşidildi:

– Gələsən bunun...

– Lazım deyil, – deyə Qara bəy dilləndi. Sizə lazım olaram. Tez xəbər verin. Gecikməyin, yoxsa gec olar.

Saraya xəbər aparıb gətirənə qədər o gözləməli oldu. Sonra dəmir darvazanın kiçik qapısı açıldı. Məşəli başı üstünə qaldırıldığından kölgəyə oxşayan keşikçi onu içəri buraxdı və çox qərribə bir baxışla ata baxdı.

– Qoy at qalsın!..

– Qalsın. Ancaq xurcunu aparacağam.

– Xurcunda yeməyə nə var?

– Heç nə. Deyəsən pendir-çörək olmalıdı.

– Ver bura.

Qara bəy pendir-çörəyi onlara verdi.

– Bəs o nədi?

– O, yaxşı şeydi, hökmdara aparıram.

Hökmdar adı eşidən kimi susdular və onu saraya apardılar. Hökmdarın oturduğu salonun qarşısında onu xeyli gözlətdilər. Qara bəy adamlara baxırdı, ətrafa baxırdı. Fikirləşirdi ki, aclıqdan böyük kəsalət yoxdur. Sarayda şamlar da yanıb qurtarıb. Adamlar güclə yeriir. Pərdələr çoxdandı yuyulmayıb, xalçaların üstü süpürülməyib. Belə bir vəziyyətdə hökmdar bil-səydi ki, qapıda gözlətdiyi adam onun xilaskarıdır, buradakıların hamısının xilaskarıdır, onun əlinə-ayağına düşərdilər.

Bir azdan iri qılincını güclə sürüyən bir adam gəlib ona baxdı (deyəsen, boğazına, boynuna daha çox baxırdı), keçib-getdi. Qara bəy başa düşdü ki, bu, sarayın cəlladdır və çağırılırlar Sultan Mahmudun elçisini edam eləsin. Sonra da qaladan tullasınlar aşağı. Ürəyində onların bu fikrinə güldü. Bir az sonra iki silahlı adam çıxıb onu hökmdarın hüzuruna apardı.

Burada hər tərəfdə “şamlar yansa da, onların çoxu yarımçıq idi. Şirvanşahların qədim, qoltuqları şir başlı qızıl taxtında oturan arıq, qaraşın hökmdar zəif və çox xəstəhal görünürdü. “O, da aclıq çəkir!” – deyə Qara bəy fikirləşdi.

– Hə, sənin o vicdansız ağan nə təklif eləyir? Deyir ki, təslim olum? Taxt-tacı ona verim?

– Yox! Mən tamam başqa bir işdən ötəri gəlmişəm.

– Nədən ötəri gəlmisənsə, bilmirik. Amma meyidin bizim əziz adamlarımızın meyitlərindən artıq deyil, bir azdan itləriniz yeyəcək.

– Fərman sizindir, hökmdar, amma əvvəlcə məni dinləyin, sözümlü deyim,

– De görək!

Qara bəy xurcundan Sultan Mahmudun başını çıxarıb hökmdarın ayaqları altına atdı.

– Bu xidmətimə görə boyumu vurdurmaq istəyirsinizsə vurdurun. Onsuz da mən bu intiqamı almalydım.

Hökmdar dik qalxdı. Cəllad qılincını qınına soxdu. Vəzirin üzü güldü. Kimsə lənət oxudu, kimsə “ilahi, şükür!” - dedi.

Bu vaxt Gülistan qalasının darvazasında Qara bəyin atını qılınca, balta ilə parçalayırdılar. Qalaya səs-küy düşmüşdü. Hamı yüyürüb gəlirdi.

Yol kənarında qoca bir çinar ağacı vardı. Kötüyünə örkən dolanmazdı. Bir nəhənk budağı qurumuşdu və həmin budağda bir hacıleylək yuvası vardı. Amma qəribə burası idi ki, oraya bir yox, on-on beş hacıleylək qonmuşdu və bir hacıleylək onların qabağında uçur, sanki yalvarır, üzr istəyirdi. Ona əhəmiyyət vermirdilər. Hacıleylək uçub yerə qonur, yenə də dayanmır, uçub onların yanına gəlirdi. Başqa budaqlara qonmuş bu hacıleyləklər dimdiklərini şaqqıldadıb, elə bil nəsə doğrayırdılar, kiməsə söyür, kimisə töhmətləyirdilər.

At belində dayanıb bu mənzərəyə baxan Qaçaq Murad məəttəl qalmışdı. Ömründə hələ belə şey görməmişdi. Çinarın altında palçıq suvaqlı, əyri-üyrü bir dam vardı. Burada yemək, gecələmək olardı. Quşların hərəkətindən heç nə başa düşməyən Murad atın cilovunu çinar ağacının yanına çalınmış tovlamixin halqasına bağladı. Özü içəri girdi. Başında araqcın olan qırx beşəlli yaşlarında balacaboy, çevik gözlü kişidən soruşdu:

– Bu hacıleyləklər niyə belə eləyirlər?

– Hə. Olan işdi.

– Nə olan işdi? Mən belə şey görməmişəm.

– Belə şeyi burda görərsən, ayrı yerdə yox. Əşi, o boyda quş ikicə yumurtanın üstündə kürt yatır. Fikirləşdim ki, niyə havayı yerə qarınının tükünü töksün? Uşağa dedim apar o yumurtaların yerinə toyuq yumurtası qoy, beş cücəmiz də çox olsun.

Murad onun üzünə yox, dönüb yerə tüpürdü, elə onun üzünə tüpürmək kimi bir şey idi. Dayana bilməyib çıxdı, quşlara baxmağa başladı. Ana hacıleyləyin tükünü didirdilər. O isə qaçmırdı. O qədər dimdiklədilər ki, axırda meyidi budaqların arasından keçib, ağacdən asılıb qaldı. Hacıleyləklər yuvadakı cücələri də öldürüb aşağı tulladılar və uçub getdilər. O, geri dönəndə bir tanış sifət gördü. Harda görüb? Kimdi, nəçidi? O adam da dayandı, baxdı, baxdı, ağız-gözü əyildi, dili batdı.

– Ədə, sənə nə oldu?

Kişinin ağızından köpük daşdanmağa başladı. Qaçaq Murad kişinin papağını götürüb başının altına qoydu.

– Kim var burda? Dükanın sahibi gəldi.

– Nə olub?

– Ürəyi gedib bu kişinin. Üzünə bir az su vurun. Su gətirib üzünə səpdilər. Dükən sahibi dedi:

– Bizim kəndlidi. Şah İsmayılın müridlərinnən idi. İmam yolunda çox vuruşub, Şamaxıda yaralanmışdı. İndi tez-tez belə tutması olur.

Qaçaq Murad indi başa düşdü ki, onun ölümünü, dəfnini görüb, tanıyıb, ona görə ürəyi gedib. Əhəmiyyət vermədi. Keçib oturdu.

– Bir piti ver görüm.

– Verim də. Yaxşı, o hacıleyləyə görə az qalmışdın məni öldürəsən ha. Görmürsən, insan milçək kimi qırılır. Hacıleylək nədi ki.

Süfrəyə lavaş, göy-göyərtili, içərisində “Leyli-Məcnun” təsviri olan kasa, bir donu da piti gətirdilər.

Murad bərk acmışdı. Çörəyi kasaya doğradı, pitinin suyu ilə isladıb, kamali-ədəblə yeməyə başladı. O, yeməyini qurtarmamış, çöldə hay-küy eşitdi. Qalxıb başını əyib qarıdan çıxanda gördü ki, ağ əmmaməli, əbalı molla, həmin ağzı köpüklənən adam yanında. Əli belli, oraqlı, baltalı xeyli adam yığılıb. Muradı görəndə geri çəkildilər. Kişinin ağzından yenə köpük axdı. Murad özünü itirmədi.

– Nə olub, ay camaat?

– Sənin adın Muraddı?

– Yox. Mənim adım Səməndər bəydi, özüm də Xan Məhəmməd Ustaclının atlısıyam. Molla inamsız-inamsız dedi:

– Sən xortdamamısan?

– Sənin əzizin xortdasın.

– Axı, bu... – Ağzı köpüklənəni göstərdi. – Bu deyir ki, guya sən Şamaxıda ölmüsən, basdırıblar. İndi xortdayıb gəlmisən?

Murad güldü.

– Siz də gəlmisiniz məni öldürəsiniz, eləmi?

– Xortdayanın başını əzməsən çox ziyanlıq törədər, bəy.

Murad əlini yellədi.

– Get o qohumunu pirə apar. Deyəsən, onun başına hava gəldi.

Onlar ağzı köpüklənən kişini itqusdu götürüb apardılar.

Cəbani döyüş meydanında belinə mindiyi yabı Qaçaq Muradı kəndə, sahibinin qapısına aparmışdı. Bir neçə gündən sonra gözünü açmışdı. Onun yarasına yağ qaynadıb tökmüş, kəndə ara həkimliyi eləyən qarı isə neçə məlhəm qoymuşdu Qarının dul qalmış qızı da vardı. Murad onlara köçmüş, gəlinə kəbin kəsdirmiş, əkin-biçinə başlamışdı. İndi isə öz ellərinə baş çəkmək, dünyadan xəbər tutmaq üçün çıxmışdı. Onun da Arzın o tayından olduğunu bildirdilər. Ona görə də katda, kəndxuda göz verib işıq vermirdi. İstəyirdi öz yerlərində yer eləyib hamilə arvadını da, qayınanasını da götürüb aparsın.

Murad gecəni çinarın altındakı dükanda, dar, bitlisirkəli yorğan-döşəkdə keçirməli olacaqdı. Dükən sahibi deyirdi bundan artıq yeri yoxdu.

– Başa düş, mən Xan Məhəmməd Ustaclının atlısıyam! – deyə Murad səsini ucaltdı.

Bundan sonra dükən sahibinin üzü güldü, mehribanlaşdı. Onu öz evinə apardı. Kəçəyarısı kişi təzə qonaq da gətirdi. Pəncərənin yanında yanan gil çırağın işığında yer saldı, bir nəfər ucaboy adam soyunub uzandı.

Qaçaq Murad səhər tezdən qalxdı, gecə gələn qonaq da oyanmışdı. Ona baxır, təəccüb eləyirdi. Birdən dilləndi.

– Murad!

Murad səsə döndü.

– Sən Murad deyilsən?

Murad onu tanıdı. Bu Dədə bəyin oğlu Mustafa idi.

– Deyim Muradam, necə deyim. Deyim Murad deyiləm, necə deyim?

Mustafa qalxıb geyindi. Əlləri əsirdi. Onun da canına üşütmə gəlmişdi.

– Yaxşı, məni bir hali elə görək bu nə yuxudu.

– Yuxu deyil. Adamı başının üstündəki saxlayan kişi öldürməsin. – Sonra Murad başına gələnləri ona danışdı. Cəbani döyüşündən qabaq Murad Əbih Sultanı gətirib təhvil verəndə ona Mustafa baxırdı. Xeyli də söhbət eləmişdilər. Birlikdə çıxıb yuyundular, çörək yeyib yola çıxdılar.

– Nə yaxşı, nə yaxşı. Sənin xəbərin var ki, ha, dədəm sənə ehsan verir?

– Nəyə görə?

– Axı səni tanımayıb, nizə ilə vurmuşdu. Heç yadından çıxmır. Ay heyf-siləni, ha.

– Mənim heç xəbərim olmadı. Yadımda da qalmayıb. İndi Dədə bəy necədi?

– Dədə bəy qorçubaşdı.

– Hardan belə, hara belə?

– Ərdəbildən gəlib Təbrizə gedirəm. Səni də özümənən aparacağam. Xəbərin var? Şah İsmayılın toyudu. Toya tələsirəm.

– Allaha çox şükür, Mustafa bəy. Nə xoş xəbər oldu bu. Amma mən gərək elimizə gedəm.

– Yox, buraxmaram, başım üçün. Yoxsa dədəmin əlindən qurtara bilmərəm. Həm də şahımızın, pirimizin, sultanımızın toyunda olmasan hara gedirsən?!

– Məni toya kim çağırıb, ay Mustafa bəy?

– Murad bəy, sənin çox böyük haqq-sayın var. Əbih Sultanı sən gətirib şahımıza vermədinmi? Gedəcəyik!

Murad görürdü ki, yenidən onun üçün gün doğur. İşiq ucu görünür. Getməlidir. Düzdür, çoxları onun xortdadığını fikirləşəcək, amma qəbirdə dirilib çıxdığına görə ona bəxtəvərlik verənlər də olacaq. Kişinin haqqını Mustafa bəy çox səxavətlə ödədi, çinarın yanına gəldilər.

Mustafa bəyin atlıları burada onları gözləyirdilər...

* * *

Qara zurnanın səsi aləmi başına götürdü. Cənginin sədasını eşidəndə atlar oynağa getdi. Təbriz valisi, Təbriz qazısı, əyan-əşrəf şəhərin içərisindən keçib “Səkkiz behişt” sarayına gəldilər. Ortada dörd nəfər qırmızı çalmalı mürid böyük bir xalçanı çiyinlərinə alıb aparırdı. Bu, görünməmiş bir mərasim idi.

İldə Təbrizdə yüzlərlə, minlərlə xalı, xalça, vərni, palaz, kelim toxunurdu. Amma bu xalçanın tayı-bərabəri nə olmuşdu, nə də olacaqdı. Şah İsmayılın toy gününə ərnağan üçün Təbrizin ən məşhur xalı ustaları toxumuşdular. Hana qurulanda da, xalça

tamam olanda da Təbriz qazısı gəlib dua oxumuş, xeyir-dua vermişdi. Şah İsmayılın özü də tərifini eşidəndən sonra onu toxuyanlara ənəm paylamışdı. İndi xalça hazır idi və onu saraya aparırdılar. Bütün küçələr bəzənmiş hər qapıda xonçalar qoyulmuşdu. Təbriz hələ belə bayram görməmişdi. Bütün evlərdə böyükdən-kiçiyə hamı əlinə-ayağına xına qoymuşdu. Həmin günlər hər yerə xına satan İrana, Təbriz bazarlarına qonşu ölkələrdən onlarca dəvə karvanı xına gətirirdi. Zərgərlərin baş qaşımğa vaxtları yoxdu. Qız-gəlin bəzək-düzək almağa tökülmüşdü.

Xalçanın karxanadan çıxması ilə Şah İsmayılın Taclıbəyimin toyu başlanmışdı. Küçələrdə çalanlar, oynayıb oxuyanlar bir-birinə qarışmışdı. Arxlar kənarında, ağaclar altında süfrələr açılmışdı.

Xalçanı gətirib “Səkkiz behişt” sarayının qabağına çıxartdılar. Buraya minlərlə adam yığılmışdı. Dəstə dayandı. Xalçanı açıb əvvəlcədən düzəldilən yerdən asdılar. Adamlar arasında heyrət nidaları eşidildi. Doğrudan da bu görünməmiş bir sənət əsəriydi. Xalçanın yanına miz qoymuşdular. Xalça toxuyanlara xələti olanlar gətirib mizin üstünə yığacaqdılar. Bir azdan miz bu xələtlərin altında itdi.

Təbriz qazısı uca bir yerə çıxıb üzünü camaata tutdu:

– Ey əhli-Təbriz! Mürşüdümüzün, şahımızın, pənahımızın toyu mübarək olsun!

– Mübarək olsun! – nidası Ərk qalasında əks-səda verdi. İzdiham təlatümə gəldi.

– Ey əhli-Təbriz, bu gün üçün toxunan xalçanın min rəngini görürsünüz. Təbriz ustalarının qızıl barmaqlarına söz ola bilməz. Amma indiyə qədər heç birimiz belə misilsiz xalça görməmişik. Tanrının kərəminin o qızıl barmaqlara necə bir ilahi qüvvə verdiyini özünüz gözlərinizlə görürsünüz. Belə xalçanı adsız qoymaq olmaz. Ona insan kimi ad vermək lazımdır. Hökmdarımızın razılığı ilə, əmirəl-üməranın, vəzirin, əmirlərin məsləhəti ilə xalçaya “Şeyx Səfi”* adını vermək istəyirik.

* “Şeyx Səfi” xalçası - Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin incisidir. İndiyə qədər ona bərabər xalça toxunmamışdır. İngilislər İrandan bu xalçanı min bir hiylə ilə aparmışlar. İndi Londondakı “Viktoriya və Albert” muzeyində saxlanılır.

Yerlərdən alqış nidaları ucaldı. Xalçanın yanında ağ saçlı, utancaq təbəssümlü bir kişi və yeniyetmə bir oğlan dayanmışdı. Başıçalmalı, gözəlqamətli oğlan sevindiyindən ağlayırdı.

Hüseyn bəy Lələ Təbriz qazısının yerinə çıxıb üzünü camaata tutaraq yavaş səslə danışmağa başladı.

– Ey camaat, şahımızın, pirimizin, sultanımızın şərəfinə toxunan “Şeyx Səfi” xalçasının nəqşəsini çəkən, onu toxuyan sənətkarlar var. Burdakı ənamlar onlar üçün yığılır. Bu, camaatın ənamıdır. Şahımızın öz ənamı var. Bu naxışları çəkən cavan oğlandır. Adı Məhəmməddir. Adi bir təbrizli ailəsindəndir. Ona sultan ləqəbi verilir. Bu gündən olur Sultan Məhəmməd Təbrizi. Hökmdarımız ona qızıl yəhər-yüyənli bir at, Təbriz altında iki kənd bağışlayır.

Mehtərlər qızıl yəhər-yüyənli atı gətirdilər. Bu, qara bir köhlən idi, yəhər-yüyəni qara rənc üstündə qəribə bir işıqla parlayırdı.

Yeniyetmə Sultan Məhəmməd hönkürə-hönkürə ata mindi, sürüb dövrə vurdu. Onun göz yaşları qurumur, hönkürtüsü kəsmirdi. Bu sevinc yaşları cavan nəqqaş adamların gözündə xeyli ucaltmışdı. Hüseyn bəy Lələ dedi:

– Ey camaat, xalçanın ilmələri, ərişi, arğaçı, hanası, rəngləri ilə məşğul olan Səfər Təbrizidir. Ona bəy ləqəbi verilir və bir kənd bağışlanır. Bundan başqa, hökmdarımız həmçinin ona bir gümüş yəhərli-yüyənli at bağışlayıb.

Arğaçlı, yaşlı, utancaq kişi ata minib dövrə vurdu və sürüb Sultan Məhəmmədin dalınca getdi.

Tək Təbrizdə yox, ölkənin bütün şəhər və kəndlərində bayram idi. Camaatdan muştuluq vergisi yığılır, hamı həmin vergini həvəslə gətirirdi. Sarayda isə şahın əyan-əşrəfi toplaşmışdı. Mərmər hovuzün ətrafındakı çəmənliklərə xalılar döşənmişdi. Musiqiçilər çalır, müğənnilər oxuyurdu. Qarabağ tərəfdən gələn xanəndə “Segah” muğamı başlamışdı. Bu muğam fars muğamlarından xeyli fərqlənirdi. O, əsl Azərbaycan muğamı idi. Əbdülqədir Marağinin yaratdığı bu muğam da “Şeyx Səfi” xalçasına oxşar bir əsər idi və hamının qəlbini oxşayırdı. Xanəndəni aşıqlar əvəz etdi. Cavan bir aşiq sazını götürüb

şahın oturduğu məclis qarşısında var-gələ başladı:

Qurbani der, könlüm bundan sayırdı,
Nə etmişəm, yarım məndən ayırdı?
Ayrılığımı çəkib, boynu əyridi?
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni.

Bu misralar Şah İsmayılın çox xoşuna gəldi və aşığın yanına çağırtdırıb kürsüdə oturtdu.

– Aşırıq, gözəl qoşmadır. Ürəkdən yazmısan. De görüm hansı eldənsən?

– Arazqıraqlıyam. Xudafərin körpüsü tərəfdən. – Bu sözləri deyəndə ayağa qalxıb, sazı da qoltuğunda baş əydi.

– Bəs nə yaxşı bu tərəflərə üz tutmusan? Nə vaxt gəlmisən?

– İki gündür, şahim. Belə bir toybüsatın sorağını eşidən aşırıq dayanıb-dura bilərdimi?

Şah İsmayıl ona sınaıyıcı bir nəzər salıb dedi:

– Bizim ömrümüz təkcə toydan-düyündən ibarət deyil.

– Bilirəm. Vətən üçün mənim sazım da, canım da qurbanıdır. Ləqəbimi də elə buna görə götürmüşəm – Qurbani.

Bu cavan, iyirmi bir-iyirmi iki yaşlı, ucaboy, iri, Məcnun-gözlü aşığın sözləri Şah İsmayılın ürəyinə sərini bulaq suyu kimi yayıldı.

– Hüseyin bəy, aşırıq Qurbaniyə ev, məvacib, at. Özünü də sarayda aşırıqlar aşırığı təyin edirəm.

– Baş üstə!

Qurbani yenə qalxıb baş əydi, minnətdarlığını bildirdi.

– Qurbani, sən haqq aşırığısan. Xudam səni xəlp eləyib, Ürəyinin istəyinə qulaq as. Bu gündən aşırıqlar aşırığısan. İndi çıx meydana, hünərini göstər.

Qurbani quş kimi özünü meydana yetirib sazı sinəsinə basdı. “Dübeyti” üstündə çalmağa başladı. Bütün məclis lal kəsilib, saza, simlərdən qopan naləyə, dərdə, ələmə qovuşan aşırığa diqqət kəsildi. Bu elə bir çalğı, elə bir yanğı idi ki, şahdan tutmuş nöqərlərə qədər hamını ovsunlamışdı. Hərənin öz dərdi, öz müqəddəs kədəri yadına düşmüşdü.

Şahim, sənə ərz eləyim ürəkdən,
Yarım məni biyabana salıbdı...

Şah İsmayılın gözləri qarşısında qarapaltarlı anasının gözəl, kədərli sifəti canlandı, qalanın daş divarları, kədər dumanı arxasından boylanın Sultanəlinin sifəti dayandı. Qəhər onun boğazında düyünləndi. Dindirən olsa, hönkür-hönkür ağlayardı. Hüseyin bəy onu heç vaxt belə görməmişdi. Toy günü o kövrəlmişdi. Əmirlərin bir neçəsi onun gözünün nəmləndiyini görürdü. Əslində Qurbaninin Savalan dağının zirvəsi kimi zil zənguləsi, bu zəngulədəki haray, insan kədəri heç kimə yad deyildi. Çoxları qəhərlənmişdi. Şah İsmayılın fikri dəyişdi, kədər məğrurluqla əvəz olundu. Bu məğrur hisslər içərisində o yenilməzliyini hiss edirdi, amma qəhər keçib getmirdi. Onu qəhərləndirən indi də tamam başqa bir hiss idi. Öz xalqının hakimiyyəti, öz xalqının dili, öz xalqının sənəti... Hər şey qovuşurdu, birləşirdi, Qurbaninin sazından qopan ahəng kimi cəm olurdu. Bu birliyi qəhərsiz, ürəyə axan sevinc yaşları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildi.

Bu yangı, bu qüdrət birdən-birə susdu. Məclis özünə gəlməmiş, Qurbani “Sarıtel”ə keçdi. Üzünü Şah İsmayıla tutdu:

– Ey böyük şahim, mürşidi-kamilim, rüsxət versəniz, bu el bayramında, el toyunda gözəl şairimiz – şahımızın bir şerini oxuyaram.

Xətai əli ilə işarə verdi. Bu, razılıq əlaməti idi.

Qaibdən dəlil görüdü
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin!
Bizi sevib sevindirdin,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin

Toya qəribə bir şuxluq gəldi. Qurbaninin də gücü onda idi ki, kədərdən şadlığa, yangıdan sərənliyə, zirvədən düzə enməyi bacarırdı.

İki can idik, birləşdik,
Məhəbbət qapısını açdıq,

Şükür, didara irişdik,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin!

Sarayın eyvanının bir tərəfində sənətkarlar əyləşmişdi. Bunların arasında nəqqaş Sultan Məhəmməd, şair Həbibbi vardı. Onlar şirin söhbət edirdilər. Həbibbi böyük sənət uğuruna görə Sultan Məhəmmədi təbrik eləmişdi. İndi Qurbaniyə qu-laq asanda ikisi də qəhərlənmiş, sevincdən məst olmuşdular.

Həbibbi ürəyində deyirdi: “Şah İsmayıl gəlməliydi. Zaman onu yetirməliydi. Bunun başqa yolu ola bilməzdi. O gəlib, indi bizim sənətin də gözəl günləri başlayır. Nə qəribədir ki, bu sənətkarlar da elə Xətai yaşadırırlar”.

Qurbani oxuyurdu:

Üstümü zə yol uğratdın,
Gövhər aldın, gövhər satdın,
Ərliyini isbat etdın,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin!

“Tayfalara bölünmüş xalqın cavanlığı başlayır. Bu elə gənc-likdir ki, onun ürəyində qızılgül var, tikan yoxdur. Özü də elə biz yaşdadı. Atası ilə Səmərqəndi, Buxaranı, Heratı gəzib qa-yıdıb. Babası da, atası da, orada işləyib. Babasını oraya Tey-murləng Təbrizdən aparıb. Şahi zindanı tikən memarın oğlu da memar olmuş, mədrəsələr, hamamlar, məscidlər yaratmış. İndi isə bu cavan oğlan Şah İsmayılın adını eşidib Təbrizə qayıdıb. Onun adı Əziz Həsənoğludur. Gənc yaşında saçlarına dən dü-şüb. Min bir əziyyətlə gəlib çıxıb. Bir həftə karvansaraları do-laşandan sonra saraya gəlib, dərini danışib, memar olduğunu deyib. Budur, onu da şahın məclisinə çağırıblar”.

Böylə, Şah Xətaim, böylə,
Pirim dəstur versin sözlə,
Şaha məndən niyaz eylə,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin!

Toy bir həftə davam edəcəkdi. Bu birinci gün Şah İsmayıl Taclıbəyimi görmək üçün tələsirdi. Ona təzə şer yazmışdı.

Gəlin “Səkkiz behişt” sarayının cənnətə bənzər yataq otağındaydı. Şah İsmayıl sağdış-solduşu ilə gələndə yengə onu qarşılayıb xələt istədi və şahdan xələtini alandan sonra qapını açıb onu içəri buraxdı. Sağdış və solduş qarşı otaqda açılmış süfrədə oturub səhərə qədər yeyib-içəcək, məzəli əhvalatlar danışacaq, gözlərini yummayacaqdılar.

Şah İsmayıl içəri girəndə qapılar onun arxasınca örtüldü. Bir xeyli getdi. İkinci bir otağa gəlib çıxdı. Burada çilçıraqlar yanırdı. Burada pərqu döşək üstündə ağ, qu quşuna bənzər ağ paltarda oturmuş Taclıbəyimi gördü. Alnına meyllənmiş almas tacından, qaftanındakı iyirmi altı almaz düymədən minlərlə işıq şüası bərq vururdu. O, şahənə görkəmdə oturmuşdu.

– Salam, axşamın xeyir, bəxtin işıqlı! – deyərək Taclıbəyim elə yavaşdan danışdı ki, Şah İsmayıl eşitmədi.

Qızılgül, bağü bostanım, nə dersən?
Fəda olsun sənə canım, nə dersən?

Qərarü səbrü aramım tükəndi,
Kəsildi, güllü fərmanım, nə dersən?

Əridi iliyim, qaldı sümiyim,
Bu təni tərək edən canım, nə dersən?

Qamu dərdlələrə dərman bulundu,
Davasız dərdə dərmanım, nə dersən?

Qamunun küfr ilə imanı vardır,
Mənim küfr ilə imanım, nə dersən?

Sənin məqsudun odur kim, ölüm, mən
Halal olsun sənə qanım, nə dersən?

Əgər yatsam min il torpaq içində,
Dürüstdür əhdü-peymanım, nə dersən?

Xətai can ilə çün səni sevdi,
Sevən ölsünmü, sultanım, nə dersən?!

Taclıbəyim bu məhəbbətin qarşısında nə edə bilərdi? Yanığına dolan qanın hərərətini hiss edirdi, ürəyi elə bil ovcundaydı. Quş ürəyi kimi döyünürdü bu ürək. Elə bil, ucacaqdı. Şərqə səs salmış bu yeniyetmə şahın məhəbbətini qazanmaq, həm də necə məhəbbətini... Bundan böyük xoşbəxtlik varmıdır?

– Niyə dinmirsən, Taclım, mənim əzizim?

– O gözəl şerin qarşısında mən nə deyə bilərəm? Axı mən şer yaza bilmirəm.

– Bəs o hisslər necə?

– Hisslər... O hisslərdən ürəyim qanad çalmaq istəyən quş kimidi, şahim. Tanrı bircə bizim bu xoşbəxtliyimizi əlimizdən almasın.

6

“Xarın, Səmnanın, Dəməvənd və Firuzgahun hökmdarı Hüseyin Kiya Çələbi üsyan qaldırıb Reyin hökmdarı İlyas bəy Ayqut oğlunu öldürdüyünə görə qalibiyyət bayraqları ramazan ayının 12-ci günü* Dirukac(?)dan keçib Reyə gəldi. Oradan qələbələrə əlində olan Gülüxəndan qalasına yan aldılar. İki gündən sonra qalanı aldılar. Burada və Dəməvənddə divan quruldu. Günahkarlar cəzalandı.

Bu günlərdə Qazı Məhəmməd Kaşi Movlana Şəmsəddinlə bərabər sədrliyə başladılar.

Şövval ayının 11-də Firuzgah qalası mühasirə edildi və 15 gün sonra Qalabəyi Əli Qiya Səməndər hökmdarın ayağından öpmək üçün gəldi və qalanı təslim etdi. Bundan sonra qalib ordu Həblərüzdən keçib Usta qalasını mühasirəyə aldı. Hüseyin Çələbi və Murad bəy Cahanşah burada cizlənmişdilər. Bir aydan sonra qızılbaşlar hələbrud çayının suyunu kəsdilər.

Zulhəccə ayının 1-də Hüseyin Kiya məcbur qalib qaladan çıxdı. Düşməndən intiqam alan qazilər Murad bəyi edam edib, me-

* Sentyabr-oktyabr 1503-cü il.

yidinə od vurdular, Hüseyin Kiya isə dəmir qəfəsə salındı. O, intihar etdi”. (Zeynalabdin Əlinin “Təkmilət-əl əxbar” əsərindən.)

Yazın əvvəlləri idi. Təbiət təzə gəlin kimi bəzənmişdi. Lalənin qırmızı örtüyü yaşıl döşləri örtmüşdü. Ballıcanın üstündə bal arıları vızıldaşırı. Çəmənliklərdəki qaraot zolaqlarında ağ, iri papaq göbələklər qara torpağı da özləri ilə bərabər qaldırmışdı. Yol kənarındakı daşların üstündəki daşxınaları boz, sarı, narıncı rənglərə çalır. Yol ilə qalxan atlılar çox yorğun və dilxor görünürdülər. Qabaqdakı üçatlının çirtma vursan qanı damardı. Arxada gələn dəstə döyüşçülər, xidmətçilər idi. Heç nədən xəbərləri olmasa da, qabaqda gedən hörmətli adamların əhvali-ruhiyyəsi onlara da təsir etmişdi.

Onlar çox uzaq yoldan qayıdırdılar.

Sultan Bayazid əyan-əşrəfi ilə bərabər atını sürüb “Ayasofiya”nın qarşısındakı meydana girdi. Burada dar ağacları qurulmuşdu. Otuz qədər olardı. Dar ağaclarının sayında da adama kəfən geydirmişdilər. Carçı Sultan Bayazidin gəldiyini elan elədi.

Bayazid arıq, göygöz, itibaxışlı, sərtsifətli adam idi. Onun sifətində gülüşü çox az adamlar görmüşdü. Bunun da bir çox səbəbləri vardı.

Atası Fateh Soltan Məhəmmədə həkimi Yaqub paşa zəhər verib öldürəndən sonra məlum olmuşdu ki, bu həkim Yaqub paşa deyil. Venedikt cümhuriyyəsinin göndərdiyi Maestro Laçanodur.

Bu ölümdən sonra Bayazidlə qardaşı Sultan Cem* arasında mübarizə başlamışdı. Bayazid İstambula yaxın olduğu üçün özünü tez yetirib taxta çıxmış, qardaşı Sultan Cemlə müharibəyə başlamışdı. Sultan Cem isə qardaş qanı tökməmək üçün əvvəlcə Misirə, sonra Məkkə ziyarətinə getmiş, geri qayıdanda gəmisini külək Rados adasına aparıb çıxartmışdı. Radosda latın cəngavərlərinin əlinə düşmüşdü. Avropa çoxdan belə bir fürsət gözləyirdi.

“13 martda Romaya gələn şahzadəni şəhərdən kənardə papanın oğlu Fransisko Kubo, kardinallar, böyük xalq kütlələri qarşıladı. Türk sultanının oğlunu görmək üçün basabas sal-

* Fateh II Məhəmmədin oğlu Sultan Cem 1489-çu ildən 1495-ci ilə qədər Avropada əsarətdə olmuşdu.

mışdılar. Böyük hökmdarlara məxsus bu qarşılanmadan sonra Roma papasının iqamətgahına aparıb ona yer verdilər. Bu andan başlayaraq Roma Avropa siyasətinin diqqət mərkəzində dayandı. Macarıstan kralı ilə Məmluk sultanı şahzadəni almaq üçün papaya təzyiq göstərməyə başladılar. Cemin 6 ay yarım sürən Fransadakı əsirliyi bitmiş, həmin fəxri əsirlik İtaliyada başlamışdı. Bu 5 il, 11 ay, 14 gün davam edəcəkdi.

Şahzadəni Romadan kənarında qarşılayanlar arasında Məmluk sultanının papanın yanına göndərdiyi elçilər də vardı. Məmluk elçiləri uzaqdan Sultan Cemi gören kimi torpağı öpməyə başladılar. Sonra yaxınlaşıb şahzadənin üzəngiyə keçirdiyi ayaqlarını öpdülər. Ertəsi gün Cem papa tərəfindən qəbul edildi. Papa, kardinallar, Romadakı bütün elçilər şahzadəni ayaq üst.ündə qarşıladılar. Papa böyük tacını və mərasim libasını geymişdi. Mərasim məmurları Cemə imperatorların belə papanın ayaqlarından öpdüklərini deyir, heç olmasa, baş əyməsini xahiş edirdilər. Şahzadə dedi ki, o yalnız atasının qarşısında baş əyib və bundan sonra heç kəsin qarşısında əyilmək fikrində deyil. VIII İnnokenti onu başı ilə salamlayan Sultan Cemi qucaqlayıb öpməklə böyük iltifat göstərdi.

...Papa Avropa dövlətlərinin Türkiyəyə qarşı birgə müharibəsinə sərkərdəlik etmək üçün Sultan Cemin razılığını almaq istəyirdi. Bu barədə öz fikrini üstüörtülü deyəndə “mən ölkəmə xəyanət etməyəcəyəm” deyə cavab verdi. Papanın onunla rəsmi və xüsusi görüşlərindən heç bir nəticə hasil olmadı.

İstambula çağırılıb başına tac qoysalar belə, sultan bu qədər əhvalatdan sonra onu götürməyəcəyinin, yalnız Qahirəyə qayıdıb ömrünü ailəsinin yanında başa vuracağını deyirdi.

...O, Şərq dillərindən əlavə latın, yunan, italyan və fransız dillərini də bilirdi.

...1490-cı ildə Sultan Bayazidin elçisi qapıçıbaşı Mustafa bəy gəldi, Sultan Cemin 3 illik xərcini papaya təqdim etdi.

...Bu aralarda Venedikt torpaqları yenə də türk süvariləri tərəfindən çıxğanırdı. Venedikt bundan cana gəlmişdi. Sultan Bayazidi qorxutmaq üçün Avropa hökmdarları papaya təzyiq göstərüb Sultan Cemi onun əlindən almaq istəyirdilər.

...1494-cü ildə papa fransız kralı VIII Karlla bərabər Sai Anqelo sarayında Sultan Cemin qəbuluna getdilər. Böyük və təntənəli bir mərasim oldu. Papa VIII Karlla şahzadəni tanış etdi və şahzadəni fransız kralına verdi. (*Yılmaz Oztuna “Türkiyə tarixi”.*)

Fransız kralı Sultan Cemi Parisə apara bilməmişdi. O yolda, Neapolda 35 yaşında vəfat etmişdi. Papa tərəfindən onun zəhərləndiyi açıq-aşkar məlum idi. Onun ölümünə qədər qardaşı Bayazid Avropadakı istilalarını dayandırmalı olmuş, ayrı-ayrı xırda-para hücumlarla kifayətlənmişdi. Qardaşının ölümündən sonra o, hakimiyyətinin ikinci dövrünə girmiş, qol-qanadı açılmışdı.

Avropanın ən güclü dövləti olan Venedikt cümhuriyyətinə qarşı ciddi əməliyyatlara başladı. Venediktlilər dənizdə çox güclü idilər və onların donanmasını məğlub etmək mümkün deyildi. Mühüm qələbələrdən birini Spinoza adası yanındakı dəniz döyüşündə məğlubiyət ərəfəsində olan Barak rəis qazandırdı. O, gəmisini venediktlilərin admiral gəmisinin üstünə sürdü, başqa gəmilər onu əhatə etdilər. Donanmanın admiralını əsir almaq niyyəti ilə hamı gəmisini ona tərəf sürürdü. Hər tərəfdən onu əhatə etdilər, gəmiyə keçməyə başlayanda o, gəmiyə yüklədiyi barıtı partlatdı, özü və gəmisini ilə bərabər Venedikt admiralı Veredianın gəmisini və onlarca başqa gəmini göyə sovurdu. Bundan sonra qorxubilməz qüdrətli Venedikt donanması qaçmağa üz qoydu.

Bu dar ağacı altına gətirilənlər isə həmin qələbədən sonra adanı qorumaq üçün quruya çıxarılan yeniçərilərdir. Bir müddədən sonra adaya yan almış və düşmən qüvvəsini çox görüb adanı təhvil verib İstambula qayıtmışdılar. Hərbi əmri yerinə yetirməkdən imtina etdiklərinə görə edam edilirdilər.

Sultan Bayazid tələsirdi. Tez hökmü oxudular. Kəndirləri ağ kəfən geymiş yeniçərilərin boğazlarına keçirtildilər, meyitlər sallana-sallana qaldı. Nə hıçqırıq eşidildi, nə də qarğış. Sultan Bayazid atını sürüb sarayına getdi.

Otuz nəfərin edamında özünün şəxsən iştirakı çox vacib idi. Sultan Cemin əsirliyi ilə bağlı hərbi yürüşlərin keçirilməməsi ən igid döyüşçülər olan yeniçərləri də tənbelləşdirmiş, laqeyd-

ləşdirmişdi. İndi əsgəri nizam-intizamı möhkəmləndirmək məqamı yetişmişdi.

Sultan Bayazid başa düşürdü ki, o, atası Fateh Sultan Məhəmmədin səviyyəsinə qalxa bilməyib, onun kimi sərkərdəlik qabiliyyətinə yüksəlməyib. Qalan vaxtı əldən vermək istəmirdi. Amma nə qədər çətinlikləri vardı!.. Oğlanları böyümüşdü. Onlardan şahzadə Əhməd, Qorqudun yaşları otuz beşi keçmişdi. Hələ şahzadə Səlim... Onların hər biri atasının yerini tutmaq istəyirdi, Bayazidin ürəyindən keçən bu idi ki, Qorquddan yaxşı hökmdar çıxar. Amma onun da oğlu yoxdur, qızları var. Ailə oğul üzünə həsrət qalıb. Qorqudu ona görə istəyirdi ki, Qorqudun dənizçilər arasında çox böyük hörməti vardı. Gələcəkdə isə dəniz qüvvələrini gücləndirmək lazım gələcəkdi.

Sarayın qapısında iri təbil aramla vurulurdu. Bir, iki, üç, dörd... altmışa çatanda, ondan da iri təbil vurulurdu. Demək, saat tamam oldu. Düzdü, Avropadan mexaniki saatlar alıb gətirmişdilər. Amma qədim adəti hələ də pozmamışdılar. Sultan Bayazid öz yerini taxtda tutandan sonra vəzirli Əli Paşa varid oldu. Vəzir ölkədəki vəziyyət barədə məlumat verməliydi. Bu sarayda vəzirin ən kiçik səhvi onun böyük cəzası ilə nəticələnirdi.

Fatehin həkimi Yaqub paşanın Venedikt təbəəsi ola-ola sultan sarayına türk kimi yol tapması, sultanı yavaş-yavaş zəhərləyib öldürməsi yaddan çıxan məsələ deyildi və bu işdə vəzir günahkarlandırmışdılar. Davud paşadan sonra Hərsəkzadə Əhməd paşa cəmisi bir il vəzirlik etmiş, onun yerinə Candarlızadə İbrahim paşa keçmişdi. İki il sonra vəzifəni İbrahim paşa tutmuş, onu da Hacı Məsih paşa əvəz etmişdi. Bir il sonra o da ölmüşdü.

İndi Əli paşa səltənətin işlərini aparmaqda canıdildən çalışsa da, hiss edirdi ki, sultan ondan da şübhələnir.

Vəzir Avropadakı məsələlərdən danışdı. Amma Sultan nədənsə bu məsələyə o qədər də əhəmiyyət verməzdi. Məsələ Səfəvi hökmdarına çatanda vəzir dedi:

- Kürd əmiri Hacı Rüstəm bəy Mükri məktub göndərib.
- Oxu görək.

Vəzir lülələnilib möhürlənmiş məktubu açıb oxudu.

Kürd əmiri yazırdı ki, bu üsyankar işə tayfasının dərsi ve-

rilməsə, hələ çox iş görəcək. Onlar Əlvənd Mirzəni təzədən məğlub eləyib qovandan sonra İraqi-əcəmdə Murad Mirzəni, İraqi-ərəbdə Barik bəy Pərnakı darmadağın elədilər. İndi isə Misir məmluk sultanı Qansu ilə ittifaq yaratmaq istəyirlər.

– Münrü başından böyük danışır. Özünü siyasətdən başı çıxan adam kimi göstərmək istəyir. Daha bilmir ki, sultan Qansu Quri dünənki uşaqla birləşib Sultan Bayazadın üstünə gələ bilməz.

– Böyük Sultan! Bəlkə o, Sultan Cemin ailəsinin Misirdə qalmağı məsələlərini eşidib elə düşünür ki, belə işdən ötrü müharibə ola bilər.

Sultan Bayazid vəzirinə tərs bir nəzər saldı və ağ saqqalı yun kimi görünən vəzirin rəngi daha da qaraldı.

– Ağqoyunluların çırağı söndü. Bunu birdəfəlik yadında saxla. Uzun Həsənin özünə bərabər övladları olmadı. Bu tör-töküntülər də heç nəyə qadir deyil. Bizim köməyimiz də onları iqtidara gətirə bilmədi. Bu məsələ qurtardı. İndi başa düş ki, Təbriz taxtının sahibi o uşaqdı. O isə bizimlə hələ gücünü sınamaq halında deyil.

Sultan əlini taxtın qızıl çəkilməmiş qoltuqluğuna qoymuşdu və onun ağdərili əlinin üstündəki göy qan damarları açıqca görünürdü. O, bu əllərlə şer yazırdı, xəttatlıq eləyirdi, mürək-kəb hesablamaları qarğı qələmlə aparırdı.

Vəzir başını qaldırıb Sultanın sifətinə baxdı. Sultanın qırğı dimdiyinə oxşar burnu eynilə onu atasına oxşadırdı. Vəzir Sultandan sonra başını qaldırıb divara vurulmuş böyük şəkə baxdı. Onu Fatehin vaxtında Florensiyadan gəlmiş rəssam Bellini çəkmişdi. Fatehin öz sifarişilə gələn rəssam onun bir neçə şəklinin yaratmışdı. Onlardan birində Fateh ağ çalma elə təsvir edilmişdi, mülayim bir görkəmdəydi. Şəklin arxası qara rəngdəydi və Sultanın başı üstündə hər tərəfdə üç tac şəkli əks olunmuşdu. Bu da o deməkdi ki, yəni Sultan neçə-neçə ölkəni öz hakimiyyəti altında saxlayır. Bəli, Bayazid öz atasına çox oxşayırdı, hirslənəndə isə bu oxşarlıq itir. Əli paşa Fatehi də yaxşı tanıyırdı. İstambulda, Ayasofiyada səcdəyə gədən bizanslıları ayağa qaldırmışdı. “Qalxın, mən sizi ayağa qaldırmağa gəlmişəm! deyəndə bax, beləcə mülayim idi. Rəssam

düşmən ölkədən gəlsə də, Fatehi mülayim, sakit görkəmdə əks elətdirib. Bəlkə elə buna görə də Bellini vətəninə qayıdanda onu aparən gəmi hədiyyələrin ağırlığından suya elə oturmuşdu ki, onun vətəninə çatmağına ümid eləyənlər az idi.

– Sultan-əzəm, düzdür, onun bizimlə üz-üzə gəlməyə gücü yoxdur. Amma babası Uzun Həsənin vaxtındakı sərhədləri bərpa eləyib qurtarmaq üzrədir. Gələcəkdə çox böyük qüvvəyə çevrilə bilər. Özü də sünnüləri hər yerdə sıxışdırır. Dəstə-dəstə sünnü qaçıb sizin ölkənizə sığınmaq istəyir, amma sərhəddəki sancaq bəyləri onları düşmən kimi qarşılayır. Adamların ah-naləsi ərşə qalxıb. Buna bir əncam çəkmək lazımdır.

Bayazid fikrə getdi. Vəzir onu aldatdırmı? Oradan, sünnü adı ilə şiələr gələ bilər. Anadoluda da şiələr çoxdur. Onları qı-şıdırarlar, onları sakitləşdirmək böyük çətinlik törədir.

– Bəlkə onlar şiələrdi? Sünnü adı ilə gəlir? Buna nə de-yirsən?

– Mənə çatan xəbərlərə görə onlar sünnülərdir.

– Dürüsləşdir. Yoxlanılıb sonra ölkəyə buraxılırlar.

– Baş üstə. Məktubları hazırlayıb günü sabah sizin mübarək hüsurunuza gətirərəm.

– Əli paşa, Şah İsmayıl İraqi-əcəmi də, İraqi-ərəbi də tutub. Nəzakət xatirinə onun yanına elçilər göndərib, gözaydınlığı vermək yadınıza düşməyibmi?

– Sultan-əzəm, belə məqamlar Sultanın mübarək fikrinlə yerinə yetirilən işlərdir, ona görə qulunuz o məqamlara qədər düşünməyə özünü qadir hesab etmir.

– Məhəmməd Çavuş Balabanı göndərərsən. Qoy hazırlaşsınlar, Şah İsmayıl məktub yazmalıyam. Mənə de görüm, Şeybani xandan elçilər gəlib çıxmayıb?

– Bu günlərdə Kırımın, Kafadan çıxmalıydılar. İndi yolda olurlar.

– Onları böyük şərəflə qarşılamaq lazımdır.

Əli paşa Bayazidin fikrini başa düşdü. Demək, Şah İsmayılın başı altına yastıq qoymaq lazımdır. Bir zaman ayılıb görsün ki, iş işdən keçib...

Şah İsmayıl qamışlıqda atdan düşdü. Mehtərlər yüyəndən tutub səssizcə dayandılar. Hər tərəf hündür qamışlıq idi və qamışların başındakı yumşaq süpürgələrinə baxmaq üçün gərək əlini papağına qoyaydın ki, düşməsin,

O, üstü qızıl işləməli qabdan oxu götürüb kamana qoydu, yavaş-yavaş irəlilədi. Ayağının altına baxanda gördü ki, qamışa ilişib çıxan iki qulaq uzunluğunda qabıq ilanının özü kimi əyri-üyrü şəkildə qalıb. Qamışın içərisindən çıxan papirusa oxşayır, ondan da xeyli yoğundur. Demək bu qamışlıqlarda xeyli belə böyük ilanlar var. Onun qılınıc belindəydi, heç nədən qorxusu da yox idi.

Bu, Şah İsmayılın ilk pələng ovu idi. Vaxtilə pələnk ovu bərəsində çox oxumuşdu. İndi özünü sınaqdan keçirmək fikrindəydi. Keçmişin bütün qəhrəmanları təkbətək iki şiri birdən ovlayıb, pələngə qalib gəlib.

Belə bir elanı carçılar vasitəsilə camaata çatdırmışdı ki, kim ona pələngin yerini dürüst desə, bir at alacaq. At almaq həvəsinə düşənlər onun iqamətgahına çox gəlmişdi. Nəhayət, onlardan birinə inanıb ova çıxmışdı. Heç kimi də yanınca götürməmişdi. Onun ov yoldaşları olan Dədə bəy, Hüseyn bəy Lələ, Qara Piri bəy Qacar və başqaları qamışlığın girəcəyindəki düşərgədə qalmışdılar.

O, bir neçə addım da gedib qamışlıqdakı səsləri dinlədi. Ona tərəf nəşə qamışları yara-yara irəliləyirdi. Yox, bu pələng ola bilməzdi. Cəngəllik şahı belə yerdə çox asta-asta gəzir. Bəs bu nədir? Bir azdan qabanın zolaqlı balaları göründü və onlar nəşə hiss eləyib, zingildəyə-zingildəyə yollarını dəyişdilər.

Cəngəllik şahı... Heyvanlar arasında ən qüdrətli heyvan pələngdi. Ona görə də o öz cəngəlliyində heç kimdən qorxmur, heç böyük bir dövlətin hökmdarından – şahından da... Fürsət düşən kimi onun üstünə tullanacaq, ələ keçirsə parçalayacaq.

Onun özü də eyni xasiyyətə malikdir. Ölkəsinə düşmədən gələrsə onu qılıncla qarşılayıb, qılıncla qovacaqdı, yaxud məhv edəcəkdə. Sonra isə ölkəsinin başqa işləri, qayğıları ilə məşğul olacaqdı.

Bir dəfə Ucan yaylağında onun qabağına keyik* çıxmışdı. Keyik onu gören kimi hürküb sıçramış, baş götürüb qaçmışdı. Şah İsmayılın heç ağına gəlməmişdi ki, onu ovlasın, ona ox at-sın. Əksinə, istəmişdi keyik dayansın, şahın ona yaxınlaşmasına imkan versin. Yox, bu gözəl heyvanı elə qorxuzublar ki, o hamıdan qaçır. Bax, cavan şah onda bu münasibətlə bir şer yazmışdı:

İçmişəm bir dolu, olmuşam ayıt,
Düşmüşəm dağlara, olmuşam keyik.
Sənə derəm, sənə, sürməli keyik,
Qaçma məndən, qaçma, avçı deyiləm.

Avçı deyiləm ki, düşəm izinə,
Qaç-a-qaça qanlar endi dizinə,
Sürmələr hey çəkdi qonur gözünə,
Qaçma məndən, qaçma, avçı deyiləm.

Sənə derəm, sənə, keyik ərənlər
Bizə sevda, sənə dalğa verənlər,
Dilərim mövladan yenməz vuranlar,
Qaçma məndən, qaçma, avçı deyiləm.

Eyder, Şah Xətəim uçan, qaçandan,
Zərrəcə qorxmırıq bu datlı candan.
Gedib dəvac olma atana mandan
Qaçma məndən, qaçma, avçı deyiləm.

Elə bil keyikin səsini eşitmişdi:

"Aman avçı, vurma məni,
Mən bu dağın maralıyam".

Bundan sonra həmin şeri yazmışdı. Özünə söz vermişdi ki, ov eləməsin, acizlərə əl qaldırmasın.

İndi ilk dəfə ova çıxmışdı. Pələng ovuna. Vəhşiliyin hök-mran olduğu, güclünün gücsüzü məhv etdiyi bu aləmin güclü

* Keyik – dağ keçisi.

sü ilə üz-üzə gəlmək üçün.

Birdən o, nərilti eşitdi. Dayandı. Bu gələn pələng idi. Amma o pələngi pusqudan vurmaq istəmirdi. Üz-üzə dayanıb gücünü göstərmək fikrindəydi. "Bu dünyanın yazılan və yazılmayan qanunları çoxdur və onlardan da biri mərdanəlik qanunudur. İstər insanla, istərsə heyvanla üz-üzə gəlib vuruşma qalib gəlmək, yaxud məğlub olmaq sonranın işidir. Söz yox ki, bu mərdanəlik qanununu pələng başa düşmür. O, heyvandı, o, vəhşidi. Mən axı insanam, heyvanı arxadan vuran deyiləm ha".

Şah İsmayıl bir az da qabağa gedib açıqlığa çıxdı. Burada balaca bir göl vardı. Heyvanlar günün altında qızmış, hamam suyuna dönmüş göldən su içirdilər. Bir cüyür də əyilib su içirdi. O pələngi də gördü. Sarı rəngli, zolaqlı pələng marığa yatmışdı və birdən-birə cüyürün üstünə tullanmağa hazırlaşdı. Şah İsmayıl buna imkan verə bilməzdi. Pələng ceyranı parçalayan kimi, leşini sürüyüb-götürüb gedəcəkdi. O, yerdən bir kəsək parçası götürüb cüyürə tulladı. Cüyür hürkdü, dönüb Şah İsmayılı gördü və yerində, nazik ayaqları üstündə yırgalandı, bu polad titrəyişinə bənzər ayaqlar onu irəli tulladı. Pələngin son həddə çatmış səbri tükəndi, yerindən qalxmaq, cüyürün dalınca düşmək istəyərkən ovçunu gördü. Cəngəllik şahının bıqları dartıldı, qabaqdan iki iri dişi göründü. Pələng onun üstünə tullanmağa hazırlaşmışdı. Şah İsmayılın kamana qoyduğu oxu da hazır idi. Qəfildən pələngin uçuşu başlandı. Heyvanın uzun gövdəsi, qüdrətli pəncəsi, bu boyda ağır bədənə istiqamət verən quyrurğu onun yadından heç vaxt çıxmıyacaqdı. Həmin uçuş elə göydə saxlanmasa, sonrası pis ola bilərdi.

Şah İsmayılın kamanından çıxan ox vıyıltı saldı və yolda pələngin ürəyi ilə tuş gəldi. O yana çəkildi. Bu an pələng qıvrılıb onun dayandığı yerə düşdü. Oxun lələkli arxası yerə dəyib, daha dərinə batdı. Pələngin iti dişləri kilidləndi.

O, sevinirdi. İlk ovu uğurlu olmuşdu. Çox asanlıqla pələngə qalib gəlmişdi. Cəngəllik şahını məğlub eləmişdi, özü də mərdanəlik qanunu ilə. Dayanıb bir xeyli bu məğrur, güclü, gözəl tüklərinin parıltısı itməmiş, gözlərinin parıltısı ölüşgəmiş heyvana baxdı və ürəyində heyfşiləndi də. Belə gücə, qüvvəyə

qıydığına görə bir an özünü qınadı.

Bu vaxt qamışıqlıq tərəfdən çaxnaşma, xışıltı eşidilməyə başladı. Nəhənk bir ilanın başını gördü. O, ilanının soyuq gözlərində, çaldığı haça. dilində, naxışlı buz kimi dərisində elə bir vəhşilik, insanlıq dünyasından uzaq, dəhşət hiss elədi ki, tükləri ürpəşdi. İlan onun üstünə yox, gölə tərəf sürünüb özünü suya atdı.

“Gör gələn nədir ki, o boyda ilan özünü gizləməyə yer axtarır.” İki əyridiş qaban da qaçıb getdi. Səslər yaxınlaşdı, xışıltı artdı və talaya Şah İsmayılın əyan-əşrəfi, nöker-naibi, qorçuları çıxdı.

– Ovunuz uğurlu olsun, şahim! – bu Hüseyin bəy Lələnin səsi idi.

– Uğurludan uğurludur. – Dədə bəy yetirib pələngə baxdı. – Pələng belə olurmuş? – təəccübünü gizlədə bilmədi. Müridlər pələngə yaxın getməyə qorxurdular.

– Ölübdü. Elə bircə oxla. Ürəyinə dəyib ox.

Bundan sonra pələngi götürdülər. Ağac gətirmişdilər, ayaqlarının arasına qoyub, kəndirlə ayaqları sarıdılar. Çiyinlərinə götürüb apardılar.

– Dərisini korlamayın. Bilən adam çağırın, yaxşı soysun.

Pələngi öldürəndən sonra şahın daxilində bir-birinə zidd iki fikir yaranmışdı. Öz gücünə daha çox inanmışdı. Onun qarşısında bütün bağlı qapılar açılır, sərkərdələr qılınclarını sındırıb meydandan qaçır, elə bil gözə görünməz bir ordu onun yolu üstündəki bütün əngəlləri silib-süpürüb atırdı. Bu həmişəmi belə olacaq?

O ürəyinə ox sancılan pələng də vaxtilə çox sıçrayışlarla öz ovunu əldə eləyib. Bu dəfə isə onun baxtı gətirmədi. Dərisi ayaqlar altına sərilməyə.

Hüseyin bəy Lələ Şah İsmayılın tutqunluğunun səbəbini bilmirdi. Soruşmağa da ürək eləmədi. Qələbələr artdıqca, ölkənin ərazisi böyüdükcə Hüseyin bəy Lələ də Şah İsmayıldan çəkinməyə başlayırdı. Aralarındakı səmimiyyətmi, doğmalığı azalırdı, bilmək olmurdu. Bu heç vaxt açıq şəkil almamışdı. Öz-özündən hiss olunurdu. Sarayda hökmdarın möhüründən

sonra vəzir Nəcmi Gilaninin möhürü, yalnız bundan sonra Hüseyn bəy Lələnin – əmirələmaranın möhürü vurulurdu.

Nəcmi Gilani Gilan seyidlərindən olub, şahın babası Şeyx Səfiyəddin İsaqın dostu və qayınatası Zahid Gilaninin nəslindən idi. Vəzirliyə gələn kimi vergiləri, sürqalları ciddi nəzarətə və qeydə almışdı. Heç kim bir çöp də gizlədə bilməzdi. Siyasət aləminə qarışmasa da, sarayda vəziyyəti hamının vəziyyətindən möhkəm idi. Hüseyn bəy Lələ hər hansı şəxsiyyətin şah tərəfindən ondan irəli çəkiləcəyinə inanmamışdı. Artıq hər şey göz qabağındadır.

“Eybi yoxdur. Mən rəhmətlik Şeyx Heydəre söz verəndə ağıma da gəlməzdi ki, əlimizdən belə nəhəng işlər gələcək. Əmirilər əmiri olacağam. Onun ki yanında üzüqara, şüglizümmə olmamışam, bəsimdi. Nə qədər canımda can var, şaha qulluq edəcəyəm, sonra da allah kərimdi”.

Şeyx Heydərdən sonra bir qarış torpağı, evi-eşiyi olmayan, ömrünü Darülrışadda, təkylərdə keçirən Hüseyn bəy Lələyə Şah İsmayıl Yezd vilayətini bağışlamışdı. Bu çox böyük sürqal idi ki, onun bütün gəlirindən bir axça da vergi vermədən özünə götürməliyi. Amma fikirləşirdi ki, nəyinə lazımdır bu var-dövlət. Yezdi idarə eləmək lazım idi. Özü oraya gedə bilməzdi. Şahı qoyub hara gedə bilər? Onun gecəsi-gündüzü yox idi. Qorçuları ən yaxın adamlardan, qohumlardan seçib götürsə də, Dədə bəyə özü qədər inansa da, yenə də ürəyni narahat idi. Dələ bəyan var-dövləti birə on artmışdı. Ona da ölkə bağışlamışdılar. Birdən başı o var-dövlətə qarışar. Şahın başına bir iş gələr...

Yezdi idarə eləmək üçün hələ Şeyx Heydə vaxtından tanıdığı müridə bəylik ləqəbi verib oraya göndərmişdi. Tapşırıqlarını vermişdi. Demişdi adamların şikayətinə ədalətlə bax, zülmkar olma, hiylələrə aldanma, tapşırığın işi yoxla. Bundan sonra Yezdi heç yada da salmamışdı.

Dədə bəy şahın igidliyini, hünərini tərifləyirdi. Qamışlıqdan çıxandan sonra Hüseyn bəy Lələ də atını şahın “Qızılqanad”ı ilə yanaşı sürüb dedi:

- Şahim, Heratdan, Hüseyn Bəyqaranın elçiləri gəlib.
- Bəs indiyə qədər niyə demirdin?

– Ovun şadlığına heç nə qarışdırmaq istəmirdim.

Hüseyn Bəyqara Teymurləng nəslindən olub Heratda hökmranlıq edirdi. Şərqdə də çox böyük hörməti vardı. Bu hörməti ona qazandıran vəziri böyük şair Əlişir Nəvai idi. Hüseyn Bəyqara hərbi yürüşləri, parlaq qələbələri ilə deyil, elmə, sənətə olan hamiliyinə, Heratı Səmərqənddən sonra Şərqi ən gözəl şəhərinə çevirdiyinə görə şöhrətlənmişdi. Hər tərəfdən rəssamlar, təzkirəçilər, memarlar axışıb Herata gedir, böyük binalar tikilir, sənət əsərləri yaranırdı. O sənət incilərindən ən qüdrətli Əlişir Nəvai qələmindən çıxan, türk dilinin cığatay ləhcəsində yazılan “Xəmsə”, rəssam Kəmaləddin Behzadın çəkdiyi rəsmlər, Mirxondun, onun oğlu Xandəmirin yazdığı təzkirələr idi.

Şah İsmayıl atının cilovunu tərptdi, onların hamısı yorğa yerişlə çapıb getdi,

Hüseyn bəy Lələ gördü ki, Şah İsmayıl Hüseyn Bəyqara və Əlişir Nəvai elçilərinin gəlməsinə nə qədər böyük əhəmiyyət verir.

Hüseyn Bəyqaranın elçisi işarə verdi, səkkiz küncü, fil sümüyü və qızılla naxışlanmış kürsünün üstünə qumaşa bükülmüş bir bağlama gətirib qoydular.

Elçi yumru sifəti bozarmış ortayaşlı, həlim bir adam idi.

– Bu hədiyyəni Əlişir Nəvai həzrətləri böyük Şah İsmayıla, onun şairliyinə, ilhamına hörmət əlaməti olaraq göndərib. – Elçi sözlərini qurtarıb bağlamayı açdı. – Böyük hökmdar, bu böyük və dahi Nizaminin “Xəmsə”sidir. Surətini xəttat Sultanəli Məşhədi çıxarıb, “Xəmsə”yə şəkilləri isə böyük Kəmaləddin Behzad çəkib. – O “Leyli və Məcnun”u götürüb və rəqlədi və bağlamadan çıxan qızılla, qaş-daşlarla bəzənən rəhilə qoydu.

Şah İsmayıl Behzadın çəkdiyi şəkillərə baxıb heyrətini gizlədə bilmədi.

– Bunu insan əli yaradıb?

– Bəli, hökmdar. Kəmaləddin Behzadın fırçası ilahi verkisidir.

Şah İsmayıl xeyli müddət şəkillərə baxır, heç cür gözünü onlardan ayıra bilmirdi. Hüseyn Bəyqaranın göndərdiyi bir ilxı

Axaltəkə atları onun gözündən düşdü. Əlişir Nəvainin hədiyyəsi onu heyran qoymuşdu. Behzad onu valeh eləmişdi. Şah birinci kitabı vərəqləyəndən sonra ona ayan-əşrəf də baxmağa başladı. Kitab sədr Qazı Məhəmməd Kaşaya çatanda, o özünü saxlaya bilmədi.

– Şahim, mənə üzürlü tutun, Heratda allah yolundan çıxdıqlarını eşitməmişdim, amma bu həddə çatdıqlarını bilmirdim. Peyğəmbərin buyruğudur ki, insan sifətini çəkmək günahdır. Bu dinsizlik, allah yolundan çıxmaqdır.

Elçinin danışdığı yerdə səsi batdı. Bu həm Hüseyn bəy Qaraya, həm də Əlişir Nəvaiyə qarşı böyük hörmətsizlik olardı. Şah İsmayıl qəlyan çubuğu kimi arıq və uzun, beli əyilmiş, bir gözündən su axan Qazı Məhəmmədi xeyli süzdü:

– Qazı həzrətlərinin deməyindən belə çıxır ki, imam Sahibi-Zaman din yolundan azıb?

Bu çox ağır cavab idi və Qazı özünü tamam itirdi.

– Allah eləməsin, ya imami Sahibi-Zaman. Mən elə demədim. Mən Heratdakıları deyirəm.

– Yenə soruşuram, imam Sahibi-Zaman din yolundan azıb? Ya hə, ya yox!

– Mən nə karəyəm sizin barənizdə bir söz deməyi dilimə gətirəm.

– Otur! Sənə tapşırıdığımız iş çoxdur, onlarla məşğul olsanız, mənə belə gəlir ki, daha yaxşı olar!

Elçinin rəngi ağarmışdı. Gərginlik məclisə soyuqluq gətirmişdi. Şah İsmayıl bu gərginliyi aradan götürmək istədi.

– Böyük Nizami özü də “Xəmsə”sində insanları yazıb, onları söz ilə rəsm eləyib. Bu günah deyil. Böyük Kəmaləddin Behzad peyğəmbər əleyhisalamın dövründə yaşasaydı, onda mən inanıram ki, peyğəmbər özü onu tərif eləyərdi. Belə sənətkara ilhamı yalnız allah bağışlayır. Allah bağışladığına isə peyğəmbər heç nə deməz. – Bu sözlərdən sonra üzünü elçiyə çevirdi. – Məhəmmədcan ağa, Behzad harda yetişib?

Elçi böyük qürur və fəxr ilə sözə başladı:

– Bir gün Əlişir Nəvai həzrətləri təğyir-libas olub gedirmiş, əl-ayaqdan uzaq yerdə kasıb bir daxmaya rast gəlir. Qapını dö-

yür. “Ləbbəh”, yəni “buyurun” kəlməsi eşidib içəri girir. Daxmada Hüseyn Bəyqaranın və özünün şəkillərini görüb ev sahibi olan cavan oğlandan soruşur:

– Bu rəsmləri kim çəkib?

– Bu rəsmləri hünərməndlər atası, tədbirlər ustası, Əlişir Nəvai cənabları. Mən onları yalnız qonağa göstərirəm.

Mir Əlişir hiss eləyir ki, bu cavan oğlan onu tanıyıb, odur ki, deyir:

– Bəs onda bu rəsmləri saraya, mənim yanıma niyə gətirmədin?

– Nə üçün? Onları əgər gətirsəydim, onda mənə pul verəcəkdiniz. Onda da belə çıxacaq ki, mən öz sənətimi pula satıram.

Mir Əlişir gənc oğlana təzim edir.

Sonradan Behzad saraya gətirildi. İndi Kəmaləddin Behzad həm də Hüseyn Bəyqaranın kitabdarıdır. Saray kitabxanası onun fərmayışındadır.

Şah İsmayılın qəlbində qəribə bir həsəd və qibtə hissi baş qaldırdı. Belə sənətkarı olan hökmdar ən zəngin hökmdardı.

Güclü hökmdarlar qorxmadan, çəkinmədən böyük nəhənk döyüşlərə girir və qalib gəlir. Torpaq qazanır. Həmin torpaq vətən oğullarının qanı ilə suvarıldıqdan sonra orada elə bağ salmaq lazımdır ki, əsrlərlə çiçək açsın. Torpaqda xış işləməsə, bağ salınmasa, həyat dayanar. Torpağın gözəlliyi əkindi, biçindi, çiçəkdi, taxıldı, ağacdı... Onu gözəlləşdirmək adi insanların payına düşüb. Bəs vətənin şöhrətini artırmaq necə? Ona görə də ilhamlı insanlar doğulur. Onlar şer yazır, bina tikir, rəsm çəkir. Bu elə bir sənətdir ki, heç vaxt ölmür, heç vaxt yaddan çıxmır. Sənətkarları güclü olan ölkənin şöhrəti də uzaqlara gedir. Budur, Sultan Məhəmməd gənc yaşında “Şeyx Səfi” xalçasının cizgilərini yaratdı, Behzad sənətinə çatan gücü var. Onu yetişdirmək, belə istedadları axtarıb tapmaq, qolundan tutub qaldırmaq lazımdır.

Mir Əlişir Nəvainin hədiyyəsinə ayrılan vaxt xeyli sürdü. Elçi Məhəmmədcan narahat olmağa başladı. Hökmdarın hədiyyəsinə Şah İsmayıl gözücu baxmışdı. O, ilxıdan heç özünə

at da seçməmişdi. Birdən bu xəbər Hüseyn Bəyqaranın qulağına çatsa necə olar? Mir Əlişirə onun qəzəbi tutmazmı? Deməzmi ki, nə üçün öz adından elə hədiyyə göndəirsən, mənim hədiyyəmi gözdən salır? Elçi sözü dəyişmək istədi.

– Böyük hökmdar, sultan Hüseyn Bəyqara böyük sənət hamisidir. Bu yaxınlarda gözümün qarşısında olan bir hadisəni sizə danışmaq istəyirəm. Mir Əlişir “Xəmsə”sini tamamlayıb hökmdara təqdim eləyib. Hökmdar oxuyandan sonra, bütün əyan-əşrəfini sarayın həyətinə toplayıb əmr elədi ki, ağı atını gətirsinlər. Atı gətirdilər. Hökmdar görünməmiş bir iş elədi. Mir Əlişirə dedi ki, bu ata minməlidir, atı ona bağışlayır.

– Nəvəiyə ölkənin yarısını bağışlamaq da azdır.

– Elədir, böyük hökmdar! – Amma tək at bağışlamadı. Mir Əlişirin etirazına baxmayaraq, onu ata minməyə məcbur elədi və özü atın qızıl üzəngisindən tutub həyətdə dövrə vurdu.

Oturanlar arasında etiraz nidaları eşidildi.

– Belə şey ola bilməz.

– Hüseyn Bəyqara özünü niyə alçaltsın ki?!

– Mən inanmıram.

Şah İsmayıl əlini qaldırdı. Hamı sakitləşdi,

– Bu hərəkətə mən inanıram. Bu hərəkəti ilə Hüseyn Bəyqara özünü alçaltmayıb. Əksinə, yüksəldib. Böyük şairə böyük qiymət vermək üçün, böyük ürək olmalıdır.

Amma Şah İsmayıl çatmışdı ki, Hüseyn Bəyqara ömrünün bu çağında şəraba qurşanıb. Çox vaxt Əlişir Nəvəini eşitmir. Lakin elçinin yanında onun hökmdarının adına yaxşı sözlər demək lazım gəlirdi. Əvvəla xoş niyyətlə gəlmişdi, Şah İsmayılın taxta çıxmağını, qələbələrini təbrik etmək üçün onları Hüseyn Bəyqara və Mir Əlişir göndərmişdi.

Burada eyni zamanda siyasi məqsədlər vardı. Həmin mətləbləri Şah İsmayıl çox yaxşı başa düşürdü. Teymur nəslə parçalanmışdı. Səmərqənd hakimi olan Məhəmməd Zahirəddin Baburu Dəşti qırçaqdan gəlmiş Şeybani xan vətəmindən didərgin salmışdı. Çox qüdrətli sərkərdə olan Şeybani xan bir tərəfdən səfəvilər, o biri tərəfdən Hüseyn Bəyqara ilə üz-üzə dayanmışdı. Gec-tez onların hər ikisi də onunla üz-üzə gəlmə-

li, baxtlarını sınımalı olacaqlar. Elə bu səbəblərə görə birləşmək, Şeybani xana qarşı müştərək hərəkət etmək lazım gələcəkdi. Düzdür, elçi hələ bu barədə bir kəlmə də eşitdirməmişdi. Yəqin həmin söhbəti ikilikdə edəcəkdilər.

Kitabları aparandan sonra elçi Məhəmmədcan ağa dedi:

– Böyük sultan Hüseyn Bəyqara cənabları Şah İsmayıl Xətainin aşıqları çox sevdiyini bildiyindən bir dəstə aşıq göndərib. Bizim aşıqların da oxumağına qulaq assanız özümüzü xoşbəxt sayarıq.

Başına ağ çalma bağlamış, əyninə çapan, ayaqlarına məst geymiş aşıq meydana çıxdı. O, qopuz çalıb oxumağa başladı. Amma onun çalmağı və oxumağı Şah İsmayılın xoşuna gəlmədi. Hüseyn bəy Lələyə dedi:

– Bunu yığışdırın.

– Şah sağ olsun, varını verən utanmaz. Onlardakı aşıq da budu. Xoşuna gəlməsə də, qulaq asmalısan. yaxşı düşməz. Sultanın xətrinə dəyər.

Şah İsmayıl birtəhər dözdü. Aşığın səsini və çalğısının şaha xoş gəlmədiyi açıq-aşkar məlum idi. Aşığın özü də başa düşmüşdü. Tez qurtarıb xələtini alıb getdi.

Elçi Məhəmmədcan aqa fikirləşib ən xoşagələn məsələni axıra saxlamışdı. Şah. İsmayıl cavan oğlandır. Onun mütləq xoşuna gəlməlidir. Mütləq. Bunu sultan Hüseyn Bəyqaranın özü də demişdi.

– Böyük hökmdar, sultanımız sizə bir hədiyyə də göndərib.

– O nədən ibarətdir, Məhəmmədcan ağa?

– Rəqqasələrimiz də var. Bunlar xüsusi təlim görmüş, seçmə rəqqasələrdir. İcazə versəniz?

Şah İsmayıl etiraz etmədi. Bu fağır qızları uzaq – çətin yoldan min bir əziyyətlə gətiriblər. Baxmasa yaxşı düşməyəcək.

Çalğıçılar öz yerlərini tutub çalmağa başladılar. Bu vaxt pərdə arxasından ilan kimi qıvrıla-qıvrıla bir rəqqasə çıxdı. Onun sifəti də, bədəni də gözəl idi. Amma döşləri yarımacıq, göbəyi tamam açıqdı və yançaqlarını oynada-oynada qavalın ahəngi ilə hərəkət edirdi.

Şah İsmayıl sarayında hələ belə açıq-saçıq rəqs olmamışdı,

bəlkə də heç kim görməmişdi. Kəng hökmdar qəzəbləndi. Onun qaşları çatıldı. Ətrafındakılara baxdı. Dədə bəy də, Hüseyin bəy Lələ də, Xan Məhəmməd Ustaclı da, sarayın digər əyan-əşrəfi də utandıqlarından başlarını aşağı dikmişdilər. Hüseyin bəy Lələni tər basmışdı. Axı Taclıbəyim də öz məyyəti ilə məclisdəydi. Bu rəqqasəni görəndə xara pərdəni endirmişdilər.

Şah İsmayıl daha heç bir nəzakət qaydası gözləmədi. Qalxıb qüvvətli, sərrast addımlarla otağı tərək elədi. Hüseyin bəy də, Dədə bəy də onun dalınca getdilər. Elçi Məhəmmədcan pərt oldu, işarə verdi ki, rəqsi saxlasınlar. O, heç yerə tərpenmədi, oturduğu yerdə qaldı.

Heratı heyran qoyan rəqs burada tamam başqa cür, düşmən-cəsinə qarşılandı. Onun başı üstündə dayanan Qazı Məhəmməd Kaşi deyiniirdi.

– Mən dedim ki, Herat allahsızlar şəhəridi. Orada peyğəmbər əleyhsalamın yolundan çıxıblar. İnanmırdılar. Özlərinin pozğunluğu bəs eləmir, bizim cavan şahımızı da yoldan çıxarmaq istəyirlər.

Bu vaxt Hüseyin bəy Lələ qayıtdı. Qazı Məhəmməd Kaşi onu görüb çəkilib getdi. Rəqqasə çalğıcıların arasında oturub hönkür-hönkür ağlayırdı.

Elçi Məhəmmədcan onun üstünə qışqırdı.

– Sənə yüz dəfə dedim ki, abırlı oyna. Bura sultan oğlu Bədiəzzamanın məclisi deyil. Eşitmişdim ki, orda min oyunun çıxırsan. Mir Əlişir kimi adam dedi ki, Şah İsmayılın yanına düz-əməlli adam aparın. Sənin həyasızlığın iki dövlətin arasına narazılıq saldı.

Heratda Sultan Hüseyinin oğlanları – Bədiəzzaman Mirzə ilə, Müzəffər Mirzənin kef məclisləri barəsində əfsanələr danışırtdılar. Anadan ayrı, atadan bir olan bu şahzadələr biri-birlərinin acığına görünməmiş pəstahlar çıxarırdılar. Görünür, Bədiəzzaman Mirzə bu rəqqasəni xüsusi tapşırıqla göndərmişdi ki, burada onun nə keflər çəkdiyini görüb hiss eləsinlər.

Hüseyin bəy Lələ elçi Məhəmmədcan ağanı götürüb apardı.

– Elçiyə zaval yoxdur. Amma gərək soruşaydın. Dilimiz bir olsa da, adət-ənənələrimiz ayrıdır. Bu qədər sərbəstlik olmaz

axı. Gedək görək, Şah İsmayıl nə deyir.

Onlar gələndə Xətəinin qanı əvvəlki kimi qara idi. Elçini görüb bir az özünü ələ almağa çalışdı. Sarışın çöhrəsi qızarıb pörtmüş, alnında tünd qırmızı ləkələr əmələ gəlmişdi. O, ağır-ağır sözə başladı.

– Hökmdarınız Sultan Bəyqara həzrətlərinə mənim xüsusi səmimi hörmət və ehtiramımı yetirmənizi rica edirəm. Bütün bu dediklərim məktubda öz əksini tapıb. Məni yad etdiyinə, bu qədər böyük hörmət göstərdiyinə görə çox minnətdaram.

Elçi qorxa-qorxa dedi:

– Hökmdarınızın sizin mübarək qulluğunuza məktubu var. İcazə versəniz, gətirərəm.

– Buyurun!

Elçi getdi. Xətəi Hüseyn bəy Lələnin yanında hirsini açıb tökdü.

– Ağsaqqal kişi gör nəylə məşğuldur. Ona görə də Teymur nəslə qurtarır. Əxlaq pozulubsa, o səltənəti heç nə saxlaya bilməz. Mən də onun kimi əyləncələrə baş qoşsam, onda ölkəmin sərhədlərində mən özüm yox, düşmənlərim at oynadar.

“Sənə canım qurban, atanın oğlusan. Kaş Şeyx Heydər sağ olaydı, kənardan sənə baxıb fərəhlənəydi, sevincindən ürəyi atlanaydı. Neyniyə, allah dərdi əvvəl verir, sevinci sonra”.

Kərbəla çölündə müsibət vardı. Seyid Şərif Astrabadi ayaqyalın, başaçıq, dizlərinə döyə-döyə gedir, müridlər açıq sinələrinə zəncir vura-vura “şaxsey, vaxsey!” deyə qışqırırdılar. Şah İsmayıl atın üstündə gəlirdi və fikirləşirdi ki, onun qoşunu gör nə vəziyyətə düşüb. Ayaqyalın, başaçıq, Kərbəla çölünün isti qumu, beyinləri qaynadandan günəşi onları yetim-yesir kökünə salıb.

Onun da gözü dolmuşdu. Görpəlikdən ona da imamların başına gəlmiş görünməmiş müsibəti danışmışdılar, sonra özü oxumuşdu. Yetmiş nəfərlik bir dəstə iki min nəfərlik qoşunla vuruşub, əqidələrindən dönməyib, şəhid olublar. Belə qeyri-bərabər döyüşlər min dəfələrlə təkrar olunub. Amma Kərbəla müsibətindən sonra peyğəmbər əleyhsalamın böyük çətinliklə yaratdığı din iki yerə parçalanıb. Sünnü və şiə məzhəblərinə ayrılıb. Bu

qeyri-bərabər döyüşün əks-sədası min illərdir eşidilir*.

Qazı Məhəmməd Kaşi yerdən qumu götürüb başına eləyirdi.

– Ya Hüseyn, vay Hüseyn! Müridlər ona qoşulmuşdular:

– Şaxsey-vaxsey!

Qazı Məhəmməd Kaşi qəbirlərin qarşısında dayandı. O, ürəkdən ağlayırdı. Başına o qədər qum tökmüşdü ki, ağzı qumla dolu idi. Göz yaşları yanağındakı tozu yuyub apardığından sifətində palçıqlı izlər qalmışdı. Qəbirləri görüb özünü onların üstünə atıb ağlamağa başladı və onun ürəyi getdi.

Zəncir vuranların bir çoxu zənciri atıb xəncər çıxarmış, alınlarını yarmışdılar. Qan sifətlərinə, ağ köynəklərinə axır, onlar xəncərin yastısı ilə alınlarına döyürdülər.

Şah İsmayıl da kövrəlmişdi. Min il bundan əvvəl qətl edilmiş peyğəmbərin qohumlarının qəbirləri bu yanar çöldə tək, kimsəsiz, baxımsız qalmışdı. Onlar elə qərib, elə fağır, elə kimsəsizdilər ki... Bu boyda dini insanlara gətirən, Qurani-şəriflə böyük-böyük ölkələri öz yoluna çağıran şəxsin qohum-əqrabası heç kimin yadına düşməmişdi. İndi adı şeyxlərin, qazıların, kənd mollasının belə türbəsi var. Türbə də tikildi, qurtardı, elə bilirlər orada dəfn olunan müqəddəsdir – yəni gözəl əqidələrin, ədalətin yolunda həlak olub. Daha fikirləşməzlər ki, özgəsinin malına göz dikib gözəl arvadını yoldan çıxartmaq istədiyinə görə öldürüblər. Haram pulu çox olduğuna görə qəbri üstündə bu xanımanı tikdirib. Ona səcdə eləyirlər, torpağını kimya kimi aparırlar... Eh, dünya! Sən elə həmişə beləsən...

Düzdür, peyğəmbər deyib ki, müsəlmanın qəbri torpağa qarışmalıdır. Yəni insan torpaqdan yaranıb, torpağa da gedəcək. Qoy çürüyüb ana torpağa qarışsın. Peyğəmbər öz məzarı

* Xəlifəlik ümüyyə tayfasına keçəndən sonra, xəlifə Müaviyyə dördüncü xəlifə Əlinin övladlarını aradan götürmək istəyirdi. Çünki xəlifə övladları həm də peyğəmbərin nəvələri idi. Onlara hakimiyyət üçün qanuni-əsas tapmaq lazım idi. Bu vaxt din xadimləri Müaviyyənin köməyinə gəldilər. Onlar dedilər ki, Quran buna əsas verir. Quranda yazılıb ki, hökmdar yer üzünün allahıdır, ona tabe olmayanlar məhv edilməlidir. İmam Hüseyn Müaviyyə hakimiyyətinə tabe olmadığına görə Kərbəla çölündə qətlə yetirilmişdir.

üstündə də türbə, məscid tikməyi qadağan eləyib. Bəs bu sonradan çıxan, iynə ulduzu qədər iş görməyənlər niyə öz dərini böyütmək üçün belə işlər tutublar? Din yalnız peyğəmbər üçündürmü? Onun övladları üçündürmü?

Şah İsmayıl yeriyib bir-bir qəbirləri ziyarət elədi. Dua oxudu, fatihə verdi. Kənardə bir qəbir vardı. Ona da yaxınlaşdı. Daşın üstündəki pozulmuş yazılardan bir təhər öyrənə bildiki, bu Hürkün qəbridir. Hür yetmiş iki nəfərin içərisində ən döyüşkən, ən cəngavəri idi. Qorxu-hürkü nə olduğunu bilməmiş. İki minlik düşmən üstünə təkbaşına ilk atılan, neçə nəfəri qılıncdan keçirəndən sonra özü də başından aldığı qılınc zərbəsindən ölən o olmuşdu. Bəlkə də elə buna görə onu dəstədən ayıraraq aralıda, tək dəfn eləyiblər. Şah İsmayıl onun da qəbrinə ehtiramla baş əydi. Bu vaxt onun qəlbində bir fikir yarandı: “Bəlkə heç burada qəbir yoxdur. Meyitləri aparıb çaya atıblar. Qəbirləri elə-belə yalannan düzəldiblər? Nə desən ola bilər. Bu şəhidlərə yas saxlamaq istəyənləri ələ salmaq üçün eləyiblər. Baş daşına adları yazmağa nə var ki...”

O, fikirləşmişdi ki, burada – İraq torpağında, Kərbəla səhrasındakı müqəddəslərin qəbirləri üstündə ziyarətgah tiksin, onda Dərbənddən tutmuş Gəncəyə qədər, hər tərəfdən buraya axışacaq gələcək, məskən salacaqlar. Kərbəla çölü şüalərin Məkkəsinə çevriləcək. Həm də burada, Bağdad yanında istədiyi vaxt, istədiyi qədər qoşun toplaya bilər*.

Düzdür, Bağdadda, onun ətrafında da onun vətəninədən köçüb gedənlər çoxdur. Məhəmməd** adlı bir yeniyetmə ona şər yazıb göndərib. Burada onun ellərindən nə qədər çox adam olsa, bir o qədər yaxşıdır, Birlik olar, güc olar. Heç kim onları əzə bilməz.

Xətəini qaribə bir fikir rahat qoymurdu. Bu qəbirlərdən birini

* Kərbəla ziyarətgahına yaxın olmaq üçün iinlərlə ailə köçüb getmişdi. Hazırda İraqda yaşayan kerküklərin dil, xalq yaradıcılığı qaynaqlarına görə azərbaycanlı olduqları aydındır. Onların xoryatlarında – bayatılarında Azərbaycan həsrətlə yad edilir.

** Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Bağdada gələndə yeniyetmə idi. Böyük bir əsərini də Şah İsmayıl ilə həsr edib.

açmaq, baxmaq, arxayın olmaq. Düzdür, islam aləmində qəbir açmaq günahdır, öləni o birisi dünyada narahat etməkdir. Amma o arxayın olmaq istəyirdi. İnsanlar inanırsa, onları Müaviyyənin adamlarının düzəlttikləri boş qəbirlərə inandırmaq böyük günah olardı. Amma hansı qəbri açırsın? İmam Hüseyin qəbri barədə heç fikirləşməyə dəyməzdi. Axı, onun qəbri toxunulmazdır. Bəs kimin? Hürrün qəbri hamısından uzaqdır. O cəngavər olub, pəhləvan, igid döyüşçü olub. Onu açmaq lazımdır.

Əmr verdi, az bir vaxtda qəbirlərin üstündə çadırlar hazır oldu. O, Hüseyin bəy Lələni yanına çağırıb məqsədini açdı.

– Adamlar arasında narazılıq düşməzmi? – Lələ ehtiyatla dilləndi.

– Düşər. Bəs çadırları nəyə görə qurdurmuşam. Gözdən uzaq olsun. Qoşunu çəkək kənara. Bir neçə nəfər özümüz olaq. Bir də qazmaq üçün ən yaxın müridlərdən iki-üç nəfər.

Hüseyin bəy Lələ başa düşürdü ki, Şah İsmayılın qəbri açmaqda məqsədi təkə orada meyitlərin olub-olmadığını öyrənmək deyil. Onun uşaqlıqdan hər şeyi öz gözləri ilə görmək, öz əlləri ilə toxunmaq marağı var.və onu bu işdən çəkəndirmək mümkün deyil. Görünür, müqəddəs şəxslə adi insanın qəbirdəki fərqi görmək fikrindədir. Hüseyin bəyə isə aydındır. İnsan ölübsə, üstündən min il keçibəsə, orada yalnız çürümüş sümüklər qalıb. Başqa nə ola bilər ki... Allahın bu işə qəzəbi tutsa, yağış yağdırar, ildırım çaxdırar, qoşuna vəba xəstəliyi göndərər. Açmasa daha yaxşıdır. Şahı yenə dilə tutmağa başladı.

– Şahim, adət-ənənəmizə hörmət eləmək borcumuzdur. Müqəddəslərin qəbirlərinə toxunmaq axı şəriətlə də, bizim öz qəlbimizlə də düzgün deyil.

Xətai şeyx oğlu olsa da, o batini dini fikirlərə bələd idi. O fikirlər, o kitablardakı həqiqətlər onu hər şeyə – Hətta dinin özünə açıq gözlə baxmağı öyrətmişdi.

– Şahın bir sözü iki olsa, onda hakimiyyət tez dağlar, Lələ. Mənim qəlbim çox sakitdir və tanrım qəlbimə bu marağı ki salıb, dediyim olmalıdır. Yaxşı yadıma düşdü. Allahın ən istəkli bəndəsi Muraddı, onu çağırın. Qəbri o açmalıdır. Başqa heç kim.

Murad Şah İsmayılın toyuna gələn gündən onu qorçuların

sırasına götürmüşdülər. Gecə-gündüz şahın keşiyindəydi. Xüsusən gecələr yuxu nə olduğunu bilmirdi. Neçə dəfə keşikdə yuxuya gedən qorçuların silahlarını götürüb, sonra durğuzub tənbeh eləmiş, Dədə bəyə deyib yerlərini dəyişdirmişdi.

– Bura bostan qorçuları qoymaq olar? Onlara mən heç bir quzu da etibar eləmərəm. Şahın keşiyində canavar kimi qorxu bilməz, yuxu yatmaz, at kimi vəfalı oğullar lazımdı.

Şah İsmayıl onunla bir dəfə söhbət etmiş, qəbirdən necə çıxmağını soruşmuşdu. Murad danışmış, demişdi ki, allah saxlayanda qəbirdə də saxlayır. Xətai onun ailəsi, ev-eşiyi barəsində soruşmuş. Murad çəkinə-çəkinə demişdi:

– Şah sağ olsun. Ömrümün bu çağında Şirvanda evlənmişdim. Onu da orada qoyub gəlmişəm. Ev-eşik tapıb gətirəcəkdim. Orada da indi vəziyyət elə. Mən də belə vacib bir işi qoyub hara gedə bilərəm?!

– Barı onlara bir şey göndərirsənmi?

– Donluğumu verirəm, tacirlər aparır. Yəqin ki, çatdırırlar.

– Başım açılan kimi, özüm məşğul olacam. O, Murada kənd bağışlamaq, ona rütbə vermək, arvadını, uşağını gətirmək üçün göstəriş verəcəkdə. Amma gecikirdi. Muradı öz yanından bir addım da uzaqlaşdırmaq istəmirdi. Onun sədaqəti dəfələrlə sübut olunmuşdu. İndi belə sədaqətli adam tapmaq asan iş deyildi. Eyni zamanda ona bəy rütbəsi versə, Dədə bəyin rütbəsi ilə bərabər olurdu. O da Dədə bəyin xətrinə toxuna bilirdi.

Çadırlar qurulandan sonra Şah İsmayıl bir-bir onların hamısına girib ziyarət elədi. Ən axırda kənardakı çadıra girdi. Hüseyin bəy Lələ, Dədə bəy də burada idi, Bıqları uzanıb qulağına çatan Murad çadırın ağzında dayanıb şahın fərmanını gözləyirdi.

Şah İsmayıl başdaşından öpüb fatihə verdi. Hamısı fatihəni oxuyandan sonra salavat çevirib dayandı.

– Murad bəy! Murad Xətəinin sözündən diksindi. "Mən Murad bəy oldum? Bir dəfə Əbih Sultan da məni bəy eləmək istədi, bir şey çıxmadı. İndi təzədən?".. Xətai təkrar elədi. Bəli, Murad bəy, sənə elə bir iş tapşırıram ki, həmin iş görə nəinki bəy, bəlkə sultan ləqəbi də azdı. Sən qəbirdə yatmışan və oradan tanrı səni dirildib çıxarıb. Nə qədər yaşamınsa, in-

diyə qədər və bundan sonra sənin qazancındır. O qazancı tanrı sənə bəxş eləyib. Bu işin şahidləri hamısı buradadır. Özün də heç vaxt günah iş görməmişən, allahın sadıq bəndəsisən. Ziyarət elədiyimiz bu qəbir vaxtilə din yolunda şəhid olan Hürün qəbridir. Sən o qəbri açacaqsan.

Şah İsmayıl qəbri açmağın səbəblərini dedi, başa saldı, aydınlaşdırdı.

Murad iş başladı. Əvvəl sənduqəni çevirdi. Sonra qumu kənara atdı. Qurşağa qədər dərinliyə düşəndən sonra qamış çıxdı. Və bu qamış çürüməmişdi.

– Hökmdar sağ olsun, bir fatihə surəsi də oxuyun, qamışı götürüm, qəbr evi açılır.

Bir daha fatihə verdilər. Murad qamışı yığışdıranda qorxdu. geri çəkildi.

– Möcüzə, hökmdar, möcüzə.

Onlar yaxına gəldilər. Qəbrdə silahlı, dəmir geyimli, dəbil-qəsi parçalanmış, amma yuxuya getmiş oxşayan bir nəfər uzanmışdı. Onun saqqalı ağarmışdı. Rəngi mum kimi idi. Saqqalında, sifətində qurumuş qanın izləri vardı.

Bəli, bu möcüzə idi. Min il əvvəl öldürülmüş insan elə bil təzəcə, bir həftə əvvəl ölmüşdü.*

Şah İsmayıl əllərini qoynunda çarpazlayıb dayanmışdı. Onu fikir götürmüşdü. Buna şəkk eləmək olmaz, heç vaxt.

– Hüseyn bəy, qoşuna göstərək?

– Məsləhət özünündür.

– Qoy görsünlər və bilsinlər ki, hansı məzhəbə, təriqətə qulluq eləyirlər. Bunun böyük gücü olacaq.

Əvvəl bəyləri, sərkərdələri çağırıb göstərdilər. Hüseyn bəy Lələ belə bir söhbət açdı:

– Keçən gecə, şahimiz bura ziyarətə gələndə onun yuxusuna girən qurban olduqlarımdan Hür deyib ki, aç mənim qəbrimi, gör mən kiməm. Sifətimi gör, mən də sənə mübarək sifətinə baxmaq istəyirəm. Hökmdar qəbri açdırdı. İndi gəlin,

* İsti havada son dərəcə qızan qumda bütün mikroblar məhv olur. Misirdə ehramlar yanında qum içində tapılan beş min il əvvəl ölənlərin meyitləri mumyalanmış meyitlərdən daha yaxşı qalmışdır.

görün, o mübarək şəxsiyyət elə bil yatıb.

Qoşun hamısı baxandan sonra qoyunlar kəsildi, qazanlar asıldı. Kərbəla çölündə Şah İsmayıl ehsan verirdi. Özünün qaş-qabağı isə heç açılmırdı. Qəbri açdığına görə özünü günahkar hesab eləyirdi, Meyidin bu müddətdə salamat qalmasının səbəblərini araşdırmağa çalışdı, bir nəticə hasil olmadı. Onu möcüzəylə bağlamalı oldu. Qoşundan ayrılıb həmin qəbrin üstünə gəldi. Yenə əllərini qoynuna qoyub xeyli dayandı. Namazını da burada qıldı. Namazdan sonra yenə də dayanıb çox fikrə getdi, axırda bir beyt dedi:

Şah Xətai seyrə çıxdı, açdı Hürkün qəbrini,
Barilahi, əfv qıl kim, tövbəkərəm, doğrusu.

“Bu il Namurad Bağdada getdi. Yəzd hakimi Murad bəy Bayandur Yəzdi vəziri Sultan Əhməd Saruqiyyə tapşırıb ailəsini, var-dövlətini yığıb herata qaçdı. Hökmdar Yəzdi Hüseyin bəy Lələyə titül verdi. O da Ləzdi idarə eləmək üçün öz adından Cuqa bəyi dərğa təyin etdi. Sultan Əhməd də onu yaxşı qarşılayıb sədaqətlə qulluğunda dayanacağına and içdi. Amma bir neçə gün sonra vəzir ətrafına tərəfdarlar toplayıb Cuqa bəyi hamamda öldürtdü, özü isə Yəzdi tutdu.

Bayandurların hakimiyyəti dövründə Aberguhda özünü müstəqil elan edən rəis Məhəmməd Kərrə fürsətdən istifadə edərək Yəzdi mühasirəyə aldı və bir neçə gündən sonra Sultan Əhmədi və onun mülazimlərini edam etdirdi. Bu əhvalatlar 910-cu ildə* baş vermişdi.

Hüseyin Kiyani məğlub edəndən sonra hökmdarın qalib bayraqları yayı keçirmək üçün Təxti-Süleymana getdi. Qışı isə İsfahanda keçirdi. Bu vaxt Məhəmməd Pərtənin Mir-miraniyyədəki qohumları edam edildi. Cumadi-sani ayının 28-də** qızılbaşlar Yəzdi mühasirəyə aldılar və 20 gündən sonra şəhəri ələ keçirdilər. Məhəmməd Kərrə həbsə alındı.

(Zeynalabdin Əlinin “Təkmilat 5” əxbar” kitabından).

* 910-cu il - 1504-1505-ci illər.

** 6 dekabr - 1504-cü il.

Əmirilər hər vasitə ilə Şah İsmayılı İstanbul sarayı ilə yaxınlaşdırmaq, qohum etmək istəyirdilər. Onlar birbaşa Bayazidə elçi göndərüb onun qızını elçiləmək fikrində deyildilər. Bunun çox qorxulu nəticəsi ola bilərdi. Sultan Bayazidin atası Fateh qızını böyük məmnuniyyətlə Uğurlu Məhəmmədə verib nəvəsini – Gədək Əhmədi Təbriz taxtında oturtmamışdı? Belə bir imkan da əldən verməzdilər. Səfəvi taxtına yenə də İstanbul sarayını adamı çıxar, bütün əziyyətlər hədəf gedərdi. Nə sə başqa bir yol axtarmaq lazım gəlirdi. Bunu tapmışdılar. Maraş, Əlbistanda Zülqədər tayfası yaşayırdı. Dili də, qanıda osmanlılardan çox Azərbaycanca yaxın idi. Zülqədər elinin hakimi Ələüddövlə elini getdikcə kökdən ayırub uzaqlaşdırırdı. O, Bayazidin qaynatası idi və onun qızı Aişəbəyimdən şahzadələr Qorqud və Səlim doğulmuşdu. Buna görə də özünü Təbrizdən çox İstanbula bağlı hesab eləyir, Şah İsmayılın qarısına danışırdı. Şah İsmayıl isə bu böyük tayfanı əldən vermək istəmirdi. Zülqədər tayfasının xeyli hissəsi Azərbaycandı, onlar Şah İsmayılın qoşununda vuruşurdu. Onların ölkənin dirəklərindən olan bəyləri vardı. Necə ola bilərdi ki, bir tayfa iki yerə bölünsün, iki padşaha qulluq eləsin!

Bu məsələni qılınc yox, ağıl, məsləhət yolu ilə həll eləməyi qərarlaşdırmışdılar. Ələüddövlənin qızlarından birinə elçi göndərmişdilər. Qoy əvvəl qohum olsunlar. Ələüddövlə bir elin başçısı, iki böyük hökmdarın qaynatası olar. Sonra asandır. Necə olsa qan çəkəcək.

Hümmət Ustaclını, Zülqədər eli ilə qonşu olan Ustac elində hörmət-izzət qazanmış adamı göndərmişdilər ki, Ələüddövlənin ağızını arasın. Amma elçidən düz iki ildə ki, xəbər yox idi. Yəqin öldürmüşdülər. Dərvişlər vasitəsilə elçinin taleyini öyrənmək istəmişdilər, bir şey çıxmamışdı. Təzədənmi elçi göndərsinlər?

Bir gün meşədə səs düşür ki, bizi qırmağa gəlirlər. Pəlud inanmır. Deyir bizə heç kimin gücü çatmaz. Deyir bizi kim qırmaq istəyir? Deyirlər balta. Soruşur, sapı nədəndir? Deyirlər ağacdan. Deyir onda kökümüzü kəsəcək. Sapı bizdəndisə, bələdçisi özümüzdəndi, qurtardı. Məhv olacağın.

Ələüddövlə balta kimi idi. Kəsirdi, doğrayırdı. Amma sapı da, baltası da bu tərəfdən idi. Belə günlərin birində iki il əvvəl elçi göndərdikləri Hümmət Ustaclı gəlib çıxdı. Dərvişlərə qoşulub gəlmişdi. Elçi hədiyyə ilə gələr. Amma onun əynində əməlli-başlı paltar da yox idi. Hüseyin bəy Lələ onunla söhbət elədi.

– Nə olub? Elçi belə gec gələr? Bilmirsən ki, hökmdara səhih xəbər lazımdı? Sən iki ildə itib-batmısan, heç bir xəbər-ətər yoxdu. Bu nə deməkdir?!

Hümmət Ustaclı başına gələnləri danışmağa başladı. Ələüddövlə elçilik məsələsi eşidəndə özündən çıxmış, elçidən başqa hamını qılıncdan keçirmişdi.

– Mən qızımı dindən, məzhəbdən dönmüş bir dərvişə verməkdənsə, doğruyub itlərə ataram! – demişdi. Hümmət Ustaclı isə qayıqla dağlardakı Qorxulu gölün ortasındakı adaya göndərmişdi. Qayıqçı ona yolda danışmışdı ki, göldə çox əcaib əjdahalar yaşayır. O əjdahalar bu adadan qaçanların hamısını yeyib.

Hümmət Ustaclı iki il o adada qalır. Hərdən bir ona un gətirirdilər. Qalanını özü tapmalıdır. Hümmət Ustaclı bu müddətdə yaxşı balıqçı, yaxşı üzgüçü olur. Özünü dolandırır.

Bir gecə yuxuda Şah İsmayılı görür. Elə cavan, gözəl, yarasıqlı. Şaha yuxuda şikayət eləyir:

– Bəs mənə elçi göndərdiniz. Amma nə eləyim? Bu adada qalmışam, dörd bir tərəfimdür. Şah İsmayıl deyir:

– Özünü at suya və gündoğana tərəf üz. Biz səni gözləyirik.

O, belə də edir. Qarşısına da heç bir əjdaha çıxmır...

– Ələüddövlə nə dedi?

– Dilim gəlmir axı.

– De, düşmənin sözünü olduğu kimi deyərlər ki, onun ürəyini bilək.

Hümmət Ustaclı bir dəri, bir sümük qalmışdı, əlləri, barmaqları qabar-qabar olmuşdu. Dodaqları titrəyətitrəyə dedi:

– Dedi ki, mən qızımı dinini, məzhəbini danan bir dərvişə verməkdənsə, doğruyub itlərə ataram.

– Elə belə dedi?

– Bəli!

– Sənin xəbərin olmadı, o Zülqədər eliyən, Ələüddövləy-

nən burdakı Zülqədər elinin əlaqəsi var, ya yoxdu?

hümmət Ustacılıq fikrə getdi. Söhbətlərindən iki il keçmişdi. Nəhayət yadına saldı.

– Hə, mən dedim ki, şahın qorçubaşçısı Zülqədər elindən Dədə bəydi. Onda Dədə bəyi ələ salmağa başladı. Dedi gədən bəy olmaz. Dədə burdan gədənə lütün, üryanın, gədənin biri idi. Onu bəy eləyənlər də onun tayıdı. Dedi: Zülqədər elində bir kişi varsa, o da Salman bəy Zülqədərdir.

– Salman bəy? hə... – Hüseyin bəy Lələ çox mənalı bir şəkilə dilləndi: – Daha heç nə demədi? – Söhbəti dəyişdi. – Hümmət bəy, sənın əyalın, uşaqların Təbrizin Yezdiqan kəndindədi. Hökmdarımız həmin kəndi ömürlük sənə bağışlayıb. Şah fərmanı vəzir dəftərxanasındakı bitikçidədir.

Get al, sənə çatası pulları, da verəcəklər. Yola düş get. Uşaqların səndən sarı çox nigarandılar.

Tək qalandan sona onu fikir götürdü. Bir həftə əvvəl Salman bəy Zülqədər onun yanına gəlmişdi. Xəzinəyə çatası xəracı, un dəni, atları, qoyun və inəkləri verəndən sonra əmirlər əmiri ilə söhbətə gəlmişdi. Çox müdrik adama oxşayırdı. Amma danışdıqca Hüseyin bəyə elə gəlmişdi ki, o, bir söz deyirsə, ikincisini gizləyir.

Tayfa bəylərinin hamısı sarayda girov saxlamaq üçün oğlanlarını verirdilər. Bu, ikitərəfli xeyir idi. Əvvəla, oğlu girov saxlanan bəy xəyanət yoluna ayaq basmaz. İkincisi də uşaqlara sarayda kamil bilik verir, hərbi məşqlər keçir, sərkərdəlik sirlərini, idarəetmə üsullarını, qanunları, fars və ərəb dillərini. öyrətdirdilər; Onlar sonradan atalarının yerinə keçəndə tayfanı daha yaxşı idarə eləyə biləcək, saraya, hökmdara sədaqətli olacaqlar.

Salman bəy sonra minnətə düşdü. Dedi ki, anası oğlundan ötrü bərk darıxır, izin versəydinnz onu aparardım. Söz yox ki, Hüseyin bəy bu işə heç cür razı ola bilməzdi. Zülqədər tayfası ilə bu çalpaşlıq məsələ olmasa, bəlkə də razılıq verərdi. Birdən oğlunu apardı, özü də xəyanət elədi. Onda günah Hüseyin bəyin boynunda qalırdı. Belə günahı isə heç kimə bağışlamazdılar.

Hüseyin bəy Lələ işini elə qurmuşdu ki, ona bir söz gəlməsin. Şahın lələsi olsa da, bu vəziyyətindən istifadə eləməzdi.

Başqalarının gözündə hörmətini qoruyub saxlamaq üçün həmişə ədalətin, haqqın, düzlüyün tərəfində dayanmağa çalışırdı. Uşaqlıqda oynadıqları bir oyun yadında qalmışdı. Uşaqlardan birinin gözlərini bağlayırdılar. O isə əlindəki ağacı sağa-sola hərləyib deyirdi:

– Anam mənə kor deyib, gəlib-gedəni vur deyib.

Bu oyunu böyük vaxtı təkrar eləməkdən qorxurdu.

Yaxınlarda bir əhvalat olmuşdu. Şah İsmayıl Biyəpəşdə kizləyəndə qonşu Biyəpəsin hökmdarı Hüsəməddin ona düşmənin kimin baxmışdı. Hətta Şirvanşahın oğluna da öz yanında yer vermişdi. Buna görə qoşun çəkib Biyəpəsin üstünə getmək, Hüsəməddini cəzalandırmaq istəyirdi. Onda Hüseyn bəy Lələ araya girdi.

– Şahim, o vaxt sən gizlənidin, əlində ixtiyarın yox idi, o, hüsəməddin idi. İndi sən böyük bir ölkənin hökmdarısan, o isə balaca bir yerin. Ona baş qoşsan, onda kənardan baxanlar deyər ki, şah İsmayıl xırda işlərə baş qarışdırır. Keçmişdən kin saxlayır. Onsuz da Hüsəməddinin bir ayağı burdadı, biri gorda.

Sonra Nəcmi Gilanini də onun yanına göndərdi. Nəhayət, şahı razı saldı. Biyəpəsa yürüş dayandırıldı.

Zülqədər tayfasına da görün-baxım eləyirdi. Yaylaqları az idi, yaylaq vermişdi. Salman bəy Zülqədər də döyüşlərə həmişəki kimi qoşun çıxarırdı. Vergiləri də vaxtında verirdi. Amma bugünkü söhbətindən xoşu gəlməmişdi. Nəsə, o, ürəyində gizli niyyət saxlayırdı. Həm də bu niyyət yaxşı niyyət deyildi. Sonra o demişdi ki, bu oğlunun yerinə başqa oğlunu gətirib. Onda Hüseyn bəy Lələ yumşalmış, böyük oğlunu aparmağa razılıq vermişdi.

O, xidmətçiyə dedi ki, Salman bəyin oğlunu çağırırsın.

Bir azdan bığ yeri təzəcə tərləmiş, qartalqaşlı, dalğınbaxışlı oğlan içəri girib baş əydi. Hüseyn bəy Lələ başını qaldıraraq ona xeyli baxdı.

Oğlan tutuldu. Hüseyn bəyin baxışlarındakı yumşaqılıqla bərabər, qətiyyəti görüb özünü itirdi.

– Bəs Salman bəy demədi?

“Salman bəy. Demək, atası deyil. Atası olsa, onu öz adı ilə

çağırmaq.

– Kimin oğlusan? Sənin özündən soruşuram. Oğlan yalan danışana oxşamırdı. Çasıb qalmışdı. Gecdən gec dilləndi:

– Mən Salman bəyin baldızı oğluyam. Dedi ki, bir müddət sarayda qal, sonra gəlib aparacam,

hüseyn bəyin bu ucaboy, yaraşlıq oğlana yazığı gəldi. Salman bəyin fikri aydınlaşdı onun üçün. Təcili tədbir görmək lazım idi. Yoxsa vəziyyət dəyişə bilərdi.

– Hə, Salman bəy də belə demişdi.

Hüseyn bəyin ona qarşı mülayimləşməsi oğlanın sifətindəki narahatlığı sildi.

– Salman bəy yalanmı danışar?

– Yaxşı, adın nədir?

– Adım Əbülfətdi.

– Atan nəçidi? – Atam Almaqulağıda həlak olub.

– Yaxşı, sizin Amiddə, Maraşda, Zülqədər elində qohumlarınız varmı?

– Var, niyə yoxdur? Salman bəyin orada uzaq qohumları çoxdu. Bir tərəfdən də Ələüddövlə bəyə simsarlığı çatır. Hərə düşüb bir tərəfə. Mən özüm də orada olmuşam. Oradakı tayfanın yeri, buradakından yaxşıdır.

Hər şey aydındır. Demək Salman bəy satqın çıxıb. Ələüddövlə ilə əlaqəyə girib. Bəlkə də tayfanı götürüb aparmaq niyyətindədir. Ona görə də hiylə ilə oğlunu saraydan aparıb, yerinə uzaq qohumunu gətirib.

Hüseyn bəy Lələ əl çaldı. Qapıdan iki qorçu içəri girdi. Onlar bir-birlərinə oxşayırdılar. Deyəsən qardaşdılar.

– Bu cavan oğlanı zindana aparın. Amma incitməyin, O, bizə lazımdır.

Oğlan qulaqlarına inanmadı.

– Zindana? Nəyə görə? – Sonra bilərsən. Aparın.

Oğlanın qollarından tutub apardılar.

Hüseyn bəy əhvalatı xəbər vermək üçün Şah İsmayılın yanına getdi.

Ucan yaylağının növrağı sovulurdu. Uzaqda görünən dağların başına qar düşmüşdü. Təpələrin otu saralmışdı. Kəvən kolları təzək kimi qapqara görünürdü. Təpələrin arasına enən cığırlar o qədər ayaqlanmışdı ki, ağappaq olmuşdu. İnsanlar da, naxırlar da, sürülər də buradakı küpə bulağından su içməyə gəlirdi. Bütün bulaqların suyu qurusa da küpə bulağının suyu qurumur, ilk qar düşənə kimi obalar onun dadlı suyundan içirdi. Su burada zambaq açılan kimi yerdən qaynayıb poqquldayıb qalxırdı. Hərdən bir də yerin altından, bulağın suyu ilə bərabər balaca, xallı balıqlar çıxırdı.

Bulağın ətrafını mal-heyvan arxaca döndərmişdi. Günorta qoyunlar burada kürnüşgələnib, başlarını bir-birinin kölgəsinə gizlədirdi. Atlar başlarını yelləyib sanki “bəli, bəli” deyirdi. sol tərəfdə, üzü gündoğana qayalığın üstündə oba düşmüşdü.

Buradan çalğı səsi yüksəlirdi.

Salman bəy atdan düşüb özünü bulağın yanına, qayanın daldasına verib dizini qatladı, peşov eləyib qalxdı. O, beş nəfərlə bu obaya toya gedirdi. Zülqədər elinin sayılan adamlarından biri də Sarı Şıxı Zülqədər idi. Oğluna toy eləyirdi. Bu toydan sonra alaçıqları yığışdırıb köçəcəkdilər. Həm də Maku yaxınlığındakı qışlaqlarına yox, birbaşa Amidə, Ələüddövlənin yanına. Bu barədə hələ adi, qara camaat bir şey bilmirdi. Salman bəy sözünü Sarı Şıxı bəyə demişdi. Onların hərəsinin tayfa içində öz tirələri vardı. Salman bəyin tirəsi daha güclü olduğundan, ağsaqqal onu seçmişdilər.

İki tirə başçısının arasında söhbət çətin getmişdi,

Salman bəy:

– Şıxı bəy, mən çox götür-qoydan sonra bu fikrə gəlmişəm ki, ata yurdumuza qayıdaq. Ələüddövlə bəyin hörməti çox böyükdü. Necə olmasa Sultan Bayazidin qayınatasıdır. Bayaziddən də sonra osmanlı taxtına onun nəvəsi çıxacaq.

Burada aqlım bir şey kəsmir. Nə vaxtsa Zülqədər tayfasından azıb gedən Dədə bəy indi qorçubaşdır, bizi heç yaxın da qoymur. Elə ki, müharibə olur, onda Salman bəy beş minnən çox süvari verir. Şahın iltifatına gələndə yada düşməyən də

yenə Salman bəydi. Mənim ürəyim qırılıb.

Sarı Şıxı bəy alçaqboy, çevik, sarışın bir adamdı. Salman bəyə nisbətən onun hərəkətləri daha cəld idi. Amma o, gec cavab verdi. Fikrində, görünür, bu təklifi ölçüb-biçirdi, Sonra əlindəki təsbehi xalçanın üstünə atdı, qalxıb diz üstündə oturdu.

– Ələüddövlə bəy bizə yaylaq-qışlaq verəcək?

– Verəcək. Yaylaq-qışlaq məsələsindən arxayın ol.

– Salman bəy, ağsaqqalsan, sənin sözündən heç kim çıxmayıb, mən də çıxmamışam, amma bir məsələ var. Biz köçəri olsaq da, öz köç yerimiz var. Düzdü, ordan gəlmişik. Amma nə vaxt? Yüz ildən çoxdu. Becan babanın yaxşı yadındadı. Teymurləng bizi sürüb qum səhrasına aparırmış, Şah İsmayılın babası, allah ona rəhmət eləsin, saxlatdırıb, bu gözəl yerləri də bizə veriblər. O vaxtdan bəri Şeyx Əlinin ruhunu yad eləyib, ona ehsan veririk. Təzədən, yüz ildən sonra, dur, qayıt, get. Deyir yetimə gəl-gəl deyən çox olar, çörək verən az.

– Demək, sən razı deyilsən getməyimizə?

– Razı deyiləm deyəndə ki, bu elə bir məsələdi, onu yüz ölçüb bir biçmək lazım gəlir. Ağsaqqallarla danışaq, məsləhət-ləşək görək dünyagörmüş adamlarımız nə deyir?

– Bu elin ağsaqqalları bizik. Onlara söz desək, yayılacaq, sonrası pis ola bilər.

– Salman bəy, biz şiəliyi qəbul eləmişik, oradakılar sünnüdür. Getsək də, qaynayıb-qarışa bilməyəcəyik axı. Düşmənçilik düşəcək. Oradakıların da yerini dar eləyəcəyik, öz yerimizi də!

Sarı Şıxı bəy Salman bəylə münasibətlərini pozmaq istəmirdi. Çox kinliydi, lap dəvə kini vardı. Heç vaxt, heç nəyi yaddan çıxartmırdı, xüsusən pisliliyi. Görünür, Almaqulağı dö-yüşündə ya qənimət payı az olub, ya ağır söz eşidib. İndi bütün bir eli çəkib aparmaqla sübut eləmək istəyir ki, baxın, mənim sayəmdə qələbə qazanırdınız. Mənim süvarilərım olmasa idi, Muradı elə biabırçı şəkildə qova bilməzdiniz.

Sarı Şıxı bəy düşünürdü. Axırda Salman bəy açıq həmləyə keçmişdi.

– İşinə bax! İlxisiz, sürüsüz qalsan Şah İsmayıl sənə nə sürü verəcək, nə ilxı!

– Söhbət ilxıdan, sürüdən, naxırdan getmir axı. Qoy söhbət öz aramızda qalsın, bir yenə də götür-qoy eləyim;

– Yaylaqdan köçənə qədər möhlət verirəm. Yükləri dövələrə çatandan sonra birbaşa gedirik Ələüddövlənin hüzuruna. O, vaxt şah ya İsfahanda olacaq, ya da Şirazda. Bizim qabağımızı heç kim kəsə bilməyəcək.

Sarı Şıxı Zülqədər fikrə getmişdi.

– Yaxşı. Qoy oğlumun da toyunu eləyim o vaxta kimi, sonra.

İndi toy başlamışdı.

Qarazurnanın “Uzundərə” havası altında əlvən paltarlı qızgəlin başlarındakı xonçaları bəy alaçığına aparırdılar. Onların heç biri çadralı deyildi. Köçəri tayfalarının heç birində qadınlar çadra örtməzdilər. Burada hamı köçerilik qayda-qanunları ilə yaşayırdı.

Salman bəyin atlıları görünəndə obanın itləri hürüşüb götürüldü. Atlını atdan salan bu itləri toy günündə də bağlamamışdılar. Bir də ki, “çoban iti zəncir görsə qorxaq olar”. Onları həmişə açıq saxlayırdılar.

Bir-iki nəfər qaçıb itlərə təpinəndən sonra, bu şir boylu itlər çəkilib getdilər. Salman, bəyi çadırın qabağında Sarı Şıxı bəy qarşılıdı. Oğlu onun üzəngisini basandan sonra Salman bəy ağır bədənini asanlıqla yəhərdən qaldırdı, yüngülcə aşırılıb düşdü.

– Mübarək olsun, – deyə başını əyib içəri girəndə gözlərinə inanmadı. Çadırın baş tərəfində Şah İsmayıl oturmuşdu. Bir tərəfində Hüseyn bəy Lələ, bir tərəfində də Dədə bəy.

Salman bəy bir an dayandı, onun ətli sifəti səyridi. Sifətdən keçib saqqalının arasında iz salmış qılınc yarasının yeri də qanla drldu. Ələcsiz baş əydi.

– Belə böyük qonağın bizim elə təşrif gətirməsini görürəm, gözlərimə inanmıram, Xoş gəlib, səfa gətiribsiniz. Oğlanlarımız şahımızın nökrəi, qızlarımız kənizi.

O bu sözləri deyəndə dodaqları quruyub bir-birinə yapışmışdı, Damağında da bir damcı nəmlik qalmamışdı. Başını qaldırıb şaha baxanda özünü lap itirdi. Onu heç vaxt belə qəzəbli görməmişdi.

Şah İsmayıl:

– Özün kimin nökerisən?

– Sizin!

– Yox, sən Sultan Bayazidin nökerisən.

Salman bəy geri qarıldı. Alacalanmış gözləri Sarı Şıxı bəyi axtardı. Amma o yox idi. Salman bəylə gələnləri o biri çadıra aparıb əl-qollarını bağlamışdılar.

– Sarı Şıxı bəy? Demək, məni sən satmısan?

Şah İsmayıl:

– Satqının nəyini satırlar? Həm də burada Şıxı bəyin heç bir təqsiri yoxdur. Özün özünü satmısan. Oğlunu götürüb yerinə baldızın oğlunu qoyanda bilmirdin ki, bu işin üstü açılacaq? De görüm, Ələüddövlə daha nə pisliklər eləmək istəyir bizə?

Salman bəy başa düşdü ki, oğlu məsələsində özünü dolaşdırıb.

– Oğlumun heç bir təqsiri yoxdu, hökmdar.

– Qurddan olan, qurd olar.

“Mən ölkəni yığırım bir yerə, bunlar da üzlerini başqa səm-tə tuturlar. Naxırçı qızının könlü naxır çörəyinin yanında olar. Öz elinin hökmdarı, öz elinin səltənəti, gedib türk sultanının yox, onun qaynatasının qoltuğuna sığınmaq istəyir. Belələrinin cəzası verilməsə, o birilər də bu yolu tutacaq”.

– Niyə xəyanət eləyirsən? Nəyin əskikdir? O, əlini saqqalına çəkdi.

– Saqqalımın bu vaxtı mənə xəyanətkar adı qoyma, hökmdar! Günahım var. Bunu boynuma alıram. Səni də bura gətirən Dədə bəydi. Bizim köhnə tayfa düşmənçiliyimiz var. İntiqam almaq istəyir məndən. Gec-tez belə bir şey olacaqdı. Dedim sakitcə çıxım gedim. Deyir, keçi öldü, qoturluğu da kəsildi.

Onun Dədə bəyi günahlandırmağı Şah İsmayılı daha da qəzəbləndirdi. Atasının yaxın dostlarından biri olan Dədə bəy onun gizlədilməsi, üzə çıxıb vuruşa-vuruşa Təbriz taxtına çıxması üçün həm var-dövlətindən, həm adamlarından keçmiş, özü də dəfələrlə ölümlə üz-üzə gəlmişdi. İndi də şahı qorumağa məsul o idi. Belə bir şəxsi ləkələməyə, ona böhtan atmağa dözə bilməzdi.

– Bəlkə Dədə bəy də səninlə birgə Ələüddövlənin sözüne

uyub?

– Yox! Ələüddövlə Dədə bəyi saya salar ki?!

Dədə bəy oturduğu yerdə çuğundur kimi qızarmışdı.

– Nədi düşmənçiliyiniz, Salman bəy, bəlkə sən yada salasan?

Onların heç bir düşmənçiliyi yox idi. Sadəcə olaraq Zülqədər tayfasının bəyləri nəslindən olmadığına, bu mərtəbəyə yüksəldiyinə görə Dədə bəyi gözü götürmürdü, özünə düşmən bilirdi.

“Yox, Salman bəy sağ qala bilməz. Onun hər günü təhlükədir. Onun sağ qalması döyüslərdə qanlarını axıdıb Vətənin birliyi üçün canlarından keçən fədailərin ruhunu təhqir etməkdir. Ələüddövlə kimi o da bu tayfanı doğmalardan ayırıb yadın qanadı altına atmaq istəyir. Zülqədər tayfasının taleyi barəsində ciddi fikirləşmək lazımdır”.

Şah İsmayıl qorçulara göstəriş verdi:

– Götürün!

Salman bəy qılınca əl atmaq istədi. Arxadan onun qollarını gərdilər. Taleyinin həll olunduğunu gören Salman bəy qışqırmağa başladı:

– Satqın Sarı Şıxı bəy! Sən gədəlik elədin. **Sən** məni satdın. Sən məni bu qaniçənlərin cənginə verdin. Görüm sənin oğlunun bəylik yatağı qanla dolsun. Mənim qanım sənə heç vaxt halal olmasın.

Onun çox səs saldığını gören qorçular işini elə çadırda bitirdilər. Bu nəhəng, kök adam xırıldadı və söyüş, qarğış kəsildi.

Sarı Şıxı bəy onları başqa alaçığa apardı. Bura lap şaha layiq hazırlanmışdı. Baş tərəfdə şahın oturması üçün onun səfər taxtı qoyulmuşdu. Alaçığın dəyirmi döşəməsində xalılar üstündə yumşaq döşəkçələr qoyulmuş, ortada böyük süfrə açılmışdı. Süfrədə çeyran, qırqovul kababı, dərisində bişirilmiş quzu, bağır-beyin, müxtəlif şərbətlər düzülmüşdü.

Şah İsmayıl oturan kimi bu güntoyu çalınan oğlan qızıl afta-fa-ləyəndə ilıq su gətirdi. Şahın öz aftafaçısı isə qolunun üstündə məhrəba dayanmışdı.

Sarı Şıxı bəy dedi:

– Şahim, qurbanın olum, bağışla. Bu gün toyunu elə diyim oğlumdur. Yalvarıb ki, şahımızın qulluğunda özü dayansın.

İcazə verin əlinizə su töksün. Söz yox ki, o sizin əlinizə su tökməyə də yaramaz. Amma toy günündə şahimizin, pirimizin, mürşüdümüzün qulluğunda dayanmaq bütün ömrü uzununa ona xoşbəxtlikdir.

Xətai razı olmadı. Oğlanı yaxına çağırdı.

– Əyil! – dedi.

Oğlan dizlərini yerə qoyub əyildi. O, sarışın, sifətində qəhvəyi xallar olan, atası kimi ortaboy bir oğlandı.

– Papağını başından götür.

Oğlan müti bir şəkildə papağını başından götürdü. Xətai əlini onun başına çəkdi.

– Sənə gözəl bir baxt arzu eləyirəm. Allahın köməyi ilə yaxşı olar. – Sonra əlini cibinə salıb bir ləl çıxartdı.

– Aç ovcunu.

Oğlan ovcunu açdı. Şah İsmayıl ləli onun ovcuna qoydu.

– Yum ovcunu. Bu da mənim sənə toyuna hədiyyəm. İndi mənə qulaq as, cavan oğlan. Mən yaşda səndən də cavanam, amma xoşbəxtliyimi bir məsələdə görürəm. Elin-obanın, vətənin birliyində. Dünyada ondan böyük var-dövlət, ondan əziz xoşbəxtlik yoxdur.

Təzəbəy əlini sinəsinə basdı.

– Əzəmətli şahim, bu mübarək siman qarşısında söz verirəm ki, vətənin birliyi üçün başım lazımdırsa başımı, ürəyim lazımdırsa ürəyimi, üzüqaralıq da eləyirəm, gələcəkdə övladlarım da lazım olsa, övladlarımı bir göz qırpımında fikirləşmədən verəcəyəm.

– Get, tanrı səni xöşbəxt eləsin. – Bundan sonra o, sevincindən kövrəlmiş, gözləri dolmuş Sarı Şıxı bəyə dedi: – Şıxı bəy, yeməkdən sonra ağsaqqalları yığ, onlara sözüüm var.

Onlar yeməyə girişdilər.

Qızılbaş qoşunu bu vaxt Salman bəyin tirəsini mühasirəyə almışdı və obalara heç kimin gəlməsinə və buradan getməsinə icazə vermirdi. Obalardakı adamlar narahat olmuşdu. Onlara demişdilər ki, Şah İsmayıl bu tərəfdədir, bu, yalnız onun sağlamlığını qorumaq üçün ehtiyat tədbiridir.

Süfrəni yığırdırandan sonra Zülqədər elinin başbilənləri

Şah İsmayıl oturan alaçığa girib təzim etdilər, dizlərini yerə qoyub oturdular.

Hüseyn bəy Lələ soruşdu:

– Hamı gəlib?

Sarı Şıxı bəy baş əydi:

– Bəli, qurban!

Hüseyn bəy Lələ bardaş qurub şahın sağ tərəfində oturmuşdu. Birinci olaraq o, sözə başladı:

– Ey ağsaqqallar, zamanın sahibini, pirimizi, mürşüdümüzü, şahımızı bu obaya gəlməyə məcbur eləyən səbəb var. Yəqin ki, biləniniz də var, bilməyəniniz də. Deyir evin içi, sonra bayırı. Evdə rahatlıq olsa, çöl adamın yadına da düşmür. İndi şahımızın, mürşüdümüzün əsas məqsədi evin içində qayda-qanunu yaratmaqdır. Böyük hökmdarımızın indi sizə bir neçə kəlmə sözü var. Ona görə mən söhbəti uzatmaq istəmirəm.

Şah İsmayıl bir daha oturanlara nəzər saldı və aram-aram söhbətinə başladı.

– Peyğəmbərimiz Qurani-şərifdə deyib: "Düşməninədən qorxma, uzaq başı səni öldürəcək, dostundan, qorxma, son ayaqda səni satacaq. Qorx laqeyd adamdan. O adamdan ki, nə dostluğu bilinir, nə düşmənçiliyi". Sizin Zülqədər uşağının bəyi, Salman bəy belə adamlardan idi. Düşmənlə vuruşanda qoşun gətirirdi. Deyirdim dostdu, yox, dost deyilmiş. Allahın kərəmindən bizə hər şey agah olur. Bizi içəridən didib dağdan Ələüddövlə kimi düşmənlə dilbir olub. Yəqin ki, böyük Nizamının, itini asan çoban hekayətini bilirsiniz. Canavara mehr salan it qoyunları bir-bir ona verir, bir gün çoban görür ki, sürüdə qoyun qalmayıb, itin xəyanətini başa düşüb onu asır.

Zülqədər eli dili, qanı bir qardaşımızdı. Ustaclı kimi, Bayat kimi, Şamlı kimi, Bayandur kimi. Necə ola bilər ki, belə çətinliklərlə bu boyda səltənət quraq, indi Osmanlı qoltuğunda, ögey ata danlağında, ögey ana qısnağında öldürdü kimi bir həyat axtaraq. Mən Ələüddövləyə təklif elədim şiəliyi qəbul eləsin, amma o, elçimizi düşmən kimi qarşılayıb iki il həbsdə saxladı. Qohum olmaq istədik, üzünü yan tutdu. Belə bir adama yaxınlaşmağı, indi özünüz deyiniz, dostluq adlandırırırsınız,

yoxsa düşmənçilik?

– Düşmənçilik!

– Olar mən də bir söz deyim? – Yüz yaşını adlamış, amma cəld, qayışbaldır, qırmızısifət, başında qara quzu dərisindən papaq olan kişi dilləndi.

– Buyur, ağsaqqal!

Bundan sonra qoca ayağa qalxdı.

– Başına dönüm, ey böyük şah. Biz nəyik? Çoban-çoluq. Deyəllər ki, bir adamın ki, düşməni canavar, dostu it, həmsöhbəti qoyun ola, ondan nə ağıllı söz gözləmək olar? Açığı budu da. Mən bu yaz yüz on altını vurdum yerə, keçdim yüz on yeddiyə. Ağılmnan, yaddaşımnan da şikayətim yoxdur. Mən hələ bu yüz on yeddi ildə görməmişəm ki, ölkənin allahı – padşahı gəlib beləcə mənim kimi qocaları yığıb söhbət eləsin. – O, üzünü oturanlara tutdu... – Ay Xudaqulu, ay Adış, ay Şirin, sizin də az yaşınız yoxdu. Görübsünüzsə, barmağınızı yumun?

Yerbəyerdən “görməmişik” dedilər. Ağsaqqal sözünə davam elədi:

– Belə sənin qədəmlərinə bu uzun ömrüm, oğlanlarım, nəvələrim, nəticələrim qurban. Hansı səmti göstərsən, o səmtə də gedəcəyik. Mən Temir şahı yaxşı görmüşəm. Bir ağsaq, qara adamıydı. Bizim eli mal-qoyun kimi sürüb aparırdı, allah rəhmət eləsin babana, bizi saldırdı. Biz yaxşılığın qabağında durub ayrı-ayrı hədyanlar fikirləşsək, o kişinin haqqı-sayı bizim burnumuzdan gələr. Ələüddövlə kimdi, biz yaxşı tanıyırdıq. Temir şah gələndə onun babası eli qoyub qaçdı. İndi sahib çıxır? Adama dar gündə sahib durarlar. Gen günə nə var ki... Kim Ələüddövlənin tərəfini saxlayırsa, bu torpaqda yediyi çörək də, içdiyi su da onların gözlərindən gəlsin. Biz padşah görmüşük ki, gəlib adamı elinnən, torpağınnan qovar. Qurban olduğum gəlib ki, qalın. Daha nə istəyirik. Mənim günahımnan keçərsiniz. Biz elə bir az qudurğan tayfayıq ey, qudurğan günümüz xoş keçəndə gözümüz orda-burda qalır. Çalışırıq ki, özümüzü təzədən yesir gününə salaq. Burda ağa kimi, bəy kimi dolandığımız yerdə niyə gedib kiminsə qoltuğuna sığınıb ona nöker olaq?!

Qocanın danışığını Şah İsmayıl böyük məmnuniyyətlə din-

ləyirdi. Dədə bəy bir-iki dəfə onun sözünü kəsmək istədi, amma Xətai işarə verdi ki, işi olmasın.

– Ağsaqqal, nədən. narazılığınız, nədən çətinliyiniz var, de, çəkinmə.

– Sağ ol, qadan alım. Mən desəm də xeyirə deyəcəm, ziyan demiyəcəm ki... Yaylağımız az idi, verdiniz. Qışlağımız çatmır. Bir də, şəhərlərdən uzaqdayıq. Mağdurumuzu aparıb sata bilmirik.

– Mən bunu da fikirləşmişəm. Salman bəy yoxdu. Zülqədər uşağına bu gündən böyük, başbilən, ağsaqqal Sarı Şıxı bəy Zülqədəri təyin edirəm və ona Sultan Xəlil ləqəbi verirəm. Eyni zamanda Zülqədər uşağının ocaqlığı yararsız olduğuna görə Şirazi bu tayfaya ocaqlıq bəxş eləyirəm.

Oturanlardan heyrət nidaları eşidildi. Bu Zülqədər uşağı üçün böyük hörmət əlaməti idi. Onların böyükləri bəy ləqəbindən yuxarı qalxa bilməmişdi. İndi Sultan Xəlil onlara başçılıq edəcəkdi. Birdən-birə sultan?!

Bunun da səbəbi vardı. Ələüddövləyə türk sultanı paşa ləqəbi də verməmişdi. Elə bəy kimi qalmışdı. Qoy oradakılar görsünlər ki, buradakı Zülqədər uşağının hörməti necə də böyükdür. Onların Əlbistan, Maraş şəhərləri varsa, bunların Şiraz şəhəri var.

Eyni zamanda tayfa bir-birindən uzaq düşəcək və Ələüddövlənin onlara əli çatmayacaq, Hüseyin bəy Lələ Şah İsmayılın bu ağına, uzaqgörənliyinə heyran qalmağa başlamışdı.

* * *

“...Dədə bəyin sərkərdəliyi ilə qızılbaşlar Rum şəhəri olan Qeysəriyyənin yanından keçib getdi. Əmrə baxmayıb Cahan çayını keçib düşərgə saldı. Ələüddövlənin adamları gecə hücumu keçib onu məğlubiyətə uğrattılar. O yenə də çayı keçib dayandı. Qızılbaşlar döyüş meydanına çatıb rəziyyətlə tanış olandan sonra; bir-iki mənzil gedib Əğqaqşan dağının ətəyində düşərgə salırlar. Qarşıda dar cığırlar və keçilməz meşələr vardı. Onlar ölkəni talan edib, Xarput qalasını ələ keçirəndən sonra geri qayıtdılar.

Bu əhvalat hicri tarixinin 913-cü ilində olmuşdu”.

* * *

“– Oğul, bizim xalqımız Nuh oğlu Yafəsdən əmələ gəldi. Bu, türk xalqlarının ulu atası, ulu babası Oğuz xandı. Oğuz xanın altı oğlu oldu. Ay xan, Gün xan, Ulduz xan, sonra Yer xan, Dağ xan, Dəniz xan. Oğlanlar böyüdü. Onları sınamaq, onlara torpaq vermək məqamı çatdı. Oğuz babamız da çox güclüydü, bir qızıl ox götürüb qoydu yaya, dartdı, dartdı, atdı gündoğana, oğlu Gün xana dedi: “Get, oğlum, o oxu tapdığın yer sənindir, yaşa. Gün xan öz dostlarını yığıb gecə-gündüz yol getdi. Dərə keçdi, dağ aşdı. Bu dəstənin qabağında isə Boz Qurd irəliləyib oxa doğru aparırdı. Axırda Boz Qurd gətirib Gün xanı qızıl ox düşən yerə çıxartdı. Sonra Oğuz xan yaya ikinci bir qızıl ox qoyub Günbatana atdı. Bu dəfə oğlu Ay xana dedi: “Get, o oxu tap və torpaqlara həyat ver. Ay xan oxun dalınca gecə-gündüz yol getdi. Dəstəni isə oxa tərəf Boz Qurd aparırdı.”

Dağın üstündə, at belində dayanıb aşağıdakı çaya, meşəyə, meşə içi ilə qıvrılıb dağ başındakı möhtəşəm qalaya qalxan yola baxan Xan Məhəmməd Ustaclı fikirləşirdi. İndicə bir boz qurd onun yanından qaçıb keçmişdi. At narahat olsa da, sahibi dabanlarını atın qarnına sıxmaqla sakitləşdirmişdi.

Qorxmadan yeriyan canavar onun yadına atası Mirzə bəy Ustaclının söhbətini salmışdı. Mirzə bəyin canavara – qurda rəğbəti vardı. Çobanları canavar aparan qoyuna görə danlamazdı, çanavardan qorxanları ələ salıb gülər, qorxaq adlandırardı.

Axşamlar isə oğluna belə əfsanələr danışardı. Deyərdi ki, oğlum insan dünyaya vəhşi heyvanlarla bərabər gəlib. Biz canavarla bir yerə düşmüşük. O, öz vəhşimizdir. Nağıllarda, əfsanələrdə o bizə kömək də eləyib, xeyirxah olub.

Xan Məhəmməd Ustaclı böyüdükcə beynindən çıxmayan sözləri yöndəminə salırdı, özü bilən tərəfə döndərirdi.

“Görünür, insanın da xislətində canavara uyğun xasiyyət var. Yaşamaq, nəslini qoruyub artırmaq üçün bütün əziyyətlərə dözür və bu vəziyyətində ətrafdakı canlılardan daha üstün, daha güclüdür.”

Xan Məhəmməd Ustaclı uşaqlıqdan nağıllarla, əfsanələrlə böyümüş, onlarla nəfəs almışdı. Ona elə gəlirdi ki, Oğuz xanla, onun oğlanları Gün xanla, Ay xanla, Ulduz xanla birbaşa qohumdur.

Boy-buxunundan igidlik yağırdı. Qalın, sanki hörülmüş çatma qaşları altında iri, qüdrətli qara gözləri hərlənəndə baxanların ürəyinə qorxu salırdı. Boynunun əzələləri dümdüz qalxırdı. Enli çiyinləri üstündə boynu daha damarlı idi. Qaraquş dimdiyi kimi sivri burnunun altından şevə kimi işıq verən qara bıçklarının hər tərəfi bir qoç buynuzunu xatırladırdı. Enli, çevrilmə alt dodağı biçimli şəkildəydi. Güclü çənəsinin ortasındakı batıq igidlik timsalı olan sifətinin cizkilərini tamamlayırdı. Əyninə geydiyi dəmir köynəyin ilmələri sinəsində və çiyinlərində xeyli seyrəlib altdakı yaşıl atlas kaftanının rəngini üzə çıxarırdı.

Kənardan baxana elə gəlirdi ki, o, atdan yerə tullansa, ayağının altındakı torpaq yarılar. İndi isə sakitcə atın yəhərində oturub sağ qolunu qaldıraraq əlini qaşının üstünə qoyub baxırdı. Buradan ən uzaqdakı yol da görünürdü. O, Ələüddövlənin qoşunlarının gəlib-gəlmədiyini öz gözləri ilə görmək istəyirdi. Məhəmməd xan Ustaclının atası Mirzə bəy bu yaxınlarda oğlunu, qohum-əqrəbasını çadırına çağırmışdı. O, əmr vermişdi ki, qara erkəklər kəsilib qazanlar asılsın. Xeyli onlarla söhbət eləmiş, zarafatlaşmış, qəribə əhvalatlar danışmış, sonra demişdi:

– Hə, indi mənim yerimi salın.

Günün-günorta vaxtı onun yer saldırmağı adamlara qəribə görünsə də, sözündən kim çıxı bilərdi ki. Adamlar dağılışmaq istəyəndə əlini qaldırıb demişdi:

– Heç yerə getməyin, mənə qulaq asın. Qoy uzanım, sonra.

O, uzanmış, oğlu Xan Məhəmmədi yanında oturtmuşdu.

– Oğul, bu eli sənə tapşırıram!

– Sənə nə olub, ata? Niyə belə danışırısan?

– Qulaq as. Hamınız eşidin. Qədimdə babalarımızın elə bir vaxtı düşüb ki, düşmən güclü olub, onlar zəif. Belə vaxtda düşmən dava salmağa bəhanə axtarar. Axırda düşmən elçisini göndərir, deyir ki, gərək türk xaqanı öz döyüş atını mənə versin, ona gözüm düşüb,

Sərkərdələr yığılır, hamı hirsindən cilov gəmirir. Deyirlər gərək vuruşaq. Xaqan deyir:

– Yox, övladlarım, böyük bir eli bir ata qurban verə bilmərəm. Səbrli olun.

Xaqan atını göndərir. Deyir ki at nədi ondan ötrü elçi də göndərirsen?

Bir azdan düşmənin yenə bəhanə axtarır. Elçi göndərir ki, qoy xaqan özünün ən gözəl kəvizini mənə göndərsin. Onun sorasını eşitmişəm, gözüm düşüb.

Sərkərdələr yenə bir yerə yığılırlar. Yenə hamısı düşmənin əlindən zəncir çeynəyir. Amma xaqan deyir ki, eybi yoxdur. Bir kəvizə görə bir eli qırğına verə bilmərəm.

Kəcavə, bəzəyir, kəvizini düşməninə göndərir.

Düşmənin isə daha da həyasızlaşır. Bu dəfə xəbər göndərir ki, bəs onların elləri arasındakı yovşannan başqa heç nə bitməyən düzü bizə versin..

Xaqan sərkərdələri çağırır, eli ayağa qaldırır, deyir:

– İgidlərim, düşmənin nə istəsə verərdim, amma torpağı verə bilmərik. Çünki orada bizim babalarımız yatıb. Hamı at belinə!

Bir dəfə də hökmdar babamızın kefi kök vaxtı olur. Bu, o vaxt imiş ki, Çin xaqanı babamıza xərac verirmiş, bununla belə qorxusundan, qorunmaq üçün ucu bucağı görünməyən bir hasar çəkibmiş.

Hökmdar Çin xaqanının qızı ilə evlənmək fikrinə düşür. Elçilər gedir. Çin xaqanı başlıq istəyir. Babamız deyir nə istəyirsən, gəl apar. Qızıl, gümüş, daş-qaş, ilxı, sürü... Şükür olsun ellərimiz varlıdır. Çin xaqanı deyir, yox, bunların heç biri mənə lazım deyil. Tanrı dağındakı bir qayanı ver mənə. Babamız yoxlatdıranın sonra, deyir, gəlin aparın. O adi daşdı. Çinlilər gəlir, qayanın ətrafında tonqal qalayır. Qaya qızannın sonra, üstünə tünd sirkə töküb qayanı parçalayır, arabalara yığıb götürüb aparırlar, Mirzə bəyin gözləri yaşla doldu. Qəhərləndi, kövrək bir səslə əlavə elədi:

– O gündən elin xoşbəxtliyi getdi. Eldən, yurddan, bir daş da verməyin. İgidləri qurban verin, daşı yox. Analar oğullar doğacaq, onlar böyüyüb igid olacaqlar. Ancaq torpaq doğmur,

böyümür.

O, nəfəsini dərdi, oturanlara göz gəzdirdi. Qərübədir ki, xörək hazır olsa da, oturanlara yemək verilməmişdi, Aclıq heç kəsin yadına düşmürdü. Mirzə bəyin söhbəti hamını kövrəltmişdi.

Mirzə bəy yenə də sözə başladı.

– Ay camaat, çağırılmışam, sizdən halallıq alam. Dinməyin, danışmayın, mənə qulaq asın. Ayrılığımıza az qalıb. Otuz ildən çoxdu ki, bu elə başbilənlik eləyirəm. Çalışmışam ki, elimi ədalətlə idarə eləyim. Bilirəm, Günahlarım da olub. İnsan günahsız ola bilməz. İndi keçin mənim günahlarımdan.

Ağlamsınan səslər eşidildi:

– Səndən gül qədər də inciməmişik. Nə eləmişən, elin xeyrinə eləmişən.

– Sağ olun. Mən də sizdən razı gedirəm. Oğlum, çətin vaxtların çox olacaq. Ustacılıq eli elə yerə düşüb ki, başına bələlər çox gələcək. Bu yanda osmanlılar, onlara satılmış Ələüddövlə, bu yanda kürd əmirləri. Arxada allah şahlığını qaim-qədim eləsin, pirimiz, mürsüdüümüz, şahımız Şah İsmayıl Xətəidir. Ustacılıq eli igid sinəsidir. İlk ox, ilk qılınc bu sinəyə dəyməlidir. Möhkəm olun, mərd olun. Oğul, birinci növbədə elin namusunu qoruyun. Əmanət, namus əmanəti! Binamusluq eləyənləri elin gözü qabağında daşqalat elətdir.

İkinci, qeyrətimizi əldən verməyin. Ustacılıq eli qeyrətli olmasaydı, çoxdan yoxa çıxardı. Bu qeyrət bizə südnən gəlib, sümükənən də çıxacaq. Yox, sümükənən də çıxmır. O sümük torpağımızın qeyrətinə qarışır.

Üçüncüsü, Şah İsmayılın buryuğundan çıxan, o dünyada yanıma gəlməsin. Özünə ayrı dünya tapsın.

Dördüncüsü, oğullarım, hamınız böyük qardaşınız Məhəmmədə itaət eləyin. Aranızda böyüklük üstündə narazılıq olarsa, el batacaq, özgələrin tapdağı olacaq...

Hə, deyəsən, nəsihətimi eləyib qurtardım. İndi, ay Hacı Səfər ağa, başla Quran oxumağa. Ordan mənim əyalıma, qızlarıma, gəlinlərimə deyin gəlsinlər, onlardan da halal-hümmət eləyim.

Kişilər çıxdı. Onların hamısının gözü yaşlıydı. Amma heç biri ömründə bircə gün də xəstələnməyən Mirzə bəy Ustac-

lının ölümünə inanmırdı. Bu, möcüzəyə bənzəyirdi.

Kişilər çıxan kimi xörək bişirən qız-gəlin alaçığa doluşdu. Xan Məhəmməd Ustaclı alaçığın yanında dayanıb yumruğunu sıxmışdı. Onun boğazında da elə yumruğu boyda qəhər vardı. Özünün qabağında dağ boyda atası bu dünyadan köçüb gedirdi. Onun beyninə Nəsiminin bir misrası gəldi.

“Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə”.

Atası bu dünyada kişi kimi, mərdü-mərdanə yaşamışdı. dünyadan da doymamışdı. Amma əcəlin yetişdiyini hiss etməmişdi, ölümün əzabından əvvəl hamını çağırıb söz-sovunu demişdi. Əslində belə ölüm xoşbəxtlikdi. Bu dövrdə öz əcəli ilə ölmək də hər adama qismət olmur.

Birdən-birə içəridən ağı, bayatı eşidildi. Hacı Səftər ağa ağ-laya-ağlaya gəlib qırpılmayan iri gözlərindən yaş axan Xan Məhəmməd Ustaclıya başsağlığı verdi. Qocanın titrək səslə dediyindən yadında qalan bu sözlər oldu:

– Allahın nə xoşbəxt bəndəsiymiş. Quranın axırıncı kəlmələri mənim dilimdən çıxdı, bu axırıncı kəlməyə də canını tapşırıd.

Mirzə bəy qazanları asdırıbmış ki, özünə ehsan verdirsin.

* * *

Şah İsmayıl alaçıqda namazını qılıb qurtarandan sonra çölə çıxdı və gözü ulduzlara sataşdı. İri, parlaq ulduzlar həbəş qızının sinəsindəki almazlara bənzəyirdi. Sərin, yüngül meh dağlardan kəklikotu ətri gətirirdi. Elə xoş gecə idi ki, təbiət insanı hər bir qayğıdan uzaq olmağa çağırırdı. Amma onun qayğısı çox idi. Gündoğana baxdı, ulduzlar sayrışırdı, günbatana baxdı yenə ulduzlar yanırıd. Başını yuxarı qaldırdı. Ulduzlar elə bil uzaqlaşdı. Göyün ortasında tək-cə ağ ləkəyə bənzər ağ yol uzanırdı. Körpə vaxtı lələsi demişdi ki, o ağ yol Məkkəyə ziyarətə gedən mələklərin atlarının qabaqlarına tökdüyü samanın qalığıdır.

O, yenə gözünü gündoğana tərəf dikdi. Orada narahatlıq idi. Səmərqəndi, Buxaranı tutub, Teymur nəslə şah Baburu qovan Çingizxan nəslindən olan: Şeybani xan tüğyan eləyirdi. Bu günlərdə aldığı xəbərlərə görə o Herat şəhərini tutmuş, Hüseyin Bəyqara sülaləsinin, kökünə daş atmışdı. Şərqdə yeni bir

Çingizxan əmələ gəlmirdimi?!

Burada isə o, Maraş hakimi Ələüddövləyə qulaqburması verməyə gəlmişdi. Qeysəriyyə şəhərinin yaxınlığında ordusu düşərgə salmışdı. Səhər qalaya hücumla başlayacaqdı. Bu hərbi yürüş onun üçün adi bir səfər idi. Ələüddövləni tez-tələsik məğlub eləyib geri qayıdacaqdı. İndi ən böyük təhlükə Şeybani xan idi.

O, Şeybain xandan bir neçə məktub almışdı, Babur üzərində qələbə çalan bu qoca sərkərdə yazırdı ki, Məkkə ziyarətinə getmək niyyətindədir. Buna görə də Çingizxan nəslindən törəmiş böyük hökmdar kimi ona hörmət etməli, yolları düzəltməli, hər yerdə onun pişvazında dayanmalıdır.

Bu təhdid, bu hədə demək idi. Gənc şah isə hələlik üzdə də olsa bu təhdidlərə dözməliydi. Ölkənin daxilində qayda-qanun yaratmasa, qoşununu gücləndirməsə, Şeybani xanın qarşısına çıxma bilməyəcəkdi. Özü də məktub göndərən hökmdarı bütün qonaqpərvərlik adətləri ilə qarşılayacağını bildirmişdi. Amma o bilirdi ki, Şeybani xanın Məkkə səfəri vaxtı ağ yoldakı kimi saman yox, od və kül topaları qala bilər.

Uzaqdan onun qulaqlarına anlaşılmaz səslər dəydi. Getdikcə bu səslər gücləndi. Bu qiyyə, bu uğultu xoşagəlməz səs idi. Bir azdan onun çadırına tərəf çaparlar gəldi.

– Nə olub?

– Zülqədərliklər hücumla keçib.

– Gecənin bu aləmi?

– Bəli, şah sağ olsun! Dədə bəy qoşunu qaldıraraq, vuruşa hazırıdır...

Şah İsmayıl Ələüddövlə barəsində fikirləşdi ki, o, gecə karvanqıran quldurdu. İndiyə qədər müharibələr tarixində hələ belə şey görünməyib.

– Dədə bəyə xəbər çatdır ki, qoşunu geriyyə, əsas ordugaha çəksin.

Çapar atını qamçılıyaraq getdi. Artıq Qara Piri bəy Qacar, Hüseyin bəy Lələ, Rüstəm bəy Qaramanlı da şahın yanına gəlmişdilər. Onun əmrini gözləyirdilər.

– Qoşunu qaldırın, çay sahilində hazır saxlayın. Dədə bəy keçmiş vətəninin havasını alıb bir az da dərinə getməsəydi,

belə olmazdı.

Vuruşun səsi aydın eşidilirdi. Qılınc toqquşması, söyüş, qışqırıq, nəreni hamı eşidirdi.

Şah İsmayıl başa düşdü ki, bu göz gözü görməyən gecədə döyüş meydanında vuruşmaq çətindi. Dost dostu, qardaş qardaşı qılıncdan keçirə bilər. Dədə bəy bu tezlikdə öz dəstələrini geri qaytara bilməyəcək. Ona görə belə bir əmr verdi.

– Qoy hamı atlansın və məşəllər yandırsın. Səsdən də qulaq tutulmalıdır.

– Baş üstə – deyər sərkərdələr öz qoşunlarının içərisinə qayıtdı. Dədə bəy heç yerə getmədi.

Bir azdan çay boyu uzanıb gedən məşəllər yandı və “Qurban olduğum, sadağa olduğum, pirim-mürşüdüm!” nidaları ucaldı. Çayın o tərəfindəki döyüşün səsləri azaldı. Görünür, bu tədbirdən düşmən qorxuya düşmüşdü. Bir azdan Dədə bəyin çaparları gəldi.

– Düşmən geri qaçır. İzləyəkmiz?

– Geri qayıdın. Biz də Ələüddövlə deyilik, gecə oğurluqla müharibə eləyək. Qoşunu geri, ordugaha qaytarın. “913-cü il (1507–1508). Bu il məhərrəm ayının birində Şeybak xan (o özünə Şeybani ləqəbi götürmüşdü) qoşunlarını Xorasana apardı. Bədiəzzaman Mirzə və Müzəffər Hüseyn Mirzə ordularını tələsik toplayıb ona müqavimət göstərmək istədilər. İki qoşun Maral adlı yerin yaxınlığında qarşılaşdı (bura Baqdisə aiddir). Bədiəzzaman dövlətinin dirəyi Zun-Nun öldürüldü. Hər iki qardaş biabırılıqla döyüş meydanını tərk etdi.

...Şeybak xan paytaxt şəhəri Herata gəlib taxta çıxdı.

...Bu il Şah İsmayıl Maraş vilayətini ələ keçirmək, Zülqədər qəbiləsini sakitləşdirmək üçün ora getdi. O, Qeysəriyyə yaxınlığına çatanda Zülqədər tayfası gecə qəflətən hücumu keçib kiçik üstünlük qazansa da, qaçıb dağlara səpələndi, bir daha görünmədi. Şah İsmayıl Durna dağına çatdı, oradan qayıdıb Xarbird qalasını aldı.

(Şərəf xan Bitlisi. “Şərəfnamə”)

Sağ tərəfdə Ağrı dağının qarlı zirvəsi ucalırdı. Elə nəhəng bir qüdrətlə ucalırdı ki, dayanıb başını qaldırmasan onun mavi-

yə çalan buzlaqlarını, buzlaqların aşağı tərəfindəki uçurumları görmək mümkün deyildi.

Dəstə yayın günündə od tökülən dərənin dibi ilə gedirdi. Murad da dəstənin qarşısında atını sürürdü. Bu istidə onun bir arzusu vardı, O dağın başından bir ovuc qar, əl boyda buz parçası alaydı, qurumuş dodaqlarına sürtəydi, boynunda sızıldayan nizə yarasının yerinə qoyaydı.

O, burada çox qaçaqlıq eləmişdi. Hər daşa, hər cığıra, hər mağaraya bələd idi. Ona görə də qabağa düşmüşdü. Qoşundan qabaq gedirdi ki, təhlükə olsa xəbər versin. Çünki Ağrı dağının ətəyindəki bu dərələr təhlükəliydi, quldur-qaçaq qaynaşırdı. Pərən-pərən salınmış Zülqədər tayfası indi bu yerlərdəydi. Dərənin dar yerinə çatanda o dayandı, atdan düşdü. İşarə elədi ki, gözləsinlər. Özü dərənin sol tərəfindəki sıralanmış qayalıqlara qalxdı. Arxa tərəfə keçib ehtiyatla yeriməyə başladı. Quş kimi səkirdi. Ayağındakı qırmızı çəkmələrin yumşaqdərili altından bir çınqıl da qopmurdu. Bir azdan lap yavaş-yavaş yeriməyə başladı və dayanıb altı yırtılmış çarıqlarından barmaqları çıxmış bir nəfəri gördü. Bu quldurların keşikçisiydi. Yolu gözləyirdi. Gələnlərin xəbərini yoldaşlarına çatdırmalıydı. Murad onu qamarlayıb başını geri qanırdı, əvvəldən hazır saxladığı dəsmalı onun ağzına basdı. Qollarını bağlayıb ayağa qalxdı, onu sürüyüb dərəyə endirdi. Ayağa qaldıranda tanıdı.

– Ədə, tıntın Əli, sənsən? – Dəsmalı onun ağzından çıxartdı.

– Bıy, Murad... Bəs sən ölməmişən?

– Mən bir dəfə ölüb dirilmişəm, gəldim görüm sizlərdən kim salamatdır.

– Eh... kim qalıb ki, sənnən sonra bir ağızşirinliyimiz yoxdu. Dəstə keçib indi bir çapovul Sarı var, onun ixtiyarına. Nə cibini doldura bilirik, nə cibimizi. Elə yaxşı gəlib çıxmısan. Onun başını əkərik, yenə də olarsan bizim başçımız.

Murad onu qabağına qatıb öz dəstəsinin yanına gətirdi.

Çapovul Sarı mağarada, damcı-damcı yığılıb artmış balaca duru gölün başında oturmuşdu. Qabağında qızardılmış qoyun budunu xəncərlə doğrayıb ağzına qoyurdu. Əl atıb yanındakı çantanı açdı. Oradan şüşə qablar çıxartdı. Bu qablarda müxtəlif

rənglərdə palçığa oxşar əşyalar vardı. Qırmızı lalə rəngində-kini açdı. İylədi. Dağ çiçəklərinin ətri gəlirdi. Fikirləşdi ki, yəqin ədviyyatdı. Onu barmağı ilə götürüb ətin üstünə yaxdı. Barmağında qalanı isə yaladı. Yox, bu ədviyyatın heç dadı yox idi. Həm də keçi piyi kimi donub ağzında qalmışdı. Nə qədər elədisə, silə bilmədi. Bulağın suyundan içdi, getmədi. Cibindən kirli bir dəsmal çıxarıb sildi. Nə qədər sildisə, heç bir şey çıxmadı. Ürəyi qalxa-qalxa qışqırdı.

– O firəng köpək oğlunu bura gətirin.

Qırmızı məxmərdən kamzol, baldırına çatan ağ corab, bu yerlərdə əndirəbadi görünən ayaqqabı, qat-qat qolu, ağ yaxalığı olan köynək, lələkli, məxmər yumşaq papaq qoyan firəngi gətirdilər. Onu bu gün səhər-səhər tutmuşdular. Yanında da beş nəfər adamı əsir almışdılar. Onlardan biri Bekdaşi dərviş idi, toxunmamışdılar. Quldurları başına yığıb öz əqidəsindən danışdı. Qalanları, görünür, əsilli-nəsilli adamlardı. Deyirdilər ki, Təbrizə getməlidirlər. Bu firəngi də özləri ilə aparırdılar. Firəng hökumətindən Təbrizdə adamlar vardı, ona görə də keyli axça qoparmaq mümkün idi.

Çapovul Sarı yaxşı bilirdi ki, bu firənglər bir-birlərinin qədr-qiymətlərini yerlilərdən yaxşı bilirlər. Burada qardaş qardaşı quldur əlindən almağa pulu əli əsə-əsə verir. Onlar isə yox. Səxavətlidir.

Firəng mağaraya girəndə Çapovul Sarını ağzı qanlı çaqqala oxşadıb güldü.

– Bu kafir oğlu niyə gülür?

Heç kim firəngin dilini bilmirdi.

Firəng öz dilində nəsə deyib gülür, uğunurdu.

Ədə, bu köpəkoğlunun nəfəsini kəsin. Məni ələ salır. Çapovul Sarının dodaqları da güclə açılırdı. Yediyi qırmızı rəng onun dilini-dodağını bir-birinə yapışdırırdı. Bir əski götürüb ağzını, dilini silməyə başladı. Firəng gəlib çantanı açıb şüşənin birini götürdü. Açdı, cibindən çıxardığı ağ dəsmalı batırıb Çapovul Sarının ağzını silməyə başladı. Rəng təmizləndi.

Firəngi aparmağa gələn quldura quldurbaşı əmr elədi ki, uzaqlaşsın, mane olmasın.

Birdən mağaranın ağzında iri qaraltılar göründü. Gün arxadan düşdüyündən onlar yalnız kölkə şəklindəydi. Sarı onlara əhəmiyyət vermədi. Amma güclü səs onu diqqət kəsilməyə məcbur elədi.

– Çapovul Sarı, yollarımızda canavar azıydı, sən kimi qaqqal da başlayıb gödən yırtmağa?

– Ə, o uluyan kimdi?

Murad firəngi kənara itələyib onun yaxasını əlinə keçirdi, qaldırıb kürəyini qayaya necə vurdusa, o, bir parça ət kimi yerə düşdü. Ufultusu sonra çıxdı.

– Ay adamlar, – Murad üzünü yolkəsənlərə tutdu. – Bu yolları qorumaq mənə tapşırılıb. Bir quldura, bir qaçağa aman yoxdu. Tacirlər, yolçular sağ-salamat gedib gəlməlidir. Sizin çoxunuzu mən tanıyıram. Əgər bu yoldan sidq ürəklə qayıtsanız, öz yanına qulluğa götürəcəyəm. Yox əgər, əvvəlki sənətdən əl çəkməsəniz, onda özünüzdən kəsün. Leşinizi qarğa-quzğun yeyəcək.

Hamı susub ona baxırdı. İnananlar da, inanmayanlar da vardı. Çapovul Sarı özünə gəlsə də, gözləri qabağında qırmızı dəirələr oynayırdı. Zəif səslə dedi:

– Murad bəy, məndən nə qədər istəyirsən? Dördə biri bəsindi?

– Yox.

– Dördə ikisi!

– Yox.

– Dördə üçü!

– Hamısı mənim..

Daş üstünə oturub yamaqlı dizini qucaqlayan quldur dedi:

– Sən axı belə acgöz deyildin, Murad. Bizi acından öldürərsən ki.

– Mənə qoşulan ac qalmaz. Şahımız, mürşüdi-kamilimiz Şah İsmayılın qulluğuna gedən acmı qalar?!

Quldurların tutduğu, mağaranın yanına gətirdayi adamlardan biri dikəldi. O, qaraqaş, qarasaqqal, ucaboy, qırx yaşlarında adam idi. Üzünü Murada tutub dedi:

– Şah İsmayılın qulluğundasən?

– Bəli.

– Mən Ərzincannan gəlib mürşidi-kamilimizin yanına gedirəm, Mən onun müridlərinin salamını yetirməyə gedirəm. Bu quldurlar isə yolumu kəsib buraxmırlar.

Bu qarasaqqallı adam Ərzincan tərəflərdə şiəliyi yayan tər-i-qətin başçısıydı və onun tərəfdarları qırx min nəfəri ötmüşdü. Belə böyük qüvvə Bayazid üçün böyük təhlükəydi. Belə böyük bir qüvvənin rəhbəri indiyə qədər mürşüdi-kamili Şah İsmayıl-a görüşməmişdi. Düzdür, o, eşitmişdi ki, Şah İsmayıl bu tərəflərdədir, amma onun görüşünə döyüş vaxtı getməyi lazım bilməmişdi. Təbrizə gedib şahı gözləmək, onunla söhbət etmək üçün bir neçə yaxın adamı ilə yola düşmüş, burada ələ keçirmişdi.

Murad onu başdan-ayağa süzüb dilləndi:

– Buraxarlar. Amma sarayda səni Şahın yanına buraxıb-buraxmayacaqlarını bilmirəm.

– O daha öz işimizdi.

– Murad firəngi göstərdi.

Bəs bu kimdi?

– Florensdən gəlir, firəngdi.*

– Keşişdi, ya tacirdi?

– Nə keşişdi, nə tacir. Nəqqaşdı.

– Belə təhlükəli səfərə gəlməyə onu məcbur eləyən nədi?

– Bilmirəm. O bizi başa düşmür, biz onu. Şahın yanına getmək istəyir.

Florensiya rəssamı Bellini Fateh Sultan Məhəmmədin portretlərini çəkib vətənə çox zəngin qayıtmışdı. Vətəninə şöhrət qazana bilməyən rəssamların çoxusu Şərq saraylarına can atırdılar. Xüsusən rəsm əsərlərini xoşlayan hökmdarın sarayına düşmək onların ən böyük arzularıydı. Çünki Şərqin ən böyük xəzinələri bu saraylarda cəm olmuşdu, hökmdarlar isə səxavətlə həmin xəzinələri sağa-sola paylayırdılar.

Fransisko İtaliyadan iki ildən qabaq çıxmışdı. Sultan Bayazidin sarayı onu qəbul etməmişdi. Bayazid, atası kimi, rəsm əsərlərini xoşlamırdı. Canlı insanın cansız əksini yaratmaq

* Orta əsrlərdə Azərbaycanda bütün avropalılara firəng deyirdilər.

onun üçün büt-pərəstlik kimiydi. Onun ən çox sevdiyi qədim kitabların üzünü köçürən ustad xəttatların işləri, kitablara vurulan zəngin naxışlar idi. Həm də qardaşı Sultan Cem Rados adasındakı cəngavərlərə əsir düşüb İtaliyaya aparılandan sonra onun Avropaya münasibəti nifrətdən kənara çıxma bilmirdi. Atasının İtaliya rəssamlarının əsərlərinə aludəçiliyini də başa düşə bilməmişdi. Şərqi özünün də böyük sənətkarları var. Kitablara çəkilən zəngin şəkillər, xalçalar, qızıl və gümüş üzərində oymalar əsil sənət nümunələridir.

Bəlkə də, atası öz zəhmli portretlərini çəkdirib, üst tərəfdə üç tac nəqş etdirməklə demək istəmişdi ki, ey firənglər, baxın, görün, mən üç iqlimin hakimiyəm. Mənə qarşı durmağa tələsməyin. Amma Bayazid bu rəssama öz şəklini çəkdirib göndərə bilməzdi, çünki qardaşı Vatikanda papanın əsiriydi. Fransisko bu iki ildə çox şeylər öyrənmişdi. Təbrizdən gələn Florensiya tacirləri onu başa salmışdılar ki, Səfəvi hökmdarı, böyük sufi Şah İsmayıl cavandı, özü də Bayazidlə üzdə dost olsa da, rəqabətdədir. Bütün Şərqi sənətkarları isə axışib onun yanına gəlir. Onların arasında bir İtaliya rəssamına yer tapılar.

O, Şərq rəssamlarının əsərlərini görmüşdü. Oradakı rənglər, çalarlar onu heyran qoymuşdu. İtaliya rəssamlığının qəhvəyi-qızılı rəng koloriti bunun yanında çox kasıb görünürdü. Əgər o rəssamlar avropalılar kimi insanların sifət cizgilətni çəkməyə başlasalar, onda onların qarşısında heç kəs dayanma bilməz. Fransiskonun Şərq rəssamlarından yalnız bir üstün cəhəti var. İnsanı özünə bənzətməsi. Bu üstünlük onun üçün Təbrizdə çox böyük var-dövlətə çevrilə bilər.

Amma burada onun rəngini bu quldurbaşı yeyir. Rəngin nə olduğunu da bilmir.

Murad Sarının qollarını bağlayırdı. Onunla getmək istəməyənləri buraxdı.

– Gedin evinizə. Mal-heyvan saxlayın, torpaq əkin, bir də sizi bu yollarda görməyim!

Dəstədən neçə nəfər ona qoşuldu. Geriyə, qayalar arasındakı yola mışdı, sonradan gələn ordunun sursat daşıyan dəstələrinə xəbər göndərdi ki, quldurları yaxalayıb. Bundan sonra

Təbrizə doğru yol aldılar.

9

Herat bağlarının qızıl gülləri at ayaqları altında tapdalanıb torpağa qarışmışdı. Şeybani xan Hüseyn Bəyqaranın, Nəvainin tikdirdiyi binalara düşməyib bağda çadır qurduğundan, onun sərkərdələri Übeydulla xan da, Teymur Sultan da qoşunlarına əmr vermişdilər ki, çadırlarını bağlarda qursunlar. Elə buradaca madyanları kəsir, onların bağırsaqları min bir əzabla, gilə-gilə su ilə becərilmiş nadir ağacların köklərinə sarınır, orda-burda yaşıl milçəklər qonan peyin təpələri əmələ gəlirdi.

Yolların tozundan, istisindən yanıb qaralmaş, kirli, paslı əsgərlər at ətini sacın üstündə alaçıq qızardıb qanlı-qanlı dişlərinə çəkirdilər.

Altmış yaşlı Şeybani xan bağdakı çadırında qızılı parçadan üz çəkilməmiş mütəkkəyə dirsəklənib mürgü vururdu. Əyan-əşrəfi ətrafında otursa da, heç kim dinmirdi. Onun ayıqlığını uzun, qara barmaqları arasından keçib o birisi iri mərcanlara dəyib şaqqıldayan təsbəh bildirirdi.

Nədənsə, Xanzadəbəyim onun yadından çıxmırdı. Hərəmxanasındakı ən gənc qadın Xanzadəbəyim idi. keçən il Səmərqəndi mühasirəyə alanda dərvişlər onun sorağını gətirmişdilər və Şeybani xan qələm-davatını gətirməyi əmr eləmişdi. Üzünü görmədiyini qıza, onun mənəgənəsində olan hökmdar Baburun bacısına bir beyt, yazıb onun dərdindən dəli olduğunu bildirmişdi.

Şeybani xan Dəşti-Qıpçaqdan, özbək ulusundan çıxıb Mavərinnehri yavaş-yavaş fəth eləməyə başlayanda, ilk qələbələr qazananda ulu babası Çingiz xanın yerini tutacağını, bütün dünyaya* hakim olacağını yəqinləşdirməyə başlamışdı. Buxaranı asanlıqla tutandan sonra Səmərqənd üstünə yerimiş, Baburun qoşunlarını məğlub etmiş, Səmərqəndi mühasirəyə almışdı. Mühasirə uzun çəkmişdi və şəhərdə nə at, nə it, nə pişik qalmışdı. O, yazdığı şəri yenə də dərvişlə Səmərqəndə,

* Orta əsrlərdə Şərqdə belə bir əqidə hökm sürürdü ki, bütün dünya elə Şərq ölkələridir. Onları tutanda dünyaya hakim olursan. Çünki həmin dövrdə Qərbdə qüdrətli dövlətlər yox idi.

Baburun gənc bacısına göndərmişdi. Belə acınacaqlı bir vəziyyətdə qoca hökmdarın eşqdən dəm vurması onu dəhşətə gətirsə də, gizli danışıqlara girməyə, qardaşını şəhərdən buraxmaq şərtilə bu izdivaca razılaşmağa məcbur olmuşdu. Xanzadəbəyim şəhərin bir darvazasından qoca Şeybaninin yatağına aparılmış, o birisi darvazanın yanından qoşunları çəkib Baburun taleyin naməlum, keşməkeşli qucağına atılmasına imkan vermişdilər.

Herat yaxınlığındakı vuruşmada da Baburun iştirak etmək istədiyini ona xəbər vermişdilər. Amma Heratda Hüseyn Bəyqaradan sonra iki oğlu qalmış, onların ikisi də yanaşı taxt qoyub ölkəni birgə idarə etməyə başlamışdılar. Amma bir baş iki bədəni idarə edə bilsə də, iki baş bir bədəni idarə edə bilməmiş, Herat Şeybani xanın əlinə keçmişdi. Cəlayi-vətən olan Babur qardaşlara kömək etmək istəsə də, bunu bacarmamış, çıxıb Kabilə getmişdi.

Şeybani xan Xanzadəbəyimi hərəmxanasına gətirməklə keçmişin iki nəhənk hökmdarı olan Çingizxanla Teymurləngin qanını birləşdirmək istəmişdi. Bu izdivacdən doğulan oğul hər iki cahangirdən daha ağıllı sərkərdə olmalı, atasının ölkəsinin sərhədlərini bir neçə qat artırmalıydı. Ürəyindəki bu sözü dilinə gətirmirdi. Əksinə, Teymurləngi sərkərdə, hökmdar saymadığını bildirir, onun törəmələrini “aciz”, “fərari” adlandırır. Budur o, Baburun bacısını bağrına basır, özünü isə qovub vətəmindən didərgin salıb.

Heratda, Murad bağında onun mürgüləməyinin mənası vardı. Artıq bu tərəflərdə onun qılıncı qarşısında dayana biləcək hökmdar və dövlət qalmayıb. Mürgüləyib dincələ bilər. Yorğunluğu çıxar, sonra isə at belinə qalxıb Şah İsmayılın üstünə yürüşə gedər.

“Dünyada indi üç baş var. Biri Bayazidin, biri şiə Şah İsmayılın, biri isə mənəm. Peyğəmbər əleyhisalamın ağılı mənə qismət olub, Çingiz qanı mənə damarımdadır. Bir qazanda üç yox, bir baş qaynar. Mən ən təcrübəlisiyəm. Bayazid də elə mən yaşdadı. Təkcə bu sufi-salib, dərviş nəvəsi cavandır, təcrübəsizdir. Düzdür, Bayazid birləşib onu bir yerdə məhv elə-

məyi məsləhət görür. Yox, bu onun üçün böyük şan-şöhrət olar. Onun öhdəsindən tək özüm gələyəm, bütün İran mülkü də mənim ixtiyarına keçər. Mən bu mülkü Bayazidlə bölə bilmərəm. Sonra isə növbə Bayazidindir. Tarix göstərir ki, gündoğandan gedən həmişə güclü olub. Çingiz nəslində, Teymur da osmanlıları üstələyib. Onlar isə bu tərəfdən bir qarış da tuta bilməyib. İnşallah, indi də tuta bilməzlər.

Bu dərviş nəvəsi də mənim qılıncımın zağından yaman qorxur. Neçə dəfə məktub yazıb onu təhqir eləmişəmsə də, hər dəfə mənə acizənə cavablar verir. Yox, Təbrizdə Bayazid yox, mən özüm oturacam, Şah İsmayılı, onun şiə şeyxlərini özüm edam edəcəyəm.”

At və insan tərinin iyi çadıra doldu. Şeybani xan qıyıq gözlərini açdı. İri almacıq sümükləri qaysaq bağlamış adam üzünü üstə yerə döşəndi.

– Ey zamanın yiyəsi Xorasanın paytaxtı Məşhəd şəhəri qoşunlarına tabe oldu. Şəhərin şiə məzhəb əhalisi qılıncdan keçirilir. İmamın qəbrini at tövləsinə döndərmişik.

Şeybani xanın yuxusu qaçdı. Diksini bürsəkləndi. Bardaş qurub oturan ləpabığ, ovurdaq, xaşalqarın adama nəzər salıb əmr etdi:

– Çaparın ənamını verin!

Hindistan bütələrinə oxşayan xəzinədar güc-bələ ilə əlini yerə verib qalxdı.

Şeybani xan çapara baxıb mızıldandı:

– İmam qəbri ziyarətəgah kimi məni çox maraqlandırır.. Ora gətirilən nəzirlər bir hökmdarın xəzinəsindən zəngindir. Babalarımız həmişə altuna, qızıla and içib. O xəzinədir bizim ziyarətəgahımız. Xəzinə necə oldu?

– Xəzinə? Götürdük!

– Hüseyin Bəyqaranın oğlu Köpək Sultan* hara qaçdı? Ç-

* Hüseyin Bəyqaranın 14 oğlu vardı: Bədiəzzaman Mirzə, Müzəffər Hüseyin Mirzə, Köpək Mirzə, Əbülmovsüm Mirzə, Firudin Hüseyin Mirzə, Məhəmməd Məsum, Fərrux Hüseyin, Məhəmməd Hüseyin, İbrahim Hüseyin, Şah Qərib, Məhəmməd Qasım, Əbu-Turab, İbn Hüseyin, Heydər Məhəmməd. Onlardan 7-si atasının sağlığında ölmüşdü.

par iri, qara barmaqlarını yanındakı torbaya salıb kiçik bir baş çıxartdı.

– Budur, Köpək Sultanın boş başı...

– Apar at itlərə. Həm də herat şəhərinin ən gur yerində. Qoy görək şahzadələrini itlərin əlindən necə alacaqlar.

* * *

Uzun tüklü monqol atları minmiş iki əsgər aralarına aldıkları ucaboy, çalmanın altından çıxan saçları və saqqalı çallaşmış bir adamı Murad bağına tərəf gətirirdi. Əsgərlər öz aralarında biədəb bir əhvalat danışır, söyür, arsız-arsız hırıldayırdılar. Atların ağızlarının köpüyü məğrur yerişli adamın üst-başına tökülürdü. Amma o, qürurunu pozmurdu.

Bağa çatanda onun nəzərini yerə səpələnmiş bir neçə vərəq cəlb elədi. Əyilib onlardan birini götürdü. Bu vərəqdə onun çəkdiyi şəkil vardı. Mir Əlişirin “Xəmsə”sinin vərəqləri ayaqlar altına səpələnmişdi. Vərəqi sinəsinə, göz qapaqlarını isə bir-birinə sıxdı.

Bu həmi əsər idi ki, onun ilk oxucusu Hüseyn Bəyqara olmuşdu, oxuyandan sonra onu sarayın həyətinə çağırmış, öz qızıl yəhərli-yüyənli atını gətirməyi əmr eləyib onu ata minməyə məcbur eləmiş, özü atın cilovundan tutub həyətdə gəzdirərək demişdi:

– Mən hökmdar olsam da, sənət aləmində sənə yalnız çilovdar olmağa layiqəm. – Bu əhvalat tez bir vaxtda bütün Şərqi dolanmışdı.

“Xəmsə”ni Heratın ən müqtədir xəttatı Mir Seyidəli köçürmüş, Şeybani əsgərləri arasında əsir kimi gedən Kəmaləddin Behzad isə nəfis şəkillərlə bəzəmişdi. Budur həmin əsərin nadir nüsxəsi.

Onlar artıq bağın içi ilə keçib gedirdilər. Bir tərəfdə atılıb qalmış kəcavə gözüne sataşdı. Onun üzünə çəkilməmiş nazik qızıl təbəqəsini sökmüşdülər. Hüseyn Bəyqara ömrünün son illərində iflic olmuşdu. Ata minə bilmirdi. Onu kəcavədə gəzdirirdilər. Elə bu gəcavədə, Nəvainin əsərini oxuduğu yerdə keçinmişdi.

Cavanlığında qoç, xoruz döyüşdürən, it boğuşduran hökmdar, Əlişir Nəvaini özünə vəzir götürəndən sonra elm və sənət

aləmi ilə məşğul olmuş, Heratı Şərqi ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirmişdi. Gəlib çatdı o gözəlliyin sonu, gəlib çatdı Heratın qara günləri. Səkkiz küncü mərmər hovuzda əvvəllər qu quşları üzərdi. İndi orada at yuyub qaşovlayırlar.

Behzadı qızıl qübbəli çadırın yanına gətirildilər. Girişin hər iki tərəfində qollarına iri qalxan keçirib nizə tutmuş döyüşçülər dayanmışdı. Behzad fikirləşdi ki, o qalxanlar alov üstündəki sac kimi qızarıb, onların qollarını yandırır. Onların yanmış sifətlərindəki almacıq sümükləri də balaca qalxanlara oxşayır.

Behzad dayandı, onu gətirənlər də atlarından düşüb, birini qızılgülün budağına, birini də yasəmənin kökünə bağladılar.

Güc – kobud, qaba güc hər cür gözəlliyin, xoşbəxtliyin düşmənidir. O kor-koranə axan seldi, meşəyə düşən yangındı. O yaşatmır, o məhv eləyir, viran qoyur. Şeybani xan da şairdi, Əlişir Nəvai də. Aralarında min illik, əks istiqamətlərə uzanan məsafə var və hər an bu məsafə uzaqlaşır. Bəs mən bunun nəyinə lazımam? Birdən-birə Behzad “onun yadına necə düşüb?” Bu fikirlər içində o, xeyli dayandı. Rəssam gözləri ilə hər şeyi müşahidə eləyirdi. O qalxanlar, o qılınclar da bu qara qüvvə kimi kobud düzəlib. Onların üstündə qılınclardan başqa naxış da yoxdu. Çadırın parçası gün işığında, küləyin hərəkəti ilə azacıq yelləndikcə rəngdən-rəngə düşürdü. Gözəl naxışları vardı. Tanıdı. Bu parça Təbriz malıdı, Belə gözəl parçaları orda toxuyurlar. Çadırın qübbəsi qızıldan olsa da, kobud idi. Naşı adam əlindən çıxmışdı. Təki, qızıl olsun, parıldasın.

Birdən-birə Behzadın yadına Şah İsmayıl düşdü. Axı o da şairdi. Mir Əlişirin də, Hüseyn Bəyqaranın da ona böyük hörmətləri vardı. Təbrizə gedib-gələnlərlə söhbət eləmişdi. Təbrizin, şah sarayının, tikililərin misilsiz olduğu, xalq sənətkarlarına, xalça toxuyanlara, rəssamlara böyük hörmətdən danışmışdılar. Olmaya, bu qara qüvvə, qara yel, qara sel onu da süpürüb atacaq.

O vaxt Heratda pıçıltı ilə bir əhvalat da danışırtdılar. Şah İsmayıl lüt rəqqasələrə baxmaqdan imtina eləmiş, Hüseyn Bəyqaranı da günahdandırmışdı. Herat son illər eyş-işrət mərkəzinə dönmüşdü. Şahzadələr çox idi və hərəsinin də öz kefi məclisi vardı. Yaranmış bu gözəl mədəniyyəti qoruyacaq ordu

yox idi. Heç kimi təlim maraqlandırmır, sərkərdələr, əsgərlər güclərini meynab* içməkdə keçirirdilər.

Odur ki, Şah İsmayılın sözü saray əyanlarına xoş gəlməmişdisə də, sənətkarların, eyni zamanda Behzadın ürəyindən olmuşdu. Əgər o dediyi kimi axıra qədər dayansa, ölkəsi Heratın gününə düşməyəcək. Görəsən, onun Şeybani xandan xəbəri varmı? Heratın bu gününü təsəvvür edirmi?

Nəhayət, onu çadıra çağırdılar. Saray qaydalarına nəzarət edən məmur onun üstünə qışqırdı.

– İçəri girən kimi diz üstə düşüb torpağı öpməlisən. Yoxsa başını Köpək Sultanın başı kimi itlər yeyəcək.

Behzad təzimdən çox bu sözlərdən incidi. Heç nə demədi. Ürəyində təskinlik tapdı ki, onun çəkdiklərinə də yəqin ki, Şeybani xan başını əyib baxıb. Hələ o şəkillərə nə qədər hökmdarlar baş əyib baxacaq?!

Onu içəri apardılar. Behzad təzim elədi. Şeybani xan gözlərini açdı. O, göz qapaqlarını qaldıranda göz kəsiyi qara ip kimi görünürdü. Onun göz giləsini, gözünün ağını, qarasını seçmək olmurdu.

– Qalx, otur, müsəlman aləminin böyük nəqqqaşı.

Behzad Şeybani xanın səsindəki yorğunluğa, qocalığa təəccüb etdi. Ürəyində sevindi ki, bu qara yel qocalıb, əldən düşüb. Onunku çox çəkməz. Qalxıb diz üstündə oturdu.

– Nəqqqaşı çağırmaqda bir məqsədimiz var, – deyə xan aram-aram sözə başladı.

– Eşidirəm, hökmdar.

– Mən təkcə hökmdar deyiləm, müsəlman ölgələrinin, qoca Şerqin təzə İsgəndəri-Kəbiriyəm. Çingiz xanın ölməyən ruhuyam. Bütün dünyanın gələcək hökmdarıyam. Sənin çəkdiyin şəkillərin bəzisini bu bağdan tapıb gətiriblər, baxmışam. Sənətin böyük sənət olsa da, çox kiçik şəxsiyyətləri mədh eləmişən. Gərək sənətkar fikirləşsin. Böyük Nizami böyük İsgəndəri vəsf eləməklə özü də yüksəlib. Hüseyin Bəyqara kimi bir ayyaşı çəkmək onun özünə bənzəmək deməkdi. Bu günə qə-

* Meynab – Heratda çəkilən məşhur şərab.

dər çəkdiklərini yadından çıxart. Onlar Herat dövləti kimi öldü. Bu gündən mənim şəklimi çəkməlisən. Bəlkə mənim adımla bərabər sən də yaşayasan.

Behzadın qəlbində istehzal bir gülüş doğdu, amma sifətini bürüməsinin qarşısını güclə aldı. Şeybani xan Behzad sənətinin nə demək olduğunu çox gözəl başa düşürdü. Onun fırçası ilə yaşamaq ümidindəydi. Hökmdarlar nə qədər torpaqlar tutsalar, sərvət toplansalar da, son yerləri bir qəbirlik torpaq, başlarına enən qılinc zərbəsi, yaxud xörəyinə qatılan zəhər, sonrakı yaşayışı isə qarğış və nifrinlər deyildimi? Sultan Səncər kimi hökmdar qoca bir qarının qarşısında aciz qalmamışdımı? Adil Ənuşirəvan bayquş kimi xarabalıqlar aşığı adlandırılmamışdımı?

Kəmaləddin Şeybani xana, onun yanındakı əyan-əşrəfə diqqətlə baxırdı.

– Hə, şəkil neçə günə hazır olar?

– Bir həftəyə.

– Əmr vermişəm, evindən-əşiyindən nə aparıblarsa geri qaytarsınlar. Şəkil hazır olanda isə ənamın çatacaq. Bu qısa söhbətdən sonra qəbul qurtardı. Onu çadırdan çıxardılar. Məmur dedi:

– Gəldiyin yolla da geri qayıt! Geri qayıtmayıb hara gedəcəkdin ki?..

10

Qayanın başında dayanan carçı ucadan qışqırırdı, külək onun səsini ətrafa yayırdı.

– Ey qorxaqların qorxağı, acizlərin acizi... Ustaclı Məhəmməd! Ağam Ələüddövlə səni saymadı, oğlu Sarı Qaplanı – Qasım bəyi üstünə göndərib, kişiliyin var qaçma!.. Bir azdan hərəm-xanandakı gözəllərlə biz kefə baxacağıq, özü də sənin gözlərinin qabağında.

Xan Məhəmməd Ustaclı at belində dayanmışdı, ədəbsiz söyüşləri eşidəndə sifətindəki damarları gərilir, eşmə bığları qalxıb enir, iri gözlərinə qan sızırırdı. Yanında dayanmış Ustaclı elinin azman pəhləvanı Dəli Dovraq ondan betər hirsələnmişdi. Atını oyadıb birbaşa carçının üstünə getmək istəyirdi. Amma təmkinli olmaq lazımdı. Bəlkə də bu .söyüşlər, ədəbsiz sözlər

onların hirsini, qələbə əzmini artırırdı.

Şah İsmayılın “Namurad” adı qoyduğu Murad Mirzə də Ələüddövlənin qanadına sığınmışdı, bəlkə də elə bu döyüşdə o özü də iştirak eləyirdi. Onlar bilirdilər ki, Şah İsmayıl çıxıb gedib. Burada dayanan yalnız Xan Məhəmmədin rəhbərlik elədiyi Ustaclı tayfasının atlılarıdır. Ona qalib gələcəklərinə böyük ümid bəsləyirdilər.

Dəli Dovraq adi günlərdə dəyirman daşını çiyində oynadırdı. Bir dəfə onların obası ilə qonşu obanın torpaq davası düşür. Ağsaqqallar yığılıb məsləhətləşirlər. Deyirlər ki, sərhəd mamırlı qayadan olmalıdı. Razılaşırlar. Səhər durub görüllər ki, mamırlı qaya xeyli qabağa gəlib. Heç kim bu möcüzəyə inanmır. Sonradan söz gəzir ki, həmin qayanı bir gecədə di-yirləyib aparan Dəli Dovraq olub.

Dəli Dovraq hər səhər kəsilən erkəklərdən neçəsinin quyruğunu duzlayıb diri-diri udar, bir erkəyin kababını tək yeyərdi. Boy-buxunda Xan Məhəmmədi də keçmişdi. Döyüşdə onun qılınca düşməni zirehli geyimdə pendir kimi kəsirdi. Ona görə qılınca vuruşmağı çox da xoşlamazdı. Əmud onun sevimli silahıydı. Şəppiltisi yeddi ağacılıqda eşidilirdi. Nərəsi də ki, yeddi dağın o üzündən gəlirdi.

– Get o Sarı Qaplana de ki, toyuqlarımızın hinində yeri ha-zırdı. O, Qaplanı biz tülküyə döndərəcəyik. Hə, dinmirsən. Başa sal ki, Dəli Dovraq dayanıb onun qırmızı qulluğunda.

Dəli Dovraqın səsini eşidəndə carçı susdu. Kimsə onun ya-nına gəlib nəsə dedi. O, qışqırdı:

– Dəli Dovraq, Misirdən sənin canın üçün həbəş pəhləvanı Zu Cundeyn* gəlib. Dəli Dovraq güldü.

– Nahaq tək gəlib. Görək sənin ananın oynaslarını da yığıb gətirəydi. Neynək, o Zu-Cundeynə olsun, mən də mən! Arada düzənlik vardı. Hər iki tərəf təpəlik idi. Bir azdan Sarı Qaplan da sərkərdələri ilə tərənin üstünə qalxdı. Meydana bir sürü it bu-raxdılar. Xan Məhəmməd Ustaclı da itləri buraxmağı əmr elədi.

Tərəkəmə tayfaları vuruşanda əvvəl it boğuşdurmağı adət

*İki orduya bərabər deməkdir

eləmişdilər. İtlər hürüşə-hürüşə bir-birlərinə çatdılar. Zəncirdə saxlanıb, qanlı ət yedirdilən itlər fəğan qopartdı. Dəli Dovraqın bir köpəyi vardı, döşünə döşlük bağlayırdı. Döşlüyün üstündə kiçik nizəyə bənzər iti mizraq olurdu. Köpək hansı itə döşü ilə ilişdirirdisə, qabaq diş kimi onu al qanına bulayırdı. Qoşunların qabaq dəstələri də bu tamaşaya baxmaq üçün təpələrin üstünə qalxmışdı. Hər tərəfdən fit çalır, hay-küylə itləri qızısdırırdılar. Sarı Qaplanın itləri tab gətirə bilmədi. Neçəsinin leşi meydanda qaldı, neçəsi zingildəyə-zingildəyə qaçıb aradan çıxdı.

– Qaplan, Qaplan, qayıt, Sən Sarı Qaplandan daha igidsən.

Köpək qürurla geri qayıtdı, qalan itlər də onun dalısınca geri döndülər. Ələddövlənin qoşunundan səs çıxmırdı.

Dəli Dovraq:

– İttə çörək verməyən xəsis köpək uşağı. Sizin özünüz də elə itləriniz kimi quyruğunuzu qısıb qaçacaqsınız.

Carçı qışqırdı:

– Ona hələ baxarıq. Dəli Dovraq, igidsənsə çıx qabağa Zu-Cundeyn səninlə vuruşmaq istəyir.

Dəli Dovraq atını irəli sürdü, amma çox getmədi. Ox məsafəsində dayandı. O tərəfdən at belində, qara bədəni günəş altında parıldayan, qollarında qızıl bazubəndlər bərq vuran, boyunu muncuqlu, qızıl kəməmindən gödək arvad tumanına bənzər qırmızı fitə asan qıvrımsaç, dişləri ağappaq parıldayan Zu-Cundeyn irəli gəldi. Onu Misirdən çağırmış, Dəli Dovraqa qalib gəlmək müqabilində böyük pullar boyun olmuşdular.

Düzü, Dəli Dovraq həbəşlərlə, zəncilərlə vuruşmamışdı. Onun əcaib görkəmi əvvəl ona zəhmli göründü. Amma bir an tərəddüd etmədən atını onun üstünə sürüb qılıncını çaldı. Zu-Cundeyn qalxanı qabağa verdi. Polad ovxarlandı, qığılıcı töküldü. Zərbə bir neçə dəfə də təkrar olundu. Dovraq onun zərbəsindən atını yana qaçırtı. Var gücü ilə zərbə çalan həbəşin qolu boşluğa düşdü. O, əyildi, qalxana kimi Dəli Dovraq onu haqladı, qılıncını onun mərcan muncuqlar asılmış boynuna endirdi. Mərcan muncuqların yanı ilə qan fışqırdı. Zu-Cundeyn bağırıtı ilə yerə gəldi.

Xan Məhəmməd Ustaclının ordusunda “Mərhəba!” nidaları

ucaldı, Zu-Cundeynlə gəlmiş həbəş dəstələri pəhləvanlarının öldüyünü görüb, özlərini irəli atdılar. Xan Məhəmmədin də döyüşçüləri irəli atıldı. Döyüş qızıqıdı. Zəncilər şir kimi vuruş-salar da, onların çoxusu piyadaydı. Yüyük at üstündəki çevik ustaclı qoşununa müqavimət göstərə bilmədilər. Amma onlar yerə sərildəndə Sarı Qaplanın əsas dəstələri göründü. Xan Məhəmməd işarə verdi. Qoşun atların başını döndərüb, geri çapmağa başladı. Sarı Qaplan var gücü ilə bağırdı.

– Qırın bu sufi köpək uşağını!

Otuza yaxın yaşı olan Sarı Qaplanın qızılı saqqalı, mavi gözləri, ağbəniz sifəti və çəhrayı-bənövşəyi yanaqları vardı. Zənci pəhləvanı Dəli Dovraq doğrayanda qələbəyə ümidi üzülmüşdü. İndi birdən-birə Xan Məhəmməd Ustaclı atının başını geri döndərüb. Odur, Dəli Dovraq da onun dalınca başını geri qanırıb baxır. “Birdən bu tələ olar, ha! – Sarı Qaplan öz-özünə fikirləşdi. – Tələ olar, onun da qayanın arxasındakı dərədə pusquda saxladığı qoşun var. Beş min süvarisi orada gözləyir”.

Amma yox, pusqudakı qoşun gözləmədi. Düşmənin qaçdığını görüb onlar da əmr gözləmədən öz yerlərindən çıxmışdılar. Qayanın başında dayanan gözətçi xəbər vermişdi ki, düşmən qaçır və ordunun bütün sursatı, düşərgəsi qalıb. Getməsələr onlara heç nə qalmayacaq. Onların acgöz sərkərdəsi də əmr vermişdi ki, birbaşa ordugaha çapsınlar.

Xan Məhəmməd Ustaclının qaçan qoşununu izləyən Sarı Qaplan dönəndə gördü ki, bəs onun ətrafında on-on beş adam qalıb. Qoşunu atlardan düşüb. Kimi arabaların yükünü açır, kimi xıxlanmış dəvənin ovrasından yapışıb dardır, kimi at qovur.

O, geri qayıtdı. Amma heç bir iş görə bilmədi. Pusqudakı qoşun özünü talan yerinə çatdırmışdı, şülən üstündə qılınclar siyirilmişdi, əsl döyüş gedirdi.

– Nə iş görürsünüz! Talannan əl çəkin!

Heç kim Sarı Qaplanın sözünə qulaq asmırdı.

Belə müharibələrə nəsə qənimət ələ keçirmək üçün gedirdilər. Heç kim öz canını Ələüddövlənin kin-küdurətinə qurban vermək istəmirdi. Müharibəyə gedirdisə qazancı olmalıydı. Düşmən qaçarsa, onun hər şeyi qalıbsa, nə üçün götürməsinlər.

Sonra gec olacaq. Sarı Qaplan bütün qəniməti özünə götürəcək, onların qabağına dilənçi payı atacaq.

Sarı Qaplan qılıncını sıyırır, atının gümüş naxışlı yüyənini dartıb hərəkətə gətirərək, sözünə baxmayan adamlarının üstünə sürmək istəyirdi ki, hər tərəfdən Ustaclı atlıları onların üstünə yeridi. Dəli Dovrağın səsi Sarı Qaplanın qulaqlarında cingildədi.

– Tamahkarı yalançı aldadır. Sən Sarı Qaplan yox, ət iyi almış sarı pişikсэн!

Qəfil hücum hər şeyi bir neçə anda həll elədi.

Bir at qaçırdı. Ayağı üzəngiyə ilişib qalan Sarı Qaplanın başsız cəsədi sürünürdü...

Şah İsmayılın ordusu Arazı adlayıb Çuxur Sədd torpaqlarına keçmişdi. Orda-burda yastı damlı evlər, möhrə divarlar, kəndlərin ortasında məscid minarələri görünürdü. Çoxlu bağ-bağça uca qələmə ağacları üstündə leylək yuvaları gözə dəyirdi, Əkin-biçin də bol idi. Çəltik zəmilərində leyləklər, caydaq su quşları gəzinir, özlərinə yem axtarırdılar.

11

Şah İsmayıl qoşa dayanmış qarlı zirvəli Ağrı dağının quzeyindəki bu vadidə, Araz kənarındakı bərəkətli ellərin içindən vaxtilə keçmişdi. Onda özünə tərəfdarlar axtarmağa gedirdi. Tələsik, gecələr getdiyinə görə bu yerlərə yaxşı fikir verə bilməmişdi. Amma indi Çuxur Sədlə yaxından tanış olur, fikirləşirdi. Bu yerlərin gələcəyini düşünürdü.

Srağa gün Üçkilsənin yanından keçmiş, keşişlərə ənam göndərmişdi. Baş keşiş onun yanına gəlib öz minnətdarlığını bildirmiş, erməni xalqına kömək əlini uzatmağı ondan rica etmişdi. Şah İsmayıl isə onun sinəsindəki ucuz xaça baxıb fikrə getmiş, amma səbəbini özü tapmışdı... “Qorxurlar. Görünür hər gələn onları soyub, ona görə də almazlarla bəzədilmiş xaçı boynuna salıb mənim yanıma gəlməkdən ehtiyat eləyib”.

– Ermənilər zəhmətkeşdi. Onlara çox zümlər eləyiblər. Bunu da bilirik. Amma nə qədər ki, mənim tabeliyimdəsiniz, heç kim sizə toxunmayacaq. Babam Uzun Həsənin, dayım Sultan Yaqubun sizə verdiyi fərmanlara da əməl olunacaq.

– Mən və mənim keşişlərim də həmişə sizə dualar oxuyacağım.

Sonra Şah İsmayıl suyunun dadı dillər əzbəri olan Qırxbulaqda düşərkə salmışdı. Bu su onun çox xoşuna gəlmişdi. Amma bu suyun ətrafında kəndlər, yaşayış məskənləri görməmişdi. Cavan vəzir Rəvanqulu xan Ustaclını yanına çağırırdı.

Sən də Ustaclı elindənsən. Bu yerlərdə sizin tayfanız yaşayır, Diyarbənddən tutmuş Şərura qədər torpaqlarda bizim qalalarımız olmalıdı. Olanları möhkəmləndirmək, yenilərinə tikmək lazımdı. Qırxbulaq yanında qala tikdirməyi sənə tapşırıram. Qala hazır olanda ona sənin adını verəcəm, Rəvan qalası.

Vəzir cavan idi. Öz savadı, təkini ilə cavan şahın diqqətini cəlb eləmişdi.

– Baş üstə. Onun tikintisinə yaxın vaxtlarda başlaram.

O ki qaldı qalanın adına, sizin mərhəmətiniz sayəsində belə bir şərəfi mən öz boynuma götürməyə ürək eləmirəm!

– İşə başla, – deyə o, söhbətin qurtardığını bildirdi.

Şah İsmayıl yaxşı başa düşürdü ki, Bayazidin başı açılan kimi qoşunlarını toplayıb, onun üstünə gələcək. Düzdür, bu yaxınlarda o, göndərdiyi məktubda yazmışdı: “Siz Rum elini istila etmək fikrindən ümidinizi kəsin. Yaxşısı odur ki, İran, Turan və Hindistandakı xanlıqları məhv edib, o tərəflərdə qüdrətli bir dövlət yaradınl!”

Şah İsmayıl Rum elini istila etmək fikrində deyildi və olmamışdı da. Osmanlı Sultanına gücü çata da bilməzdi. O, yalnız sərhədlərini möhkəmləndirmək, ölkədə əmin-amanlıq yaratmaq niyyətindəydi. Əgər Bayazid bu fikirdədirsə, demək, onu özünə düşmən hesab edir və imkan tapan kimi bu düşmənçiliyi müharibəyə çevirəcək. Odur ki, vuruşqan, sədaqətli Ustaclı elinin içərisində daha möhkəm bir qala tikməyə də ehtiyac hiss eləyirdi.

Yol gedirdilər. O, yerlərin, dağların adları ilə maraqlanırdı. Ona görə də bu yerləri tanıyan, elin başbilən adamlarını çağırmış, Hüseyin bəy Lələ onlarla söhbət etmiş, özü ilə götürmüşdü:

– Ora Zəngibasar deyirlər.

– Bildik ki, Zəngi çayının suladığı torpaqlardı. Bəs bura nə deyirlər? Bu kəndə?

– Bura Qəmərli kəndidi, şahim.

– Qəmərli. Aylı gecələri yəqin ki, işıqlı olur.

– Bəli, şahim, – deyə bu yerləri tanıyan, şahın yanında hörmət əlaməti olaraq atını cilovundan tutub yeriyan qoca, bığları ağarmış ucaboy, cüssəli bəy dilləndi. Süd kimi aydın gecələri olur. Belə gecələrdə Ağrının başındakı qarın parıltısı seçilir. Bizim yerdə deyillər ki, Nuhun gəmisini tufandan sonra bir adaya çatır. Tufan sakitləşir. Amma bu adada heç nə yoxmuş. Nuh allaha yalvarır ki, onları xilas eləsin. Deyilənə görə, allahın əmriylə dəniz hamilə olur, su yatır. Daha bir dağ görünür. Adamlar bura enir. Bu yerlərin adamları–babalarımız, küfr olmasın, Nuh peyğəmbərin gəmisində gələnlərdən törəmədi.

Şah İsmayıl qoşa zirvənin arasında yatmış dəvələrə oxşar silsiləni göstərdi:

– O dəvə karvanına oxşayan nədi?

– Deyilənə görə, sarvan əhd eləyibmiş ki, tufandan çıxanda nəzir verəcək. O da çox xəsis imiş. Tufandan çıxandan sonra köynəyindən allahın bir böcəyini götürüb öldürür, deyir bu da mənim dediyim nəzir. Allah-taala onu da, dəvələrini də daşa döndərir.

Bol suyu, məhsuldar torpağı olan Çuxur Sədd Şah İsmayılın xoşuna gəlmişdi, onu tamam-kamal görmək, öyrənmək istəyirdi.

Səhərişi gün bir çaya çatdılar.

– Bu hansı çaydı?

– Vədi çaydı.

– Hardan başlayır?

– Göyçə gölü yanındakı bulaqlardan.

– Orda olmuşuq.

Vədi mahalının böyüyü Əbdi xeyli adamla pişvaza çıxmışdı. Onlar Şah İsmayılın atının qarşısında torpağa düşdülər.

– Mübarək qədəmlərini bizim elə basan şahımıza canımızı da qurban verəcəyix, malımızı da. Vedibasara camaatı da bütün Ustacılı elini kimi şahımızın yolunda başını verməyə hazırdı.

Gün əyilmişdi. Düşərgə salmaq, gecəni qalmaq vaxtı çatırdı. Şah İsmayıl Vedibasara mahalını bağışladığı Əbdi bəydən soruşdu:

– Aşığın varmı?

– Niyə yoxdur başına dönüm. El ola, aşığı olmaya?

– Onda Qurbaniylə gərək deyişə, biz də qulaq asaq. Bəy alındı. Rəngi boğuldu.

– Qurban olum, şahımız, mürşidi-kamilimiz. Haradadı bizim aşıqlarda o hünər ki, hökmdarımızın aşığının qabağına çıxa. İcazə versəniz, bir-iki ağız oxuyar.

Qoşun Böyük Vədi kəndinə döndü. Burada hündür bürcləri olan qala vardı. Şah İsmayılın qorçuları qalanın qapılarında keşikdə dayandılar. Aşpazlar qəssabların kəsdiyi qoyunlardan, ovçuların yaxındakı qayalıqlardan vurub gətirdikləri kəkliklərdən, dağ keçilərindən xörəklər hazırlamağa başlayanda, qalanın Ağrı dağına baxan bürcündə məclis qurulmuşdu.

Qalanın günə çıxan tərəfindən Vədi çayı axırdı. Çayın üstündə uzanan dağ silsiləsinə Qara Quzey deyirdilər. Kənd böyük idi və sıralanmış qayaların arasında salınmışdı. Burada da evlərin üstü yastı, həyətlər qala kimi möhrə divarlıydı. Dar küçələrə peyin töküb basma düzəldirdilər. Payıza kimi onun üstündən keçib gedəcək, payızda onları kərpic kimi kəsib qalaq vuracaq, bütün qış uzununu yandıracaqdılar.

Şah İsmayıl evlərin üstündən ona baxan qız-gəlinə də fikir vermişdi. Güllü çadralara bürünmüşdülər.

Şah İsmayılın buraya dönməyinin bir səbəbi də vardı, Bu, mahalı Əbdi bəyə ocaqlıq vermişdi. Əbdi bəy həmin Əbdi bəy idi, ki, Şirvan üstünə yeriyəndə Ərzincana, Sarı qayaya onun yanına getmişdi və onun çadırının qabağında qorunan laləliyi Əbdi bəyin körpə qızı Bəhrüzə pozmuşdu. Əbdi bəy qoşun vermiş, özü də onunla döyüşlərdə iştirak etmiş, onun ən sevdiyi adamlardan birinə çevrilmişdi. Ərzincanda onları Bayazid çıxışdırdığına görə köçüb Çuxur Səddə gəlmiş, elatın çoxusu Milli dərəsi deyilən dərədə məskən salmış, özləri ilə bərabər kəndlərinin, qalalarının adlarını da gətirmişdilər: Bayburt, Gılənar, Kotuz, Hand, Qala dibi, Ərmik...

Əbdi bəy isə Böyük Vedidəki qalada yaşayırdı. Özü şah qulluğunda olanda oğlanları oğlanları şah qulluğunda olanda özü mahalı idarə eləyirdi.

Şah İsmayıl çoxdan bəri qalada olmamışdı və birdən-birə bürclər körpəliyini, anasını, qardaşı Sultanəlini, kənzləri Səkinəni yada saldı. Tutuldu. Kəfi pozuldu. Səfər taxtının üstündən qalxıb bürcün lap yanına gəldi. Gözünü qarşıda ucalan başıqarlı Ağrı dağına zillədi. Ordan Savalana baxardı. Bu dağlar heç biri-birlərinə bənzəmirilər. Amma hər ikisində necə də ilahi əzəmət var, qürur var.

– Aşağıdakı bağçadakı ağacın üstünə elə bil qızıl səpmişdilər. Burnuna ərik iyi, bir də xırmanda döyülən taxılın, küləşin iyi dəydi. Axşam sərinliyi düşürdü. Amma Ağrı dağının zirvəsi qızarmır, göyərirdi. Qar örtüyü göy rəngə çalır, buludlar qızarırdı. Qara Quzeyin üstündə isə işıqsız ay ağ ləkə kimi səmaya yapışmışdı.

Əbdü bəy onun fikrə getdiyini görüb Hüseyn bəy Lələyə işarə elədi və yaxınlaşdı:

– Mürşidi-kamilim, bizim bu mahalda sizi qəmləndirən nədi?

– Heç. – Şah İsmayıl gec cavab verdi. Sonra aram-aram danışmağa başladı: – Əbdü bəy, insan xilqəti qəribədi. Bütün əzablara dözüür. Hər dərdi yadından çıxarır. Amma dağ dözmür. Adına Ağrı deyirlər. Dağ da ağrı çəkərmiş.

– Bu fani dünyada hər şey müvəqqətidir. İnsan da, dağ-daş da.

– Yox, ağrı çəkən dağ müvəqqəti ola bilməz. – Onun ürəyi sıxılırdı. – Qala ona həbsdə olmağını xatırlatmışdı, çəkdiyi dərdləri yada salmışdı. – Əbdü bəy, bu mahallar gözəldir, bərəkətlidir. Amma başibəlalı torpağa oxşayır. Möhkəm dayanın. Bir qala da tikdirirəm. Adını Rəvan* qoymuşam. Qoy bu mahalda işlər rəvan getsin.

O, qayıdıb taxtında oturdu. Əbdü bəy gedəndən sonra ayaq üstə dayanıb şahın təklifini gözləyən Hüseyn bəyə dedi:

– Hüseyn bəy, Əbdü bəyin gözəl ana yurdu vardı. Hər tərəf lələlik idi.

– Bəli. – Hüseyn bəy Lələ onun fikrini başa düşdü. Lələliyin içindən keçən Çəhlimi, bulaq başında Əbdü bəyin qızı ilə olan görüşünü yadından çıxarmamışdı. Həmin əhvalat son

* Академик Бартолд. Сочинение. М., т. VII, с. 212.

vaxtlar onun yadına tez-tez düşürdü. Taclıbəyimlə evlənəndən sonra Hüseynbəy Lələ əyan-əşrəf içində bir soyuqluq hiss eləmişdi. Zülqədər oğlu Ələüddövlə isə qızını ona vermədiyinə görə müharibəni də bəziləri ağılsızlıq hesab eləmişdi. Nə çoxdu gözəl, şaha layiq qızlar. Dədə bəyin də, Qara Piri bəy Qacarın da, Qaramanlı Rüstəm bəyin də qızları vardı. Hamısı da onunla ürəklərində qohum olmağa hazırlaşırdı. Buna görə son vaxtlar aralarında soyuqluq da yaranmağa başlamışdı. Budur, Şah İsmayıl özü Əbdi bəyin qızını yada salır. Onları bir daha görüşdürmək pis olmazdı. Neçə ildən sonra bu görüş hissləri oyada bilərdi.

Qurbani qabaqda, ortayaşlı, beli donqar bir kişi də onun ardınca sazını çiyinə salıb gəldi. Hər ikisi baş əydi.

– Qurbani, bu elin aşığını dinləmişəm?

– Bəli, şahım. Məclisinizə yaraşan saz çalmağı var.

– Başlayın. Ay işığında sizi dinləmək istəyirəm...

* * *

Bəhruzə xanım Şah İsmayılın bu mahala gələcəyini yaylaqda eşitmişdi. Anasına yalvarmışdı ki, onu da arana aparsınlar, şahı uzaqdan da olsa görmək istəyir. Anası qızının qızardığını görmüş, söz atmışdı.

– Ona görə elçiləri qaytarırsan da. Səni hansı mənəm-mənəm bəy istəyir, getmirsən. Buna görə?

– Ana, sən allah yaxşı. Axı mən hələ körpə olanda şahımızı görmüşəm. Onda heç şah da deyildi.

Əbdi bəyin ailəsi köçüb arana gəlmiş, səbirsizliklə Şah İsmayılın gəlişini gözləmişdi. Budur, şah onların qalasında qonaq idi. Düzdü, şah olmamış Ərdəbildən birbaşa onların yanına at sürmüşdü. Neçə-neçə təhlükələrlə rastlaşmışdı. İndi isə hökmdardı, işi başından aşısa da, onlara qonaq gəlib. Ordusuyunan, əyan-əşrəfiyən.

Qalanın içində yanaşı evlərə düşmüşdülər. Bəhruzə xanımın pəncərəsi Şah İsmayılın qaldığı otağın şəkəkəli pəncərəsinə baxırdı. Həmin gecə aşıqların səsi çox gəldi. Ay işığı həmin gecə hər yerdə süd kimi ağ işıq salmışdı və qalanın ortasındakı

hovuzda ayın şəkli görünür, əksi Şah İsmayılın pəncərəsinə düşürdü. Bəhrüzə xanım pəncərənin qabağında oturub, şam işığı gələn pəncərəyə baxırdı və birdən-birə orada Şah İsmayılı gördü. Geri çəkilmək istədi. Bacarmadı. Gözlərini də ayıra bilmədi. Uşaqlıqdan yadında qalan sifət idi. Kişiləşmişdi. Yaşa dolub gənc və ,gözəl bir oğlan olmuşdu. O da gözlərini qırpmadan baxırdı. Sifətində isə heç bir xoş, mülayim ifadə yox idi.

“Tanımadı. Yadından, çıxarıb. Gör neçə il keçib. Uşaq vaxtı, lələkdə görduyü qız onun yadında hardan qalar ki? Bəs onda niyə baxır?”

Bəhrüzə üzünü çevirdi, Şah İsmayılın sifəti də çəkildi. Tez əllərini qoynuna qoydu. Qollarının altında iki heyva boyda çıxıntıda sanki od, alov yağmağa başladı. Onun yanaqları lələ kimi allandı. Kırpiklərini endirdi. Yatacağının üstündə diz çökdü və üzünü balıqda gizlətdi.

– Yaddan çıxarıb məni. Bütün ürəyini dayısı qızı Taclıbəyimə verib. O, hökmdar qızı olub, mən kiməm ki?

Pəncərədən baxan Şah İsmayıl deyildi. Xızır idi. Şah İsmayıla bənzədiyinə görə onu kənar gözlərdən də qoruyub saxlayırdılar. Çox yerdə camaat içərisində at üstündə şah kimi o keçirdi. Düşmənlər ola bilərdi. Şaha sui-qəsdlər az düzəltməmişdilər. Odur ki Hüseyin bəy Lələ bu tədbirə əl atmışdı.

Xızır da Şah İsmayılın yaşındaydı. Neçə il idi ki, Hüseyin bəy Lələnin əmrilə hərəkət eləyir, vəzifəsi bitən kimi hamının gözündən gizlənirdi. Onun varlığını heç kəs hiss etməməliydə. Onda sirr açılarıdı.

Xızır da qızı görəndən sonra ürəyi döyünməyə başladı. Necə də gözəldi, necə də zərifdi. Gözlərinin iriliyinə bax. O da qıza çox baxa bilmədi. Qayıdıb oturdu, əlləri ilə dizlərini qucaqladı, Ona verilən əmrə görə bir artıq hərəkət etməməli, bir adamı şübhələndirməməliydi. Bəs indi o neynəsin? həm şahdı, həm də heç kim! Həm qadirdi, həm aciz... Qapıdan çıxıb bilməz, keşikçilər buraxmaz. Qızla danışsa, şahını ifşa edər. Söz deyər, qıza vəd verər, əməl eləməyə isə gücü yoxdu. Onda Şah İsmayıl yalançı çıxar, Bəs nə eləsin? Dərdini kimə desin? Hüseyin bəy Lələ onun bu fikrinə necə baxar? Ona nə deyər?

Birdən pəncərəyə nəsə dəyib düşdü. O, başını qaldırıb baxdı. Yerdə, xalçanın üstündə bir qızılgül qönçəsi vardı. Qönçə... Demək qız deyir ki, mən qönçəyəm, üz, məni, açılıb par-daxlanaram, yadlara qismət olaram.

Xızır əlini dizinə çırpdı.

“Mən qönçə üzənəm?” – Onun bədənində xoş və ılıq bir gizilti vardı. Damarları, əzələləri tir-tir əsirdi.

“Mən nə eləyim? Baxım? Yox, buna mənim gücüm çatmaz”.

Amma gücü çatdı. Qalxıb pəncərəyə boylandı. Bəhrüzə xanımı görə bilmədi. Pəncərəni qabağında bir şam yanırdı, başına pərvanələr hərlənirdi. O, qönçəni pəncərənin şəkəkəsinə taxdı, yenə də qayıdıb oturdu.

Qapı döyüldü. Xızır diksindi. Tez ayağa qalxdı. “Birdən qız” olar. Onda mən nə eləyim? Axı qızlarda nə qədər qürur olsa da, şahların qarşısında öz qürurlarını itirirlər. Amma mən onu qarşılaya bilmərəm, İxtiyarım yoxdu”.

Qarıya yaxınlaşdı, titrək səslə soruşdu: – Kimdi?

– Şahim, hələ yatmamısan? – Bu Hüseyin bəy Lələnin səsiydi.

– Yox!

Qapı açıldı. O içəri girdi. Girən kimi də gözü pəncərədəki qızılgülün qönçəsinə sataşdı. Gedib götürdü, dönüb sual dolu baxışlarla Xızıra baxdı və soruşdu:

– Şahim, bu nədi?

Xızırın keşiyini çəkən əsgərləri tez-tez dəyişirdilər. Onun yanına gələndə də qarıda həmişə şah kimi müraciət eləyirdilər ki, heç kəs şübhələnməsin.

– Bilmirəm, pəncərədən atıblar.

Hüseyin bəy, Lələ pəncərəyə yaxınlaşdı. Yanan şamı gördü.

Məsələni başa düşdü, Əslində pəncərəyə gül atdıqlarını, həmin gülün də Bəhrüzə xanım atdığını ona demişdilər. Bu onu sevindirmişdi. Amma Xızır təcili buradan aparmalı, Şah İsmayılı buraya gətirməliydi.

– Rübəndini sal.

Xızır sifətinə rübənd tutdu. İtaətlə Hüseyin bəyin əmrini gözlədi.

– Heç nə yadından çıxmayıb?

– Yox.

– Məndən qabaqda yeriyirsən. Təmkinlə, möhkəm addımlarla. Başını dik tutursan. Yadında birdəfəlik saxla, çölə çıxanda adamlarım gözü qabağında sən olursan Şah İsmayıl, eşitdin?!

– Aydındı. Şahımız son vaxtlar dəyişib. Yerişi arxayınlaşıb. Başını bir az da dik tutur. Yanındakılarla çiyini üstündən danışıır.

Xızır Şah İsmayılın bütün hərəkətlərini izləməli, onu olduğu kimi təqlid etməliydi. Bu sahədə onun xüsusi istedadı üzə çıxmışdı. Bütün səfərlər ərzində, işi olmayanda onun libasını, simasını dəyişirdilər. Müridlər arasına düşəndə onu heç kim hökmdara oxşada bilmirdi. O, belə vaxtlarda Şah İsmayılın hərəkətlərini onun özündən xəbərsiz öyrənirdi. Təklidə dəfələrlə məşq eləyirdi. Təkcə onların səsi biri-birinə bənzəmirdi. Bu da heç lazım deyildi. Xızır hökmdarını səssiz təqlid etməliydi.

Şah İsmayıl taxta çıxandan onun geyindiği adi döyüşçü palтарыdı. Qızıl düymələrlə yaxasından qurşağına qədər bənd edilirdi. Belindəki kəmər qızıldan düzəldilmişdi. Ox qabı sol böyründən, qılını sağ tərəfindən asılırdı. Qırmızı rəngli çəkmə, tünd yaşıl rəngli atlasdan şalvar geyir, başına böyründə lələyi olan qızılbaş çalması qoyurdu. Bütün bunların hamısından ona da tikib hazırlamışdılar. Bircə fərqləri vardı. O – hökmdardı, Xızır – ixtiyarsız qul. Öz vəziyyətinin çıxılmazlığını yalnız indi başa düşmüşdü. Görmüşdü ki, heç nə, heç kim deyil. Özünün adını da dilinə almağa haqqı yoxdu. Susmalı, itaət etməli, heç kim, heç nə bilməməlidir.

Hüseyn bəy onu müşayiət eləyib, qalanın pilləkənləri ilə yuxarıya apardı. Burada da kiçik bir hücrə vardı. O, içəri girəndən sonra Hüseyn bəy özü qapını bağladı. Geri qayıdıb, aşağı düşdü. Qalanın o biri başında, hovuzdan o tərəfdəki geniş eyvanlı köşkə qalxdı. Qorçular onu tanıdılar, nizələri ayıraraq onu içəri buraxdılar.

Şah İsmayıl şam işığında nəsə yazırdı. Qapının səsinə əhəmiyyət vermədi. Yalnız qarğı qələmi kağızdan ayıranda dönüb qapı yanında ayaq üstündə dayanmış Hüseyn bəy Lələni gördü.

– Bu axşamkı ay işığında qurduğunuz məclis məni cəza gəti-

rib, şerimi indicə tamamlamaqdayam. Eşit, Nəsimiyə nəzirədir.

Ey müsəlmanlar, bu gün ol yari-pünhan ayrılır,
Uçdu ruhim, getdi əqlim, gövdədən can ayrılır.

Ayrılır ol yari-sərdarım, gedir, qoymuş məni,
Şəd həzəran, dadü bidad, bənddən can ayrılır.

Ey könül, fəryadü nalə vaxtıdır, eylə fəğan,
İmdi şəhrindən sənin ol şahı-sultan ayrılır.

Zar qıl bülbül kimi, çak et yaxanı gül kimi,
Şol əzəldən yari-həmdəm, əhdü peyman ayrılır.

Gözlərim, hər dəmdə mövc eylə ki, firqətdir bu gün,
Tök sədəflər dürri kim, şol gövhəri-kan ayrılır.

Qəzəldəki kədər, bədbinlik, fəryad Hüseyn bəy Lələnin xoşuna gəlmədi. Fikrini də açıq dedi:

– Şahim, mürşidi-kamilim, şükr qələbəylə qayıdırsan. Öl-kədə vəziyyət gündən-günə yaxşılaşır. Göz yaşlarının yerini sevinc tutur. Bu fəryad nə üçündü?

– Hüseyn bəy, şair qəlbi elə bir səltənətdi ki, onun həddi-hüdudu yoxdu, Bu səltənətdə sevinc görəndə, o səltənətdə qəmlə üz-üzə dayanırsan. Onda şair qəlbinin üsyanı başlayır. Bu fəryad acizlik, gücsüzlük deyil. Şahını da bədbinlikdə günahlandırma. Bu qəzəldə bədbinliklə bərabər, qüdrət var. Dərdə də sinə gərmək, onu mərdanəliklə qəbul etmək nikbinlikdir.

Hüseyn bəy onun dərđini anışdıra bilmirdi...

– O hansı dərddi, şahim?

– Başa düşürsənmi?

– Yox!

– Açıq danışsaq yaxşı olmazmı? Qaçıb mənə sığınan, məhəbbəti ilə məni isindirən, yüksəldən Taclıbəyim bərəsində axşam danışdığımızı unutmusanmı, əmirlər əmiri?

Bəli, axşam onlar xeyli söhbət eləmiş, Əbdü bəyin qızı Bəh-

ruzə xanım barəsində danışıbmışdılar. Bu evlənmək vacib idi. Ölkədə əmrlər, elat bəyləri, xanları arasında birliyi möhkəmləndirmək, Şah İsmayılın onlara məhəbbətini sübuta yetirmək labüd şəkildə dayanmışdı. Şah isə Taclıbəyimi sevirdi. Ürək-dən, bir könüldən min könülə. Ona toxunmasalar, ömrünün axırına qədər onunla ömür sürər, heç bir dünya gözəlinə baxmazdı. Amma bu məhəbbətinə sadıq qalmamalı, təzədən kiminləsə evlənməlidir. Şah İsmayıl görürdü ki, şahlar da istədiklərini eləyə bilmirlər. Şahdan kənardakı həyat çox güclüdür. Hamı baş əysə də, hamı onun əlnidən, ayağından öpsə də yenə də güclüdür. Şahı onların istəyinə əməl etməyə məcbur edə bilirlər. Bu yerdə gücü öz şair qəlbinə, öz şairlik istə dadına çatırdı.

Şahın söhbəti mətləb üstünə gətirməyi Hüseyn bəyi sevinirdi.

– Xeyr, unutmamışam. Əbdi bəy əmirlər içərisində çox hörmətli şəxsiyyətdi. Onunla qohum olmaq bu tərəfdə sərhədlərimizi daha da möhkəmləndirər. Ustaclı tayfası ilə qarışmış tayfası da daha güclü, daha etibarlı olar. Şahım, bu axşam burada yox, başqa bir hücrədə gecələməyiniz vacibdi.

Şah İsmayıl təəccüblə soruşdu.

– Nə üçün?

– Bu mətləbi sonra bilsəniz, daha yaxşı olar.

– Necə, şahdan söz gizlətməyə də öyrənmisiniz?

Hüseyn bəy qımışdı.

– Yox, şahımızdan heç nə gizlətmirik. Allahın vəkilindən nə gizlətmək olar?

Hüseyn bəy onu Bəhrüzə xanımın otağı ilə pəncərə-pəncərəyə olan otağa köçürdüyünü deməyə utanırdı. Orada adi bir işarə ilə hər şeyi başa salardı.

O, Şah İsmayıla rübəndini saldırıb otaqdan çıxardı, arxasınca yeriyib hovuzun yanından keçirdi və həmin hücrəyə gətirdi.

– Şahim, bura daha rahatdı. Həm də bu pəncərədən qızıl-güllərin ətri gəlir.

Pəncərədən yenə də bir dəstə qızılgül asılıb qalmışdı. Şah İsmayıl yaxınlaşıb gülləri götürdü, niqabı üzündən çəkib gülləri sivri, iti burnuna tutdu. Gözləri qarşı pəncərədəki şama və

şamın işığı ilə narıncı rəngə boyanmış qızın çöhrəsinə sataşdı.

Onu haradasa, nə vaxtsa görüb. İndiki kimi yadında çox aydın qalıb. Qız da onu tanıyıb. Sifətini gizlətmir. Bəli, odu. Bəhrüzə xanımdı. Bulaq başında, laləlikdə gördüyü Əbdi bəyin böyüyüb, qızlar bulağından su içən qızıdır.

Onlar gözlərini xeyli vaxt bir-birindən ayıra bilmədilər...

Gecənin bir aləmi Trabzon qapıları taybatay açıldı və böyük bir dəstə şəhərə girdi. Bu ordu deyildi. Şah İsmayılın və Xan Məhəmməd Ustaclının, məğlub etdikləri Zülqədər hakimi Ələüddövlə Bozqurd idi ki, Maraş və Əlbistandan baş götürüb, kürəkəni şahzadə Səlimin yanına qaçmışdı. Gündüz bu vəziyyətdə, adamların gözü qabağında şəhərə girsələr, çoxlu söz-söhbətə səbəb olacaqdı. Ona görə də gecənin bu vaxtını gözləmişdilər.

Ələüddövlə Bozqurdun yaşı səksəni keçmişdi. Qızı Aişəbəyim Sultan Bayazidin arvadı idi və ondan iki oğlu olmuşdu. Böyük oğlu şahzadə Qorqud, üç yaş kiçik oğlu isə şahzadə Səlim idi. Şah İsmayıl onun kiçik qızı Bəyli xatuna elçi düşmüşdü. Verməmişdi, nəticəsi də göz qabağında idi.

Onları saraya apardılar. Bu möhtəşəm bina hələ Kamnenoslar vaxtında tikilmiş, uzun illər Trabzon imperatorlarının sarayı olmuşdu. İndi burada sancaq bəyi şahzadə Səlim yaşayırdı,

Səlim babasının pişvazına çıxmıdı. Ovdan sonra yorulub yatmışdı, yalnız səhər görüşəcəkdilər. Amma qızı Aişəbəyim yatmamışdı. Gözlərindən yaş axa-axa anasını, bacılarını qarşıladı. Ağlaşdılar, sıtqadılar. Qardaşı Sarı Qaplanın ölüm xəbəri onun boğazında qəhərə çevrilmişdik. Sonra o, qoca, güclə yeriyən, anası ilə bərabər, atası üçün ayrılmış otağa getdi. Atasının mehribanlıq göstərməyə halı yox idi. Həm dərd, həm də yollar yorub onu əldən salmışdı. Qızını görəndə ömrü boyu çox döyüşlər, qanlar-qadalar görmüş, cod saqqallı arıq Ələüddövlə hönkür-hönkür ağladı.

– Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış. Mən arxamı sənə görə bunlara söykədim, bunlar da mənim qara gü-nümdü biri də yaxın durmadı. Şah İsmayıla qız versəydim, oğlum da əlimdən getməzdi.

– Gərək verəydin.

– Sultannan çox, oğlun mənə yağı kəsilərdi. “Düşməyə qız vermişən?” – deyərdi.

– Verəydin, yadınnan da çıxaraydın.

– Bala şirindi, axı! Bir də mən o şieməzhəblərə necə qız verəydim?!

Aişəbəyim kök, dolu, ucaboy qadın idi. Saçlarına həna yaxdığından əvvəl nə rəngdə olduğu bilinmirdi. Gözlərinin altı tulluqlamışdı. Neçə vaxtdı böyrək xəstəliyindən əziyyət çəkirdi.

– Şieməzhəb. Bəs nəvən, Şahzadə Səlimin hərəmxanası xaçpərəstlərnən dolu deyilmi? Rumlu var, serb var, gürcü var, erməni var... O da ola müsəlman. Elə bu söhbətlər siyasət ələmindədi...

Şahzadə Səlim yatmamışdı. Yorğunluğunu bəhanə eləmişdi. Hərəmxanadaydı. Təzə gətirilən göygözlü, türk dilini bilməyən bəstəboy serb gözəli ilə hovuzun başındakı pərqu döşəklərin üstündə Adəmlə Həvvə kimi libassız uzanıb məhəbbətin dili ilə danışırdılar. Yatmamış hərəmlər qapıların arasından, küncdən-bucaqdan onlara tamaşa edirdilər.

Nəhayət, o bezdi, əlini əlinə vurdu, geniş ətəkləri büzmə şalvar, ətrafına çalma dolanmış papaq qoyan balacaboy xacə gəldi. Nazik, qadın səsi ilə soruşdu:

– Eşidirəm, şahzadə həzrətləri.

– Eşidərsən də, niyə eşitməyəsən ki. Qulağın darı deşir. Hamam hazırdı?

– Bəli, şahzadə.

– Paltarlarımı ora apar.

– Hər şey hazırdı.

– Zülqədər bəy gəlib?

– Gəlib.

Şahzadə Səlim qalxdı. Adəm kimi lüt-üryan yeriyib hama getdi. Təkcə ayaqlarına quşburnu nəleyin aldı. Onun uca boyu, enli çiyinləri vardı. Bədəni tamam tükə örtülü olsa da, başında tük qalmamışdı. Div addımları ilə yeriyib getdi, yataqda uzanıb qalmış serb qızını göstərdi:

– Onu özün aparıb yuyundur.

Xacə hərəmxanalarda neçə dil öyrənmişdi. Hamını öz dilində

danışdırmağı bacarırdı. O, şahzadənin tapşığını yerinə yetirənə kimi Səlim hamama girdi. Hamamda onun sinəsinə çatan buxar vardı. Təkəcə başı o buxarın üstündən görünürdü. Buxar onu tərlətdi. Bundan sonra hamamın xəzinəsinə tullanıb suyu ətrafa sıçratdı. Arxası üsta uzanıb ilıq sudan ləzzət aldı. Amma buxardan onun başına, bədəninə soyuq damcılar düşən tavanı görə bilmədi.

Səlim atası tərəfindən Trabzon sancaq bəyi təyin olunandan bir fikirlə alışıb-yanırdı. Necə eləsin ki, atasının taxtına sahib olsun. Düzdür, ondan böyük iki qardaşı vardı. Şahzadə Əhməd və Şahzadə Qorqud. Kiçik qardaşını heç saymırdı da. Hər vəsiti ilə atasının rəğbətini özü qazanmaq istəyirdi. Bunun üçün atası ilə razılaşmadan gürcü torpağına dəfələrlə basqınlar etmiş, Kutais şəhərinə qədər girib torpaqları III Baqratdan almışdı.

Türk sultanlarının belə bir adəti vardı. Oğlanlarını İstambuldan uzaqdakı sancaqları idarə etməyə göndərir, heç birini öz yanında saxlamırdılar. Şahzadələrin idarə etdikləri sancaqlar İstambuldan eyni məsafədə yerləşməliydi. Sultan vəfat eləyənkimi onların hamısına çapar göndərilirdi. Ən tez gələn şahzadə taxta çıxırdı.

İndi Şahzadə Əhməd Amasiyada, Şahzadə Qorqud Antaliyada idi.

O, Şərqi və Orta Anadolunun hökmdarı kimi nüfuz qazansa da, Trabzonun İstambula yol nisbətən uzaq idi. Gəmi ilə gədənə, dənizin şıltaqlığına dözənə kimi o biri qardaşları at dəyişə-dəyişə özlərini yetirə bilərdilər. Onda əlvida sultan taxtı! Şahzadə Qorqudun vəziyyəti onlara nisbətən daha çətin idi. Onun oğlu olmamışdı və oğulsuz şahzadənin sultan taxtına çıxmağı müşkül məsələ idi.

Sultan Bayazid qocalmışdı, xəstə idi və oğlanları onun ölümünü gözləyirdilər.

Şahzadə Səlim ləzzətlə yuyundu. Canındakı bütün ağrıları acılar getdi. Bədəninə qəribə bir rahatlıq çulğadı. Serb qızı ilə keçirdiyi vaxt onun hərəmxanadakı dörd görüşünün axırıncısıydı və onun ləfəzindən məst olmuşdu.

“Serb qızının adı necə oldu?”

Nə qədər fikirləşdisə yadına sala bilmədi.

“Cəhənnəm olsun. Bu dünyada ən bol olan qadın gözəliyi.”

Əllərini bığlarına çəkdi. Onun qara, eşmə bığları uzanıb qulağının dibinə çatırdı. Çatma qaşları, iri burnu vardı. Gözləri də qaraydı. Sifətdən, boy-buxundan atasından çox anasına, ulu babası Osman Qazı nəslindən çox, Zülqədər uşağına oxşayırdı. Zülqədər uşağı tayfası osmanlılardan çox Azərbaycan türkləri idilər. Amma şahzadə Səlim bunu boynuna götürməmişdi; bu barədə düşünməmişdi də.

Yenə əllərini əllərinə vurdu. Hamamçının səsi buxarın arxasından eşidildi.

– Hər şey hazırdı, şahzadə.

O, qalxdı, xəzinənin suyu da onun başından şoralanıb töküldü. Ayaqlarını şirəli döşəməyə basıb yeridi. Hamamçılar ağ fitələrlə onu quruldular. Sonra paltarını geyindirdilər. Burada sarayda adamları qəbul elədiyi qiymətli libasdan tutmuş, yüngül gecə geyiminə qədər vardı. O, bahalı paltarını geymək istəyirdi.

Geyinib hazır oldu. Güzgü qabağında dayandı, mirvari tənəsini qulağına taxdılar. Çalmasını başına qoydular. Çalmasının yuxarısında Hörmüz incisindən cıqqa vardı.

Özünü qaydaya salandan sonra bədənindəki xoş sərinlikdən həzz ala-ala çıxdı. Qorçularının müşayiəti ilə hərəmxanaya yox, arxa qapıdan saraya girdi. Xidmətçilər şamdanlarda yanıb qurtarmış şamların yerinə təzələrini qoyurdu.

O, qulaq verdi. Hardasa bir küçə itin aciz hürüşü eşidildi. Şahzadə əsnədi. Cibindən qızıl zəncirli Vendikt saatını çıxarıb baxdı. Gecə yarından xeyli keçmişdi.

Öz otağına getdi. Candarlara əmr verdi ki, süfrə hazırlamağı tapşırınsınlar və babası Ələüddövlə Bozqurdu onun yanına gətirsinlər. Ona heç kim etiraz edə bilməzdi. İndi yəqin ki, şirin yuxuda olan qocanı əl üstündə də olsa gətirməliyidilər.

Süfrə Ələüddövlədən tez gəldi. Burada neçə cür nazü-nemət, meyvə və şərəblər vardı. Qırqovul kababını xoşlayan şahzadə babasını gözləmədən yeməyə girişdi, qoca qapıdan müti yerişlə girəndə, o, kəmirdiyi sümüyü qaba atıb ayağa qalxdı.

– Xoş gəlmisən, baba, süfrəyə buyur!

Onun əlindən tutub görüşdü. Ələüddövlə bəy əlini çəkəndən sonra dodaqlarına aparıb, öz əlini öpərək alınına qoydu.

Əvvəl babasını oturtdu, sonra özü oturdu.

– Danış görək, nə var, nə yox?

O özü hər şeyi bilirdi. İstəyirdi ki, bir də onun dilindən eşitsin. Ələüddövlə olanları danışdı, Sarı Qaplanın ölümünü də təfərrüatı ilə söyləyəndə şahzadə Səlimin gözlərindən yaş gillələndi. Onun ağlamağı qoca bəyə böyük təsəlli oldu. Şahzadə Səlimin göz yaşları ara vermirdi. Nəhayət, o, əlini alçaq kürsüyə çırpdı, xidmətçi qaça-qaça gəldi.

– Bu şərab nədi?

– Günahkaram, şahzadə! Həmişə...

– Bu gün həmişədi? Mənə yas xəbəri gəlib, mənim belim qırılıb. Sən də süfrəyə şərab gətirirsən.

Xidmətçinin dizləri qatlandı. Ələüddövlə Bozqurd bəy dilləndi:

– Sarı Qaplan xatirinə onun günahınan keç. Bu işdə cəza almalı ayrı adamlar var.

– Mən bilirəm o ayrı adamlara nə eliyəcəyəm. – Xidmətçiyə döndü. – İtil! – Xidmətçi baş əyib çıxdı. – Sabahdan üç günlük yas başlayacaq. Hər ikimiz Came məscidində cənazə namazı qırlıq, baba, – deyərək, Ələüddövlə Bozqurd bəyə bir az da yaxın oturdu. – Belə bir müsibəti mənə niyə xəbər eləməmişən?

Ələüddövlə onları xəbərdar eləmişdi. Amma nə Bayazid, nə şahzadə Səlim onun köməyinə getməmişdilər. Bunun da səbəbi vardı. Onlar bilirdilər ki, Şah İsmayıl Ələüddövlənin torpaqlarını tutmaq istəmir, ona yalnız qulaqburması versin, onu qanına qəltan eləsin. Belə olandan sonra Şah İsmayılın qanı qanından olan tayfası ondan uzaqlaşacaq, heç vaxt ona yaxın düşməyəcək. Onlar qızıqdırmışdılar ki, ona qız verməsin. Qoy düşmənçilik dərinləşsin.

Şah İsmayıl özü də bu hərbi səfərindən əvvəl Sultan Bayazidə məktub yazıb məqsədini izah eləmiş, onun torpaqlarını basdığına görə ondan üzr istəmişdi.

– Hakimiyyət mənim əlimdə olsaydı, onda mən bilərdim nə eləyərdim.

Ələüddövlə Bozqurd bəy qoca idi. Dünyanı yorub yola salmışdı. Şahzadə Səlimin, atası Bayazidin siyasətlərinin bütün incəliklərini başa düşməsə də, hər halda onları anlayırdı.

Şahzadə Səlim əlinin dalı ilə iri gözlərindəki yaşı silib sözünə davam elədi:

– Sultan qocalıb. Qocada da, xətrinə dəyməsin baba, cəsərət qalmır. Sən cəsərtlisən. Namus üstündə o boyda səfəvi şahının qabağında dayanmısam. Amma Sultan hər an müharibə eləməyi xoşlamır. Müharibə onun üçün son işdi, son vasitədi.

Oğlunun ölümündən sonra arıq Ələüddövlə Bozqurd bəyin beli də əyilmişdi.

– Yaxşı, eşitdiyimə görə qoşun da yığılmışdı.

– Bəli, Anadolu bəylərbəyisi Qaragöz paşa Cubuq düzünə böyük qoşun toplayıb. Damad Yəhya Paşa yetmiş min qoşunla Qeysəriyyə ilə Sivas arasındaydı. Şahzadə şahənşah on min əsgərlə Koniya dan Ağsaraya yeridi. Şahzadə Əhməd on iki min atlı çıxartmışdı. Yüz on beş minlik böyük bir ordu yığılıb. Onu mənə tapşırırsınız, gedib Şah İsmayılı Təbrizdə taxtdan salım, ölkəsini də alım. Sultan isə səbirlidi. Çox səbirlidi. Ona görə öz səbrimiz tükənib. Şah İsmayıl bir az da güclənsə, onun qarşısında dayanacaq qüvvə tapılmayacaq. Hələ o Sultan Qansunu da öz tərəfinə çəkəcək. Bilirsən niyə? Fatimi xəlifələri vaxtından misirlilər şiaədir. Tək o milyonları idarə eləyən bir ovuc türk sünnüdür. Şah İsmayılı elə-belə bilməyin. Onun qoşunu qalib gəlmir. Onun xəlifələri, müridləri ölkəni içəridən dağıdır. Adamların əqidəsini dəyişir. Bu, qorxulu qoşundu. Atam isə bunu başa düşmür. Biz şahzadələrin heç birinin onun sarayına getməyə ixtiyarımız yoxdur ki, onu inandıraq. Gündə bir vəzir dəyişir, onlar da mənim kimi ağıllı, uzaqgörən deyil axı. Ələüddövlə Bozqurd yorğun-yorğun fikirləşirdi. Onun fikirləri də yorulub əldən düşmüşdü. Bu yorğun fikirlər isə ona deyirdi: “Ey qoca, Bozqurd, bu ocağa niyə ağlaya-ağlaya gəlmisən? Bir qız verib osmanlı taxtına sahib çıxmıyacaqsan ki. Sənin öz qanından yaranan səni başa düşmür. Düzdü, dayısının ölümünə göz yaşı axıdır, amma öz işini, öz gücünü fikirləşir. Mən əvvəldən elə bunlara yamaq olmuşam; Özümü yamaq

kimi nə qədər tikib bərkidirəmsə yenə də yamaqlığımda qalırım. Mən durum gedim yatım. Əldən, dildən düşmüşəm”.

– Şahzadə, rüsxət versəydin, gedərdim...

Səlim əlini əlinə vurdu. Xidmətçi daxil oldu. Özü də ayağa qalxdı.

– Ələüddövlə bəyi öz otağına apar.

Ələüddövlə əllərini yerə verib güclə qalxdı. Səlim barmaqlarını onun qoluna atdı. Barmaqları altında ərimiş-əprimiş əzələsini, nazik sümüklərini hiss elədi. “Yaxşı, atamın da qolları belədi. O da axirət dünyasının astanasındadı. Hər ikisi artıq günlərini görüb, dövrənlərini sürüblər. Daha nə bizə, nə də bu dünyaya, nə də özlərinə lazım deyillər”. Kişi qalxan kimi, iyrenmiş kimi, əlini babasının qolundan çəkdi.

Qoca gedəndən sonra o, geniş otaqda gəzindi. “Məndəmi belə olacağam? Bəlkə də. Amma tanrı mənə elə bir güc verib ki, xərçləyib qurtara bilmirəm”.

Şahzadələr hamısı otuz səkkiz-qırx yaşına çatmışdı. Ömrün qısa sürən dövrü, bu elə yaş idi ki, artıq niyyətlərinə çatmalı, işlərini görüb başa vurmaldılar. Yoxsa birdən sancı tutar, həkimlər nə qədər məlhəm qoyub, otların suyunu içirtsə də, bir şey çıxmaz. “Tələsmək lazımydı, tələsmək.”

O, qayıdıb oturdu. Təzədən xidmətçiyə şərab gətirməyi əmr elədi. Xacəni çağırırdı.

Balacaboy xacə gəlib ikiqat oldu. O, baş əyəndə şahzadə Səlimi gülmək tuturdu.

– Pəzəvəng, sənə yüz dəfə demişəm ki, baş əymə. Əyiləndə yumağa, ayaq üstə dayananda ağac göbələyinə oxsayırsan. Əyilərsən, səni pişik yeyər. İndi mənim yanıma hansı gözəli gətirirsən?

Xacə qız səsi ilə soruşdu:

– Köhnələrdən olsun, ya...

– Mürdəşir. Təzə. Mənə indi yalnız təzə-tər lazımdı. Mən tələsirəm. Köhnəliyə qayıtmağa vaxtım yoxdu. Bunu bil.

– Şahzadə, var bir Krım gözəli.

– Yox. Onu saxla. Krım gözəlini hərəmxanadan kənara çıxarmaq düz deyil.

– Var, Lehistan gözəli. Ucaboy, saçları su pərisinin saçları kimi ağappaq. Onu Malkuçoğlu bağışlayıb.

– Malkuçoğlunun gözləri ona baxıbsa, bəsdı. Gərək deyil.

Malkuçoğlu, boyda Şahzadə Səlimnən də uca idi. Ölkənin ən küclü pəhləvanı sayılırdı. Özü də türk süvarilərinin fərasətli sərkərdəsiydi. Neçə il əvvəl Boqdana, Lehistana basqın eləmiş, Lenmberq* şəhərini almışdı. Qayıdanda on min seçmə əsir gətirmiş, şahzadələrə də gözəl qızları hədiyyə göndərmişdi.

– O gözəl axı üç ildir sizi gözləyir.

– Üç il yox, otuz il də gözləməlidir. Qoy qalıb qarısın.

– Bir gözəl də var, gürcü gözəli. Uzun saçları...

– Saxla. Yunan gözəli varmı?

– Var, şahzadə.

– Gətir yunan gözəlını.

Şahzadə Səlim şərabi hündür qızıl qədəhə süzüb başına qaldırdı. Yuxulu, gözləri xumar yunan qızı içəri girib qapının ağzında dayandı. Şahzadə ona xeyli baxdı. Onu hardasa görmüşdü. Lap yaxından görmüşdü, əlini də toxundurmuşdu. Sifətinə yox, açıq döşlərinə. Harda? Belə hadisələr o qədər olub ki, yadına sala bilmədi. Yox, o çox canlı bir təsəvvür, çox canlı bir xatirədir ki, yadından çıxmayıb. Hə, indi yadına düşdü. Bir neçə il əvvəl Trabzon yaxınlığındakı əkin yerində xışın macı nəyəsə ilişir. Əkinçi qazıb çıxarır. O elə bilir ki, xəzinə tapıb. Amma yerin altından elə bu gözələ bənzər mərmər heykəl çıxır. Şahzadəyə xəbər gətirmişdilər ki, bir əkinçi qızını o qədər qırmancla döyüb ki, qız daşa dönüb. Özü gedib baxmışdır. Mərmər sinədə, zərif çiyinlərdə yumru məmələrdə qırmanc izləri qalmışdı. Şahzadə gələndə hamını qovmuşdular, o yaxınlaşıb əllərini o mərmər sinədə, bədəndə kəzdirib daş soyuqluğunu hiss eləmişdi. Belə gözəl axı niyə canlı deyil? Niyə buz kimidi? Fikirləşmişdi. Əkinçiyə kiçik bir bəxşis vermiş, heykəli isə soyuqluğuna görə ömr eləmişdi ki, dənizə atsınlar. Heykəli dənizə atmışdılar. Üzündə meduzalar üzən Qara dənizin büllur suları altında onu görənlər deyərmişlər ki,

* Lenmberq – indiki Lvov.

su pərisidir. Həmişə balıqlar onun ətrafına yığışır. Bir neçə ildən sonra su pərisi də yaddan çıxdı, Daha onu heç kəs görməmişdi. Yosun bağlayıb sulardan seçilmirdi.

Bəli, həmin, su pərisi, mərmər gözəl qayıdıb. Onun yanına gəlib. Amma əynində paltarı var. Qədim yunan tunikasıdır. Yaxasında, çiyinlərindəki qızıl düymələrdən başlayan qırışların yuxarı sərhəddə, sinənin batıq əmələ gələn yerindən keçirdi. Tunikanın döşləri yanlarda qabarmış, qırışlar istiqamətlərini dəyişmişdi.

Şahzadə Səlim yaxınlaşdı onu hər tərəfdən süzdü. Qızın gözlərində heç bir qorxu, hürkü hiss olunmadı. Əlini uzadıb onun mərmər kimi boynuna qoydu, soyuqluq gözləyirdi, amma hərərət vardı. O, gül rəngli tunikanın yaxasından tutub dartıb cırmaq istədi:

– Şahzadə!–deyəən közəlin səsi eşidildi.

– Bəli!–O, əl saxladı.

– Rica edirəm! – O, təmiz türk dilində danışırdı. – Rica edirəm, heç olmasa adı soruşun.

– Adını? – Şahzadənin bədənindəki şəhvət və gözəllik qarşısında yaranan həyəccan onun səsinə dəyişmişdi. – Hə, adın nədi?

– Yox, elə soruşmayın. Bu sual cavab üçün deyil.

Hərəmxanada çoxlu gözəl kənzilər, cariyələr saxlayırdılar ki, onlar yalnız hökmdarın əyləncəsi üçün lazım idi. O küncdəki şahmat kimi. Şah qızıdan, vəzir gümüşdən, qalanlar isə tutduqları mövqeyinə görə müxtəlif metallardan düzəldilmişdi ki, hərəsi öz yerini bilsin. Orada oynadığı kimi bu gözəllərlə də oynayırdı. Onların heç birinin adını bilmirdi. Adlarını soruşmağı şəninə sığışdırmırdı.

– Nə dedin?

– Sualınız cavab üçün deyil.

Yox, bu gözəlin adını soruşmağa dəyər;

– Adın nədi, yunan gözəli?

– Aspasiya.

– Aspasiya. Gözəl addı. Özün də gözəlsən.– O, tunikanın yaxasından tutub şırım çəkdi, bir kənara tullayıb bir neçə ad-

dım keri çəkilib ona baxmağa başladı. Aspasiyanın gözəl biçimli barmaqları bir-birinə sıxıldı. Əlləri üst-üstə gəlib bir yeri gizlətməyə çalışdı.

Bəli, həmin dənizə atılan heykəldi. Dirilib, canlanıb.

Yunan qızı o birisi kənlərin yanında öyünə bilərdi. Şahzadəyə öz adını dedirtmişdi.

Şahzadə Səlim çəkilib əvvəlki yerində oturdu.

– Yaxın gəl, mənə şərab süz!

Aspasiya yaxınlaşıb onun boşalmış qızıl qədəhinə şərab süzdü.

– Özünə də süz!

Aspasiya özünə də şərab süzdü.

– Otur!

– Axı ayıbdı.

– Necə? – Şahzadə təəccüb elədi.

– Ayıbdı.

Şahzadə Səlim qəhqəhə çəkib ürəkdən güldü və gülüş səşindən qədəhdəki şərabin üzündə dalğalar yarandı.

– Niyə gülürsən, şahzadə?

Şahzadə isə güldürdü. Niyə güldüyünü yalnız özü bilirdi. Onu Aspasiya üçün açacaqdı. Nə üçün güldüyünü deyəcəkdı.

– Biz səlcuqlar niyə Bizansı məhv eləyə bildik? Bunu bilirsənmi?

– Güclüydünüz.

– Yox.

– Hərbi hiylənizlə.

– Yox. Türklər hiyləgər deyil. Hamı türkləri sadələvh kimi tanıyır.

– Bəs necə?

– Hə. Qulaq as deyim. Bizans dövlətində əxlaq pozulmuşdu. İmperatorun arvadı öz aşnasına görə ərinə zəhər verib öldürürdü, ya da öldürtdürürdü. Əxlaq pozulanda nəinki ailə, ölkə də dağılır. Necə ki Herat beləcə süquta uğradı. – Aspasiyanın Herat haqqında heç bir təşəvvürü yox idi. – Bizansı məhv edən qadınlar oldu. Utanmağın artıq geçdi.

Aspasiyaya bu söz bərk toxundu.

- Mən yunanam, bizanslı deyiləm.
- Nə fərqi var? Haralısan?
- Radoslu.

Bu sözdən sonra onun gözlərində elə bil alov yanıb söndü. Rados adasında firəng cənkavərləri hökmranlıq edirdilər. Dünyanın diqqətini cəlb edən ən böyük hadisə Radosda baş vermişdi. Əmisi Sultan Cem Məkkə ziyarətindən qayıdanda gəmisi fırtınaya düşüb Rados adasına gedib çıxmış, onu böyük qızıllar hesabına Roma papasına satmışdılar. Bir neçə il qabaq zəhərlənəndən sonra Roma papası onu fransız kralına satmış, fransız kralı onun ölümündə günahlandırılmışdı. Qərbi Neapol kralının bağçasında dəfn edilən Sultan Cemin cənazəsini Neapol kralı dörd il sonra Sultan Bayazidə qaytarmış, əvəzində böyük pullar almışdı. Bu gözəlin bəlkə də həmin əhvalatdan xəbəri yoxdu. Amma “radosluyam” sözünü çox qürurla demişdi...

Şahzadə Səlim bədəni başına çəkib qızıl qədəhi yerə çırpdı və qurd kimi onun üstünə atıldı.

Səhərə yaxın yarımhuşsuz Aspasiyanı aparanda, mərmər bədənində qançır olmamış yer qalmamışdı.

Ağac göbələyinə oxşayan balacaboy xacə deyirdi.

– Şahzadə, səndə ilahi qüvvə var. Ağappaq yunan qızı gətirib, buradan həbəş qızı apardım.

13

Dağlara, daşlara, dərələrdən axan sulara, meşələrə elə bil xına çəkmişdilər. Hamısı narıncı rəngdəydi. Yemişan, ayıqarası meyvələri salxım-salxım sallanırdı. Zirincinin xırda mərcanlara oxşayan dənələri göz oxşayırdı. Qayalardakı daşxınası da rəngini dəyişib narıncı olmuşdu. Xoy ətrafına belə bir gözəl payız gəlmişdi. Yuxarıdakı qayalıqda kəkliklər qaqqıldaşırdı. Şah İsmayıl çadırın yanında dayanıb bu gözəlliyə baxırdı. Özü ilə sultan Məhəmmədi, aşiq Qurbanini, şair Həbibini və sər-kərdələrini gətirmişdi. Ova hazırlaşırdılar. Ordu ətraf dağlarda cərkə ilə dayanıb bütün heyvanları şahın olduğu tərəfə qova-qaq, vəhşi heyvanlar bir-birinə qarışacaq, ov başlanacaqdı.

Sultan Məhəmməd öz çadırında şagirdlərinə rənglər hazır-

lamağı tapşırırmışdı və özü də bu işə nəzarət eləyirdi.

Ortayaşlı kişi hansı bir bitki kökünüsə həvəng-dəstədə əzib toz halına salır, cavan oğlan qazanın altına çırpı atırdı.

Sultan Məhəmmədi təbiətin bu xınalı rəngi dəli eləmişdi.

“Hardan çıxır bu rənglər? Yaşıl sarıya, sarı qızıliya çevrilir. Göy meyvə indi al qırmızıdı. Təbiətin bu sirrini öyrənə bilməsək bu qədər əlvanlığı ala bilmərik. Düzdür, Təbriz xalçaçıları boyaların çox sirlərini öyrəniblər. Onlardan istifadə eləyirik. Biz özümüz nə öyrənmişik? Sumağın kökünü qaynadıb rəng alırıq. Bəs daşxınasından niyə rəng almayaq. Zəfərandan, lap elə bu yemişanın özündən də rəng almalıyıq”.

O, şahın ov səhnəsini çəkmək üçün gəlmişdi. Həm də şagirdlərini gətirib yeni rənglər almaq üçün elə burada, təbiətin rəngarəng qoynunda təcrübə aparırdı.

Rəssam “Səkkiz behişt” sarayına gələndən sonra qədim ki-tablara, Nizami xəmsəsinə şəkillər çəkməklə məşğul idi və belə şəkillərdən biri—“Xosrovun Şirinə rast gəlməsi” şahın çox xoşuna gəlmişdi.

Qurbani isə şah çadırının aşağısında, qayanın üstündə oturub “Baş saritel” çalırdı. Elə çalırdı ki, sazdan qopan sədalar təbiətə, rənglərə hopur, insanı bu gözəlliyə qovuşdururdu. Saçlarına dən düşmüş şair Həbibî xəzəllər üstündə oturub nəsə yazırdı, Təkçə Şah İsmayıl lal-dinməz dayanıb təbiətin bu lal, əzəmətli səhnəsinə diqqət kəsilmişdi. O, heç nə düşünmək istəmirdi. Elə baxmaq, zövq almaq, təbiətin bir parçasına çevrilmək həvəsindəydi. “Görəsən, bu Qurbani niyə yanıb kül olur. Axı o bu çalğısı ilə yeri-göyü yandırır.” O gördü ki, kəkliklər uçub Qurbani çalan qayanın yanındakı daşlığa tökülür. “Bu nə sirdi, bu nə hikmətdi. Quşlar da yəni musiqiyə valeh olur? Onlar da sənətkara qulaq asmağa gəlib? Çal, Qurbani, çal! Döyüş qabağı elə çalırsan ki, hamı ölümə getməyə hazır olur. Elə mən özüm də. İndi isə tək bizi yox, ayağı, dimdiyi xınalı kəklikləri də ovsunlamısan. Amma heç özünün özündən xəbərin yoxdur.” Qurbani çalırdı. Sifətinin əzələləri gərilmişdi. Yol çəkən gözlərində yaş gilələnmişdi. Çalırdı. Özünü yadından çıxartmışdı. Elə bilirdi təkdi. Xudafərin körpüsü

üstündən keçir. Qarşidan bir qəflə-qatır gəlir. Hamıya salam verib ötür. Dəvənin üstündə bir gözəl oturub ki, təsviri saza-sözə gəlməz. Həmin gözəl maraqlanıb soruşur:

- Aşiq, adın nədi?
- Adım Qurbanidi, gözəl xanım. Bəs sənin adın nədi?
- Pəri.
- Hansı eldənsən?
- Gəncə hakiminin qızıyam.

Qurbani indiyə qədər ayırd eləyə bilmirdi, bu söhbət həqiqətdə olub, ya onun xəyalıydı. Amma ona elə gəlirdi ki, bu əhvalat olub.

Dağlara baxırdı, gözlərinə Diri dağları görünürdü.

Əzizim Diri dağı,
Duman gəl bürü dağı.
Xudam bir körpü salıb,
Arxası Diri dağı.

O, Xudafərinə kimləri görməmişdi. Mazannənə piri ətrafındakı möcüzəli əncir, üzüm, nar bağları, düzüm-düzüm çinarlar, bu bulaqlar körpüdən keçənləri özünə cəlb eləyirdi. Çox vaxt da o körpünün o başında Diri dağının ətəyindəki yaşıllıqda dayanıb gəlib-keçənlərə baxardı. Yaşlılarına qoşulub oynamağa getməzdi. Şah İsmayılı da onda görmüşdü. O vaxt qoşunu belə çox deyildi. Lap uşaq idi, amma elə gözəl geyimdə, elə təntənəli şəkildə gəlib keçmişdi ki, heç vaxt yadından çıxmırdı.

İndi çalırdı. Diri dağı yadına düşmüşdü. Xudafərin yadına düşmüşdü. Körpü üstündə, dəvə belində keçən qız yadına düşmüşdü.

O hava üstündə Şah İsmayıl öz şerini pıçıldamağa başladı.

Aqıl, gəl bəri, gəl bəri,
Bir könülə, nəzər eylə.
Görür göz, eşidir qulaq
Söylər dilə nəzər eylə.

Başdır – gövdəyi götürən,
Ayaq mənzilə yetirən.
Dürlü məsləhət bitirən,
İki ələ nəzər eylə.

– Sufi isən, alıb satma,
hələlinə haram qatma,
Yolun əyrisinə getmə,
Doğru yola nəzər eylə.

İki əlin qızıl qanda,
Çox günahlar vardı məndə,
Ya ilahi, kərəm səndə,
– Düşkün qula nəzər eylə..

“İki əlin qızıl qanda, çox günahlar vardı məndə”. Taxta çıxandan neçə-neçə qırğınlar olmuşdu. Nə qədər qanlar tökülmüşdü. Təbiətin bu gözəlliyi, bakirəliyi qarşısında o, günahkar olduğunu pıçıldaırdı, Belə gözəllik insanı təmizləyir, onu danışmağa məcbur eləyir.

Bir azdan yenə qan töküləcək, yenə xınalı dağlara qırmızı rəng əlavə olunacaq, amma bu, insan qanı yox, vəhşi heyvanların qanı olacaq. “Yaşayan ölməli” deyiblər, “yaşayan öldürülməli” deməyiblər.

Xətai eydür: ya Ğanı,
Verən mövla alır canı.
Əvvəl kəndi-kəndin tanı,
Sonra elə nəzər eylə.

İnsan özünü tanımasa nə eli tanıyar, nə obanı. Amma insanın özünü tanıması vaxtı o qədər uzun çəkir ki, o, baş verənə qədər dünyada minlərlə adamın qanı axır, nə qədər evlərin qarısı bağlı qalır.

Xətai öz fikirləri ilə məşğul idi. Qocalığa doğru üz qoyan Həbibə hələ də öz fikir dühasından ayrıla bilmirdi. Təzəcə başladığı qəzəlini tamamlamağa çalışırdı. Onun çox qərribə taleyi

vardı. Hələ o vaxtlar, Sultan Yaqub hakimiyyətdə olanda Şirvana səfərə çıxmışdı. Şoranlığın, sirkənliğin arasında itib-batmış, yastı yapalaq evləri, üstünə qamış döşənmiş yeraltı qazmaları olan Bərgüşad kəndinin yanından keçmiş, bir az aralıda quzu otaran bir uşaq görmüşdü. Uşaq həm də çöp yığırdı.

Hökmdarın uşağın simasından xoşu gəlmiş, onu danışdırmaq istəmişdi.

– Ay uşaq nə yığırsan?

– Çör-çöp yığıram.

– Çöp çöpdü, bəs çör nədi?

– Çör durandı, çöp yıxılandı.

– Bu quzular kimindi?

– Qoyunların.

– Kəndinizdə böyüklər kimlərdi?

– Öküzlər.

– Elə demirəm ey, kəndə qonaq gələndə kim qarşılıyır?

– İtlər.

– Məni dolamısan? Qılıncımı çıxarıb səni çaparam.

– Yaxşısı budu çap, yoldaşlarına çat.

Uşağın ağıllı cavabları onun xoşuna gəlmiş, vəzir-vəkili ilə Bərgüşad kəndinə dönmüşdü. Uşağın atasını tapmamışdılar. Anası isə saman suvaqlı alçaq daxmada zarıyır, su istəyirdi. Doğrudan da onları kəndin böyükləri yox, itlər qarşılamaşdı.

Axırda kəndin darğasını çağırmışdılar. Darğa gəlib onlara baş əymişdi. Sultan Yaqub demişdi:

– Soruşun görün darğanın adı nədi?

– Adım Əhməddi. Qurban nəvəsi Əhməd deyillər.

– Bu arvad niyə bu gündədi?

– Azarlıdı da. – Sonra darğa Qurban nəvəsi Əhməd daxmaya girib arvadı sorğu-suala tutmuşdu. – Bunlar sizin nəyinizdi?

– Aah, ölüyəm. Kimi deyirsən? – O, dəhşətlə darğaya baxmışdı. – Sən əzrayılsan?

– Yox, mən əzrayıl deyiləm. Mən can almıram, mən pul alıram, taxıl, dən, evdə hər nə varsa onları. Qapına yekə-yekə adamlar gəlib. Bura da yaxşı deyil. Heç onlar endirib bu daxmaya da girməzlər. Dananız hardadı, aparım kəsim, qonaq elə-

yim onları. Yoxsa daxmanızı başınıza uçurdallar.

Arvad son gücünü yığıb demişdi:

– Qurban nəvəsi Əhməd, sən bu eli çapıb taladın, hamını soymusan, indi gözünü dikmişən o danaya. Kişi gözləyir, öləm, onu kəsib ehsan verə.

– Ay arvad, ehsan nədi?! O boyda adamlar gəlib.

Darğa çıxıb adamlarına tapşırırmışdı ki, dananı açıb aparsınlar. At belindəki ağalara isə demişdi:

– Mənim əziz qonağımsınız. Bu lüt-üryan dilənçilər kimdi ki, onların daxmasının yanına at sürüb onları şərəfətləndirmək istəyirsən?

– Bizə bu evin kişisini tap. Tapmasan belinin gönünü çıxardacam.

Qurban nəvəsi Əhməd qorxuya düşmüşdü. O, acgözlüyünə, ev yıxmağına görə neçə dəfə tələyə düşsə də, tülkü kimi sivişib çıxmışdı. Amma gördü ki, yox, bu tələ o tələdən deyil.

– Baş üstə. Deyim kim onu axtarır?

– De ki, Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqub.

– Nə?

Sultan Yaqub iki fərraş ayırmışdı ki, onunla gedib ev sahibini gətirsinlər.

Çayın kənarında iri qovaq ağacları evin beş addımlığındaydı. Sultan Yaqub düşüb özünü kölgəyə verdi. Kənd adamları yığılır, uzaqdan hökmdara tamaşa eləyirdilər.

Bir azdan qədəh şalvarını dizinə kimi qatlayan, qolu çirməkli, başı ağ çalmalı kişi gəlib kəməli-ədəblə salam verdi.

– Ey hörmətli qonaq, mən demirəm kimsən. Amma qonaq allah qonağıdı. Buyur daxmamıza, bir tikə çörəyimizi kəs, bir fincan çayımızı iç.

– Çox sağ ol. Kəndin kənarında quzu otaran uşaq sənin oğlundumu?

– Bəli, başına dönüm. Nə günah işlədib? Onun qulağını elə burum ki...

Sultan Yaqub kişi ildə danışmağa başlayanda bir atlı çapa-çapa gəldi. Onlara çatıb qara, tükü parıldayan atından düşdü. Qələbələn gərsə də hökmdarı tanımadı. Kişiyə girişdi.

– Sən nə öz dağarcığını çuvallara tay eləmişən. Hörmətli adamlarla danışmağa sənın qabiliyyətin çatar ki. Çəkil, qanmazın biri qanmaz. Hələ deyəsən su açmısan. Su borclarını verib qurtarmısan ki? Çıx ortadan, qanmaz heyvan!

Darğa Əhməd Qurban nəvəsi ona nə qədər göz ağartdısa, bir şey çıxmadı. Kişini söyməyə ara vermədi. Çəkməsindən şallağı çıxarıb ona yetirmək istəyəndə Sultan Yaqubun fərtaşları onun qollarını qanırub üzü üstə yerə atdılar.

Sultan Yaqub soruşdu:

– A kişi, bu kimdi?

– Bu bizim mirabdı. Suya görə qanımızı sorur.

– Adı nədi?

– Alı oğlu Aydın. Aydın nədi, heç zülmət də onun qəlbi k.imi qaranlıq ola bilməz.

– Bəs bu mahalın böyüyü kimdi?

– Kərimxan deyirlər. Heç kim üzünü görməyib. Oturub evində, mahalı da verib bu ac qurdların əlinə, didib-dağıdılar.

Sultan Yaqub oğlanın atasını yanına çağırdı.

– Mən Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubam, Təbrizdən kətib Şamaxıya gedirəm. Oğlunu danışdırdım, hazır cavablığı xoşuma gəldi. Razi olsan onu özümlə Təbrizə apararam, oxutdurub elm sahibi eləyəyəm. Burda qalsa, itib-batacaq. Oğlun yaxşı dedi, kəndimizin böyüyü öküz, qarşılamanı itdi. O darğa elə öküzdü, mirab da it xasiyyətini bizim yanımızda göstərdi.

– Şirvanşahdan xahiş edəcəm səni bu kəndə darğa qoysun. Qoşunnan adamlar saxlatdıraram, qoy sənə ev tiksinslər, arvadını müalicə eləsinlər. Vəzir, kişiyə xərclik də verin.

Həbib bu cür gəlib Təbrizə çıxmış, oxumuş, təhsil almış, məşhur bir şair olmuşdu. Şah İsmayıl hakimiyyətə gələndə o da Murad Mirzəyə qoşulub qaçmış, amma Şirazdan uzağa getməmişdi. Taclıbəyim onu şahın yadına salmış, adam göndərib gətirtmiş, saray məclislərinin birində onu sarayın “Məlikəş şüərası”, şairlər şairi elan etmişdilər.

Uzaqda ovçu kəranayı çalındı. Bu, ova hazırlaşmaq ifadəsi idi. Aşiq Qurbani sazını köynəyə qoydu. Soltan Məhəmməd kağız-qələmini götürüb hündür bir yerdə oturdu. Şah İsmayıl

qılıncını qurşadı, ox qabını çiyindənən aşırdı.

Bir azdan dərə boyu dağ keçiləri daşları diyirləyə-diyirləyə tökülüb gəldilər. Meşədən maral sürüsü çıxdı. Tülkülər, dovşanlar, çaqqallar hamısı qaçıb dərəyə dolurdu. Hər tərəfdən sinc, təbil səsləri eşidilir, insan bağırtıları qayalarda əks-səda verirdi. Rəssamın diqqətini qayaya dolanıb baxan bəbir cəlb elədi. Bu heyvanlar uca dağlarda, qayalar arasında, mağaralarda yaşayırdılar. Dağ keçisi, ceyran ovlayırdılar. İndi hər tərəf ovla dolu idi, amma özü gizlənməyə çalışırdı. Qəribədir ki, insanlardan qaçan heyvanlar bir-birlərinə mehir salmışdı. Canavar dişlərini qıcaırdı ki, ona toxunmasınlar, gözləri irilmiş marallar tullanıb qaçmağa yol axtarır, tapmırdılar.

Şah İsmayılın atını gətirdilər. Yəhərə sıçrayıb ova başladı. Ömr verildi ki, bir tərəfdən çəkilib heyvanlara yol versinlər. Sanki heyvanlar bunu hiss etdilər və götürüldülər. Şah İsmayıl atını çapır, maralları, dağ keçilərini oxla bir-bir vurub yıxırdı.

Nədənsə o, çox tez həvəsdən düşdü. Oxunu yerinə qoyub sakitləşdi. Əyan-əşrəf də ovu dayandırdılar.

Sultan Məhəmməd çəkdiyi heyvan şəkillərini yığışdırdı. Böyük ov səhnəsini yaratmaq üçün hələ ona çox vaxt lazım gələcəkdi.

Qədim, gözəl Bağdad şəhərində təntənələrə hazırlayırdılar. Şəhər hakimi Barik bəy Pərnək Murad Mirzəni tapıb Bağdada gətirmişdi və onu İraqi-Ərəbin hökmdarı elan edəcək, başına tac qoyacaqdı. Tarix boyu onlarca xəlifə, neçə-neçə hökmdar görünən şəhərdə bu tacqoyma mərasimi adamlara zibillikdə hər-lənən milçək vızıltısını xatırladırdı. Onsuz da Bağdad Qaraqoyunlulardan, Ağqoyunlulardan bəri Təbrizdən asılı vilayət idi. Təbriz taxtı əlindən çıxan Murad Mirzənin təzədən Bağdadda taxta çıxması gülünc təsir bağışlayırdı.

“Bağdad bazarında təzə hökmdardan çox, xurmadan danışırdılar. Mədrəsədən çıxan on-on iki yaşlı, ağ xırqəli, başı çalmalı oğlan ətrafdakı hadisələrə fikir verir, təzə padşahın nə vaxt taxta çıxacağı, nə işlər görəcəyi ilə maraqlanırdı.

Mədrəsə yoldaşını saxlayıb dedi:

– Eşitmisən, Zeyd? Təzə padşah gəlir!

– Məhəmməd, padşahdan bizə nə? Nə əynimizdə paltar olacaq, nə də qarnımızda çörək.

– Bu padşah bilirsən kimdi?

– Yox. Heç bilmək də istəmirəm.

– Bilməyin yaxşısı. Onu Şah İsmayıl Həmədanda yaxşıca əzişdirib. Onnan indi padşah olar?

– Sən də elə Şah İsmayıl, Şah İsmayıl deyirsən. Özün şər həvəskarısən deyin, istəyirsən hökmdar şair olsun.

– Əlbəttə. Onun bilirsən necə şerləri var? Bu yaxınlarda Təbrizdən qonağımız vardı. O deyirdi. Həm də təmiz türk* dilində yazır.

Zeyd güldü.

– Türk dilində də şer olar? Şeri yazarlar ərəb dilində. Görürsən Müdərriş nə deyir?

– Nə deyir, nə deyir? Mənim ana dilim türk dilidi, mən də o dildə. Şer yazacağam. Atam-anam gör neçə ildi Ərəşdən gəlirlər. Hələ də ərəb dilində danışa bilmirlər.

Zeyd heç bir məsələdə mədrəsə yoldaşı ilə razılaşa bilmirdi.

– Öyrənsinlər. Bəs mən niyə bilirəm?

– Sən ərəbsən. Hər quşun öz dili olan kimi, hər xalqın da öz dili var.

– Türk dili hansı quşun dilinə oxşayır?

– Bülbülün.

– Bah! Bəs ərəb?

– Sağsağanın.

Zeyd ondan küsdü. Üzünü çevirdi, Xeyli getdilər.

– Qurani-şərif ərəb dilindədi.

Məhəmməd bu ittihamnan sonra-qorxuya düşdü.

– Onda özün de. Ərəb dili hansı quşun dilinə oxşayır?

– Tutuquşunun. O quş bülbüldən də gözəldir.

Məhəmməd ona etiraz eləmədi. Yenə də xeyli gedib Dəclə çayının sahilinə çatdılar. Çayda saysız-hesabsız eyvanlı, kölgəlikli qayıqlar üzürdü. Bu gün hökmdarın başına tac qoyulacaq

* Azərbaycan.

dı. Ona görə də hamıya tapşırıbmışdılar ki, küçələrə çıxsınlar. Heç kim gedib evində oturmasın. Axşama qədər gəzib sonra evlərinə gedəcəkdilər.

Dəclə sahilində Abbasi xəlifələrinin sarayları, bağları görünürdü.

– Heç Harun-ər Rəşid kimi xəlifə olmayıb. Hamıya qızıl paylayarmış. Heç Şah İsmayıl elə ola bilər?

– Şah İsmayılın şerləri əsl qızıldı. Harun-ər Rəşidi görəndən var? Yaltaqlar onu tərifləyib göylərə qaldırıblar.

Sarayda Bağdadın ruhaniləri, sərkərdələr əyalət rəhbərləri toplaşmışdı. Burada bütün millətlərin nümayəndələrinə rast gəlmək olardı. Hərə öz adəti ilə geyinirdi. Bədəvi ərəblər, mosullular, kürdlər, farslar, türklər. Barik bəy Pərnək qalxıb bu gündən İraqi-Əcəmin Təbriz səltənətindən ayrıldığını, ayrıca ölkə olduğunu elan elədi. Bağdad qazısı da öz xeyir-duasını verdi. Bağdad zərgərlərinin tez-tələsik düzəltmədikləri tacı çöhrəsi gülməyən Murad Mirzənin başına qoydu. Barik bəy davam elədi:

– Həzarat, Murad Mirzə öz nəcabətinə görə ən yüksək nəslə mənsubdur. O, məşhur Uzun Həsənin nəvəsi, Sultan Yaqub padşahın oğludur.

Burada oturanları hamısı onu yaxşı tanıyırdılar. Bilirdilər ki, hətta bacısı onnan üz döndərüb Şah İsmayılın yanına qaçıb. Çox çəkməz ki, elə bu taxt-tacdan da, Murad Mirzədən, – “Nəmurad”dan üz döndərüb Şah İsmayıl ilə pənah aparacaqlar.

Murad Mirzə yerindən qalxmadan danışdı. Danışsa da, fikri çox dağınıq idi, haradan başlayıb, harada qurtaracağını bilmirdi. O, İraqi-Ərəbə nə gətirə bilərdi? Heç nə. Yalnız öz təkəbbürünü, zülmünü, yadlığını. Tacqoyma mərasiminin ən maraqlı hissəsi başladı. İştirakçılara hədiyyə paylanmalıydı. Çoxusu da elə buna görə gəlmişdi. Təzə hökmdar öz səxavətini göstərməliydi. Amma səxavət aşırıb-daşmadı. Hərəyə bir dəst paltar bağışladılar.

Murad Mirzənin iyirmi üç yaşı vardı. Atasının taxtından ötəri alışıb yanırdı. Həmədədə, Almaqulağında onun yetmiş min ordusunun məhv olmasına səbəb elə İraq ərəbləriydi.

Döyüş başlayan kimi aradan çıxmış, cinahı boş qoymuşdular. Vaxtilə Hindistandan Kardovaya qədər bir ərazini öz qılıncının qüdrətilə titrədən ərəb cəngavərliyindən əsər-ələmət qalmamışdı. Bunun səbəbini o çox araşdırmaq istəsə də, bir yana çıxara bilməmişdi. Dünyada hərənin bir dövrünü olur. Demək ərəblərin dövrünü gedib. İş o yerə gəlib çatmışdı ki, monqol sərkərdəsi Hülaki xan Bağdaddakı bu sarayların birində xəlifədən hərəmxanasındakı qadınlarının siyahısını tələb etmiş, 700 qadının altı yüzünü öz adamlarına bağışlamışdı. Bununla da Abbasilər xilafətinə son qoyulmuş, ərəb dünyasının içərilərində olan Misirdə belə vaxtilə qul kimi gətirilən məmluklar hakimiyyətə keçmişdi.

Murad hiss elədi ki, taxt laxlayır. Yanında dayanmış Barik bəyə dedi. Barik bəy qapıçını çağırırdı, taxtın ayağı altına nəşə qoydular ki, ləngər vurmasın. Bundan sonra üzünü adamlara tutub gülümsədi.

– Daha bu taxt laxlamaz.

Xəfif bir gülüşə keçdi.

O, sərkərdələri sədaqətə, cəsərətə dəvət etmək istədi, lazım bilmədi. Quru sözlə nə sədaqət olar, nə cəsərət. Ərəb qoşunları onun tərəfini saxlamayacaq. Niyə də saxlamalıdır? Yaxşısı budur, zəif hökmdarsansa, güclü hökmdara tabe olsunlar. Öz şahları olmayandan sonra, nə fərqi, kim olacaq. Acizi qorumaqdansa küclünün himayəsinə keçərlər ki, güclü onları qorusun.

Tacqoyma mərasimindən sonra Caharbağı Pırbudaq bağında böyük ziyafət verildi. Süfrəyə müxtəlif yeməklərlə bərabər, şərab da qoyulmuşdu. Bu şərab şəriət qaydalarına əsasən “mələyi” üzümünün şirəsindən hazırlanmışdı. Mixək, zəncəfil qatılan şərab, nar şirəsi, nar çiçəyindən hazırlanan, nar çiçəyinin rəngindən seçilməyən şirələr vardı. Bunları onunla bərabər gələn Təbriz ustaları hazırlamışdı. Hər dəfə içəndə yadına Təbriz düşür, gözü qabağına bu şərabların rəngini xatırladan Surxab dağı gəlirdi. Bu dağ o qədər qırmızıydı ki, oradan axan çayın da rəngi qana oxşayırdı. Bəlkə də min illərlə Təbrizdə tökülən qanlar o dağa hopmuşdu. Badədəki “mələyi” şərabını götürüb bir neçə qurtum içdi. Gözlərini büllur qədəhə dikdi. Sanki orada Təbrizi

görmək istəyirdi. Onun gözləri yaşla doldu. Bağdadı, Qahirəni, heç İstambulu da istəmirəm, mənə Təbrizin bir məhəlləsində bir koma verin, orda yaşayım “ilahi!”

Kimdi onun səsini eşidən?

Məclisdə yarımçıqlıpaq bir qadın “göbək” rəqsi oynayırdı. Bu, yançaqları enli, göbəyi dərin gənc bir qadıncı. Elə oynayırdı ki, sanki dünya vecinə deyildi. Sanki bu rəqs deyirdi: “Sən başına tac qoy, döyüş meydanında uduz, cəlayi-vətən ol, özün bilərsən, bu göbək musiqi ahəngiylə hərlənəcək, hamıya, lap bu dünyanın özünə də istehza ilə baxacaq. Sən olma, o biri hökmdar olsun, bu gözəl göbəyim onun qarşısında da hərlənəcək. Murad sanki onunla mübahisəyə girişdi. “Yalan deyirsən, bir azdan sən də qocalacaqsan, sənin göbəyin də heç kimin gözünü oxşamayacaq. Onda o göbək bir daha məclislərə çıxmıyacaq. Onda cavan rəqqasələr səni ələ salacaq”.

“Qürrələnmə. Mən hələ qocalmamışam. Hələ çox belə məclislər yola salacam, hələ çoxlarını rıqqətə gətirəcəyəm. Sən cavansan, amma bu gündən sabaha ümidin yoxdu. Hökmdar olsan da, bu gün başına qızıldan tac qoysan da qorxursan. Çünki fələyin daşları yağanda qızıl tac onun qabağında acızdı”.

Bu göbək rəqsi onu gic eləmişdi. Gözlərini çəkə bilmir, fikrini yayındırmağı bacarmırdı. Niyə qurtarmır bu rəqs? Bu nə qədər davam edəcək? Daha bilmirdi ki, onun maraqla baxdığına görə rəqs qurtarmır, dəfələrlə təkrar edilirdi, Məclisdəkilər də onun baxışına fikir verir, irişir, bəziləri narazılığını bildirirdi.

Rəqqasə oynaya-oynaya lap onun yanına gəldi. Murad dözə bilmədi. Ayağa qalxıb çini qabı yerə çırpdı.

– Bəsdi də! Bilmirəm bu xarabada hökmdar mənəm, yoxsa sənsən!..

Rəqqasə əli ilə üzünü örtüb qaçdı. Hökmdarın türk dilində dediyi sözləri başa düşə bilmədi.

Murad Mirzə oturdu. Bərk isti idi və tər onun kürəyin arası ildə sel kimi axırdı. Bağın sərinliyi də onun canını qurtara bilmirdi. Quşlar da qaçıb ağacların yarpaqları arasındakı kölgəliyə doluşmuşdu. Bir sarı, böyük quş it kimi dilini çıxarıb ləhləyirdi. Şah, Barik bəyə dedi:

– Bu isti bizim axırımıza çıxacaq.

– Onda gəmi ilə çay gəzintisinə çıxacaq.

Məclis qurtardı. Hökmdara məxsus gəmi sarayın yanında körpüyə yan alıb gözləyirdi. Gəminin üstü naxışlı, bərbəzəklə eyvanla örtülmüşdü. Baş tərəfdə çalğıçılar üçün yer vardı.

– Musiqiçiləri də götürəkmi?

– Yox. Səninlə məsləhətim var. İkimiz olaq...

Onlar ikisi gəmiyə oturdu. Yelkəni qaldırdılar. Amma külək olmadığına görə kətan yelkən dolmadı. Avarları işə saldılar.

Əyan-əşrəf sahilə qaldı.

– Bağdad heç vaxt hücumlara dözməyib. Bərk ayaqda həmişə düşməyə təslim olub. Görəsən Şah İsmayıl bizim üstümüzə gəlməyəcək?

Barik bəy bilirdi ki, Şah İsmayıl Şirazdadı və bəlkə də elə Bağdad üstünə yürüşə hazırlaşır. Amma Murad Mirzəni sakitləşdirmək istədi.

– Şeybani xan Xorasanı tutub. Belə bir vaxtda onun Bağdada yürüş etməsi ağlasığmazdı. Bir neçə il onun başı o işlərə qarışacaq, ona kimi də biz güc toplayarıq.

Murad Mirzə qara şəvə bığları, uca boyu, möhkəm bədəni olan bir gənədi. Təkcə sifətində xırda-xırda qırmızı çibanlar vardı ki, onun yaraşığına xələl gətirirdi. Barik bəy isə yaşlıydı. Muradı Bağdada o özü çağırmışdı. Məqsədi də onun vasitəsilə İrani-Əcəmi əldə saxlamaq, yeri düşəndə onun başını əkib hakimyyəti ələ almaq idi. Əbih Sultanla cavanlıqdan durub oturmuş, dostluq eləmiş, onun hiylələrinin bəzilərini öyrənmişdi. O, Murad Mirzəni şübhələrdən qurtarmaq üçün dedi:

– Mən günahkar bəndənizi bağışlayın. Deyir məsləhətli don gen olar. İcazə versəniz, mən də bir söz deyərdim.

– Bu saat mənə hər şeydən irəli məsləhətədi, buyur. Barik bəy ona lap yaxınlaşdı. Guya avar çəkən qullar onu eşidə bilərdi.

– Axı sənin bacın Taclıbəyim Şah İsmayılın zövcəsidir.

Murad əsəbiləşdi.

– O günə daş düşəydi. O, məni biabır elədi, papağımı yerə vurdu.

– Hər necə olsa bacı qardaşını hamıdan çox istəyər. İndi də

elə bir məqamdı ki, hər vasitə ilə sənə kömək əlini uzada bilər.

Murad Mirzə bu məsələdə bir işıq ucu gördü.

– Necə?

– Onun yanına gizlinçə adamlar göndərmək lazımdı. Qoy şahı Bağdada hücum etmək fikrindən yayındırsın. Şah Tac-libəyimi eşidir.

– Axı bu yaxınlarda ikinci dəfə evlənib. Tac-lını istəsəydi belə bir iş tutmazdı.

– Bu daha yaxşı. Tac-lı bu yeni izdivacdən yəqin ki, narazıdı və hirslənib. Ona görə də qardaşına kömək eləməyi boynuna götürər.

Onlar bu işi necə eləmək barəsində xeyli fikirləşib tədbir tökdülər. Saraya qayıdanda Murad Mirzə Barik bəyə dedi:

– Mən xəzinəyə baxmaq istəyirəm.

Barik bəy bir şey demədi. Xəzinədarı çağırıb onu xəzinəyə apardı. O, Fəzlullah Rəşidəddinin “Cəmi-ət Təvarix” kitabında xəlifə xəzinəsi barəsində oxumuşdu. Bilirdi ki, Abbasi xəlifələrinin beş yüz iyirmi beş ilə topladıqları üç min qızıl kərpic xüsusi ordunun müşayiəti ilə Urmiyə gölünün içərisindəki qalaya gətirilmiş, sonradan it-bata düşmüşdü. Bağdad sözü həmişə qızıl, qaş-daş, cəvahirat yada salıb. İndi başına tac qoyandan sonra xəzinəsini görmək qərarına gəlmişdi. Xəzinədar iri qıfılları şaraqhaşaraqla açdı. Xəzinənin keşiyini çəkən döyüşçülər hökmdarın xəzinəyə gəldiyini ilk dəfə görürdülər. Qalın dəmir qapını itələyib açdılar. Yuxarıdan düşən bir işıq şüası burada solğun tülə bənzər alatoranlıq əmələ gətirmişdi. O, işıq zolağı düşən yerdə hörümçək torunun nazik, ipək saplara bənzəyən xətləri göründü.

Xəzinədən kif iyi gəlirdi. Bir tərəfdə zərli parçalarla tikilmiş libaslar, yəhər və yüyən, qılınclar, əlbəsələr düzülmüşdü. Bunlar hədiyyə vermək üçündü, ya da hədiyyə kimi gətirilmişdi.

Xəzinədar açar salıb divardakı dəmir qapını da açdı. Bu kiçik seyfə bir qalaq qızıl dirhəm vardı.

– Elə bu?

– Bəli. Xəzinə çoxdan boşdu.

– Vergilər yığılıb?

– Bəli.

– Bəs hara xərclənib?

Dinən, cavab verən yox idi. Yoğun, tosqun xəzinədarın buxağı az qala döşünə düşürdü.

– Mənim kitab-dəftərimdə hər şey düzdü. Aldığım da, verdiyim də.

– Neçə vaxt başsız qalan ölkə belə olar. – Barik bəy onun hirsini soyutmaq istədi.

– Başsız! Onda ölkənin hökmdarı məndim, Bağdad hakimi, sən cənab!

– Hörmətli hökmdar! Bəs Almaqulağı yanındakı ordunu təchiz eləməyə pullar hardan gedib?

Murad Mirzə susdu. “Almaqulağı” kəlməsini eşidən kimi nitqi tutulurdu. Həm böyük orduyan kiçik orduya məğlub olmasına, Həm də ölkəni əldən verməsinə görə.

Onlar susub dayanmışdılar. Divarın dibindəki deşikdən balaca bir siçan çıxdı. Adamları görüb qurudu. Donuq şüşəyə oxşayan gözləri vardı. Arxa ayaqları üstünə qalxdı və birdən-birə pal-paltar saxlanan tərəfə qaçdı.

Murad Mirzə xəzinədəra döndü.

– Qonaqlarımıza xələt bağışlayanda, cibinə əl atanda içindən siçan çıxacaq.

Xəzinədar onun çox xırdalandığını görüb başını əydi. Ətli peysəri göründü.

– Hökmdar, bu başım, o da qılınc. Vurun! Mən həmişə sədaqətli olmuşam. Xəzinə deyəndə nə xəzinə, mənim atamın var-dövləti bu xəzinədən çox olub.

Murad Mirzə qayıdıb çıxdı.

– Yaxşı, vəzir, bəs mənim adımla sikkə kəsilmir? Xütbə oxunmur?

– Sikkələr bu gün kəsilib gətirilməlidir. Qızıl az olduğuna görə hələlik az sifariş vermişik. Xütbə isə artıq oxunur.

rəklərinin məsləhəti həmişə Şah İsmayıl üçün ehtiyaca çevrilmişdi.

Şiraz şəhərinin bütün fəsillərində də ətir saçan qızılgüllərin rayihəsi indi heç kimi maraqlandırmırdı. Şah İsmayıl taxtda oturmamışdı. Ayaq üstündə gəzinirdi. Onun qalxmağı isə ayağa duran əyanları oturmağa məcbur elədi.

– Oturun, yüz ölçüb bir biçin. Biz Bağdada getməliyik, ya yox?! O, üzünü, keçən il ölkənin qazısı və sədr^{*} seçilən, Qazı Məhəmməd Kaşiyə tutub onu dinləmək istədi.

Şah İsmayılı hakimiyyətə onun əmirləri gətirsə də, ölkənin hər tərəfində yüksək vəzifəyə tanınmış, bilikli adamları təyin edirdi. O, istəyirdi ki, xalq özünün dövlətini görsün. Qazı Məhəmməd Kaşi də belə bir yolla saraya gəlib çıxmış, din və ədliyyə işləri ona həvalə edilmişdi. Həmişə birinci onun fikrini dinləmək adət idi. Xeyir-dua vermək onun payına düşürdü.

– Qazı Məhəmməd Kaşi, həmişəki kimi sənin fikrini dinləmək istəyirəm.

Qazı Məhəmməd uzun saqqalını rəhil üstündə ağartmışdı. Qalın, pırpız qaşları altından xırda gözləri ancaq görünürdü. O qalxdı. Bayaqdan fikri gənc şahda idi və onu yerləşində, duruşunda bir əsəbilik duyur, bunun səbəbini ayırd edə bilmirdi. Qoca qazı qalxdı, ağ əllərini ağ saqqalına çəkib salavat çevirdi.

– Bismillaxir-rəhman-irrəhim. Peyğəmbər salavatullah...

Şah onun sözünü kəsdi.

– Qazı, hədis eşitməyə vaxtımız yoxdu, fikrini birbaşa desən yaxşıdı.

– Baş üstə hökmdar. O gün dəstə-dəstə Xorasandan Müslümün balaları kimi axışib gələn biçərələri gördüm. Gözlərimin yaşını saxlaya bilmədim. Bizim şiə qardaşlarımızı, şiə həmvətənlərimizi Şeybani xan bu günə salıb. Bağdadda isə hələ ki, belə narahatlıq yoxdu. Mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, onda qoşunun üzünü Xorasana çevirib, müqəddəs İmam qəbrini vəhşilərin əlindən almayılıq.

Şah İsmayıl onun sözünü kəsdi:

* Sədr – dini işləri idarə edən yüksək rütbəli şəxs.

– Demək, Bağdada getməyi məsləhət bilmirsən?

– Yox!

– Əyləş.

Şah İsmayıl keçib taxtda oturdu. Ayaqlarını yığıb elə taxtdaca bardaş qurdu. Əllərini dizlərinin üstünə qoydu.

– Görək əmirəlüməranın fikri nədi? Hüseyin bəy Lələ ayağa qalxdı.

– Şah sağ olsun. Bizim qoşunumuz var. Özümüz də Bağdada yaxınıq. Amma Qazı Məhəmmədə də haqq qazandırmaq lazımdı. Şeybani çox qanlar tökür, fitnələr törədir.

Şah İsmayıl onun da sözünü kəsdi.

– Demək, Bağdada getməyi sən də istəmirsən.

– İstəmirsən deyəndə ki, fikrimi izah elədim.

– Aydını. Qorçubaşı əmir Dədə bəy! Dədə bəy yaşlaşmış, saç-saqqalı ağarmışdı. Təmkinlə yerindən qalxdı.

– Hörmətli şahımız, Qazı Məhəmməd düz deyir. İndi həmvətənlərimizin qayğısına qalıb onları düşmən cəngindən qurtarmaq çox vacibdi. Murad bizim üçün heç nədi, istədiyimiz vaxt onu qova bilərik.

Şah İsmayıl taxtdan düşdü. Qalxmaq istəyən adamları yenə oturtdu.

– Qulaq asın! Mən də əvvəl elə bilirdim. Amma indi bizim ən qəddar düşmənimiz Namuraddı. Döyüş meydanından tülkü kimi qaçsa da, əli sarayımıza çatır. Çağırın dərviş Nəsir təkəlini.

Məclisə saqqalı kirli, üst-başı tökülmüş dərvişi gətirdilər. Baş əyəndən sonra qamətini düzəldib dik dayandı. Şah İsmayıl ona baxıb dedi:

– Danış, dərviş. Olanların hamısını danış.

– Mən sufiyəm, həmişə də şahıma, mürşidi-kamilimə sədaqətlə xidmət eləmişəm. Neçə vaxtdı Bağdaddaydım.

– Ay aman, kişi öldü!

Şah İsmayıl təmkinlə dönüb Qazı Məhəmmədə baxdı. Onun ürəyi getmişdi.

– Onu hala gətirin! – deyə şah tələsdirdi. Kimsə cibindən gümüşü qab çıxarıb ağızını açdı. İyi onun burnuna verən kimi qazı ayıldı.

– Hə, danış.

– Bağdadda Barik bəy Pərnək məni tanıyırdı. Özünə yaxın adam bilirdi. Bu günlərdə çağırırdı ki, bir iş görməlisən. Şah İsmayılın sarayına yol tapıb bu dinarları Qazı Məhəmmədə çatdırarsan. O, şahı Bağdad üstünə gəlməkdən daşındırsın.

Qazının boğuq səsi gəlirdi.

– Yalan deyir. Mən hara, Barik bəy hara? Ağ yalandı. Dərviş and içdi.

– Əgər yalan deyirəmsə, Əli qılıncı mənim yeddi arxa dönəni doğrasın. Mən Bağdada hökmdarımız, mürşidi-kamilimizin əmriylə çoxdan getmişəm.

Şah İsmayıl:

– Bəs o rüsvəti Qazı Məhəmmədin Bağdaddakı qohumları ilə göndərə bilməzdilərmi?

– Mən onu soruşdum. Barik bəy dedi ki, bu mümkün deyil. Səndən heç kim şübhələnməz. Taclıbəyim vasitəsilə Şah İsmayıla təsir göstərmək məsələsi öz ağıllarına da batmamışdı, axırda bu yola əl atmışdılar. Qazı Məhəmməd Barik bəylə çoxdan dostluq eləyirdi. Bunu şahdan gizlətməmişdi.

Şah İsmayıl qəzəblə səsləndi:

– Neçəyə satdın səfəvi vicdanını?!

Qazı Məhəmməd dinmədi.

– Səninləyəm?!

– Bilmirəm, saymamışam. – Onun dodaqları pıçıldadı. Şahın qəzəbi onu dinməyə məcbur eləmişdi.

– Qorçular! Dədə bəy qalxdı.

– Yox, sən otur, Dədə bəy. Qorçular! İki qorçu gəlib baş əydi.

– Gedin Qazı Məhəmmədin mənzilindəki Bağdad dinarlarını gətirin. Bu dərviş də sizinlə gedər.

Getdilər və tez də qayıtdılar. Onun mənzili yaxındaydı. Dəri dağarcığı Şah İsmayıl özü çevirib yerə tökdü.

– Budur, mənim sarayına yol açan zəhərli ilan. Əqidəni, ədaləti tapşırıdığım adam gör nə işlə məşğuldu? İndi özünüz deyiniz, nədi onun cəzası?

– Ölüm!

– Necə?

– Asılsın!

Şah İsmayılı tanımaq olmurdu. Elə hirsələnmişdi ki, əlləri əsirdi.

– Asılmalıdı. Heyf ki, ondan böyük cəza yoxdu. Yığın o pulları, dağarcığı boynundan asın. Aldığı rüşvətlə bir yerdə asılacaq. Biz rüşvəti dara çəkməliyik, rüşvəti!

Kimsə dilləndi.

– O qızılların nə günahı? Verilsin xəzinəyə.

– Var günahı. Rəiyyətin alın təri ilə qazandığından yığılan vergilərə, o halala rüşvət qarışsın? Onunla biz varlı yox, ləkəli olarıq. Aparın bu qoca rüşvətxoru.

Qorçular elə buradaca dağarcığı onun boğazına bağlayıb apardılar, Qazı Məhəmmədin dizləri tutulmuşdu, gedə bilmirdi. Sürüyüb apardılar. Dərviş də onların dalınca getdi.

Məşvərət hələ qurtarmamışdı.

Şah İsmayıl taxtında oturub danışdı. Amma heç kimin üzünə baxmırdı. Baxmaqla heç kimi özünə şerik eləmək istəmirdi.

– Əmirələmərə Hüseyin bəy Lələ mənim atamın dostu olub. Mənim bu yerə çatmağım üçün varından yox olub. Amma onu deyim ki, əmirələr əmirliyi vəzifəsi onu arxayınçılığa çıxarıb Sayıqlığı azalıb. Yox, hörmətli Hüseyin bəy. Bunu mən bəyənmirəm. Əvvəllər hər sözü yüz dəfə ölçərdin. İndi ölçüb-biçməmiş danışsən” Qazı Məhəmmədin fikirlərini tərəziyə qoymamış söz deyirsən. Ona görə də səni bu vəzifədən azad edirəm. Yenə də Hüseyin bəysən, yenə də Lələsən. Bu gündən vəkilimsən. Hörmətli qorçubaşı Dədə bəy. Sənin sədaqətinə heç bir sözüm yoxdu. Amma qocalmışsan, ya nədirsə, vəzifəyə barmaqarası baxırsan. Bağdadda, İstanbulda, Səmərqənddə, Venedidə, Qahirədə işləyən dərvişlər, abdallar, nə bilim kimlər sənin qayğındır, mənim yox! Təkcə yatanda hökmdar keşişi çəkmək heç nə deyil. Səni də qorçubaşılıqdan azad eləyirəm,

Dədə bəy əlini sinəsinə basdı.

– Günahkarıq, mürşidi-kamilimiz.

– İndi isə hazırlaşın, Bağdad üstünə gedirik.

Elə həmin gün Hüseyin bəy Lələnin başçılığı ilə qoşunlar

Şirazın Bağdad darvazasından çıxanda darvazadan, boynunda aldığı rüsvətlə bərabər asılmış Qazı Məhəmmədin meyidinə baxa-baxa keçib getdilər.

Qoşunların gəldiyini eşidən Murad Mirzə Barik bəylə fikirləşib, müqavimətin lüzumsuz olduğunu görərək onlar hələ gəlib çatmamış müqavimətsiz şəhəri tərk eləyib Bayazidin yanına qaçdılar...

16

Caharbağı Pirbudaqda indi Şah İsmayıl məclis qurmuşdu. Mədrəsədən çıxan Məhəmmədlə Zeyd bağın yanından keçirdilər və mübahisələri hələ də davam eləyirdi.

Məhəmmədin kefi kök idi:

– Gördün, dedim Şah İsmayıl kimi hökmdar yoxdur.

– Hələ görürük.

– Nəyi görəcəksən, gəlib, özü də bu bağda məclis qurub.

Zeyd:

– İyirmi gün qabaq da başqası məclis qurmuşdu. Nə oldu. Bağdad elə bir şəhərdi ki, burada xəlifələrin ruhu yaşayır, həmin ruhlar heç bir hökmdara burada uzun müddət taxtda oturmağa imkan vermir.

Məhəmməd soruşdu:

– Neçə xəlifə olub?

– Çox.

– Olmaz ki, o ruhlar birləşib bir canlı adam olsun, gəlsin otursun taxtda?

Zeyd Məhəmmədin iri, ağıllı gözlərinə baxdı.

– Sən küfr danışırsan yenə?

– Mən düzünü deyirəm!

Onların mübahisəsini küçədə qalxan qışqırıq kəsdi. Əynindəki paltarı şırım-şırım olmuş, ağ saçları lülələnilib bir-birinə qarışmış dəli arvad qışqırırdı:

– Burnuma İsmayılın iyi gəlir, huyyy!!!

Uşaqlar bu dəli arvadı çox görmüşdülər. Körpələrin ona daş atdığını görəndə onları qoymamışdılar. Bu arvad dəmbədəm idi. Bəzən sakitləşir, gəlib-gedənlərdən pul, çörək istəyəndə əlini

açıb ərəbcə deyərdi. Xəstəliyi şiddətlənəndə isə qışqırdı..

– Hanı İsmayılım, huyyy...

Arvad bağın yanında dayanıb əllərini göyə qaldırmışdı:

– Burnuma İsmayılın iyi gəlir, huyyy!!!

Bu səsi bağdakı köşkdə, fəvvarənin sərinliyində oturan Şah İsmayıl da eşitdi. Yerindən dik qalxdı. Dayanmadan bağın qapısına yeridi. Lap qızılquş kimi şığıyrdı, qorçular ona çata bilmirdilər. Qarıya çatıb dayandı. Bağlı idi.

– Açın bu qapını!

– Açar bizdə yoxdu, hökmdar.

– Açın deyirəm!

Qorçular bir-birinin üzünə baxdılar. Onların heç birində açar yoxdu və qapını açma bilməyəcəkdilər. Qarıdan baş barmaq yönündə kilid asılmışdı. Şah İsmayıl əl atıb belindəki qılncı siyirdi. Qılncın tiyəsi ilan zəhəri kimi yamyaşıl işıqla parladı. O, qılncı qılıfı endirdi. Qılncı yarıya qədər kəsildi, bir də endirdi, qılncı qorub düşdü. Qorçular buna bir möcüzə kimi baxdılar.

Körpə uşaqlar dəli arvadın üstünə torpaq atırdılar. O isə əhəmiyyət vermirdi, qışqırırdı:

– Burnuma İsmayılın iyi gəlir, huyyy!!! Məhəmməd əlindəki çantası ilə körpə uşaqları vura-vura qovmağa çalışırdı.

– Niyə belə eləyirsiniz? Axı, o, Allahın zəlilidir.

Birdən-birə küçədəki adamlar donub qaldı. Üzü niqablı, əli qılncı gənc bir adam bağdan küçəyə şığırdı. Uşaqlar hərəsi qışqıraraq bir tərəfə qaçdı. Təkcə Məhəmməd qorxmadı. O, təəccüb elədi. Bu adam yetirib o qoca, dəli arvadı qucaqlayıb bağrına basdı.

– Səkinə xala!

– Burnuma İsmayılın iyi gəlir!!!

– Mənəm İsmayıl, Səkinə xala.

– Sənsən İsmayıl?

– Bəli!

– Yox, sən İsmayıl deyilsən. Sən böyüksən, o, balacaydı.

– Mənəm, böyümüşəm.

Qorçuların hərəsi dar küçənin bir tərəfini tutmuşdu.

– Gedək, Səkinə xala!

Məhəmməd donub qalmışdı. Onun beynində həmişə Nizaminin yazdığı “Leyli və Məcnun”un qəhrəmanları gəzir, amma tamam başqa cür hərəkət eləyirdilər. Budur, o dəli Qeys qoca qarı. Bu çirkli, tozlu, torpaqlı, bikef məxluqu bağına basan Şah İsmayıl – Nofəl.

Məhəmməd* görmədən sevdiyi Şah İsmayılı indi gördü. özü istədiyindən də yüksək bir vəziyyətdə gördü. Odur, qarının çirkinə, pasına baxmadan bağına basıb, bağına qarısına tərəf aparır. Bu sərgərdan, dəli, dilənçi arvadın baxtı gör necə də açıldı.

Şah İsmayıl Səkinəni bağına açıq qarısına tərəf apardı. Onu dilə tutmuşdu. Birdən Səkinə əlini ona açdı:

– Mənə pul ver, ağa, Neçə gündü acam. Bu şəhərin adamlarının ürəyi daşdı. Çörək, pul istəyirsən, başına daş vururlar.

Şah İsmayıl öz yanında pul gəzdirmirdi. Səkinəyə isə pul vermək lazım idi. O, dalınca gələn qorçulara dedi:

– Hansınızda pul var?

Hər ikisi əllərini ciblərinə saldı. Nələri vardısı çıxartdılar. Şah İsmayıl oradan bir qızıl sikkə götürdü.

– Al, Səkinə xala. Qızıldı. Orada on iki imamın adı, bu tərəfdə isə mənim adım həkk olunub.

– Yox, o sənin pulun deyil. İstəmirəm.

– Götür.

Səkinə arvad qorçuları göstərdi.

– Onlar sənən varlıdı?

– Yox. Mən indi şaham, Şahın pulu da xəzinədə olar ... Səkinə pulu atmaq istədi. Sonra gözünə yaxınlaşdırdı.

– Burada İsmayılın adı var?

– Var. O mənəm.

– Bağına içi ilə bir qədər getdilər. Şah İsmayıl gördü ki, kəmənləri ilə əhatə olunan Taclıbəyim onlara tərəf gəlir. Özü də bu mənzerədən pərt olub.

* Hicri tarixi ilə 914 (1508-09)-cü ildə Şah İsmayıl Bağdada gedəndə böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin on iki yaşı vardı və onu görmüşdü.

– Mürşüdi-kamilim, bu qoca arvad kimdi? Səkinə diqqətlə Taclıbəyimə baxdı. Ona tərəf getdi.

– Aləmşahbəyimdi? Aləmşahbəyimdi! Xanım, bəs İsmayıl hanı?

Taclıbəyimin qızılı saçlarının dibindən gizilti keçdi.

– Mürşüdi-kamilim, bu nə sirdi?

– Bu sirr deyil, bu, böyük hikmətdi. Səkinə xala bizim kənz idi. Qalada bizim əzabımızı, əziyyətimizi o çəkib. Ərdəbildə anamı, İbrahimi öldürəndə dəli olmuşdu. Gəlib Bağdada çıxıb.

Bu sözləri danışanda Səkinə arvad diqqət kəsilib dayanmışdı.

– Taclıbəyim, qoy kənzlərin aparıb onu yuyundurub geyindirsinlər. Sonra mənim yanıma gətirsinlər.

İsmayıl çox mütəəssir halda fəvvarənin yanına qayıtdı. Səkinənin taleyi onun gözü önündən bir an getmirdi.

“İndi onu müalicə, eləmək mümkün olacaqmı? O, bir də elinə saz götürüb çalacaqmı?”

Birdən yadına düşdü. Ona saz çaldırmaq lazım idi. Bəlkə sazın hikməti onu özünə qaytardı. Qurbani yadına düşdü.

“Bu böyük el aşığı sazını kökləyib diləndirsə, Səkinə xala sağalacaq. Amma Qurbani yoxdu. Gəncə elinə gedib. Eşq dəlisidi bu aşıq. Eşq dəlisi olmasa, belə böyük sənətkar da ola bilməzdi. Yaxşı, bəs mən niyə onu tək yola saldım? Gəncə hakimi axı ona qız verməyəcək?!”

Şah İsmayıl xeyli fikirləşdi, götür-qoy elədi. Necə olursa olsun, Qurbani qayıdıb Səkinə xalaya saz çalmalıdı. Bu arvad həmişə yurdu Borçalı çökəyinin bağlı qapılarından danışardı. İndi o qapıları açmaq mənim əlimdədi. Gəncə hakimi isə bizə yaxın düşmək istəmir. Şirvanşah Şamaxını ələ keçirəndən Ziyad xan da baş qaldırıb. Bunların hamısını bir yerə yığıb başlarına necə ağıl qoyasan. Necə başa salasan ki, bəs bir elik, bir ölkəyik, gəlin bir evin övladları kimi, ailəsi kimi yaşayaq. Bağdada gəlirsən, Şirvan əldən gedir, Şirvana gedirsən, Xorasan üz döndərir. Axı bu niyə belə olsun?

Səkinəni saray qadınları kimi geyindirib gətirdilər. Onun saçlarını daramış, örpəyin altına yığmışdılar. Bəli, həmin Səkinə xaladı. Çox az dəyişib, təkçə gözlərindəki ifadə ayrıdı.

Göz bəbəkləri böyüyüb.

– Səkinə xala, biri vardı, bir yoxdu, bir Borçalı eli vardı. O elin qırx gözəl qızı seyrə çıxmışdı...

– Borçalı?.. Hansı Borçalı?

– Səkinə xalanın vətəni Borçalı...

Dinmədi. Gözləri dəyişdi, birdən kirpiklərindən yaş axmağa başladı. Elə zülüm-zülüm ağladı ki...

– Sağalacaq, Səkinə xala mütləq sağalacaq...

* * *

Günəşin sac ki.mi qızdırdığı çadırın içərisində iki nəfər vardı. Onlardan biri köhnə qəbri qucaqlayıb, torpağını yalayır-
dı, bədəni xəstə adamların bədəni kimi əsirdi.

İkincisi ayaq üstündə dayanmışdı. Bu Şah İsmayıl idi. İmam Hüseyinin qəbrinin torpağını yalayan Şahquluya baxırdı.

– İnama, etiqada bax. Hələ mənimlə gələnlərin heç biri bu qəbirlərdən birinin torpağını öpməyib. Sinəsinə, baş-gözünə vurub, ağlayıb, amma torpaq yalamayıb. Bu işə özünü öldürür.

Bu həmin Şahqulu idi ki, Murad onu Çapovul Sarının əlin-
dən almışdı. O, deyirdi ki, Ərzincan tərəfdə minlərlə şiənin mürşüdüdü. Öz mürşüdi-kamili Şah İsmayilla görüşə gedir. Şahla yalnız indi görüşə bilmişdi. Kərbəla çölündə, İmam Hüseyinin qəbri üstündə qurulan çadırda. Bunun da səbəbi vardı. Şahın adamları onunla görüşüb söhbət eləmişdilər. Bu barədə şaha da xəbər çatmışdı. Amma Bayazidin qulağının dibində o qədər şiələrin baş qaldırdığına inanmamışdılar. Xan Məhəmməd Ustaclının yanına adam göndərmiş, o da əl altdan öyrənmişdi. Görmüşdü ki, doğrudan da Makudan, Xoydan, Mərənddən, Təbrizin özündən sufilər axıyıb o tərəflərə gedir, zühur günü barəsində danışırlar. Kim zühur eləyəcək, nə vaxt eləyəcək, bunu heç kəs bilmirdi.

Şah İsmayıl Şahquludan soruşdu:

– Orada kim zühü eləyəcək? Sahibi-Zaman?

– Xeyr, mürşüdi-kamilim, bizim ürəklərimiz, əqidəmiz! həmin günün vaxtını təyin etməyə gəlmişəm. Hansı gün desəniz, həmin gün də olasıdı. Söz yox ki, Sahibi-Zamanın orada

görünməyi bizim gücümüzü birə-yüz artırardı.

Şahqulunun bıǵı, saqqalı quma batmış, qaşına bir yumru, quru tikan ilişib qalmışdı.

–Yaxşı, bu zühurda məqsəd nədi?

– Məqsəd tərəfdarlarımızı artırmaq, daha çox şəhər və kənd tutmaq. Bu otuz-qırx min adam nizami qoşun yox, osmanlılar deməli, başıpozuq olacaq. Belə qüvvənin qarşısında heç nə dayanmır.

Şah İsmayıl qımışdı. Misir sultanı Qansuya çox məktublar yazıb, elçilər göndərib. Amma onunla ittifaq yaratmaq mümkün deyil. Belə bir ittifaq ona çox vacib idi. Şeybani xanla müharibəyə hazırlaşmaq, Bayazidin təhlükəsindən sovuşmaq üçün lazımdı. Budur, o ittifaqa bərabər, bəlkə də ondan da güclü bir qüvvə.

– Sən Şahqulu isə onların xəlifəsisən.

– Mən sənın qulunam, mürşüdi-kamilim. Özüm belə ləqəb götürmüşəm. Şahqulu.

– De görüm, sənın işinin uğurları üçün nə lazımdı?

– Mənim ətrafıma toplananlar təkyələrdə, kənd və şəhərlərdə əqidəmizdən danışır, sünnüləri öz tərəfimizə çəkirik. O, pıçılı ilə dedi: – Şahim, Sultan Bayazidin oğlu Şeyxşahın Kaniyadakı sarayına da yol tapmışam. Onun oğlu da bizim təkyəyə gəlir, hələlik gizli də olsa əqidəmizi qəbul eləyib. Biz Anadoluda çox böyük qüvvəyə çevrilmişik. Böyük bir ordunun işini görürük. Kömək o ola bilərdi ki, zamanın sahibi zühur günündə bizim aramızda peyda olaydı.

Şah İsmayıl çox fikirləşmədən dedi:

– Olacaq.

Şahqulu altdan yuxarı ona baxdı. Həm gözləri bərəlmışdi, həm də ağzı açıq qalmışdı. O, əyilib şahının, mürşüdi-kamilinin ayaqlarını qucaqladı.

– Bu çox vacibdi. Onda tərəfdarlarımız daha çox artar.

“Zamanın sahibi”nin orada zühur eləməsi tam mümkün olan iş idi. Xızrı göndərmək, “zühur”dan sonra geri qaytarmaq mümkün idi.

Anadoluda belə böyük şiə qüvvəsinin yaranması Sultan Ba-

yazidin başını qatacaq, Şah İsmayla ölkəyə əmin-amanlıq yaratmağa, əldən çıxmış Xorasanı geri qaytarmağa imkan verəcəkdİ.

Şah İsmayıl vəkili Hüseyn bəyi, təzə təyin edilmiş baş vəzir Əmir Nəcini çağırırdı. Şahquluya başladığı iş üçün xəzinədən vəsait ayırırdı. Onlara nə qədər silah, geyim, ərzaq lazımdısa, hamısını nəzərə almağı tapşırırdı. Sonra Şahqulu ilə Nəcini göndərdi. Hüseyn bəylə tək qaldı. Onu əmirilər əmirliyindən azad edəndən sonra ilk dəfə idi ki, ikilikdə qalmışdılar.

Şah Hüseyn bəyin arıqladığını hiss elədi. Tər də onu götürüb gedirdi.

– Lələ, xiffət eləyən adama oxşayırsan.

– Yox, şah sağ olsun, heç bir fikrim yoxdu.

– Yəqin ki, vəzifədən götürülməyin səni belə sıxıb.

– Yox! Şahimin qulluğunda qarıqulu olsam da, mənə xoşdu. Mən bir dəfə and içmişəm.

Şah İsmayıl Hüseyn bəyin sədaqətinə inanırdı. Bu barədə onun kiçik şübhəsi də ola bilməzdi. Amma onun arxayınçılığına, hamıya inanmasına dözməmişdi.

– Məndən incimə, Lələ! Dövlətimizin mənafeyi məni belə sərt olmağa məcbur eləyir. Çağırmişəm sən ilə bir məsələni danışım. Mənə oxşayan, məni yamsılayan gənci Şahqulu ilə Ərzincana göndərmək lazımdı.

– Niyə?

– Vacib işdi.

Axı hökmdarımızın həyatının təhlükəsizliyindən vacib heç nə yoxdur. Mən buna razılıq verə bilmərəm. O, Xızrın başından bir tük əskik olsa, onda bütün zəhmətimiz hədəf gedər.

Şah İsmayılın xasiyyətini bilirdi və onu fikrindən döndərmək mümkün olmayacağını yəqinləşdirmişdi.

– Onda çox etibarlı adamla göndərmək lazımdı.

Lələnin bu fikri onun ağına batdı. Ətrafdakılar zamanın sahibinin “zühur” etməyini görsələr, onun yaxın adamlarını görməsələr onda bəlkə də inanmayacaqlar. Ya da əksinə. Lələ bəlkə də heç gözə görünməməlidir. Təkcə zamanın sahibi “zühur” etməli və yoxa çıxmalıdı.

Onlar bu məsələni ən kiçik nöqtələrinə qədər danışdılar.

Bu barədə heç Şahqulunun özünə də demədilər.

“Zühur”dan sonra Xızır Şirvan torpağına qayıtmalıydı.

17

Bu nə gözəl şəhərmiş! Fransisko Təbrizi gəzməkdən doymurdu. Şəhərin altı qapısının altından da –Uçan, Sarvan, Sərzud, Şam, Qazan, Sərv, Təbriz qapılarından girib-çıxmış, qalının 300 bürcünə tamaşa eləmişdi. Düzdür, hər darvazanı 500 nəfərə qədər döyüşçü qorusa da, ona dəyib-toxunan yox idi. Təkcə qeribə paltarına gülür, öz dillərində nəsə deyirdilər. Təbrizlini Avropadan gələnlər də təəccübləndirmirdi. Çünki Təbriz bazarında genuyanlar, venediktililər, neapollular ticarətlə məşğul idi. O, şəhərə gələndə birbaşa bazara getmiş, florensiyalı bir tacir tapmışdı. Vətəndə bir-birlərini uzaqdan tanıyırdılar. Tacir ona ölkənin adət-ənənəsindən danışmış, özü ilə bərabər Şah İsmayıl karvansarayına gətirmişdi. Demişdi ki, bu karvansaray gənc şahın sərmayəsi hesabına tikilib, gəlir də ona çatır. Xarici tacirlərin hamısı bu karvansarayda qalmağa can atır. Çünki orada yaşamaq bir növ hörmət, izzət əlamətiydi. Həm də xaricilər Şah İsmayıla hörmətlə yanaşdıqlarını bu hərəkətləri ilə bürüzə vermək istəyirdilər.

Bir dəfə axşam tacirlə rəssam arasında belə bir söhbət oldu. Tacir onun pullarının qurtardığını görüb dedi:

– Bundan sonra nəynən yaşayacaqsan?

– Bilmirəm, – deyər Fransisko çiyinlərini çəkdi. – Şah sarayına yol tapa bilsəydim, onda işlərim düzələrdi. Amma heç cür bu hökmdar öz paytaxtına gəlib çıxmır. Bir adam da yoxdu mənə ona təqdim eləsin.

Tacir xəsis adam idi və pul sayanda iri sandığın qapağını qaldırır, başı ilə qapağı saxlayır, pulları sandığın içində sayırdı. Həmyerli kimi rəssama əvvəllər kömək göstərsə də, pulla yardım eləmək fikrində deyildi.

– Sənin bu dediklərin hələ pul deyil. Bu etibarsız dünyada isə yaşamaq üçün pul lazımdır, pul.

– Mən şahın şəklini çəksəm, buradakı tacirlərin hamısından varlı olaram.

– Eh. Kimdi bu Asiya ölkəsində şəklə pul verən.

Rəssam ona inanmırdı. Bu Asiya ölkəsindəki binalara, onların bəzəklərinə, naxışlarına baxanda heyran qalırdı. Demək o gözəlliyi yaratmaq istəyənlər çoxlu pul xərcləyiblər. Bu ölkədə gözəlliyyənin qədir-qiymətinə bilirlər. Hələ o xalçalar. Onları adsız-sansız adamlar toxuyub. Amma o sənət ən böyük, sənətkarların əsərləri ilə bəhsə girir. İki xalça da bir-birinə bənzəmir.

O gün parça bazarına getmişdi. Necə parçalar vardı. Alası deyildi. Adlarını soruşurdu. Qələmkar, daran, bəhrəməsuri, neçə cür ipək parça... Pambıq onu heyretə gətirmişdi. Yeddi rəng pambıq görmüşdü. Elə bilmişdi bəs onları rəngləyiblər. Sonra öyrənmişdi ki, “Zəyi”, “Munlan”, “Zəfəranı”, “Ləli”, “Xas”, “Bəyaz” kollar üstündə bu rəngdə yetişir. Təbiətin yeddi rəngi...

Gözəlliklərə aludəlik bu adamlara ana südü ilə gəlir. Belə yerin yüksək şəxsləri gözəlliyyənin, yüksək sənət əsərinin nə demək olduğunu yaxşı bilər. O, gözləməlidir, o, Şah İsmayılı görməlidir, Onu görəndə qədər işə yaşamaq üçün bir imkan tapmalıdır. Bu yad ölkədə acından ölməyə yox, pul qazanmağa gəlib.

Tacir nəhayət fikrini ona açdı.

– Gəl belə eləyək, sən Təbrizin ən görməli yerlərini çək, sat mənə.

Fransisko çıxış yolu tapdı.

– Oldu. Sifarişini ver.

– Özün çək. Təbrizin hər yeri gözəldir.

Fransisko rəngqabını götürüb təzədən Təbrizi gəzməyə başladı. O nəyi çəksin, nədən başlasın? Axı bu şəhərdə bir-birindən gözəl 320 məscid var. Onların ən qədimi Zübeydə xatun məscididi. Rəvayətə görə Zübeydə xatun məşhur Harun-ər Rəşidin arvadı olub. Hamilə vaxtı xəstələndiyi üçün hər yeri gəzmiş, havası, suyu sağlam yer buranı bilmişdi. Deyilənə görə də Zübeydə xatunun buraya gəlməyilə şəhər salınmağa başlayıb. Minarəsi göylərə baş çəkən bu qədim məscid də o vaxtdan qalıb. Onun günbəzi səma kimi mavi kaşılarda örtülüb. Minarəsi də elə gözəl naxışlarla bəzənib ki, sanki onların üstündə insan əli yox, mələklərin nəzərləri gəzib.

Təbrizin 1060 məhəlləsində 1070 gözəl saray var. Onların hansını çəksin?

Burada elə 200 karvansaray var. Hamısı da sənət əsəri.

Rəssam gözə-gözə gəlib günbatanda Qızıldağa çıxdı. Hava açıq olduğundan lap uzaqlar gözə dəyirdi. Buradan Təbriz ovuc içindəki kimi görünürdü. Şəhərin içərisindən keçən altı çay ərimiş gümüş kimi parıldayırdı. Şəhər bağ-bağçanın içində itmişdi. Cənubda, lap uzaqlarda göl görünürdü. Bu, Urmiyə gölüydü.

Fransisko bu gördüklərinə heyran qalmışdı. Hansından başlasın, nə çəksin? Nəhayət, dağın bir parçasını, qayanı, qayadan yuxarıdakı buludları ilk mənzərə seçdi. Kətan üzərində işə başladı. Dağın döşündə adamlar ot biçir, kərəntinin xışiltısı eşidilirdi. Biçilən otun yeri çiçəkləyən yoncadan, müxtəlif dağ çiçəklərindən xeyli fərqlənirdi. Adamların əynindəki ağ paltarlar, başlarındakı qırmızı çalmalar qəribə rəng zənginliyi yaradırdı. Boz qayadan yuxarıda Səhəndin zirvəsi ucalırdı və qaya ilə dağ arasında geniş boşluq vardı. Səhənd dağı mənzərənin fonunda əzəmətlə yüksəlirdi.

O, xeyli işlədi. Bu ölkə qəribə yerdi. Heç kim ona toxunmur, qəlbinə dəymirdi. Bura gəlməmişdən əvvəl İtaliyanın bu yerlərdə olmuş keşişi Kontrinin xatirələrini oxumuş, amma inanmamışdı. O yazırdı ki, Təbrizdə qətl nadir hadisədir. Cinayət çox azdı. Kimin malı-heyvanı itirsə, özü axtarmır, tapanlar özləri onu bu işlə məşğul olan məmurun yanına gətirirlər. Bu ölkənin kişiləri qısqanc deyil. Çünki qadınları gözəl olsa da, o qədər sədaqətlidir ki, qısqanclığa yer qalmır...

O, mənzərəni qurtarana yaxın arxada hənirti eşitdi. Dönüb iki biçinci gördü. Onlar maraqla baxırdılar.

– Salam! – dedilər.

Fransisko da öyrəndiyi “salam” sözünü dedi. Sonra söhbəti davam etdirə bilmədi. Biçinçilər onun işini deyəsən xoşlamışdılar. Onlardan biri qırmızı cürdəyi onun yanına qoydu, piyaləni su ilə yaxalayıb suyu atdı, təzədən doldurub ona uzatdı.

Fransisko indi hiss elədi ki, bərk susayıb. Amma işindən əl çəkməmiş, bulaq axtarmamışdı.

O birisi – daha qoca biçinçi çiçəklərin üstündə süfrə açdı.

Orada Fransiskonun gündə yediyi, təbrizlilərin “girdə” dediyi çörək, yağlı pendir, göy soğan vardı.

Biçinçilər öz aralarında söhbət edirdilər. Qoca deyirdi.

– Uzaq yerliyə oxşayır. Dil də bilmir.

Cavan dedi:

– Əmi, nahaq yerə çörək verdin. Bəyənib yeməz.

– A bala, çörək allah nemətidir. Bizi bəyənməsə də, çörəyi bəyənər.

– Gör necə də o yerə oxşayır. Bax, o ortadakı Allahqulu kişinin elə bil özüdü.

Fransisko onlara başı ilə minnətdarlığını bildirib pendiri çörəyin arasına qoyub dişlədi, soğanı isə bundan sonra ağzına apardı.

– Binəva acıymış.

Fransisko doğrudan da ac idi. Səhər tacirlə söhbətindən sonra yemək də yeməmiş, pul qazanmaq həvəsiylə karvansaraydan çıxmışdı.

Tacir isə onun dalınca baxıb bic-bic gülmüşdü. O, bilirdi ki, rəssamlıq əsərləri İtaliyada çox bahadı. Əgər həmin rəssamlar burada, Şərqdə ekzotik binaları, mənzərələri çəksələr bu daha da baha qiymətə gedər. Burada yox, orada. Xalçaları, Təbriz parçalarını, zərgərlik məmulatlarını, silahları yerə düşməyə qoymurdular. İndi onun vətənindən gəlmiş rəssamın çəkdiyi əsərləri də aparıb çoxlu pul qazanacaqdı.

Göydəmir köhlən yel kimi çapırdı. Yəhərdə oturan igid qılıncını gah sağa, gah sola endirir, cərgə ilə basdırılıb üstünə dəbilqələr qoyulmuş “başlar” kəsilib yerə tökülür, dəbilqələr diyirlənirdi. Bu tamaşaya açıq pəncərədən baxan Xızır həvəslənmişdi. O da at belində belə hərbi məşq etmək istəyirdi. Düzdü, Hüseyn bəy tez-tez onun üçün belə məşqlər düzəldirdi. Amma neçə gündür ki, səfərə hazırlaşırdılar, məşqlərin arası kəsilmişdi.

Göydəmir at meydanın başına çatıb geri qayıtdı. Süvarinin gözü pəncərəyə sataşdı və qılınc əlində donub qaldı. Atı birbaşa pəncərəyə tərəf sürdü. Çatana yaxın dəbilqəni başından çıxarıb tulladı, xurmayı saçları dəmir köynəyinin çiyinlərinə töküldü.

Bu, Bəhrüzə xanım idi. O, Şah İsmayılı görmüşdü. Məşqin-

dən xoşunun gəlib-gəlmədiyini soruşmaq istəyirdi. Dünən gecəni bir yerdə keçirmişdilər. Səhər işıqlaşana qədər söhbət eləmişdilər. Dan üzü ağaranda Şah İsmayıl yuxuya getmiş, o isə oturub onun çöhrəsinə tamaşa eləmişdi. Baxırdı, baxırdı, sevincdən gözləri dolurdu. Arzusuna çatdığınamı, şahın onu sevdiyinə görəmi, nədənsə bu çöhrəyə baxanda doluxsunurdu.

Söhbətləri qulaqlarında səslənirdi.

– Bəhrüzə, düşmənlərimiz çoxdu.

– Dostların, tərəfdarların da az deyil, şahim.

– Elədi. Amma mənə kömək lazımdı, arxa lazımdı. Oğul lazımdı. Ömür vəfasızdı. Onu böyütmək, yetişdirmək, ölkənin açar-kilidini ona tapşırmaq lazım gələcək.

– Allahın işidi, şahim. Qismət!

Taclıbəyimlə Bəhrüzə xanım arasında rəqabət başlanmışdı. Hansının oğlu tez olsa, böyük şahzadəlik şərəfi ona qismət olacaqdı. O da qismət!

Bəhrüzə Şah İsmayılə təkcə qadın kimi yox, qardaş kimi onun arxasında dayanmaq istəyirdi. Ona görə də at minir, qılınç çalır, ox atırdı. Gələcəkdə oğlu olanda qoy təkcə atası kimi yox, həm də anası kimi olsun.

Onun atı pəncərəyə çatdı.

– Şahim, necədi, xoşuna gəldimi?

Xızır özünü ələ aldı, üzünü çevirdi. Qayıdıb içəri otağa qaçdı. Bəhrüzə tamam könüldən düşdü. Şahın bu hərəkəti onu incitdi, qəlbinə dəydi. Atdan düşdü, yüyəni Göydəmir köhlənin yalının üstünə atıb yavaş-yavaş gəlib hovuzun kənarında oturdu. Sifətini əlləri arasına aldı.

“Axı səhərə qədər bir yerdə olmuşuq. Məni elə mehriban dindirib, danışdırıb ki. Birdən-birə bu soyuqluq nədir? Olmaya mənimlə elə oynayır, məndən heç oğul istəmir? Elə-belə sözdü. Şahda da, İsmayılə da yalan olarmı? Bəs bu üz döndərib getmək nədən ötrüdü? Olmaya, mənim at minməyim xoşuna gəlməyib? Qorxub ki, birdən ana bətnində körpə... Gör mən nə danışırım ey. Yox, ola bilər. Onda heç olmasa bir söz deməliydi. Narazılığını da, razılığını da bildirməliydi.

Ey mələk, hüsnün sənin nuri-xudadır, bilmiş ol.
Sidrədir boyun, nə sidrə mintəhadır, bilmiş ol.
Mən sənin dərdi-qəmindən inciməm, ey bivəfa,
Hər nə cövr etsən mənə, eyni vəfadır, bilmiş ol.

Bəhrüzə xanım dik qalxdı. Şah İsmayıl onun başı üstündə dayanıb şer oxuyurdu. Şeri də ona deyirdi.

- Şahim, elə bildim məndən incimisən.
- Bəhrüzə xanımnan da incimək olarmı?

Bəhrüzə xanım, pəncərədə onu görüb üz döndərdiyini, deyib könlünü sındırmaq istəmədi.

- Mənim at çapmağımı gördünmü?
- Yox. Bu gün görməmişəm.

Axı pəncərədən baxan o idi. Başqası ola bilməzdi. Niyə görməsin ki. Bəlkə elə gözümə hamı Şah İsmayıl şəklində görünür. Aqlımı itirmişəm. Elə bilirəm bir dünyadı, bir odur, bir də mənəm.

- Yenə də at belinə qalxımmı?
- Qalx görüm.

Bəhrüzə utancaq bir təbəssümlə gülümsədi. Yanaqlarının dərisi Təbriz almasının qabığı kimi al və şəffaf idi. Gedib ondan qaçmayan atının yüyənini yaldan götürdü, ayağını üzəngiyə keçirməyi ilə yəhərə aşırılacağı bir oldu. Əynində atlas şalvarın qırıqları yaşıl rəngdə işıqlandı.

Dabanlarını atın böyürlərinə vurub cilovu çəkdi. Göydəmir köhlən şahə qalxdı. Sonra yüyəni buraxıb qum tökülmiş meydançada çapmağa başladı. Şah İsmayıl hovuzun üstündəki köşkdə dayanıb baxırdı. Bəhrüzənin qılıncı şimşək kimi gah sağda, gah da solda pərıldayırdı. Sonra o çapıb gəldi, yüyəni dartdı. Göydəmir at qabaq ayaqlarını yerə verib dayandı. Bəhrüzə tullanıb düşdü.

- Əhsən!

Taclıbəyim şəbəkə pəncərənin arxasında oturub Bəhrüzə xanımla Şah İsmayıla baxır, gözlərindən yaş axıdırdı. Son vaxtlar Şah İsmayıl özünə qarşı bir soyuqluq hiss eləyirdi. Bəhrüzə xanıma daha çox bağlanmışdı. Düzdü, o da gözəl idi,

qamətliydi. Ancaq onun fikrincə şaha layiq deyildi. Elatda doğulmuş, köçlərdə, aranda, qışlaqda böyümüşdü. Taclıbəyim kimi hökmdar ailəsində tərbiyə almamışdı. Düzdü Taclıbəyim atası Sultan Yaqubu görməmişdi. Yadına gəlmirdi. Söhbətlərdən eşitmişdi ki, o da şair olub. Şərqi hər yerində elm-sənət hamisi kimi tanınıb, kitabxanada böyük şair Əbdürrəhman Caminin atasına həsr etdiyi əsərinin böyük rəssamlar tərəfindən bəzənən, ustad xəttatlar tərəfindən köçürülən nadir nüsxəsini görmüş və oxumuşdu. Gözünü açandan isə sarayda narahatlıqlar, çəkişmələr, dava və qırğınlar görmüşdü. Öz doğma qardaşından üz döndərib bibisi oğlu Şah İsmayılı seçməyi bəs deyilmi? Bundan böyük məhəbbət, sədaqət olarmı? Bəs o niyə belə bir iş gördü. Düzdü, şahların arvadları çox olur. Amma bu, Şah İsmayılı yaraşmır axı. Onun babası Cüneydin də, atası Şeyx Heydərin də bir arvadı olub. Bəs o niyə belə eləyib?

Nəticəsini özü çıxardı. “Mən Sultan Yaqubun qızıyam. Ona görə də məndən olan övladı taxta qoymazlar. Elə bilərlər ki, atasına yox, babasına çəkəcək. Bəhruzənin övladı böyüyüb Təbriz taxtının, Səfəvi sülaləsinin birinci vəliəhdi olacaq. Bəs mən nə eləyim? Nə tədbir töküm ki, şahın mənə olan məhəbbətinn qaytarım? Odur, Bəhruzə at minir, qılınc çalır. Bəlkə elə mən də. Axı mən də vaxtilə belə məşqlər keçmişəm. Atı da ondan pis minmirəm, qılıncı da bəd tutmuram.” O, göstəriş verdi ki, at gətirsinlər. Paltarını dəyişib atın belinə sıçradı, çapıb meydana çıxdı, var gücü ilə sona kimi ağ atını səyirtmədi. “Atı düz onların ikisinin qarşısına sürəcəm. Qoy görüm mənə görüb nə deyəcəklər?”

Atı hovuzun yanına sürdü. Amma burda nə Şah. İsmayıl vardı, nə də Bəhruzə xanım. Ağ atın başını çevirib meydana çapdı, çapdı. Bir də hiss elədi ki, yəhər qaşının söykəndiyi yerdə, bətinə kəskin bir ağrı var. Ürəyi bulanır, başı gicəlir. Atı birtəhər saxladı, güclə yəhərdən düşdü. Ayaq üstündə dayana bilməyib oturdu. Əlini qurşaq yerindən bir az aşağı sıxıb zarıdı.

Bir həftə əvvəl onun könlünə göyərçin əti düşmüşdü. Göyərçini isə yemirlər. Müqəddəs quş hesab eləyirlər. Sarayın üstünə qonub quruldayan göyərçinlərə elə həsrətlə baxırdı ki...

Göyərçinin gözlərinə gözü düşmüşdü. Bu həvəsin nəylə bağlı olduğunu da başa düşməmişdi. Utandığından heç kimlə də məsləhətləşməmişdi. Amma gözü elə o ağ, göy göyərçinlərdə qalmışdı.

Kənziləri onu izləyirmişlər. Özlərini yetirəndə Taclıbəyimin halı lap xarablaşmışdı. Götürüb otağına apardılar. Həkim çağırdılar. Şaha da xəbər elədilər. O, tələsik gəldi. Taclıbəyimi yataqda, rəngi avazıymış görüb özünü itirdi. Fikrindən çox şey keçdi. Onunla Bəhrüzə xanımı görüb bəlkə zəhər içib?

– Nə olub, təbi-təvanım?

– Heç. İndi yaxşıyam, narahat olma. Həkimin fikrini öyrəndəndən sonra Şah İsmayıl əyilib onun alından öpdü, əllərini sıgalladı.

– Sən nə iş görmüsən? Sən niyə məni sonsuz qoymaq istəyirsən?

Otaqda onları tək buraxmışdılar.

– Şahim, məndən olan övlad sənə lazım deyil, ona görə Xaqani demişkən, gördü bu dünyanın vəfasızlığını, öldü.

Taclıbəyimin səsində titrəyiş olmasa da, o ağlayırdı.

18

Ayaqyalın qoca çırpını qaldırıb belinə atdı və üzünü döndərib yovşanlı düzlə getməyə başladı. Onun dabanları cadarcadar idi və həmin cadarlara toz-torpaq dolmuşdu. Cıgır tərənin üstünə qalxırdı. Yüngül meh yovşana ilişmiş, ağ Səmərqənd kağızı kimi yumşaq, uzun ilan qabığını əsdirirdi. İlan ki qabığını çıxartdı, onun zəhəri dəvə çattadır. Bayaq gələndə bu qabığı görməmişdi. İndi gördü. Qocanın yaşı ötsə də, üşəndi. Qabığın istiqamətindən hiss elədi ki, ilan tərəyə yox, karvan yoluna tərəf ötüb. Yovşanlar arasındakı yumşalıb toza dönmüş torpaqda izi də vardı.

Addımlarını yeyinlədib tərəyə qalxdı. Aşağıdakı dərədə ağaclar və daxma görünürdü. Daxmaya çatıb çiyindəki şələni ocağın yanına atdı. Nədənsə, yenə üşəndi. Elə bil onu kimsə izləyirdi. Qulaq verdi. Deyəsən, daxmada kitabın vərəqini çevirirdilər. Axı o çırpını satmaq, yaxud çörəyə dəyişmək üçün kar-

van yoluna çıxanda burada heç kim yox idi. Bu nə səs ola bilər?

Qapıdan başını azacıq içəri uzadıb baxdı. Yaşlı bir adamın oturub doğrudan da kitab vərəqlədiyini gördü:

– Bismillah! – dedi.

Həmin adam başını döndərüb baxdı. Ayağa qalxıb salam verdi. Bir az da diqqətlə baxdı. Deyəsən tanıyırdı.

Əssalamı-ələyküm. Gözlərim məni aldatmırsa, Xorasanın məşhur alimi Şixabədrin Xorasanisiniz, elə deyilmi?

– İdim. İndi çırpı satıb çörək qazanıram. Mənim elmim də heç kimə lazım deyil. Bəla gələndə birdən gəlir.

– Axı Məşhəddə müqəddəslərin qəbri var. Ora hər bələdan xilas olmalıdı.

– Bəli. Bəla hamını bir yerdə yaxalayır. Bütün evimin külfətini doğradılar. Var-dövlətimi apardılar. Özüm güc-bəla ilə qaçıb bu ilan-çayan yuvasına sığınmışam. Bəs səs kimsən?

– Mən də heratlıyam. Nəqqaş Kəmaləddin Behzad.

– Həəə... İndi insanlara nə nəqqaş, nə memar, nə şanr, nə də alim lazımdı. Gərək gücün ola, əlinə bir siyirməqılnc götürüb yol kəsəsən.

Behzad Şeybani xanın şəklini çəkmişdi qırmızı döşəyin üstündə. Bununla da demək istəmişdi ki, qan üstündə bərqə-rarsan. O qanlar qalxıb sənin özünü boğacaq. Şekli mənzilində qoyub bir kağız da yazmışdı. “Şəkin haqqını ödəmək üçün məni axtarmayın.” Şəhərdən çıxıb qaçmışdı. Yolla getmirdi. Ağacına bir düyünçə keçirib çiyinə qoymuşdu. Karvan yolunun yanı ilə hər yerdə günbatana gedirdi. Gündoğanda bütün ümidlər ölmüşdü.

Yorulub əldən düşəndə bu daxmaya çatmışdı. Əvvəl elə bil-mişdi ki, onun da sahibi qaçıb. İçəridə bir həsirin üstündə bir neçə kitab görmüşdü.

Kitablara görə ürəklənmiş, keçib onları vərəqləməyə başlamışdı. “Kitab varsa, burada yaşayan adama ziyan gəlməz” – demişdi. Kitablardan birində müxtəlif dərmanların təsviri veril-mişdi. O birisi isə Bəhmənyarəl Azərbaycanının “Məntiq” əsəriydi. Üçüncüsünə isə hələlik baxa bilməmişdi.

– Şixabəddin ağa, – elə bu daxmadamı oturub qalmaq fik-

rindəsən?

– Başımı itirmişəm.

– Dayanmaq olmaz. Getməliyik.

– Hara?

– Təbrizə. Şah İsmayılın yanına. Şixabəddin ona baxıb fikrə getdi.

– Yəqin ki, sən sünnü hənəfisən, eləmi?

– Bəli.

– Bəs onda Şah İsmayılın yanına necə gedirsən? Səni diridiri yandırmazmı? ... Behzad təəccüb elədi:

– Məni niyə yandırsın axı?

– Bəs o sünnülərin qəddar düşməni deyilmi? Behzad da tərəddüd, şübhə içində qaldı.

– Axı onun rəssamlara, şairlərə, alimlərə böyük hörməti var. Onların işləməsi, yazıb-yaratması üçün hər cür kömək göstərir. Qoşulaq bir-birimizə gedək.

19

Topqarı sarayının qızılı naxışlı, füzəyi tavanı necə gözəldisə, bu eşidilən saz havası da elə gözəldi. Amma onların arasında bir fərq vardı. O naxışlar insana yalnız sevinc və gözəllik bəxş edirdisə, saz havası insanı varından yox eləyirdi. Dərd, qəm, kədər idi bu saz havası. İnsanı nə qədər fikirlərə salırdı. Elə bil sən dağları aşıb çıxıb getmişən, hər şey isə o dağların arxasında qalıb. Nə sən geri dönəcəksən, nə onlar gələcək. Sən gedirsən, dünya qurtarır. Qarşında bir addım yol qalır, arxanda isə cıdırı çıxmağa nə qədər meydanlar var. Amma artıq onların heç biri sənə deyil. Geriyə dönmək qeyri-mümkündü.

Ağlama, bu dünya

Dəyməz o göz yaşlarına...

Bunu yalnız yolun sonunda oxuyurlar.

Yumşaq yatağına söykənmiş qoca həyəcədən əsirdi. Fikrindən daha nələr gəlib keçirdi. İnsan da öz övladlarını tanımazmış. Ətrafındakıları, nöker-naibi, xörək bişirən aşpazı da

tanıyırsan. Amma öz doğma oğullarını tanımırsan. Onların hamısına düşmən kimi baxırsan. Bilirsən ki, sənin ölümünü istəyirlər. Çünki sənin yerinə, var-dövlətinə göz dikiblər. İnsan şah da olur, sultan da olur, amma xoşbəxt olmur. Xoşbəxtlik tanrının bəxş elədiyi ayrı bir bəxşişdi. Ona çatmağın yolunu isə heç kəs bilmir. İşə bax ki, ömrü boyu darlarda qoyun otaran çoban, xoşbəxt olur, amma, qızıl taxtda oturub minlərlə adamın taleyini həll eləyən sultan bədbəxt.

Sultan Bayazid bu bədbin fikirlər içərisində özünün bəstələdiyi saz havasına qulaq asırdı. Çalanlar pərdənin arxasında oturub çalır, sultanın öz bəstəsini eşitdikdə, haldan hala düşdüyünü görmürdülər. Onun üçün də tək bu musiqi, tək bu saz havası mövcud idi.

Şair, bəstəkar, riyaziyyatçı Bayazid son vaxtlar yalnız övladları barəsində düşünürdü. Böyük oğlu Əhməd Amasiyadaydı. Onun artıq qırx beş yaşı tamamıdı. İllərlə üzünü görmürdü. İstambula, yanına çağırırsa o birisi şahzadələrin qiyamı qalxar. Hamısı elə bilər ki, bəs onu taxta oturtmağa çağırıb.

İkinci oğlu, şahzadə Qorqud Əhməddən iki yaş kiçikdi. Qorqud müqtədir, təmkinli, yüksək təhsilli igiddir. Türk dənizçiləri onu çox sevirilər. Çünki Antakiya sancağından gələn gəlirinin çoxusunu əsir düşən türk dənizçilərini vətənə qaytarmağa sərf edir. Özü də istedadlı şair, böyük elm adamıdır. Amma oğlu yoxdur. O, taxt üzünü görməyəcək.

Şahzadə Səlim isə püskürən dağ kimidir. Ona imkan versə, çox iş görər.

Özü atası Fateh Sultan Məhəmmədin gözü qabağında böyümüşdü. Cavanlığında içkiyə qurşanmışdı. Atası ona necə bir dərs verdisə ömrü boyu tərgitdi, tövbə elədi, tövbəsinə də xilaf çıxmadı. Meylini ova, cıdırlara salmışdı. Bədəninə güc azaldıqca ağılının kəsərinə bel bağladı, Yəniçərilərin sayını artırdı. Ordusunu ən yeni odlu silahlarla təchiz elədi. Artıq həyat sona yaxınlaşır. Neçə vaxtdır ki, at belinə qalxa bilmir. Gic-kahlarıvda ağırlar başlayanda huşunu itirmək dərəcəsinə çatırdı.

Son vaxtlar fikirləşir, götür-qoy edir, əcəl onu haqlamamış,

taxt-tacı şahzadələrdən birinə təhvil vermək barəsində düşü-
nürdü. Belə etməsə cənazəsi tikdirdiyi məqbərəsinə tapşırıl-
mamış şahzadələr arasında qan-qırğın düşəcəkdə. Amma kimə
vermək məsələsi hələ həll olunmamışdı.

Ata övladlarının hamısını istəyər. Evini kimə tapşırmaq
ayrı, ölkə tapşırmaq çətin məsələydi.

Avropa dövlətləri həmişə birləşib türk sultanlığına müqavi-
mət göstərməyə çalışırdılar. Gündoğanda Şah İsmayılın güclü
Səfəvi dövləti yaranıb. Gün-gündən qüvvətlənir. Bu Şeybani
xanla da bir dil tapa bilmədik. Deyir ki, o da səfəvilərin düş-
mənidir. Xorasanı da tutub. Amma hələ razılığa gəlmirik, hər-
si bir tərəfdən qoşun çəkib yerisinlər. Ölkəni parçalayıb hərəsi
yarısına yiyə dursun. Sonra Şeybani xanı aradan götürmək
olar.

Təzə odlu silahlar çıxıb. Toplar var, tüfənglər var. Onların
bir dənəsini də nə səfəvilərin, nə də şeybanilərin əlinə keç-
məyə yol vermək olmaz. Avropa ölkələrini o qədər sıxdılar, o
qədər əzdilər ki, onlar odlu silah düzəldilər. İndi top qaba-
ğında heç bir qala dayana bilmir. Həmin toplarla Konstanti-
nopolun otuz səkkiz qulaqcılıq bürclərini dağıdıblar.

Bayazid ölümündən əvvəl ölkənin qonşuluğundakı ən güclü
dövlətləri məhv eləyib oğlanlarından, ölkəsindən arxayın get-
mək istərdi. Amma bu uzun çəkə bilərdi. Odur gündoğandan
şübhələr axışıb Anadoluya dolur, adamların fikrini zəhərləyirlər.

Qapı açıldı, uzun əbalı, yaraşıqlı, pambıq kimi ağ çalması
olan vəzirli Əli paşa gəldi. Saz havaları hələ də səslənirdi. Xa-
dim Əli paşa onun altıncı vəziriydi. Ən çox bu qulluqda qalan
Xaci Davud paşa idi ki, on beş il vəzirlik eləmişdi. Əli paşa ilk
dəfə 1501-13-cü illərdə vəzir olmuş, yerini Həsənzadə Əh-
məd paşaya vermişdi. Həsənzadə Əhməd paşa müxtəlif dövr-
lərdə 3 dəfə vəzirlik etmiş, 4 il bu vəzifədə qalmışdı.

Sultan Bayazid ən kiçik günaha görə vəzirləri qovmuş,
təzəsi özünü doğrultmayanda əvvəlkinə yenə qaytarmışdı.

– Gəl görək yenə nə bəd xəbər var? Əli paşa yaxın gəlib
oturdu.

– Xoş xəbəri də, bəd xəbəri də hökmdar hamıdan əvvəl

bilməlidi.

– De görək.

– Sultan-əzəm, şahzadə Qorqud Manisa sancaqbəyliyi istəmişdi, razı olmadınız deyən, yeddi gəmi ilə İsgəndəriyyəyə yola düşüb. Dənizə çıxanda bir söz deyib.

– Nə deyib? – Sultan Bayazidin hövsələsi bir tikə oldu. Əvvəl kürəklərində, sonra boynunun arxasında qan damarları Venedikdən gətirilən saatlar kimi vurmağa başladı,

– Deyib ki, mən də əmim Sultan Cemin yolunu gedirəm. Məkkə ziyarətindən sonra görək taleyimiz nə göstərəcək?

– Başlandı! – deyərək Sultan Bayazid başının arxasını yastığa qoydu. Qan sığanan gözləri tavana zilləndi.

Əli paşa bir şey başa düşmədi. Bilmədi başlanan nədi, onun başının ağrısıdı, yoxsa övladlarının səbirsizliyi.

İyirmi yeddi il əvvəl də Sultan Cem beləcə yığışib Məkkə ziyarətinə getmiş, qayıdanda Radosun latın cəngavərlərinə əsir düşmüşdü. Tarix bir daha təkrar olunsa, türk sultanlığının işi fəna ola bilərdi.

– Vəzir, de görüm, hansı şahzadəni taxta çıxarmaq daha məqsədəuyğundur? Kim sultanlığı idarə etməyə layiq və qadirdi?

Əli paşa tutuldu. Bu sualın cavabı onda hazır idi. Amma birbaşa verilən cavab kimi yox. Bu ixtiyar yaşında artıq o bildirdi ki, vəzirin başının bəlası dilidi. Açıq qəlbli, ürəyi dilində olan adamnan vəzir çıxmazdı. Vəzir həmişə sağ qulağı qaşınırsa, sol əlini başının üstündən hərləyib, onu qaşımaldı. Birbaşa iş görse, başını itirər. O, böyük şahzadə Əhmədin tərəfindəydi.

– Sultani-əzəm, övladlarınızın hamısı ləyaqətli idi. **Amma** Şeyxşah ən kiçiyidi. Qorqudun isə oğlu yoxdur. O ki, qaldı şahzadə Əhmədlə şahzadə Səlimə. Vəliəhd bu ikisinin arasında axtarmaq lazımdı.

Əli paşa ilə şahzadə Əhməd arasında gizli söhbət olmuşdu. Vəzir onun taxta oturması üçün əlindən gələni etməli, Əhməd də hakimiyyətə çıxanda onu vəzirlik iqtidarında saxlamalıdır. Sultan Bayazid bunu bilmirdi. Bilsə onu işdən çıxartmazdı, dar ağacına çıxarardı.

Sultanın özü də bu iki vəliəhd arasında qalmışdı.

O qədər darıxmışdı ki, yorğun atını qamçılıyıb Xudafərinin üstündən çapa-çapa keçdi. Kəndləri körpünün yaxınlığında idi. Atını birbaşa daxmalarına sürdü. Bu kəndlərdə evləri qarğıdan tikib üstünü suvayır, divarlara göy şirə çəkirdilər. Belə evlərə çovustan deyirdilər. Həyət qapıları yan-yana vurulmuş iki əyri söyüd dirəyindən idi. At onun üstündən həyətə tullandı. Qurbaninin gözünə sataşan təndir, burnuna dəyən çörək iyi oldu. Qadın lavaş təndirin badına yapıb qalxanda həyətlərində at üstündə oturmuş geyimli-gecimli bir adam görüb yaşmandı. Nədənsə, bütün yolçulara hürən it gələnə şırmanırdı. Arvad qonağın atdan düşmədiyini görüb ürəkləndi.

– A yol adamı, hər kimsənsə, isti təndir üstünə gəlmisən. Gəl bir tik çörəyimizi kəs.

Padşah kimi adam atdan düşdü, yaxınlaşıb süfrədə qalaqlanmış xına kimi çörəklərin lap altdakını götürdü.

– Pendirin də varmı, ay ana?

– Niyə yoxdu, a başına dönüm. Pendir də var, şor da var, qatıq da var.

Amma səsi tanış gələn qonağın üzünə baxmırdı, lakin sorğu-suala tutmaq istəyirdi. Tez evdən mis kasalarda pendir, şor gətirdi. Gürdək dolu suyu da süfrənin yanına qoydu.

– A başına dönüm, haralardan gəlirsən?

– Bağdaddan gəlib Gəncəyə gedirəm.

– Təbrizdə olmamısan?

– Təbrizdə də olmuşam. Necə?

– Heç. Mənim oğlum da o tərəflərdədi. Neçə ildi gəlib çıxmır. Xəbər göndərib ki, bəs Şah İsmayılın qulluğundadı. Bəlkə görəsən, tanıyasan.

– Kimdi oğlun? – deyə padşah kimi adam dürməyi gəvələyirdi.

– Aşıqdı. Qurbani deyirlər.

– Mənəm, ana! Tanımadın?

Arvadın yaptığı kündə bu dəfə küt getdi. O, yaşmağını endirib zəndlə oğluna baxmağa başladı. Bu zər-zibalı geyim, o cür köhlən at oğlunu tamam dəyişmişdi. Gedəndə bığlıydı, indi

saqqalı da vardı. Ana yetirib oğlunu bağına basdı.

– Anan sənə qurban olsun, ay oğul. Gözlərim qalmışdı Xudafə-rində. Gedənnən xəbər göndərirdim, gələnnən soraqlaşırıdım. Bəs belə də iş olar? Adam ata-anasını da bu qədər intizarda qoyar?

O da anasını qucaqladı.

– İnan, vaxt yoxuydu. Şeyx oğlu şahımız hansı davaya ge-dir sə, məni də aparır. Məclislərində olmasam, mümkün deyil. Ayrılıb gələ bilmirdim. Şah qulluğunda olmaq çətin işdi.

– Şah qulluğundakı oğlumun ayaqları altında ölüm. Onların başı söhbətə qarışmışdı. Təndirdən tüstü qalxdı.

– A başına dönüm, qoy çörəkləri çıxardım. Günahdı, yanıb külə döndülər.

Anası yanan çörəkləri çıxaranda Qurbani həyəətə göz gə-zdirdi. Elə həmin həyətdi. Böyürtkən kolları yanında balaca ağlıda qoyun peyini gözə dəyirdi. Tövlənin üstündə atasının qoyun dərisindən papağına oxşar ot tayası vardı. İneyi bağla-maqdan sürtülüb işıldayan dirəyin mıxçasından sapa düzülmüş qırmızı bibər asılmışdı.

– Ana, çörəyin qazmağı varsa, mənə qazmax ver. Burnu-mun ucu göynəyib qazmaxdan öteri.

– A başına dönüm, şahın sarayında qazmax yoxdu bəyəm?

Anası küt gedən kündədən təndirin badında yapışib qalan qı-zarmış qazmağı şişin əyri ucu ilə qopardıb süfrəyə qoydu. Qur-bani qazmağı ağ, sağlam dişlərində xırtıldada-xırtıldada yeyirdi.

Yoldan keçənlər, qonşular boylanıb Qurbangilin həyətinə baxırdılar. Qonşu arvadlardan biri dözməyib soruşdu:

– Bəsti bacı, gələn Mahmuddu?*

– Hə, başına dönüm.

– Xoş gəlmisən, oğlum.

– Sağ ol, Süsənbər xala.

– Maşallah, lap elə padşaha oxşayırsan. Halal olsun. Vurul-muş Ceyran deyir, ana, deyəsən Aşıq Qurbani gəlib.

Deyirəm, ay qız, Qurbani kimdir. Deyir bəs Mahmud da. Dedim bu nə addı elə. Deyir bəs danışillər ki, o adı ona pad-

* Bir rəvayətə görə Qurbaninin əsl adı Mahmuddur.

şahın özü verib. Deyirəm, a Bəsti bacı, bu zamanın uşaqları hər şeyi bilillər ey.

Bəsti qonşusu Süsənbərin nəyə işarə elədiyini başa düşdü. Onun qızı Ceyrana həmişə “gəlinim, gəlinim” deyərdi. “Oğlum gələndə onu evləndirəcəm, səni evimə gəlin gətirəcəm”. İndi həmin söhbəti yada salırdı.

- Süsənbər bacı, axşam bizə oturmağa gələrsən?
- Gələrəm, niyə gəlmirəm? Nə bişirim gətirim?
- Heç nə, şükür, hər şey varımızdı.
- Oğlun gətirib?
- Oğlumun quru gəlişi mənənin ötəri hər şeydi.

Qurbaninin yadına düşdü ki, atın tərkindəki xurcunu götürmək lazımdır. Orda çox şey var. Qoy qocalar korluq çəkməsinlər. Yaxşı parçalar alıb gətirib. Elə parçalar ki, onları heç bu yerlərin bəyləri də görməyib. Anasına Venedikt məxməri, firəng qanovuzu, Təbriz ipəyi, kəlağayıları gətirib. Atasına bəylərə layiq paltarlar alıb.

Bir azdan “toqquş!” deyən atası qapıda eşşəyini saxladı. Heyvana ot yükləmişdi. İpləri açıb yükü aşırıb yerə saldı. Oğlunun gəldiyini oia yolda xəbər vermişdilər. Gəlib oğlu ilə görüşdü, halını, əhvalını xəbər aldı. Sonra qayıdıb eşşəyi mıxa bağlayıb qabağına ot atdı. Bu vaxta kimi arvad da həyətdəki taxtın üstünə keçə saldı, mütəkkə qoydu. Qara aftafada kəkotu dəmləmişdi. Onu da süfrə başına qoydu.

Kənd adamları axışib gəlir, aşıqla hal-əhval tutur, söhbətə qulaq asırdılar. Gün yarıdan keçsə də, heç kim dağılıb getmək istəmirdi. Qurbaninin belə qayıtması hamıya yuxu kim gəlirdi. Zarafat deyil, şah qulluğundan gəlib. Təbrizdə, sarayda, Şah İsmayılın yanında olur. Hər gün onu görür, salamlayır. Bundan da böyük xoşbəxtlik olar?!

Qurbani tək sazla piyada gedib qızıl kəmərində xəncər-qılıncla, at belində qayıtmışdı. Çovustana girib qılınıcı çıxarıb asdı. Adamların dağılıb getməyəcəyini görüb sazını götürüb geri qayıtdı. Üzünü yığılan camaata tutub dedi:

– Ay camaat, ay mənim həmkəndlilərim! Şahimiz, mürşüdi-kamilimiz Şah İsmayılın bir adəti var. Qoşun döyüşə girmə-

mişdən qabaq aşıqlar sazlarını çalib meydanda oxuyurlar. Bu çalğıdan cuşa gələn qoşunun qabağını saxlamaq mı olar? Şahımızın düşmənləri də çoxdu, qoşunu da Biz də çalib oxuyannan sonra lazım gələndə qılınc çəkib davaya da girirdik.

İndi həmin oxuduqlarımmnan birini sizə oxumaq istəyirəm. Aşığın peşəsi camaatın şad günündə oxumaqdı.

Ağsaqqal, yumru, qırmızısifət qocanın gözləri doldu.

– Sağ ol, ay oğlum, şahada oxuyursan, gəlib bizə də oxuyursan. Halal olsun sənə o Bəsti bacının bişirdiyi çörək.

– Sağ ol, Becan baba.

Qurbani sazını kökləyib çalmaq istəyəndə üç atlı gəldi. Onlardan birinin qoluna taxdığı qolçaqda qızılquş oturmuşdu. Ortayaşlı adamdı. Atının başını çəkib dedi:

– Qurbani xoş gəlib. Özü də sazını köynəyə qoyub, bizimlə təşrif buyursun. Saz ağa-bəy üçündü, rəiyyət üçün deyil.

– Sağ olun, bəy Üzrlü sayın. Gələ bilməyəcəm.

– Necə, mənim təklifimi yerə salırsan?

Atası pıçıldadı.

– Qudurma. Nə deyir, onu elə. Yoxsa bizim dərimizə saman təpər.

– Heç nə eliyə bilməz, dədə.

Qurbani cibindən lülənmiş möhürlü kağız çıxarıb ona apardı.

– Buyurun, baxın. Mən Şah İsmayılın, mürşüdi-kamilimizin naməsini Gəncə hakimi Ziyad xana aparıram. Ona görə də kənara gedə bilmərəm.

Bəy özünü sındırmadı.

– Yenə apar da. Bir neçə də atlı verim səni Gəncəyə qədər çatdırırsın. Amma gəl bizim evdəki məclisə.

Qurbani bəyin inadından dönmədiyini görüb dedi:

– Yaxşı! – Pərt olub sazını da qumaş köynəyə saldı. Qaytarıb aparıb yerinə asdı. Qayıdana qədər bəy getmişdi. Adamlar da dilxor olub dağılışırdı. Onlar Şah İsmayılı eşitmişdilər, amma bəyi görmüşdülər. Şallağını da, hikkəsini də, hiyləsini də. Elə bilirdilər ki, ondan güclü heç kəs ola bilməz. Yerin, göyün, suyun, torpağın allahıdı.

Bu əhvalatdan sonra ata-anasının üstünə elə bil od ələn-

mişdi.

– Getmə, oğul, o sənə zəhər verər paxıllığınnan.

– Dədən düz deyir. Səni gözü götürsəydi, camaat yanında belə eləməzdi.

Qurbani onları sakitləşdirmək istədi.

– Dədə, mənim bir sözüm bəsdə ki, şahimiz onu küllüküf eləsin.

Atası oğlunun bu sözünə inanmadı. Elə bildi oğlu özünə boy verir, hörmətini qaldırmaq istəyir.

– O qədər də yox, ay oğul.

– Dədə, bu çörək haqqı düzünü deyirəm. Şahın sarayda istədiyi sənətkarlar kimlərdi, şair Həbibidi, nəqqaş Sultan Məhəmməddi, şair Kişvəridi, bir də sizin oğlunuzdu. O gün olmaz ki, şahı görməyim. İndi də Gəncəyə gedirəm. Məktubu da öz mübarək barmaqlarıyla imzalayıb.

– Gəncəyə nə yaxşı? Xeyirdimi?

– Gəncə hakimi Ziyad xanın qızı Pəri xanımla ötrü gedirəm. Mənə yuxuda buta verilib.

Ərlə-arvad bir-birilərinə baxdılar. Kişi sözə başladı:

– Ay oğul, biz hara, Gəncə hakimi Ziyad xan hara? O bizə qızımı verər? Aqlını başına yığ. Tutaq ki, mən durub çulumu düzəltdim, ha budu Gəncə, gəlmişəm. Getdim. O, axı məni heç qapısının həndəvərinə də qoymaz.

Qurbani susurdu. Atası bilmirdi ki, artıq ata kimi bu işdə o yoxdu. Onu elçi göndərən də, çulunu düzəltməyi istəyən də yox. Bir Qurbani var, bir də Şah İsmayılın lülələnməmiş məktubu. O, özünü bu işə nahaq qatır.

Anası cuna yaylığının ucunu gözünə basdı.

– Kimdi bizi o gəlinin evinə qoyan. Mən hara, Ziyad xanın arvadı hara. Baxt əvvəldən qara gələnnən sonra onu, əstəğfərulla, heç tanrının özü də tarazlaya bilmir. Deyir, eli hürküt, axsağınnan yapış. Qonşumuzun kül kimi, adına bənzər Ceyran kimi qızı var. Od parçasıdı. İnek sağsın, həyət-baca süpürsün, paltar yusun.

Qurbaninin fikri özkə yerdəydi. Dəvənin üstündə oturan qızın gözləri onu çağırırdı. “Yolunu gözləyirəm. Heç kimə get-

məyəcəyəm. Gəl çıx! Məni sənə, səni də mənə buta veriblər. Sənin o anan nə danışır? İnak sağmaq, həyəət süpürmək nədi?"

– Ana, yaxşı. Gəncə xanının qızını gör kimmən bərabər tutdun.

Kişi qalxıb çovustandan çıxdı. Oğlunun atının qabağına yem tökdü, yerini rahatladı.

Becan kişi bayaqdan onun hərəkətlərinə göz qoyurdu, gahdan da başını yırgalayır.

– Nə olub, a kişi, qanın niyə qaradır? Kişi könülsüz cavab verdi:

– Neyləyim? Görmürsən, sağ olmuş haradan başlayır? Eşitməmişən, deyərlər, bəylə bostan əkənin tağı çiyində bitər?

– İşin yoxdu. Oğlun fərasətlidir. Özü bilir neyləyir.

Hər iki qoca bir-birlərini başa düşdülər.

Bir azdan Qurbani atına minib bəy evinə getdi. Nökər üzəngisini basdı. Bəy evin artırmasında dayanıb aşığa xoşgəldin elədi. O, atdan düşüb sazı əlində yuxarı çıxdı. Bəylə görüşdü. Evini üzü Araza tərəf tikdirmişdi. Çayın səsi eşidilir. Xudafərin görünürdü. Körpünü çaydan qabarıq çıxan sal daşların, qayaların üstündə tikmişdilər. Qırmızı kərpicdən hörülən körpünün tağları hamısı bir-birinə bənzəmirdi. Böyüyü vardı, kiçiyi vardı.

Bəy əli ilə körpünü göstərdi.

– Bunun üstündən keçən köçlər hamısı mənim əlimdən gəlib-gedir. Sən ağanı aciz bilmə.

Qurbani dinmədi.

Eyvanda xalça salınmış, döşəkçələr qoyulmuşdu. Oturdular, Bəy qışqırdı:

– O turac çığırmasını tez eləyin. Acınnan ürəyim gedir

Onlar xeyli söhbət elədilər. Axırda bəy soruşdu.

– Doğrudan Şah İsmayılın sarayında qulluq eləyərsən?

– Aşıqda yalan olar?

– Bəs harda qalırsan? Olacağın? Karvansaraydasan?

– Niyə ki. Sarayda öz hücrəm var. Şairlərlə bərabər...

– Bəs niyə sənə kənd bağışlamır?

Qurbani onun sözünü birdəfəlik kəsmək üçün dedi:

– Bağışlayırdı. Sürğal Fərmanı da yazdırırdı, razı olmadım.

Bəy əlini bığına çəkib güldü.

– Burda basıb-bağladın ha.

– Niyə ki... İnanmasanız onda qayıdanda fərmanı alaram. Dedi: Qumlax, Xudafərin, Göyərçin Veysəlli, Sultanlı, Maral-yana qədər mənə verilsin. Xudafərin körpüsünün gəliri də üstəlik. Razi olmadım. Dedim el-günük. Düşmənçilik düşər. Kişi atlananda öz kəndini basmaz.

Bəyin nitqi batdı. Udqundu. Dodaqları quruyub köpüşkədi.

– Onu yaxşı eləmişən.

– Aşıqdan bəy, mülkədar olmaz. Onunku sazdı, sözdü, da-vaqabağı oxumaqdı, toydu... Hər məclis elə bir kəndin bir illik gəliridi. Mən gəlib burda xış qoşdursam, mənim sazımı kim çalacaq?

Bəy Qurbaninin onun üçün nə qədər təhlükəli olduğunu hiss elədi. Amma onnan faydalanmaq da olardı.

21

Gecənin qaranlığında bir atlı dağa qalxan yolla gedirdi. At nabeləd, atlı fikirliydə. Neçə illərdə ki, bu yerlərdən ayrılıb. Heç bir xəbər-əətər də göndərməyib. Birdən-birə gecənin bu aləmi qabağına kim çıxacaq? Bilmirdi. Bu gəliş hər şeyi dəyişə bilərdi. Ya dünyadan birdəfəlik əlini üzəcəkdə, ya da ki, könül rahatlığı tapacaqdı.

At hürkdü. Atlı yüyəni dartıb onu sakitləşdirməyə çalışdı. Gördü ki, yox, at getmir, ayaqlarını yerə döyür. Səsini çıxartdı, heyvanı sakitləşdirməyə çalışdı. Birdən-birə atlı bu yeri tanıdı. Qəbiristanlıqdaydı. Özü də üşəndi. Qılıncını siyirməli oldu. Canında üşütmə yaransa da, özünü ələ aldı.

“On-on beş nəfər üstümə düşüb mənə bir şey eləyə bilmir. İndi burda nə ola bilər? Birdən cin yığıncağına düşərəm. Yox, cin dəmirdən qorxur. Üstümdə də nə qədər dəmir var. Axı bu qəbiristanlıqdan mən niyə qorxmalıyam? Oradakı qəbirlərin birinin içindən çıxmamışammı? Onda üşənməmişdim. İndi niyə qorxum? Qabaqda bir pıqqıltı eşitdi. Bir cüt yaşıl nöqtə gördü. At geri dartındı. O, yenə cilovu çəkdi:

– Ay kafir nə ziyannıq eləmişən?

Bu səsdən sonra yaşıl nöqtələr itdi.

“Kaftardı. Yəqin ki, təzə qəbir qazıblar. Ona görə gəlib.” Onun burnuna təzə qazılmış torpağın iyi gəldi. Aşırılıb yəhərdən düşdü. Deyəsən tüstü iyi də vardı. Cilovu qoluna keçirib yavaş-yavaş getdi. Tüstü torpaq iyi ilə təzə qəbri tapdı. Qəbrin yanındakı qaladıqları ocaq sönmüşdü. İyindən bildi ki, tüstülənən yulğun koludu. Kora-fəhim, ocağı, başdaşını tapdı. Çırpı-ları yəqin ki, goreşən, kaftar dağıtmışdı. Cibinnən çaxmaq-qov çıxartdı. Çaxmağı çəkdi, qovu alışdırdı. Xurcundan çıxartdığı əski parçasını alışdırıb ocağın altına qoydu. Əlinə gələn çör-çöpü oraya atdı. Bir azdan ocaq alışdı. Alovun dilləri qalxanda səhərin nəsimi də başlamışdı. Bu nəsim səhərlər bir Təbrizdə əsir, bir də burada, Cəbani kəndinin üstündə, Şamaxıda.

Qaçaq Murad qəbiristanlıq yanından elə-belə keçə bilmirdi. Ona elə gəlirdi ki, oradakıların neçəsi onun kimi qəbirdə dirilib, amma onun kimi çıxı bilməyib. Belə nakamların şərəfinə həmişə qəbiristanlıqdan keçəndə ocaq qalayırdı. Həm də qoy işıq olsun. Qurd-quş, goreşən yaxın düşməsin.

Ocaq alışandan sonra atını minib kəndə sürdü. Ensiz, dar döngələrdən keçib daş qalaqları ilə əhatə olunan həyəətə gəldi. Əl atıb kiçik qapının arxasındakı cəftəni qaldırdı.

Bu vaxt həyətdə it hürdü. Amma çox qoca, yorğun səslə hürdü və o hürüş dönüb zingilti oldu. Gecənin bu aləmi it, sahibini tanımışdı.

“İtdə olan yaddaşa, sədaqətə bax ey”.

Evdən səs-səmir, hənirti gəlmirdi.

Qaçaq Murad Şah İsmayılın qoşunu ilə dünən Şamaxıya gəlmişdi. Şirvanşah Gülüstan qalasını qoyub, qaleyi-Buğura sığınmışdı. Mühasirə üçün qoşun ayırmış, özü Gülüstan qalasında məskən salmışdı. Hüseyin bəy Lələni isə qoşunun bir hissəsi ilə Bakı və Şabran qalalarını almağa göndərmişdi.

Muradın əlinə imkan düşmüş, burada sahibsiz qoyub getdiyi arvadının dalınca gəlmişdi. O gedəndə yaz idi və arvadı quzuqulağı istəyirdi. Könlünnən alça keçirdi. Deyəsən hamiləydi. Artıq beş ilə yaxındı ki, onun yarasına məlhəm qoyub sağaldan, nəvəsini ona verən Ballı qarının bu həyətinə çıxmışdı. İndi

qayırdı. Tale onu ölkənin bu başından o biri başına atırdı.

Sübhün yeri işıqlaşdı. Ağacların kölgələri, dağların üstünə çökmüş bomboz duman seçilirdi. Xoruzlar bir-birlərinə aman vermədən banlayırdı. Murad isə yəhərdə oturub nə edəcəyini bilmirdi. Deyəsən bu evdə heç kəs qalmamışdı. Axırda o, səsini çıxartdı.

– Ay Ballı xala! Ballı xala, hey...

Bir adam kal, yuxulu səslə qonşu evin yastı damından cavab verdi:

– A kişi, Ballı arvadı burda niyə axtarırsan? Nə vaxtdı rəhmətə gedib, aqibəti xeyir olmuş. Kimdi soruşan?

Qaçaq Murad onu səsindən tanıdı. Kəndin xeyirxah adamlarından biriydi.

– Mənəm, Muradam.

– Muradsan? Hansı Murad?

– Yadından nə tez çıxdı. Ballı arvadın kürəkəni.

– Ay pir olmuş? Bəs belə gələllər? Yazıq arvadın canını tapşırana qədər gözü qapıda qaldı ki, Murad gələcək.

– Ayə, hansı arvad?

– Zöhrəni deyirəm.

Muradı elə bil ildırım vurdu. Kaş heç bura dönməyəydi. Bu da bir dərd bu tərəfdən.

Qonşu geyinib gəldi. Onunla görüşdü.

– Haralardasan? Yazıq xəstəlik tapmışdı. Heç kimin də başı çıxmadı. Gündən-günə əridi. Bir dəri, bir sümük qalmışdı. Elə zamandı ki, kişili evlər dolana bilmir. O ki, ola tək qadın. Sənənən sonra çox dedilər ki, Murad köçəri quşuydu, uçdu getdi, oturub onun yolunu gözləmə. Rəhmətlik başını bulayıb qımırdı. Deyirdi Muradı siz tanımırsız, mən tanıyıram. Harda olsa gələcək.

Muradın səsi titrədi.

– Yaxşı gəldim çıxdım

– Heç, elə demə. Gəlməsən, uşaq elə qapılarda qalacaqdı. Elə bil qaranlıqda bir işıq parıldadı!

– Uşaq?!

– Bəli, sənin oğlun var. Elə bil özünsən. Beş yaşı var, yekə-

cə oğlandır.

– Hardadı?

– Yatıb. Bizim uşaqlara qatışıb yatıb. Qonşu çoban idi. Ona görə də belə danışırdı.

– Başına dönüm, durruz gətir.

– A kişi, nə olub? Səhərin gözü hələ açılmayıb. Gəl sənə də bir yer salım, bir gözünün acısını al. Tezdən durarsan. Axşamın keyrinnən səhərin şəri yaxşıdı.

Murad bundan sonra yatardı heç. Qonşunun qolundan tutub həyətlərinə apardı.

– Gətir görüm uşağı.

Kişi içəri girib, bir azdan qucağında yuxulu uşaq qayıtdı. Murad oğlunu ondan alıb bağına basdı. Uşaq qollarını açıb onun boynunu qucaqladı, ağzını marçıldatdı, başını onun çiyinə qoyub yuxuya getdi.

– Bir şey ver, bunu bürüyüm, soyuq olar. Qonşu gedib nimdaş bir şal gətirdi.

– Yaxşı, de görüm hardan gəlirsən?

– Uzaqdan. Şah İsmayılın qulluğundayam. İndi də Gülüstan qalasına gedirəm.

– Bəs uşağı orda nə eliyəcəksən?

– Baxan tapılar.

– Qonşu söhbətə ara vermirdi.

– Beş-altı qoyunun var, evdə azdan-çoxdan qalıb.

– Mənə heç nə lazım deyil, qonşu. Burada nə varsa, hamısını sənə halal eləyirəm. Halal xoşun olsun. Ballı qarını da, Zöhrəni də sən yerdən götürmüşən. Özün də kasıb adamsan. – Murad cibindən ağzı büzməli dəri kisə çıxarıb ona verdi. – Bu da sənin xərcliyin. Bir-iki günə gəlib özüm ehsan verəcəm, bütün kəndi də yığacam... Hər nə lazım özüm gətirəcəm.

Murad atının cilovundan tutub çəkdi.

Bu yaxınlarda Şah İsmayıl Muraddan danışmışdılar, Onun çörək kəsdiyi adamlara dostluğunu, sədaqətini demişdilər, Şah İsmayıl da çox götür-qoy etmədən onu özünə süfrəçi təyin eləmişdi. Muraddan əvvəlki süfrəçini Hüseyin bəy Lələnin yerinə əmirlər əmiri qoymuşdu.

Süfrəçi hökmdara ən sədaqətli adamları təyin eləyirdilər. Saray adamları, ən əvvəl də hökmdar üçün bişən xörəklər, gətirilən ərzaq onun ixtiyarındaydı.

Xörəklər hazır olandan sonra hər qabda çəkilən təama baxmağa gəlirdi. Üç, bəzən dörd adam təamları dadırdı. Yalnız bundan sonra ciddi nəzarət altında hökmdar süfrəsinə verilirdi. Murad bu adamları da dəyişmiş, öz tanıdıqlarını gətirmişdi.

Ərdəbildə bir gün dayanmışdılar. Qoşun şəhərdən kənarada çadırlarda qalmış, Şah İsmayıl babalarının qəbrini ziyarət eləmişdi. Orada Muradın yanına bir ucaboy, pəhləvana oxşayan oğlan gəlmişdi.

– Murad bəy, mən aşpazam. Şahıma xidmət eləmək istəyirəm.

– Nə bişirə bilirsən?

– Çox xörəklər bişirirəm ki, ləzzətinnən doymaq olmur, həm də nədən hazırlandığı bilinmir.

– Nədi o elə?

– Bişirərəm, görərsiniz.

– Adın nədir?

– Şah Hüseyn.

– Kimlərdənsən?

Şah Hüseyn demişdi. Bir günün içində, Şah Hüseyn xörəyini hazırlayana qədər onun qohum-əqrəbalarını tapıb, dinc, xeyirxah adamlar olduqlarını öyrənmişdi. Hər adamı hökmdarın mətbəxinə götürməkmi olardı?

Şah Hüseyn mis tavada bişirdiyi xörəyi Muradın qabağına gətirmişdi.

– Dadına bax, Murad bəy!

Murad əl vurmamışdı.

– Burda qayda belədi. Əvvəl aşpaz öz bişirdiyinin dadına baxmalıdı.

– Mən onun dadını bilirəm.

– Yox, Şahhüseyn. Əvvəl hamının yanında onu özün yeyir-sən, görürlər ki, sənin bişirdiyin xörəyi yemək olar.

Şahhüseyn indi başa düşmüş, xörəkdən yeyəndən sonra Murad da onun dadına baxmış və görmüşdü ki, çox ləzzətlidir.

– Bu nədi belə?

– Gördünüz, bilmədiniz? Bu, qozdan bişirdiyim küküdü. Hələ qozdan lüləkabab da çəkirəm.

Murad lüləkababı da bişirtirdi. Bu ləziz xörəyin də nədən bişirildiyini demək çətin idi. Şah Hüseyin on löyün plov, beş-altı löyün piti, müxtəlif xuruşlar, şirniyyat bişirə bilirdi. Onun şah xörəyi isə qara qoyunun beynindən, qara ciyərindən və quyruğundan hazırladığı bağır-beyin idi.

Qaçaq Murad dönüb olmuşdu süfrəçi Murad. Naxçıvandan nəfis qələmkar süfrələr, Bərdədən nəfis şirli qablar gətirtirmiş, Təbriz zərgərlərinə şah üçün qızıl qablar, şərbət piyalələri düzəltirmişdi. Onun özü ilə gəzdirdiyi bu əşyalar bir kiçik ölkənin xəzinəsinə bərabərdir. Şahın qulluğunda elə tər-pənməliyi ki, bir günah sahibi olmasın.

22

Bəy Qurbaniyə adam qoşmadı. Minbir bəhanə gətirdi. Aşiq onsuz da heç kimə ümid bağlamamışdı. Bir atı, bir də Şeyx oğlu şahın yazdığı namə onu mənzilinə və məqsədinə çatdıracaqdı. Gecəni atası Mirzəxanın yanında keçirdi. Ata-oğul birbirini danışdırmadılar. Atasının haqqı vardı. Çünki atasından çoxlu var-dövləti qalmış, amma böyük qardaşı Hüseyinqulu xan əlindən almışdı. Var-dövlət əvəzinə, bir oğul tapmışdı. O da belə bir divanə olub. Yayda qar sövdasına düşüb. Alaqaranlıqda at ayaqlarının səsinə Mirzəxan oyanıb oğlunu yataqda görmədi. Arvadını dümsüklədi.

– Arvad, oğlunun adını yadınnan çıxart, onnan gözüüm su içmir. Elə bil ki, sonsuzuq.

Axşama yaxın Qurbani Beyləqan xarabalarına çatdı. Govur arxının kənarında bir bostançı söyüd ağacından **qurdu**ğu talvarın üstündə oturub baxırdı. Yad adam görüb çağırdı.

– Ay qərib, gəl qonağım ol.

Bostanın kənarında nə qədər çürümüş, ötmüş qarpız-yemiş vardı. Qurbani şər qovuşduğunu görüb atını talvarın ağacına bağladı. Talvara qalxıb salam verdi.

– Oğul, o sicimi götür, sən mənə cavansan, yerdəcə dola

bu talvarın başına. At da qalsın içində.

– Niyə? – deyər Qurbani soruşdu.

– Bura xaraba şəhərdir, ilan çoxdu. Onlar keçiyə qəzilinnən toxunan sicimə yaxın düşürlər. Elə bilirlər bəs kirpidi. Özün də sonra çıx bura, yemişdən, qarğızdan ye, səhər yolun haradısı gedərsən.

Qurbani sicimi bostançı dediyi kimi dolayıb, atın da qabağına yem tökdü, şahın məktubunu da cibindən çıxarıb xurcununa qoydu ki, əzilməsin. Özü talvara çıxdı. Qoca, bir gözü kor bostançının yanında oturdu. Bostançının keçiyə buynuzundan sarpı olan əyriburun bıçağı ilə kəsdiyi qırmızı yemiş dilimini götürüb yedi.

Söhbətləri qızışdı.

– Ay oğul, deyəsən aşıqsan?

– Bəli, əmi, aşığam...

– O nə sənətdi ey. Mən tək bir kişiyəm, köməyim yoxdu. Gəl mənə kömək elə, su boldu, bostan əkək, sataq, bəy balası kimi dolanaq, Nə var o çömçəni götürüb düşməsən çöllərə. Mütrüblükdən xoşun gəlir?

Bostançının sözü ona toxundu. Talvarın ağacından asdığı sazı götürdü.

– Əmi, buna həm dəm, həm də qəm çömçəsi deyirlər. İndi qulaq as. – Qurbani çaldı, bəmnən zilə, zildən bəmə keçdi. Ürəyinin sözlərini dilinə gətirdi.

Başına döndüyüm, ay Pərizadə,
Can içində cana vermərəm səni
Neynərəm bostanı, neynərəm bağı,
Yüz bağı-bostana vermərəm səni.

Dağlarda maralsan, çöllərdə ceyran.
Ordubad, Naxçıvan boyuna heyran,
Tamaşaya gələr cəmi Gülüstan,
Cəmi Dağıstana vermərəm səni.

Qurbani der: can içində can gələ,
Yaş yerinə gözlərimdən qan gələ.
Camalın görməyə Süleyman gələ,
Təxti-Süleymana vermərəm səni.

Kişi başına yığılan mığmığaları qova-qova dedi:

– Mən deyirəm həmnən-həmən, sən deyirsən dəmnən-dəmə.
Mən sənə bağ-bostannan danışırım, sən də qız-gəlinnən. Hələ
duza gedirsən, oğul. İş duzdan qayıdandı. Mənim kimi ha
qocaldın, onda arvad sənə itbaxannan da baxmayacaq. Hələ
cavansan, şöqlüsən. Allah xeyir versin.

Səhər ayılında Qurbani talvarın altında atı görmədi.
Xurcunu da aparmışdılar.

– Bəlkə ilanlar hürküdüb?

– Yox əşi. Sən, deyəsən, düşmənli adamsan.

Atın izinə baxdılar. Yanında daha iki atın nallarının qoşa izi
qalmışdı.

Qurbani qaldı piyada, qaldı məktubsuz. Dəvənin üstündəki
o gözlər isə çağırırdı. “Gəl, səni gözləyəcəm”. Sazını götürdü,
bostançıyla halallaşıb yola düşdü. Bərdə tərəfə üz qoydu. Çox
getməmişdi ki, dəvələrin zıncırovları səsləndi. Silahlı iki atlı
çapıb onun yanına çatanda qışqırdılar:

– Can qardaş, yoldan çıx. Saleh sövdəgərin karvanı gələ var.

Qurbani yolun kənarına çıxdı. Qabaqdakı qara nər ləngər
vura-vura onun yanından ötdü. Nərin belində neçə pudluq yük-
lər, yükün üstündə sarban oturmuşdu. Dəvələrin yanı ilə atlılar
gedirdi.

Bu düzə haramı düzü deyirdilər. Quldur, qaçaq, haramı çox
olurdu. Ərdəbildən, Təbrizdən gələn karvanları salamat çatdır-
maq üçün karvanı qorumağa silahlı adamlar da tuturdular. Gö-
rünür, elə Qurbaninin atını da haramılar aparmışdı. At cəhən-
nəm, Şah İsmayılın məktubunun itməsi onun işini çətinə sal-
mışdı. O məktub olmasa, kimdi onu Gəncədə Ziyad xanın ima-
rətinə qoyan?

Karvan qurtarmamış bir atlı onun yanında yüyəni dartdı.
Çiyində saz olduğunu görmüşdü. Uzun karvan yolunda aşığın

söhbətinə qulaq asmaq, yola körpü salmaq olardı. Başına ağ çalma bağlayan, göyəbalı, ortayaşlı atlı soruşdu:

– Ay cavan, hardan gəlib, hara gedirsən? Qurbani ona aşıq-sayağı cavab verdi.

– Kannan gəlib, məkana gedirəm. Sövdəgər Saleh daha da maraqlandı.

– Sən ağzından süd iyi gələn cavansan. Sən mənə de görüm kan nədi, məkan nədi?

– Kan bu dünyadı, məkan o birisi dünya.

Sövdəgər nöqərlərini çağırdı. Qurbaniyə bir at verdilər. Qurbani ata minib onunla yanaşı sürməyə başladı.

– Hə, de görüm əsl səfərin haradı?

Qurbani başına gələnləri, atının oğurlanmağını, Ziyad xanın yanına elçiliyə getdiyini dedi. Sövdəgər güldü. Aşıq ürəyini açır qoyur süfrə kimi ortalığa. Sövdəgər, tacir isə tərsinədi. Onlardan söz almaq çətin işdi.

– Ziyad xanı tanıyırsan?

– Yox.

– Gəncəni görmüsən?

– Yox.

– Qara Vəziri necə?

– Onu da görməmişəm.

– Bə onda sənə başına hava gəlib, nədi? Sən hara, Ziyad xan hara? Eşitsə doğratdırıb itlərə atacaq. Qara Vəzir bilirsən nədi? O qabaqda gedən qara nəri görürsən? Bax o biri dəvələr onun quyruğuna bağlanıb, dartıb aparır. Qara Vəzir də Ziyad xanı elə bir günə salıb. Deyilənə görə, məclisdə olanda ayağına ip bağlayır. Elə ki, gördü vəzirin xoşuna gələn söz demir, onda ipi dartır, o bədbəxt də susur. Yaxşısı budur, geri qayıt. Öz kəndinnən, kəsəyinnən birini al, kasıbkarlığını elə.

Qurbani ona şerlə cavab verdi.

Xəbər alsan, budu sözümun düzü,

Sızıldayır yaram, gəl səpmə duzu.

Cavad xan bacısı, Ziyad xan qızı

O pəri salıbdı çöllərə məni.

Tacir onun bu şerindən mütəəssir oldu. Uzun müddət dinmədi. Ona deyəcəyi sözləri ürəyində dedi: “A yazıq, elə çöllərdə də qalacaqsan. Gül kimi oğlansan, amma öz xörəyini bil-mirsən. Bədbəxt, çöllərdə qarğa-quzğuna qismət olacaqsan”.

– Yaxşı, – deyər Qurbani soruşdu. – Mən Gəncəyə gedirəm. bəs sənin yolun haradı?

– Biz Şamaxıya gedəsiyik. Gözünə döndüyüm Şah İsmayıl yenə Şamaxını alıb. Neçə vaxtdı ki, ərəş, Şamaxı bizim üzümüzə bağlıydı. Gedirik ticarətə. Mal satıb mal alacağıq.

– Şahımız Şamaxıdadı? – Bəli.

– Gör nə qədər yollarda keçikmişəm ha.

Tacir onun nə dediyini başa düşmədi.

– Necə?

– Elə belə deyirəm də. Yaxşı, bəs siz Gəncəyə getmirsiniz?

– Gəncə bazarına, yaxşı qiymətli malla getmək qorxuludu. Qara Vəzir bir bəhanə tapıb taciri öldürür, malına sahib çıxır. Odur ki Gəncə bazarı çox yoxsullaşdı.

Qara Vəzir yavaş-yavaş onun gözü qabağında bədheybət, kobud, qanıçən kimi canlanırdı.

Onlar Bərdəyə qədər gəldilər. Karvansarayın qabağında Qurbani tacirə dedi:

– Şamaxıda işin çətinə düşsə, Şah İsmayılın yanına get, de ki, səni aşıq Qurbani göndərib. Bütün arzuların yerinə yetər.

Tacir ona inanmadı.

– Gəncəyə getməyini də deyim? Onu ələ salmaq üçün bu sözü atdı.

– Gəncəyə getməyimi bilir. Özünən icazə almışam.

– Baş üstə, – deyər tacir onunla görüşdü. Amma dediklərinə inanmadı.

Minlərlə adam Ərzurumda dərviş təkyəsinin yanına yığılmışdı. Onların mürşidi Şahqulu zamanın sahibinin zühur edəcəyini vəd vermişdi. Adamları nə təkyə tuturdu, nə məscid Şahqulu təkyəsinin üstünə çıxmışdı və oradan adamlara mü-

raciət eləyirdi.

– Ey qəlbində Əli xofu gəzdirən müsəlmanlar! Ey İmam Hüseynin Kərbəla çölündə altmış doqquz yarasından axan qanlar qədər gözlərindən qan-yaş axıdan müridlər! Bu gecə yuxuda Zamanın sahibini görmüşəm, Onun mübarək dilindən eşitdim ki, mənim müridlərim buradadısa, mən də ordayam. Sizə köməyə gəlirəm.

Yerdən biri qışqırdı:

– Mürşidimiz, burada təzəcə gəlmiş Şamaxı taciri var. O deyir ki, zamanına sahibi Şamaxıdadı. Oradan tərپənmək niyyəti də yoxdu.

– Bəli, ey müsəlmanlar. Mürşidi-kamilimiz Şamaxıdadır. O eyni zamanda burdadı, o bizim ürəyimizdədi. Zamanın sahibinin ağ at üstündə görüldüyü yerdə bizim uğurumuz açıq, yolumuz aydın olur. Bilin və agah olun. Zamanın sahibində elə bir qüvvə var ki, o eyni vaxtda bir neçə yerdə görünə bilər. Baxın, baxın...

Dağın döşündəki mağaradan bir ağ atlı çıxdı. Üzündə niqab vardı. Başındakı qırmızı qızılbaş tacında ağ bir lələk görünürdü. Adamlar diz çöküb əllərini göylərə qaldırdılar.

Şahqulu da diz çökmüş və əllərini ağ atlıya tərəf uzatmışdı.

– Ey mürşidi-kamilimiz, ey zamanın sahibi, sən həm Şamaxıdasan, həm də Ərzurumda. Bizə xeyir-dua ver. Kutahiya üstünə gedirik. Qabağımıza çıxan sünnüləri ya şiə edəcəyik, ya da cəhənnəmə vəsilə eləcəyik.

Ağ atlı təkyənin üstündəki tərپədə dayandı. Əlini qaldırıb onlara xeyir-dua verdi. Şahqulu qışqırdı.

– Öpün torpağı, Zamanın sahibinə təzim eləyin.

Hamı əyilib torpağı öpdü. Başlarını qaldıranda ağ atlı, Zamanın sahibi yoxa çıxmışdı. “Vaveyla, şaxsey-vaxsey, şah Hüseyn!” nidaları göyə ucaldı.

Şamaxıdan gələn tacirin ətrafında basabas düşmüşdü. Axırda onu Şahqulunun yanına çıxartdılar.

– Danış, hamı eşitsin.

Əslində, o, tacir deyildi. Buhurd qalasında gizlənən Şirvanşah Şeyxşahın Sultan Bayazidin yanına göndərdiyi elçidi. Kömək istəməyə gətirdi. Özü beş gün bundan qabaq çıxmış, gecə-

gündüz at sürmüşdü. Burada gördüyü onu dəhşətə gətirmişdi. Şah İsmayılı uzaqdan neçə dəfə at belində görmüşdü. Burada da gördü. Bu beş günə o buraya gəlib çıxa bilməzdi. Demək, burada böyük bir möcüzə var ki, onu danmaq mümkün deyil.

– Ey camaat! Mən beş gün qabaq zamanın sahibini uzaqdan da olsa görmüşəm. İndi gördüyüm də həmin zamanın sahibidi. Mən də bu annan dönüb oluram şiə. Məni də sıralarınıza götürün.

O, özünü saxlaya bilməyib minlərlə adamın qarşısında etiraf elədi.

– Mən Şirvanşahın elçisiydim. Ondan kömək istəməyə gerdirdim. Yox, daha, qoy elə şirvanşahlar məhv olsun. Haqq zamanın sahibi tərəfdədi. Alın məni sıralarınıza. Ölümə getməyə hazırım.

Xızır öz işini görmüşdü. Elə oradan da atları dəyişib geriye çapırdılar. Yəhər-yüeyni alınmış ağ at isə kişnəyə-kişnəyə təpələrdə çapırdı.

Anadoluda şiələrin böyük üsyanı başladı.

* * *

Elçini Qara Vəzirin yanına gətirdilər. Elçi təzim edəndən sonra başını qaldırıb qarşısında ucaboy, yanlardan çiyinləri qalxmış, qarəsifət, qarasaqqal bir adam gördü. Onun sifətinin dərisinə elə bil yağ sürtmüşdülər, par-par parıldayırdı.

– Hə, nəyə gəlmisən, Şirvanşahın vəziri?

– Şirvanşah Şeyxşah qüdrətli Ziyad xana məktub yazıb. Vəzir kinayə ilə dedi:

– Şirvanşahın quyruğu qapı arasında qalanda Ziyad xan qüdrətli olur, arxayınlığa çıxanda saymır.

– Hörmətli vəzir, Şirvanşah Gəncə xanına həmişə iltifatlı olub. Bir dəfə də sizdən iltifat görmək istəyir.

Vəzir elçiyə oturmağı təklif eləmədən özü keçib oturdu, yastığı çəkib dirsəkləndi və ayağını ayağının üstünə aşırıdı. Qara dodaqları büzüldü, sındıra-sındıra fitlə hansı bir xalq havasını çalmağa başladı. Elçi özünü heç vaxt belə təhqiramiz vəziyyətdə hiss eləməmişdi. Buğurd qalasının yeraltı yolu ilə sü-

rünüb çıxanda belə. Onda ümidi vardı. Azadlıqda qoşun tapacaq, köməyə gələcək. Bu da kömək!

– Nə iltifat istəyir sənin şahın? Qoşun lazımdı? Şah İsmayılın qabağına çıxmağa? Deyirsən yəni Ziyad xan o qədər ağılsızdı? Tələyə düşən Şirvanşaha görə öz-özünə tələ qursun? Ya sənin ağlın yoxdu, ya da şahının!

– Bunun əvəzində xəzinəsinin ən qiymətli daşlarını təklif eləyir.

Vəzir qalxıb oturdu.

– Hamı o daşlar?

– Xəzinədə.

Vəzir yenə yastığa dirsəkləndi.

– Xəzinədə. Boşdu Şirvanşahın xəzinəsi. Olsa da orda çay daşından başqa heç nə yoxdur. Elçi öz dediyinnən dönmürdü.

– Bu gün Şirvanşahın başını batıran Şah İsmayıl sabah Gəncədə olacaq.

– Olsun da. Biz onu kəməli-ədəblə qarşılایacaq, səni də ona hədiyyə verəcəyik, görsün ki, biz Şirvanşaha heç bir kömək eləməmişik. Vaxtında xəracını göndəririk. Yaxşı, bu Şirvanşahlar niyə acgözdü axı. Malınızı canınızdan çox istəyirsiniz. Verin xərac, tabe olun, qurtarsın getsin. Qapıçı!

Silahlı iki cavan içəri girdi,

– Bunu zindanın ən geniş otağına aparın. Yemək-içməyini də bol eləyin.

– Baş üstə.

Şirvanşahın elçisini aparandan sonra bir aşığ gətirdilər. Sazı da çiyindən asılmışdı. İçəri girib məclisdə oxuyacaq kimi baş əydi. Qara Vəzir başa düşdü.

– Ədə, yanşaq oğlu yanşaq, elə ağız bahəm eləmişən ki, mənim qadağanıma da məhəl qoymursan?

Aşığın dil-dodağı təpidi.

– Niyə, başına dönüm? Gəncəyə bu səhər gəlmişəm, heç kim də bir söz deməyib. Camaat yaxşıdır, oxudum. Fərraşlar, gəlib tutub bura gətirdilər. Yolda da dedilər ki, bəs yaxşı aşıqsan, səni oxutdurmağa aparırıq. Buyurun, ürəyiniz nə istəyir oxuyum.

– Fərraş, bu nə oxuyurdu? Donqar fərraş kəkələdi:

- Məənim diilim gəlməz, lə...
- Demək mən qadağan elədiyim sözü?
- Bəəli...

Aşiq özünü saxlaya bilməyib fərraşa qışqırdı.

– Nə məliyirsən, əyə. Bir sözün Mustafasını de görüm mən nə oxuyum, nə oxumuyum? Vəzir səsini ucaltdı.

– Divan adamına səsini qaldırdığına görə bu başdan əlli çubuq düşür. Hələ o sözə görə demirəm.

– Axı o hansı sözdü? Mən ustadnamə oxumuşam. Öz sözü-mü yox, ustadnamə. Qurbaninin qoşmasını.

İsmin xəbər aldım, dedi Vəlidi,
Göydə gəzən Cəbrayıldı, pəridi,
Qarıçısı şahi-mərdan Əlidi,
Məhəmməd meraca gedər o burca.

Bəlkə bu şəhərdə Cəbrayılın, Əlinin, Məhəmmədin adını çəkmək qadağan olub?

Qara Vəzir salavat çevirdi.

– Əstəğfərullah de. Bəs o Pəri nədi?

– Eşitmisən, pərilər, hurilər, mələklər.

– Onda, aşiq get, bir də Pəri adı çəkmə. Çəkdin, vay halına.

Ziyad xanın qızı Pərinin adını çəkməyi Qara Vəzir qadağan eləmişdi. Qızlar bulağından su içən bu gözəli o öz oğluna nişanlamaq istəyirdi. Onun tərifi isə hər tərəfə yayılmışdı, aşıqların dilindən düşmürdü. Odur ki, neçə aşığı, neçə cavanı cəzalandırmışdı. Bir oğlana əlli çubuq vurub belinin dərisini çıxardannan sonra qalxıb güclə geyinmiş, aralanan kimi qışqırmışdı.

– İstəyirsən lap öldür. Mən dediyimi deyirəm. Pəri, Pəri, Pəri, Pəri...

Pəri, Pəri, can ay Pəri
Mən sənə qurban, ay Pəri.

Onu yenə tutub vəzirin yanına gətirmişdilər. Qara Vəzir görmüşdü ki, göz bəbəkləri böyüyüb, deyəsən, ağılı yerindən oynayıb.

– Nə dedin?

– Əşi, arvadımın adını çəkməyə də qoymuyassan? Arvadımın adı Pəridi ey, Pəri!

Belə bir vaxtda Qurbani Gəncəyə yaxınlaşdı, Eşitmişdi ki, şəhərə çatmamış, Şeyx düzündə Şeyx Nizaminin qəbri var. Özünü çatdırıb şairin başdaşını öpdü, ziyarət elədi. Oturub din-cini aldı. Ustadlar ustadının qəbri yanında ürəyindən çox şeylər keçdi. Amma elə bil dili kilidləndi, heç nə deyə bilmədi. Bircə bunu fikirləşdi: “Ustadın yanında şeyird susar”.

Bu vaxt yaxındakı uçuq günbəzdən saçları, saqqalı kirli, cırcındır içində bir məxluq çıxdı. Qurbanini görüb əllərini yarlardan yuxarı qaldırıb tullanıb düşdü!

– Bismillah, bu cindi, nədi. Şeyxin qəbri üstünə cin gələ bilərmə? Kimsənsə, cin də olsan, şeyatin də, insan da, mənə qorxuda bilməzsən.

Onun dalınca ikisi də çıxdı. Hərəsi bir tərəfdən yaxınlaşdı. Məxluqların üçü də elə bir-birlərinə oxşayırdılar. Biri dedi:

– Bura nəzir qoymuşdular, o bizə çatacaqdı. Sən götürdün.

– Mən gördüm.

– Mən də gördüm, – deyə o birilər də ona hay verdilər.

Qurbani əl atıb cibindən bir neçə sikkə çıxarıb onların üstünə atdı.

– Alın, bu sizin. Nə mənə, nə də Şeyx Nizamiyə böhtan atıb günaha batmayın.

– Gördün götürmüsən?

Qurbani gördü yox, bu məxluqlardan yaxasını çətin qurtaracaq. Əl atıb çuxasının altından qurşadığı xəncərini çıxartdı. Dərvişlər tiyənin parılıtısını görüb çəkilib bir-birinin arxasında qəbir daşının dalında gizləndilər. Onlardan biri Qurbanidən aldıqları pulları əlini uzadıb şeyxin qəbri üstünə qoydu.

– Biznən işin olmasın. Götür, sənindi.

Qurbani onların qorxaqlığını görüb, xəncəri qınına qoydu. Bədahətən bir neçə bənd şer dedi:

Fənd eləmə, felli dərviş,
Belə kar eyləmək olmaz.

Yıxıban könül evini,
Mürcü zar eyləmək olmaz.

Söylə dərdin bilənlərə,
Dərd başına gələnlərə,
Hər üzünə gülənlərə
Etibar eləmək olmaz.

Qurbaniyə gətir məzə,
Dərd üstündən dərdim təzə,
Dərd biləni dərd bilməzə
Giriftar eyləmək olmaz.

Onlardan birinin göy gözləri nədənsə Qurbaninin fikrini cəlb elədi. Bu gözlər, bu sifət ona tanış gəldi. Harda görmüşdü? Adam adama oxşayar. Yox, bunu görüb, həm də yaxından görüb. Barmağının hərəkəti ilə onu yanına çağırdı.

– Sən bura gəl.

Hər üçü əlini sinəsinə qoydu. Birağızdan soruşdular.

– Məən?

– Yox, o göy-göz.

– Dərviş Məsi, səni istəyir.

– Dərviş Məsi?

– Bəli.

– Məni tanıyırsan?

– Yox!

Qurbani o biri dərvişlərə əmr elədi ki, əvvəlki günbəzə girsinlər. Onlar qaça-qaça getdilər.

– Məni, doğrudan, tanımırısan?

Dərviş Məsi barmağını dodağına qoydu.

– Sus.

Bu dərvişi o, Muradın dəstəsində görmüşdü. Qorçulardandı, necə olub ki, gəlib bura çıxıb.

– De görüm necə olub ki, bura gəlmisən?

– Sirdi. Sən aşiq Qurbani deyilsən?

– Bəli.

– Təbrizə qayıdacaqsanmı? – Bəs necə?

– Mənnən işin olmasın. Gəncədə işin çətinə düşsə, burda məni taparsan. Mən elə həmin adamam. Belə lazım idi.

Qurbani başa düşdü ki, onu tapşırıqla bura göndəriblər. Gəncəyə gəlib-gedənləri öyrənir.

– Yaxşı, get.

Dərviş Məsi də getdi. O, kənara çəkilib bir daşın üstündə oturdu, sazını sinəsinə basıb onu necə dindirdi, necə çaldı. Bəlkə o çalğıdakı yangı bu düzləri, bu daşları qarşıyıb yandırdı. Sazın səsinə nə böyük hüzn, nə böyük qürur, nə böyük hikmət olarmış!

Böyük ustadın qarşısında yalnız belə çalmaq olarmış.

Ellər köçdü yaylağına, dayandı,
Sizin dağdan qar almağa gəlmişəm.
Könül quşu dövr eləyir bu bağda,
Zənbur mənəm, bar almağa gəlmişəm.

Sevkilimin qaş Kəbə küncüdü,
Mən öləndə kimlər ona yəncüdü?
Ağız süddü, diş dürr, dəhan incidi,
Sərraf mənəm, nar almağa gəlmişəm.

Başına döndüyüm şahların şahı,
Səni gördü gözüm, çəkmərəm ahı.
Qurbani der: budu sözün kütahı
Müxtəsəri yar almağa gəlmişəm.

Qurbani oxuyurdu. At belində oturan cavan bir oğlan isə heyran-heyran ona qulaq asırdı. Bir işə təəccüb qalmışdı. Hələ indiyə qədər qəbiristanlıqda çalıb-oxuyan görməmişdi. Bu nə sirdi, başa düşə bilmirdi. Amma əsl aşığıdı. Yangıdı, oddu, alovdu. Bir gün səhərdən axşama belə oxusa özü yanıb kül olar.

Yox, elə indi də yanar... Onu xilas eləmək lazımdı. Şeyxin qəbri üstündə bu dəsgahı ki, qurub, ya ürəyi partlayar, ya beyninə qan damar.

Qurbaninin səsi mis kimi cingildəyirdi. Zəngüləsi haralarda

eşidilirdi.

– Aşiq, salaməleyküm.

Qurbani onu eşitmədi. Sözüünü tamama yetirəndə bir də dil-ləndi. Aşiq dönüb at belində işıqlı bir sifət gördü. O sifətə işıq günəşdən yox, öz ürəyindən düşmüşdü. Həmin işığı yaradan da aşığın səsi, onun sazının fəryadıydı.

– Salam!

– Cavan olsan da, həqiqi ustad, aşıqsan. Amma özünə yazığın gəlmirmi? Belə oxumaq səni külə döndərər.

– ...Belə oxumaq səni külə döndərər.

– Elə bu Gəncəyə kül olmağa gəlmişəm. Belə böyük bir ustadın yanında torpağa dönmək özü böyük xoşbəxtlikdi, bəy.

Qurbaninin gözü qabağında onun sifətindəki işıq yavaş-yavaş sönürdü. Adi söhbətə keçmək onun sifətindəki nuru azaldırdı.

– Sən ki Gəncəni belə istəyirsən, özün də ustad aşıqsan, mənim əziz qonağımsan. Dur tərpenək, axşam düşür.

Qurbani sazını götürdü, Mahmud bəy də atın cilovundan tutdu, yaxınlıqda görünən şəhərin qala qapısına tərəf getdilər..

24

İki karvan Şamaxıda qala darvazaları qabağında bir-birinə qarışdı. Onların biri böyük karvan idi. Dəvə üstündəki kəcəvədə cavan şahzadə oturmuşdu. Əyan-əşrəfi də at belindəydi. İyirmi-iyirmi beş dəvə isə onların yükünü götürmüşdü. Qalabəyi özü gəlmişdi. Qapının üstündəki mağzaldan soruşdular.

– Bu kimin karvanıdır?

Dəvənin ovsarından yapışan sarvan dedi:

– Mütəllim, bu cənnatməkan Hüseyn Bəyqaranın oğlu şahzadə Bədiəzzaman Mirzənin karvanıdır.

Bu sözdən sonra Axaltəpə atının yalını tumarlayan o biri karvanın başçısı devikdi: “Kim? Bədiəzzaman Mirzə? Şeybani xan onun başını gətirməyə böyük hədiyyə ayırıb. Bilsəydim belədi...”

Qalabəyi göstəriş verdi ki, karvanı içəri buraxsınlar. Bu zaman Axaltəpə kəhəri belindəki qıyıqgözlü, yaşıl, köndələn kəşklə, xələt geyən adam qışqırdı.

– Şeybani xanın elçisini əvvəlcə buraxmalısınız. Bədiəz-

zaman Mirzənin nə torpağı var, nə xəzinəsi, nə hakimiyyəti, nə də ki taxt-tacı...

Bu sözdən sonra Bədiəzzaman Mirzənin karvanındakı cavvan döyüşçülərdən biri qılıncını siyirib elçinin üstünə cumdu. Amma onun qabağını kəsdilər. Neçə yerdən qılınc siyirildi. Qalabəyi bunu görüb qışqırdı.

Şamaxı qapısında qan tökən adamın özü Şah İsmayılın əmriylə bu darvazadan asılacaq, işinizə baxın. Bədiəzzaman Mirzənin karvanı qapıdan keçib içəri girdi. Dəvələr yumşaq ayaqlarını daş döşəməyə basaraq yastı-yastı yeriyə-yeriyə saraya tərəf gedirdi.

Qalabəyi Şeybani xanın elçilərini bir xeyli gözlətdi.

– Mən böyük hökmdar Şeybani xanın elçisiyəm. Hökmdarınıza məktub gətirmişəm.

– Əvvəldən xəbər vermədiyinə görə saraydan xəbər gələndə qədər gözləməlisən.

– Bunu hökmdarıma hörmətsizlik kimi qəbul eləyirəm. Elçinin həyasızlığı qalabəyini təbdən çıxarırdı.

– Sənin hökmdarın elə bizim adamlara çox hörmət eləyir! Gözləyin. Saraya adam göndərmişəm.

– Sarayda Bədiəzzaman Mirzəni mənə qabaq qəbul eləsələr, sonrası pis olacaq.

– Sən kimi hədələyirsən?– Bir qarış boyu var, danışığına bax ey. – Gözləyin.– Qalabəyi atını sürüb saraya çapdı.

Elçi atdan düşdü. Adamlarına da düşməyi əmr elədi. Süfrəni elə buradaca açmağı tapşırdı.

Nökər Axaltəpə atının yəhərini götürdü, tərliyin altından atın belinə bağlanmış əti açıb gətirib süfrəyə qoydu. Əvvəl elçi oturub xəncərlə ətdən kəsməyə başladı. Onlar uzaq yola çıxanda əti beləcə tərliyin altına bağlayırdılar ki, qaxac olsun.

Çidarlayıb buraxdıqları atın beli yara olmuşdu. Onların başı yeməyə qarışanda, bir sağsağan uçub atın belinə qondu və yaranı dimdikləməyə başladı.

Bədiəzzaman Mirzə saraya çatana qədər çox fikirlərə düşdü. Şah İsmayılın Şeybani xanla bir-birlərinə elçi göndərməyi onu lap pərt eləmişdi. Atasının Xorasan mülkünü, Herat kimi pay-

taxtını işğal eləyən Şeybani xan axı hələ də Şah İsmayılın düşməni idi. Bəlkə buradan qayıdıb Gəncəyə, oradan da İstambula getsin. Yox, Sultan Bayazid də Şeybani xanla dostluq eləyir,

Hüseyn Bəyqaranın salamat qalan yeganə oğlu Bədiəzzaman güclə qaçıb Şeybani xan təqibindən yaxa qurtarmış, burada Şamaxıda yenə onlara rast gəlmişdi. Axı vətəni, xəzinəsi əlindən çıxan bu şahzadənin ümidi bircə Şah İsmayıl gəlirdi. Onun qoltuğuna sığınmaq ümidi ilə gəlmişdi.

Sarayda onu şahlara layiq qarşılayıb Şah İsmayılın yanına apardılar. Şah İsmayıl onu öz yanında, şahzadə kimi sağ tərəfində oturtdu. Kefini xəbər aldı. Yorulub-yorulmadığını soruşdu. Şeybani xanın qarısına danışdı.

Bədiəzzaman Mirzə yaşda Şah İsmayıldan da böyük idi. Atası kimi boylu-buxunlu ydu. Vaxtından əvvəl saqqalında və bıçığında ağ tüklər görünməyə başlamışdı.

Bu vaxt qalabəyi içəri daxil olub, baş əydi və Şeybani xanın elçilərinin şəhər darvazasında gözlədiyini bildirdi.

Şah İsmayıl fikrə getdi. Bədiəzzaman Mirzədən bu tezlikdə ayrılmaq pis olardı. Həm onun qəlbinə toxunar, həm də Şeybani xanın elçiləri ilə danışmaq onların arasında soyuqluq yaradardı.

– Hamısının silahlarını alın. Tək elçini yanıma gətirin.

Bədiəzzaman Mirzənin ürəyi əsirdi. Burada hər şey ola bilərdi. Münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün onun özünü əsir kimi Şeybani xanın sarayına göndərə bilərdilər. Ya özünü, ya kəsilməmiş başını. Çünki siyasət insanlar üçün deyil, insanlar siyasət üçündü. Hamı o siyasətə qurban gedə bilər. Heç kim təhlükədən kənar deyil. İndi elçi gələndə görək harada ona yer göstərəcəklər? Bundan da çox şey asılıdı. Amma Şah İsmayıl onların silahlarını alıb, elçini tək gətirməyi tapşırılanda ürəyi bir az sakitləşdi.

Bədiəzzaman Mirzənin silahına toxunmamışdılar.

Qıyıq gözlü, almacıq sümükləri qalxıb qaralmış, baş soğan rənginə düşmüş elçi içəri girib baş əydi. Yeri öpmədi. Şah İsmayıl onun əyri və gödək ayaqlarına fikir verirdi. Uşaqlıqdan bütün ömrünü at belində keçirənlərin ayaqları belə olur. Zərli paltar, kəlləsinə durna lələyi taxılmış xəz papaq

onun dərisinin rəngini, kobudluğunu gizlədə bilmirdi.

– Elçi buyursun!– Hüseyin bəy dilləndi.

Elçi öz dilində nə danışdısa, heç kim heç nə başa düşə bilmədi. Dilmancın gəlməyinə icazə verdilər. Qıpçaq dilində bir çox sözlər uyğun gəlsə də, tez-tez danışdığından heç kim heç nə başa düşmədi. O, cığatay ləhcəsini də bilirdi. Qala qapısında danışmışdı. Başa düşmüşdülər. Amma burada danışmaq istəmirdi.

Dilmanc gəldi. Özü ilə bir xurcun və əlində əsa var idi. Elçinin dediklərini tərcümə eləməyə başladı.

– Böyük hökmdar, peyğəmbərin yer üzündə xəlifəsi Şeybani xan mübarək barmağı ilə imzaladığı bu məktubu sizə çatdırmağı mənə həvalə edibdir.

İrəli yeriyib təzimsiz-filansız məktubu şahın özünə təqdim eləmək istədi. Hüseyin bəy məktubu ondan aldı. Elçi geri çəkilib əvvəlki yerində dayandı. Hüseyin bəy Lələ elçinin hərəkətindən məktubun lovğa bir ruhda yazıldığını duyurdu. Ona görə məktubu hamının yanında oxutdurmaq istəmədi.

– Elçi desin görək Şeybani xan dilcavabı nə deyib? Dilmanc onunla danışandan sonra dedi:

– Şeybani xan, Şah İsmayıl hədiyyələr göndərüb, həmin hədiyyələr onun nə dediyini izah eləyir.

– Gətirin görək hədiyyələri.

Elçi əvvəl dilmancın gətirdiyi əsanı alıb Hüseyin bəy Lələyə uzatdı. Sonra xurcundan bir yüsüc təsbeh və bir də hind qozunun qabığından düzəldilən, dərvişlərin çiyinlərinə saldığı kəşkülü çıxartdı. Verəndən sonra baş əyib yerində dayandı.

Elə bil şah məclisinə su ələndi. Bu Şah İsmayıl təhqir eləmək deməkdi. İndi hamının gözü şahdaydı. Yəqin ki, özü yerindən qalxacaq, qılıncını çəkib elçini doğrayacaqdı. Amma Şah İsmayıl tərpenmədi. Məclisə, əyan-əşrəfə göz gəzdirib dedi:

– Şeybani xan mənə dərviş əşyaları göndərüb. Demək istəyir ki, dərviş nəslindənəm, hökmdarlıq mənə, yaraşmır, odur ki, Səfəvi mülkünü ona təhvil verməliyəm. Belədimi? O elçiyə deyin ki, mən bu hədiyyələri qəbul eləyirəm. Mən Xorasan-dakı İmam Rzanın qəbrini dərviş kimi ziyarət eləmək, yetmiş dəvə yükü nəzirimi vermək üçün gəlirəm, zəhmət çəkib ora-

dan köcünü çəksin, yoxsa pis olacaq.

Bir neçə an içərisində o hər şeyi ölçüb-biçmişdi. Anadoluda şielərin üsyanı başlayıb. Sultan Bayazidin oğlanları arasında taxt-tac narazılığı var. Günbatan sərhəddindən heç bir təhlükə gözlənilmir. Bağdad, Şirvan onun ixtiyarındadı. Bakı və Şabran qalaları təzədən alınıb. İndi artıq Şeybani xanla üz-üzə gəlmək olar.

Onun ağıllı və hikmətli cavabı hamının ürəyindən oldu. Xüsusən Bədiəzzaman Mirzənin. Şah İsmayıl Xorasanı alarsa, onda Bədiəzzaman Heratda, atasının taxtında oturacaq. Şah İsmayıl Bədiəzzaman Mirzəyə ötəri bir nəzər saldı. Onun kefinin açıldığını hiss elədi, səbəbini də başa düşdü. Amma bu bərədə onun özü ayrı cür fikirləşirdi. Xorasan torpaqları yüz illərdə Təbrizdən idarə olunub. Teymurləngdən sonra onu ölkədən qoparıb Hüseyin Bəyqarayaya veriblər. İndi isə oranı qan bahasına Şeybani xandan almaq tələb olunur. Bundan sonra Bədiəzzamana o boyda ölkəni bağışlayarlarmı?

– Elçiləri yola salın!

Həmin axşam elçiləri Şamaxı darvazasından çıxarıb yola saldılar.

Bədiəzzaman Mirzə sevincindən nə edəcəyini bilmirdi. Şaha müraciət etməkdən başqa əlacı qalmadı,

– Böyük hökmdar, əzomətli Şah İsmayıl! Mənim atamın və qardaşlarımın, anamın və bacılarımın gömüldüyü doğma Xorasan torpağını düşməndən azad etmək kimi müqəddəs bir səfərdə mən qılıncımla iştirak edəcəyimə sevinirəm və bu çətin bir işin sarayınıza ayaq basdığım gün həll olunmağına ürəkdən şadam və baxt ulduzunun parıltısı hesab edirəm. .

Şah İsmayıl onun belə yüksək dillə danışdığı məsələnin üstündən sükutla keçdi. Sözarası Hüseyin bəyə göstəriş verdi:

– Bədiəzzaman Mirzə bizim əziz qonağımızdır. Uzun müddətli çəkişmələr, qırğınlar onun səhhətinə ağır təsir göstərüb. Mənə belə gəlir ki, onun üçün ən yaxşı istirahət yeri Təbrizdir. Çünki Təbrizin havası özü təbibdi. Orda təbibliyə ehtiyac qalmır.

Bədiəzzaman Mirzə bu sözdən öz hesabını götürdü. O, ömürlük Şah İsmayıl sarayının qonağı olsa da, Xorasan üzü,

Xorasan taxtı görməyəcək.

– Böyük hökmdar, təbrizlilər mənim vətənimə görə qan tökdükləri vaxt mənim Təbrizdə istirahət etməyim heç yaxşı düşməz.

Şah İsmayıl onun cavabını verməliydi.

– Əziz Bədiəzzaman Mirzə! Vətəni qoruyarlar, vətən olar. Bu kəlam böyük bir dühanın fikridi, eşitmişəm, heç vaxt yadımnan çıxmır.

Bu sözü heç kimdən eşitməmişdi. Onu özü deyirdi. Xorasan Bədiəzzaman kimi şahzadələrin günahı üzündən Şeybani xanın əlinə keçmişdi.

– Şeybani xan oradakı şiələrə divan tutur, müqəddəs yerləri murdarlayır. Onların cavabını isə mən özüm verməliyəm.

Bununla da Teymurləng vaxtında əldən çıxmış Xorasanın gələcək taleyi həll olunurdu.

Qurbanini Gəncəyə gətirən çöhrəsi işıqlı oğlan aşiq ölüsüydü və bu gün Gəncədə dəsgah düzəldəcəkdi. Gəncə elə yerdə ki, burda kənardan gələn çətin hörmət-izzət qazanardı. Şeyx Nizami dövründən bir qayda qalmışdı. Gəncə, gəncəli hamıdan, hər gələnnən üstün olmalıdı, istər sənətdə, istər qonaqpərvərlikdə, istər təkəbbürdə, istərsə də sadəlikdə. Bu şəhərdə gəncəliylə gəncəlilik eləmək olmazdı. Gəlmisən, çox yaxşı, yetim qızsan, qıvrıl yat. Cızığından çıxanı cızığına salırdılar.

Şəhərdə bir qocaman aşiq vardı. Adına Dədə Yediyar deyirdilər. Dədə hər adama demirdilər, xüsusilə Gəncədə. Demək bu adı qazanıbsa, onun qabağına heç kim çıxa bilməzdi. Çöhrəsi işıqlı oğlan istəyirdi ki, Dədə Yediyarı məclisə çağırınsın və mərəkə başlasın. Burada məclisə də, savaşa da mərəkə deyirdilər. Burada hər ikisi ola bilərdi. Çünki çöhrəsi işıqlı oğlan Mahmud, Ziyad xanın qardaşı oğluydu. Onun belə mərəkə düzəltməyə gücü çatardı. Amma onun da bu şəhərdə qorxduğu bir adam vardı, o da Qara Vəzir idi. Əmisi Qara Vəzirin yanında aciz qalandan sonra Mahmud bəy kim idi ki, onun qabağında at oynatsın?!

Onun çox geniş, güllü-çiçəkli bağçası vardı və həmin güllü bağçada məclis olacaqdı. Bir tərəfə kişilər, evin külafirəngisində pərdə arxasında qız-gəlin oturacaqdı. Hələ axşama çox

vardı, şəhərin adlısanlı adamlarının dalınca nökər-naib qaçır, aşpazlar yemək hazırlayırdılar. Mahmud bəy Qurbanini bağa gəzməyə çıxartdı. Onların ikisi də eyni yaşda olardı. Sifətlərində də oxşarlıq çox idi. Bir fərqləri vardı ki, Qurbani çalıb çağıranda sifəti, çöhrəsi, işıqlanırdı, Mahmud bəy eşidəndə. Sənətkar da qədir-qiymət biləndə şövqə gəlir.

– Aşiq Qurbani, nə oxuyursan oxu. Təkcə Pəri adı çəkmə.

“Pəri” sözü eşidəndə Qurbaninin gözləri dörd oldu. Necə, bir insanın ömrü çatmayan bu yolu min bir əziyyətnən gəlsin, dodaqlarında Quran ayəsi əvəzinə “Pəri” sözü gəlsin, burada həmin sözü deməyi ona qadağan eləsinlər? “Belə də iş olar. Bəs niyə gəlib? Şahın məktubunu yolda oğurlatmaydı, bir-başə lap Qara Vəzirin yanına gedərdi, Pərinə istəyərdi də, alardı da. Bəs belə də dərd olar?”

O, Mahmud bəyə bir qatar şer dedi. Sazsız, filansız.

Könül qalxdı, Bərdə sarı yeridi,
Orda bir şəhər var, adı Gəncə hey!
Gözəlləri, məhbubları, xubları,
Xub batıblar mala, mülkə Gəncə hey.

Qarıncalar yuvasını qayırdı,
Gözəl kəklik balaların doyurdu.
Fələk vurdu gözü yaşlı ayırdı,
Aram düşüb nazlı yardan Gəncə hey!

Qurbani der, vüsalına ermədim,
Əl uzadıb qönçə gülün dərmədim.
İran gəzdim, Turan gəzdim, görmədim,
Gözəllikdə, məhbubluqda onca hey!

Mahmud bəy əlini onun çiyinə qoydu.

– Hörmətli aşiq, Gəncəyə yar üçün gəldiyini bilirəm. Kimin də qarısına desən gedəcəm. Bircə Pəri adı çəkmə. Hər şeyi korlayarsan.

“Mən axı ordan buraya Pəridən ötəri gəlmişəm. Bəs onun

adını necə çəkməyim? Ağzıma su alım ki, nədi, nədi, Pərinin adını çəkməyi bu Gəncə şəhərində qadağan eləyiblər. Bəs onda bura niyə gəlirdim?!”

Aşığın fikrə getdiyini gören Mahmud bəy bunun səbəbini də ona dedi. Kimə deyirsən! Qurbanını od götürdü, sazını çevirib bağına basdı, oxumağa başladı.

Bir Pəri sevmişəm, sizin ellidi,
Gözəlliyi bu aləmə bellidi.
Şux göz, mina gərdən, incə bellidi,
Gecə-gündüz işim ahu-zarıdı.

Əcayib gözəldi, nə xoş dilbərdi,
Camalına cümlə aləm əfzəldi,
Ağzında dişləri ləli-gövhərdi,
Sinəsi dağların təzə qarıdı.

Qurbani der: zülfün ucu xəyətdi,
Qurandakı qulhuvüllah əhətdi,
Desələr sərində bu nə halətdi?
De ki, bir Pərinin yadigarıdı.

“Pəri” kəlməsi gələndə Mahmud bəy çiyinlərini qısıb ətrafa, baxdı. Elə. bil bu sözü onunla bərabər Qara Vəzir də eşitdi.

Qurbani əlimi eşmə bığına çəkdi. Bığını tumarlayanda elə bil ona güc gəlirdi. Daha da dirçəlirdi.

– Mahmud bəy, dünyada Qara Vəzir var deyin, adamlar dirigözlü gora getməlidir? Mən gəlmişəm Ziyad xanın qızı Pəridən öteri. Tale onu mənə, buta verib: Qara Vəzir olmasın, lap göy Vəzir olsun, yenə də aparacam.

– Sən mənim əmim qızınan öteri gəlmişən?

– Bilmirəm, Pəri xanım sənə nəyindi? Amma ona görə gəlmişəm.

Mahmud bəy fikrə getdi. “Bir quru saznan, elçisiz, filansız, gəlib Ziyad xanın qızını almaq istəyir. Belə eşqə düşənlər çox olub. Özlərini dəliliyə, səfilliyə, abdallığa, lap məcnunluğa

qoyublar. Yaxşı səsə, yaxşı şerə alqış düşər, qız düşməz. O, qızın məhəbbətini qazanmaq lazımdı”.

Neçə vaxtdan bəriydi ki, Ziyad xanın qızı Pəri xəstələnmişdi. Yerini kulafirəngidə , salırdılar. Kənizləri başına yığışib nə qədər zarafat eləyirdilərsə, könlü açılmırdı ki açılmırdı. Nə bülbüllərin səsinə fikir verirdi, nə Gəncə qızılgüllərinin ətrinə. Hərdənbir gözlərini yumub huşa gedirdi və bir çimir eləməmiş diksinib yuxudan ayılır, soruşurdu.

– Körpüdən keçdik?

Onun dilavər kənizi vardı – Şahxuban tez cavabını verirdi.

– Körpünü çoxdan keçmişik. Qorxma.

Pəri yenə huşa gedir, yuxudakı kimi danışırdı.

– Keçməmişik hələ.

Pəri də dəvənin üstündəki kəcavədə Xudafərin körpüsündən keçəndə o gözəl oğlanı görmüşdü və indiyə qədər onu yadırdan çıxarmamışdı. Bilirdi aşıqdı, bilirdi adı Qurbanıdı. Amma hansı eldən olduğunu bilmirdi. Onu harda axtarmaq lazım gəldiyini bilmirdi.

“O gözlərdən, o baxışlardan bildim gələcək. Amma nə vaxt gələcək. Bəs niyə gəlib çıxmadı? Bəs məni niyə axtarıb tapmadı? Niyə etibarsız çıxdı?”

Qara Vəzir onu oğluna nişanlamaq istədiyi vaxtdan Pərinin əhvalı pozulmuşdu. Gündən-günə əriyir, zərif bədənini daha da kiçilirdi. “Qurbani gəlib məni görsə tanımayacaq. Elə biləcək həmin Pəri deyiləm. Neyniyim, ona görə bu günə düşmüşəm”.

Neçə dəfə aşıqları çağırtdırıb oxutmuş, Qurbaninin adını eşitmək istəmişdi. Elə bil aşıqlar bir-birilə dilləşmiş kimi onun adını çəkməsin, şerini oxumasınlar. O, yenə də yarımıyuxulu uzanmışdı. Aşağıdan səs eşitdi.

– Şahxuban, Mahmud bəy deyir ki, əmim qızının kefi yaxşıdısı, axşam bizə gəlsinlər.

– Nə var?

– Təzə aşiq gəlib Deyişmə olacaq.

– Hardan gəlib aşiq?

– Deyəsən Təbrizdən gəlib. Dədə Yediyarla deyəcəkdir. De-di ki, xanımı götür gəl, qoy eyni açılınsın.

“Təbrizdən? O, Qurbanini tanımamış olmaz. Ölsəm də gedəcəm. Heç olmasa onun adını eşidim, ölüm.”

– Ay qız, Şahxuban, aşığın adını soruşdun?

– Yox.

– Qaç soruş!

Şahxuban gedib qayıtdı. Kənizi görməmişdi. Şahxuban gəlib onun yanında oturdu. Otuz yaşına çatmış, yanaqlarının qızartısı, ürəyinin odu sönmüş Şahxuban sözlü adama oxşayırdı. O, hər vasitə ilə xanımın fikrini dağıtmaq istəsə də, onu Qurbani fikrindən daşındırmağa çalışsa da, həm də Qurbanidən bir xəbər tutmağa, onunla Pəri xanımın qəlbini ovundurmağa çalışırdı.

– Xanım, bir söz demək istəyirəm ey.

– Nə söz? Olmaya Qara Vəzirin oğlu sifariş göndərib?

Şahxuban sürmə çəkilməmiş iri gözlərini böyük bağın həyət qapısına tərəf çevirib baxandan, arxayın olandan sonra dedi:

– Qadam onun ürəyinə. O niyə kişi olur? Dünən gecə dədəsi adam göndərib, onu köhnə dəyirmanında tapıblar. Erməni çaxırı içibmiş. Deyir ağızından sarımsaq iyi gəlirmiş. Gətirəndə onunla orda olan saqqa Sadıx da gəlib Qara Vəzirin yanına ki, oğlun mənə aşıq-aşıq oyununda bir kənd uduzub, onun kağızını ver. Verməsən, oğlunu sağ görmə. Qara Vəzir də onu atıb zindana. Deyib oğlunun kəndi var uduzsun? Mən Qara Vəzirə uduzsaydım, onda sənin haqqın vardı bu sözü deməyə.

Pəri bu sözlərdən çox eşitmişdi. Hər dəfə də eşidəndə ürəyi bulanırdı. Söhbətə qulaq asmamağa çalışır, gözlərini küləfirənginin şəkəkəsinə dikib Xudafərin körpüsünü, onun üstündən keçəndə yadında qalan o sifəti gördü.

– Elə bunu demək istəyirdin?

– Yox, xanım, başına dönüm.

Pərinin ağına gəldi ki, kənizləri də onun adını çox nadir hallarda çəkirlər. Belə getsə, o, adsız qalacaq. Elə xanım deyəcəklər.

– Bəs onda nə demək istəyirdin?

– Pəri xanım, bir aşıqdan Qurbaninin bir bənd şerini eşitmişəm. And içdi ki, Qurbaninindir.

Pəri qalxıb dircəkləndi, gözlərindəki yuxusuzluq, yorğun-

luq çəkildi.

– De görüm.

Şahxuban oxumağa başladı.

Başına döndüyüm gül üzlü Pəri,
Adətli, dərəllər yaz bənövşəni.
Ağ, bəyaz əllərlə bir dəstə dərib
Tər buxaq altında düz bənövşəni.

– Bir də, bir də.

Şahxuban bu bəndi bir neçə dəfə oxudu. Pəri xanım da əzbərlədi.

– Başına döndüyüm gül üzlü Pəri... Görürsən, o şeri mənə yazıb. Başına döndüyüm, gül üzlü Pəri... Sizin kimi Qara Vəzirdən qorxmayıb, mənim adımları çəkib.

– O, Qara Vəzirdən niyə qorxsun ki, Şah İsmayılın, Şeyx oğlu şahın, zamanın sahibinin sarayında yaşayan aşıqdı. Ona gözün üstə qaşın var deyən var ki?.. Qara Vəzirlər onun yanında heç kimdi.

Onlar Mahmud bəyin evinə gedənə qədər xeyli söhbət elədilər. Axırda Pəri xanım dedi; “Mənə bənövşəyi paltarımı hazırla. Heyf ki, bənövşə vaxtı çoxdan keçib. Yoxsa bənövşə yığdırardım. Qoy o aşıq görsün ki, Pəri xanım “Bənövşə” qoşmasını eşidib.

İşıqlı çöhrəli Mahmud bəyin evində məclis qızışırdı. Mahmud bəy özü qonaqlara aşıqları təqdim elədi.

Başına hündür papaq qoymuş, papağın altından gümüşü saçları görünən, iri gümüşü bığları qoç buynuzları kimi burulan Dədə Yediyar pəhlivan cüssəli, qala bürcü kimi qamətliydi. Qurbaninin onun yaraşığından, boy-buxunundan xoşu gəldi. Onu Xan Məhəmməd Ustaclıya oxşatdı.

– Ey məclis əhli, Gəncəmizin ağsaqqal, ustad, dədə aşığı Dədə Yediyarı hamımız tanıyıyıq, hamımız xoşlamışıq. Bu gün onun məclisinə çıxan, onunla söz-saz sınıyan bu cavan aşığa elə-bələ baxmayın. O, Şah İsmayıl Xətəinin sarayının bəzəyi, aşıqlar aşığı Qurbanidi.

Bu kəlmədən sonra tül pərdə arxasında oturan xanımlar

məclisində bir qıyyə qalxdı və sakitləşdi. Amma pıç-pıçı, narahət səslər eşidilirdi.

Mahmud bəy ora adam göndərüb öyrəndi ki, Pəri xanım qəşş eləyib. Üzünə gülab səpib ayıldılar.

Dədə Yediyar meydanda keşmə çıxdı. Gəzindi, təzanəni simlərdə gəzdirib çaldı. Amma oxumadı. Dedi:

– Aşıq Qurbani, bizdə adət var. Söz qonağındı. Birinci sözü qonaq deyər.

O, özünə çox arxayın idi. Çox aşıqları meydanda xar eləmişdi. Evi qənimət aldığı sazlarla doluydu. İnanırdı ki, bu cavan aşığın da sazını alıb yola salacaq. Şah İsmayıl onun yerinə – aşıqlar aşıqlığına Dədə Yediyarı çağıracaq. Gəncədə camaat aşığı istəsə də, Ziyad Xan məclisə onları çağırmazdı. Qara Vəzirin aşıqlardan zəhləsi gedirdi.

Qurbani də sözü Dədə Yediyara verdi.

– Buyur, ağsaqqal, yol böyüyündür.

Dədə Yediyar ilk gəlmədən onu sındırmaq istədi. Sazı diləndirib bir bənd dedi:

Get, dolanginən, xalisən hələ,
Püxtə olmasına çox hünər gərək.
Mürği-qafilə həməzəban olub,
Dövrə qalxmağa balu pər gərək.

Sözlər Qurbaniyə bərk toxundu. Onun qarşısına söz demək lazım idi.

– Dədə Yediyar, xam, püxtə olmaq sonra bilinər. Son sözü əvvəldə demək ustada yaraşmaz. İndi aç bu qıfıləndi. O, sazını sinəsinə basdı, səsi cinkildədi:

Dost bizə buyurdu xidmət şərifi,
Derik ki, baş üstə, kaf, lamü kaf!
Fitnə qaşlı, cadu gözlü sevdiyim
Çoxların eləyib həyyü lamü kaf.

Dədə Yediyar gördü yox, bu qıfıləndi aç bilməyəcək, işarə verdi ki, oxusun, hamısını birdən açacaq. Yerdən isə heyrət

nidaları eşidildi.

– Aşıq, afərin. Dalını de gəlsin. Halal olsun Şah İsmayıla, onun aşığına.

Sidan dürüst olan yetişər haca,
Kimsə də kimsəyə etməz iltica.
Peyğəmbər ki, qədəm basdı meraca,
Pişvazına gəldi mimü lamü kaf.
Mehdi görər qoşununun sanını,
İnsan üçün qurar haqq mizanını,
Bir gün alar Qurbaninin canını,
Bir gözləri cəllad kafi lamü kaf.

Qurbani sözünü bitirib üzünü Dədə Yediyara tutdu.

– Buyur, aşıq, qıfılbəndləri açmaq sizə qalib. Yox, bu qıfılbəndləri açmaq onun işi deyildi. Ona görə də meydana girib üzünü camaata tutub dedi:

– Hörmətli məclis əhli, burada oturanlar hamısı Şah İsmayıla böyük hörmət bəsləyir. Onun göndərdiyi aşığı xar eləmək insafdan deyil. Qurbani ustad aşıqdı. Ona bir gözəl saz bağlatdırmaq Dədə Yediyarın boynuna.

O, bu sözlərlə canını biabırçılıqdan qurtarmaq istəyirdi. Qurbani də üstünü vurmadı. Çünki buraya deyişməyə yox, Pərisinin sorağı ilə gəlmişdi.

Bundan sonra məclis qızıxdı. Qurbani təkcə öz qoşmalarını yox, Şah İsmayılın da qoşmalarını gecədən xeyli keçmişdək oxudu.

Məclis əhli ondan əl çəkmək istəmirdi. Nəhayət, yorğunluğunu almaq üçün imkan düşdü, onu kənara çəkдилər. Evin yanındakı köşkdə Gəncə şərbəti verdilər. Şərbət onu sərinlətdi, amma Şahxubanın gəlişi onun ürəyinə od saldı. Şahxuban xəbər verdi ki, Pəri xanım məclisdədi, onu görəndə qəşş eləyib. Özü də Mahmud bəyin evindən heç yerə tərpanməsin, onları gizləncə görüştürəcək.

Şahxuban getmək istəyəndə işarə elədi ki, ayaq saxlasın. Şahxuban burada onları görməsinlər deyə tez qaçmaq istəyirdi.

Amma Qurbaninin sözünü yerə sala bilmədi. O, pıçılı ilə, bə-dahətən dedi. Səsi titrəyirdi. Bədəni əsirdi.

Şahixuban, mənim ərzi-halımı,
Əlbət-əlbət nazlı yara deyərsən,
Xəstə düşdüm, qaldım onun kuyində,
Üzü dönmüş sitəmkara deyərsən!

Səni o görcəyin əlbət dindirdi.
Aşiq məşuqunu oda yandırdı.
Dərdim anbar-anbar, dərmanım birdi,
Mən qalmışam nə avara, deyərsən.

Qazanmadıq bu dünyanın malını,
Geyinmədik yaşılını, alını,
Dirili Qurbanın ərzi-halını,
Yalvara-yalvara yara deyərsən!

Şahxuban şeri bir də təkrarlatdırıb əzbərlədi, qaçıb qaranlıqda gözdən itənə qədər əynindəki zərli parçanın parılıtları Qurbaninin gözləri qabağında daynadı. Qayıdıb məclisə girdi nə girdi. Üzünü Mahmud bəyə tutub “Dübeyti” üstündə başladı.

Başına döndüyüm, Gəncənin bəyi,
Mətləbimdi Pəri üçün gəlmişəm.
Buyur cəlladlara, töksün qanımlı
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm.

Kiçiklərdən xəta, böyükdən əta,
Mərd igid odur ki, dediyin tuta,
Şahlar şahı mənə veribdi buta,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm.

Qurbani der: Diriliyəm, mən diri,
Yolumda qoymuşam, can ilə səri,
Axtardığım yardı, şikarım Pəri,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm.

Elə bil məclisə su ələndi. Dədə Yediyar bu sözü eşidən kimi sazını götürüb icazəsiz-filansız məclisi tərək elədi. Çoxları süfrədən əlini çəkib bu etirafın nə ilə qurtaracağını gözlədi. Bəziləri özlərini eşitməzliyə vurdular. Qara Vəzirin qorxusu bir tərəfdən, Ziyad xanın qızına elçi gəlməyi, onu açıb məclisdə deməyi bir tərəfdən Gəncənin əyanlarına toxundu. Mahmud bəy məclisdən pərtliyi götürmək üçün dedi.

– Ey əhli-məclis, Qurbaninin sənətinə heç kimin sözü yoxdu. O, haqq aşığıdır. Özü də Gəncəyə bu gün gəlib. Buranın qanun-qaydasını bilmir. Özü də dedi ki adda bir gözələ vurulub öz dərdini deyir. Mənə belə gəlir ki, onu hamı başa düşər, yeri gələndə onun günahsız olduğunu hamınız deyərsiniz.

Qurbani işi belə görüb çəkilib ağacın altında kötüyün üstündə oturdu.

“Mən nə eləyirəm? Özüm bədnamam, bəs deyil, Pərimi də adamların dilinə, ağzına saldım. İlham ağla güc eləyir. Odur ki şairlərə yüngülxasiyyət kimi baxırlar. Mən də bu adamların yanında oldum yüngülxaqqal. Heç yaxşı düşmədi. Durub Mahmud bəyin dediğini təsdiq eləsəm, lap pis, eləməsəm yenə də həmin, Bəs indi mən nə eləyim? Axı Pəri xanımı mənə, mənə də ona yetirən elə bizim taleyimizdi. Taledən isə qaçmaq olmaz”.

Pəri xanım neçə dəfə qəşş eləsə də, özünə gəlmişdi. Neçə vaxtdan bəri onu sıxan azar-bezar canından çıxmışdı. Qurbaninin etirafı ona ləzzət vermişdi. Əyan-əşrəfin, qız-gəlinin gözü onda olsa da, durub getmək istəmirdi. Şahxuban ona neçə dəfə pıçıldadı ki, durub getmək məsləhətdi. O, oturmuşdu, yerindən qalxmaq istəmirdi.

Qara Vəzirin qızı da məclisdəydi. Atası kimi o da tosğun, dodağı sözlü, lovğa bir qız idi. Yaşı iyirmini ötsə də onun adını dilinə alan igid tapılmamışdı. O, Pəriyə baxıb söz atdı:

– Pəriyə aşiq olan qılman göydən, meracdan **enib** deyəsən. Sözü canıma yaman yayıldı.

Pəri onun atmacasını yaxşı başa düşürdü.

– Qılmanı hurinin yanında qoyub gedirik. Şahxuban, gəl!

O, qalxdı. Böyük bacısı, topuğundakı xalxalı, balaca qulaqlarındakı sivri sırğaları cingildədi. Qız-gəlin baxışları ilə onu

yola saldı. Ona rişxənd edənlər vardısı, elə həsəd aparan, paxıllığını çəkənlər də vardı.

26

Onun nəfəsi kəsilirdi. Nə əlini tərpedə bilirdi, nə ayağını. Beləcə xeyli göydə getdi. Yerə atdılar, sümükləri şaqıldadı. Qolları açıq, sinəsi qara tüklü adam iri barmaqları ilə kisənin ağzındakı ipin düyününü açmaq istədi, bacarmadı. Axırda belindəki qəməni çıxarıb düyünü kəsdi. İri kisədən Qurbanini çıxartdı. Aşığın gözünə ilk sataşan qəməninin parıltısı oldu.

O, hara düşdüyünü kəsdirə bilmirdi. Gecədən xeyli keçəndən sonra məclis dağılmış, aşıq, Mahmud bəyin evində qalmışdı. Bəs bu nədi? Olmaya yuxu görür? Belə yuxu axı tez qurtarmalıdı. Belə də oyun olarmı?!

Yox, yuxu deyil. Onu Qara Vəzir gecəyəkən oğurlatdırıb zindana gətirtmişdi. Qalxıb kisədən çıxdı. Aralıda hisli divardakı bürünc şamdanda yanan şam qurtarmaq üzrəydi. Gözü zəif işığa alışanda gördü ki, tək deyil. Küncdə iri bir kölgə oturub. Onu Dədə Yediyara oxşatdı,

– Ustad!

Kölgə döndü. Ona tərəf yox, ondan kənara döndü. Deyindi.

– Allah üzünü ağ eləsin. Bu qoca yaşımnda yaxşı işə caladın məni.

– Biz hardayıq?

– Cəhənnəmdə. Qara Vəzir ikimizi də zindana atdırıb.

– Səni nəyə görə?

– Məni sənə, səni də özünə görə. Qurbani təəccüb elədi.

– Axı sənin burda heç bir künahın yoxdu.

Onu mənə yox, Qara Vəzirə deyərsən, Ziyad xana deyərsən.

– Deyərəm, o yana da keçərəm. Sizin bu Gəncə qəribə yerdi ey, vəzir xannan böyük olub. Vəzirin kəsdiyi başın sorğusualı yoxdu.

Dədə Yediyar onun dil boğaza qoymadığını görüb dedi:

– Mən heç nə eşitmirəm.

– Eşitməyəndə belə olur. Aşıq eşidər, onu da hər yerdə deyər. Odur ki, deyərlər, hörmət elə aşığa, bədnamçıdı, el dola-

nır. Onu da bilsin ki, Qara Vəzir, mən bura özbaşımaya gəlməmişəm. Mənim şahım bilir ki, Gəncəyə gəlmişəm.

– Hə, indi dayansın Qurbani.

Vəzir Ziyad xanın yanına gələndə o namazını təzə qılıb qurtarmışdı.

– Xan sağ olsun, aşiq Qurbani zindannan qaçıb.

– Necə qaçıb?

– Qaçıb da. Cindi, şeyatindi, nədi. Allah bilir. Yoxa çıxıb. Şəhərin qala qapılarını kəsdirmişəm. Qaladan çıxma bilməyəcək. Hər yeri axtarıyıq, tapa bilmirik. Bircə yer qalıb, ora da girməyə ixtiyarım yoxdu.

– Haradı o yer?

– Qızın Pəri xanımın iqamətgahı.

Ziyad xan bu sözün fərqiinə əvvəl varmadı. Amma birdən-birə vəzirin üzünə baxdı.

– Mənim qızım yəni yad yerdən gəlmiş bir avara aşığı öz yanında saxlaya bilər? Heç bilirsən nə deyirsən? Bu söz düz çıxmasa, onda gərək sənəni başını vurduram. Sənə külli-ixtiyar vermişəm ki, mənim namusumu da tapdaq elətdirəsən?

Qara Vəzir onun qarşısında baş əydi.

– Hökmdar, bir olan Allah şahiddir ki, Ziyad xanın namusu keşiyində mən necə dayanmışam. Şəhərdə heç kim Pəri xanımın adını çəkə bilmir. Amma o aşiq Pəri xanıma şerlər qoşub və onları əyan-əşrəfin arasında oxuyur. Buna görə də onu zindana saldım. Amma qaçıb. Tək qaça bilməz. Ona kömək eləyənlər var.

Ziyad xan iri alnını ovcuna söykədi.

“Bu nə zülümdü mən çəkirim? Bir tərəfdən gürcülərnən çəkişmə, bir tərəfdən Şah İsmayıl... Burda da öz evimin içindəki biabırçılıq... Günahın hamısı deyəsən elə bu vəzirdədi. Mənim başımın altına yastıq qoyur. Bir də gözümü açıb görə-cəyəm ki, quru yurddayam. Nə eləyim?”

Ziyad xan Göy gölün ətrafında dincəlməyi, ov eləməyi, gününü kefdə, eyş-ışrətdə keçirməyi hər şeydən üstün tuturdu. İqamətgahında oturub rəiyyətini dinləməyi, ordusunun işləri ilə məşğul olmağı özünə artıq yük hesab eləyir, bütün işləri

Qara Vəzirə etibar eləmişdi.

Onun xəbəri yoxdu ki, döyüşçülər çoxdan bəri əmək haqqı almır, sərkərdələr, minbaşılar, yüzbaşılar, onbaşılar günlərini onun özü kimi eyş-ışrətdə keçirirlər. Onların hamısı rüsvətə qurşanıb.

Xanın xəbəri yoxdu ki, şəhərin möhtəsi* Gəncədə asayışı qorumaq, cinayətləri tapmaq, oğurluğun qarşısını almaq əvəzinə həm şəhərdə, həm ətraf kəndlərdə, yollarda yol kəsdirir, adamları soydurub varlanırdı. Bu yolla qazandıqlarının bir hissəsi də Qara Vəzirə çatırdı.

Ziyad xan özü yaxın qorçularından iki nəfər götürüb qızı Pəri xanımın iqamətgahına getdi. Qorçu divardan aşılıb darvazanı açdı, xan içəri girdi. O, heç bir vaxt qızının iqamətgahına gəlməmişdi və bunu özü üçün ləyaqətsiz iş hesab edirdi. Amma Qara Vəzir onu elə qızısdırmışdı ki, heç nəyə baxmadan pillələrlə qalxıb içəri girmək istəyirdi, Qurbani ilə qızı Pərinə eyvanda gördü. Onların arasında bir çəhrayı tül pərdə asılmışdı. Xan qorçularına əmr elədi.

– Tutun bu qulduru.

Pəri ayağa qalxdı.

– Ata!

– Sus!

– Ata, aşıq Qurbaniyə buta veriblər. O, haqq aşığıdır. Onun heç bir günahı yoxdu. Onu mən özüm dəvət eləmişəm.

Qurbanini qolubağlı saraya gətirdilər.

Ziyad xan qırmızı əbasını çiyinə atıb taxtına oturdu. Qurbani ölüm qabağında olsa da, onun taxtı ilə Şah İsmayılın taxtını müqayisə elədi. Şah İsmayılın taxtı kiçik, onunku böyük idi. Şah İsmayılın ölkəsi böyük, onunku əl içi boyardı. Görünür, ölkə, hökm kiçik olanda hikkə böyük olur. Qurbani Ziyad xanın sifətinə baxıb fikrini öyrənmək istədi. Onun iri gözlərinin altı torbalanıb qıyılmışdı, elə bil, sürmə çəkmişdilər, Dili ilə tez-tez dodaqlarını yalayır, deyəsən yanğısı vardı.

Xan qalın səslə qışqırdı.

* Möhtəsi - asayışı qoruyan xidmətin rəisi.

– Cəllad!

Cəllad elə hazırmış. Səsi eşidən kimi, palıddan yonulmuş, naxışları özündən olan qapının yuxarisına dəyməmək üçün əyilib içəri girdi. Başdan-ayağa qırmızı geyinmişdi. Qırmızı çuxasının ətləklərini qatlayıb qırmızı kəmərinə sancmışdı. Qırmızı atlas şalvarını qırmızı dəri çəkməsinin içərisinə salmışdı. Çəkmənin dərisi yuxa və yumşaq olduğundan, onun üstündə barmaqlarının yeri bilinirdi.

– Cəllad, bu aşığın başını vur.

Cəllad xanın qarşısında çox ədəblə iri, üstü tüklü əlini enli sinəsinə basıb ssruşdu.

– Burda, ya meydanda? – Bu sözləri deyib dönüb Qurbaninin uzun boynuna baxdı. Razılıqla baxdı. Belə uzun boyunlar ona çox da əziyyət vermir. Adam var ki, boğazı donuz boynu kimi bədəninə yapışib. Beləsinin əziyyəti çox olur.

– Burda. – Ziyad xan fikirləşdi ki, meydanda edam olunsa, çox adam görəcək və səbəbini soruşacaq. Yaxşısı budu səssiz-səmirsiz keçsin.

– Qohum-əqrəban var?

– Var, amma burda heç kimim yoxdu.

– Onda heç. – Cəlladın da edam vaxtı qazancı olurdu. Edam olunanın qohum-əqrəbası ilə alverə girişirdi. Əgər adamlarının canını tez tapşırmasını istəyirlərsə, onda bir qılinc zərbəsilə işini bitirsin. Bunun üçün gərək cəllada nəməri versinlər. Yoxsa əziyyətlə öləcək. Burda heç kimi yoxdursa, qılinc təzədən bülövə çəkməyin nə xeyri, artıq əziyyətdi.

Qurbani cəlladın onu itələyib aparmaq istədiyini görəndə xana müraciət elədi.

– Böyük xan, mənim son xahişimi dinləyin.

– Hə, buyur.

– Xan sağ olsun, mən aşıq Qurbaniyəm. Xahiş eləyirəm, qəbrimin üstünə bir daş qoysunlar, itməsin. Şah İsmayıl Xətai bura gələndə soruşacaq, heç olmasa göstərə bilsinlər.

– Şah İsmayıl?

– Bəli.

– Hə... Şah İsmayıl aşıq, şair həvəskarıdır. Özü də şairdir.

Amma o, namusu hər məsələdən üstün tutur. Mən səni bağışlasam da, o, cəzanı verir.

– Onda icazə verin, sözümlü şerlə deyim. Ziyad xan əli ilə ona işarə verdi ki, oxusun. Qurbani adı səslə oxumağa başladı.

Başına döndüyüm, ay Xanlar xanı,
Könlümün mətləbin bil, ondan öldür!
Sən ol tanrı, mənə qəzəbnak olma,
Lütf elə, üzümə gül, ondan öldür.

Qəm əhliyəm, dindirməsən, dinməyəm,
Eşq oduna alışmışam, sönməyəm.
Ta ölüncə dediyimnən dönməyəm
Apar yar qoynuna sal, ondan öldür.

Qurbaniyəm, eşq əlindən büryanam,
Ta ölüncə mən o qıza qurbanam.
Qulluğunda gözü bağlı tərlandı,
Çalış, inkar bəndin al, ondan öldür.

Cəllad gözlərinin yaşını silirdi.

– Xan sağ olsun, məni məzur tut. Mən belə haqq, aşığını öldürüb günaha bata bilməyəm. Vallah allaha da xoş getməz, şəhərimizə qada-bala göndərər. Bir də ki, mən heç vaxt nə aşiq, nə şair başı vurmamışam, vurmaram da. Ver mənə quldur, rüşvətخور, anasının əmcəyini kəsən, qiymə-qiymə doğruyum.

Xan da fikrə getmişdi. Nə edəcəyini bilmirdi. Cəllad isə sözüne ara vermirdi.

– Xan sağ olsun. O özü də Şah İsmayılın adını çəkdi. Bilir-sən necə hökmdardı? Canım ona qurban olsun. Mənim o ekiz qardaşım durub burdan Təbrizə gedib, Şahın yanına düşüb, deyib mən cəlladam, adamların ürəyi indi yumşaqdı, bu sənət bir azdan itib gedəcək, məni işə götür. Şah soruşur, əslin hardandı? Deyir Gəncədən. Deyir şair vətəninən cəllad çıxmaz. Ayıbdı, bu sözü dedin, bir də ağzına alma. İndi ona yer verdirib, dükən açıb. Təbrizin ən yaxşı yerində evi var. Gecələr də rahat yatır, balalarının da yeməyə çörəyi boldur.

Cəllad Qurbaniyə tanış gəldi, Onun bu sözündən sonra hər şey aydınlaşdı.

– Tanıyıram qardaşını. Adı Bədəldi. Şah İsmayıl karvansarayının yanında qəssab dükkanı var.

– Ay sağ ol! Necə də tanıyır ey. – O, pıçıltıya keçdi. – Mən də canımı onun kimi qurtarsaydım, min yaşardım. Ziyad xan götür-qoy eləyirdi. Doğrudan da hələ indiyə qədər bir hökmdarın şair, aşiq edam elədiyini eşitməmişdi. Yəni onların ağıl yoxdumu? Nizamilmülkün “Siyasətnamə” əsərini də oxumuşdu. O yazır ki, alimləri, şairləri incitmə, onların qayğısına qal. Yoxsa küsüb qonşu ölkəyə gedərlər. Qonşun ağıllanar, səninsə ağılın azalar”. Şairin bir şeri varsa, dillərdə qalacaq. O bir şer sənin düşmənin olacaq. Hər dəfə o bənd oxunanda şairi edam eləyənin goruna lənət oxuyacaqlar. Mən niyə qarğış, nifrət sahibi olum axı? Bir də axı qızıyla onun arasında pərdə gördüm. Onların elə bir günahları da yoxdu.

Şeyx Nizami neçə yüz illərdi rəhmətə gedib, onun qəbri üstünə gör nə qədər adam gəlir, nəzir verir. Mənim babamın qəbrini yada salan yoxdu. O dövrün hökmdarı Nizamini edam eləsəydi, bəlkə də onun qəbrini qazıb atıb yenə də şeyxin qəbrini saxlayardılar. Yox, şairi torpağınnan ayrı salmaq, onun qanını torpağa axıtmaq günahdı.

– Cavan oğlan, sənin günahın var. Amma bu günahını cavanlığına, bir də oxuduğun o şerə bağışlayıram. Get, amma Gəncədən çıx.

Qurbani edamnan qurtardığını yəqin eləyəndən sonra sevinə-sevinə çıxdı. Bir az getmişdi ki, Mahmud bəy onun qaбаğına çıxdı.

– Salamatsanmı?

– Salamatam. Xan məni bağışladı. Amma dedi Gəncədən çıx. Amma Gəncədən çıxmaq elə məndən ötrü.ölümdü.

– Pərinin ahu-zarı aləmi başına götürüb, get Şeyx oğlu şahın üstünə o, işə qarışmasa mümkün deyil. Ziyad xan insafly adam olsa da, Qara Vəzir cəlladdı, sənə xətər toxundurur.

Onlar Gəncə qapısına çatanda Qurbanini buraxmaq istəmədilər. Mahmud bəy nə qədər dedisə də, keşikçilər eşitmək is-

təmədilər.

Qurbani dedi:

– A kişi, məni xan özü əfv eləyib, deyib get. Keşikçi əli qılıncın qəbzəsində dediyini deyirdi.

– Mən Qara Vəzirə tabeyəm. Əmrimi onnan alıram. Xan əfv eləyib. Qara Vəzir yox. Burdan zindana getməliidi. Bu əhvalat Qurbaninin sinəsinə dağ çəkdi.

– Qulaq as, igid. Yadımda qalanı Qara Vəzirə deyərsən:

Vəzir, səni qarğayıram,
Haqq diləyin yetirməsin.
Göydən min bir bəla ensə,
Birin səndən ötürməsin!

Evindən düşsən naçaq,
Sağ gözünə batsın bıçaq!
Oğul-uşaq düşsün qaçaq,
İstədiyini gətirməsin.

Oturubsan ağ otaqda,
Qan qusasan laxta-laxta.
Səni görüm ölən vaxtda
Dilin kəlmə gətirməsin. .

Qurbaniyəm, qaldım burda
Çağır, allah yetsin dada,
Meyidin qalsın arada,
El yıgılıb götürməsin.

Qapıçı, görünür, Vəzirin yaxın adamlarından idi. Qılıncını siyirib ona hücum eləyəndə Mahmud bəy qılıncını necə çaldısa, onun qolu qılıncla bərabər düşdü. Özü yıxıldı, daş döşəmədə qanı axmağa başladı. Mahmud bəy Qurbanini çəkib atın tərkinə mindirdi və çapıb şəhərdən çıxdı.

Onlar çox getdilər. Kürəkçayı keçmişdilər. Gördülər ki, karvan yolunda toz göylərə qalxıb.

– Bu yəqin burulğandı... – Mahmud bəy dilləndi.

– Yox, bu qoşundu. Gəncə üstünə gəlir.– Qurbani cavab verdi.

– Bu qədər qoşun kimin ola bilər?

– Kimin olacaq? Şeyx oğlu şahımın. Bu tərəflərdə onun qoşunundan başqa daha kimin qoşunu var ki...

Balaca, beş-on evlik Borsunlu kəndi yanındakı Topa çinarların altında atlarını bağladılar. Kəhrizdə əllərini yudular. Oturub gözlədilər.

Mahmud bəy soruşdu:

– Bu qoşun Gəncəni talayacaq?

Qurbani əlini sağ sifətinə dayaq verib uzanmışdı. Buna sufi oturuşu deyirdilər. Elə bu vəziyyətdə bir ayağını uzadıb bir dizini qucaqlamış Mahmud bəyə baxdı. Onun çöhrəsində işıq qalmamışdı. Öz ev-eşiyini, öz var-dövlətini fikirləşirdi.

– Qorxma, mən şeyx oğlu şahımla çox şəhərlərin alınmasında olmuşam. Orduya əvvəldən deyir ki, biz bura talana gəlməmişik, gəlmişik öz elimizə, onu sahmana salmalıyıq. O bizim öz şəhərimizdi. Kim talan malla tutulsa, yerində doğranacaq. Gəncə də öz şəhərimiz deyilmi? Bir də ki, mən burdayam.

Bir müddət sonra qoşunun qabaq dəstələri top çinarlığa çatdı. Müridlər, qazılar atlarını kəhrizdən suvaranda qoşunun başındakı Hüseyn bəy Lələ də gəlib çıxdı. Qurbani Mahmud bəyi də götürüb Hüseyn bəyin yanına getdi.

Hüseyn bəy Lələ doğrudan da Gəncəyə gedirdi. Qoşunu da çox deyildi. Şah İsmayıl göstəriş vermişdi ki, Gəncə xanı həm xərac, həm də Xorasanı almaq üçün qoşun verməli idi. Bədi. Biz burda qan töküüb ölkə birləşdiririk, Ziyad xan isə özünü görməməzliyə qoyub. Gözünü yuman turac kimi aparır özünü. Bəs nə vaxt qeyrətə gələcək, nə vaxt bu ölkənin xeyrinə-şərinə yarayacaq?

Hüseyn bəy Qurbaninin işlərini xəbər aldı. Başına gələnləri öyrəndi. Onu sakitləşdirdi.

– Sənin toyunu eləyərək. Təbrizdə səni şahımızın dayəsi gözləyir. Onun sağ qalması sənin əlindədir.

Elə danışırdı ki, elə bil, Pəri də onun əlindəydi, Qara Vəzir də, Ziyad xan da. Qurbani süfrə başında Hüseyin bəyə dedi ki, Mahmud bəy Ziyad xanın qardaşı oğludu və o olmasa, Qara Vəzir onu tikə-tikə doğratdıracaqdı.

Hüseyin bəy onun boy-buxununa, bazburutuna baxıb dedi:

– Sağ olsun. Mənə belə gəlir ki, elə Şah İsmayıl qoşulacaq. Gəncə qoşunlarına o, sərkərdəlik eləyə bilər. Mahmud bəy ayağa qalxıb baş əydi:

– Etibarlı doğrultmağa çalışaram.

Qoşun Şeyx Nizami qəbrinə çatanda hamıya dayanmaq əmr olundu. Əvvəla, Hüseyin bəy Lələ Şeyxin qəbrini ziyarət etmək fikrindəydi, ikincisi də Gəncəyə qasid göndərüb xəbər verdirmişdi. Tapşırılmışdı ki, Qurbaninin gəlməyini desin. Vaxt az olduğundan toyu tələsdirmək lazım idi. Həm də Ziyad xan əyan-əşrəfiylə onların pişvazına çıxmalıydı.

Hüseyin bəy Lələ şeyxin qəbri üstündə dodaqlarında xeyli müddət vird elədi, sonra salavat çevirdi. Bu vaxt Gəncənin qarısından çıxan yüzlərlə adam qəbiristanlığa doğru gəlməyə başladı.

Hüseyin bəy Lələ bir neçə sərkərdənin əhatəsində şəhərdən çıxanları gözlədi. Adamlar yaxınlaşdıqca əzan səsi eşidilirdi. Sonra qırmızı örtüyə bürünmüş tabut göründü.

Hüseyin bəy müridlərdən çağırub qəbirqazanları tapmağı, qəbrin kimə mənsub olduğunu öyrənməyi tapşırırdı. Bir azdan xəbər gətirdilər ki, Ziyad xanın qızı Pərinə dəfn eləyirlər.

Hüseyin bəy bu xəbəri Qurbaniyə bildirmədi. Ziyad xanın onun qarşısına çıxmasının səbəbini bildi, tək övladının getməsi onun da ürəyini sıxdı.

Hüseyin bəy evlənməmişdi, söz yox ki, övladı da yox idi. Şah İsmayıl elə mehr salmışdı ki, onun fikrini bir an xəyalından çıxara bilmirdi. Demək, Pəri də Ziyad xan üçün belə əzizdi.

O da Ziyad xana başsağlığı, təsəlli verməyə hazırlaşırırdı.

Yas mərasimi qəbiristanlığa çatanda Qurbani də, Mahmud bəy də məsələdən agah oldular. Mahmud bəyin gözlərindən

yaş axdı. Amma aşiq quruyub qalmışdı. Onun bircə yolu vardı, xəncəri ürəyinə soxub Pərinin qəbri üstünə öz qanını töksün, onun torpağına qarışsın.

Amma Ziyad xan yas mərasimində yox idi. Qara Vəzir qabaqda gəlirdi. Mahmud göz gəzdirdi, Pəri xanımın kənizini də görmədi. Qadınlar çadrada olsalar da, onların arasında Şah-xubana oxşayanı yoxdu.

Yas mərasimi qəbrə tərəf döndü, Qara Vəzir birbaşa Hüseyn bəyin üstünə gəldi.

– Hörmətli Hüseyn bəy, görürsən də bizim müsibəti. Xanın yeganə qızı özünü zəhərləyib öldürüb. Xanın da ürəyi xarab oldu. Nə sənin kimi hörmətli zatı qarşılaya bildi, nə də doğma balasını qəbir evinə yola sala bildi. Özünün də sağalacağına ümid azdı.

Hüseyn bəy dedi:

– Allah rəhmət eləsin. İşinizi görüb qurtarın, sonra söhbətimiz olacaq.

Qara Vəzir gedəndən sonra Hüseyn bəy Lələ məlul-müşkül Qurbaninin sifətinə baxdı: “Yəni görürsən də, bəxtin, taleyin yoxmuş. Mən daha nə eliyə bilərəm?! Ölümə çarə yoxdu”. Qurbani ayaq üstə quruyub qalmışdı. Mafəyə tərəf də getmir-di. Mafə onu özünə çəkmək əvəzinə, elə bil onu özündən uzaqlaşdırırdı. Ürəyi sızlayırdı, amma ümitsiz adamlar kimi içində nəşə qırılmamışdı. Hər şey ona yuxu kimi görünürdü.

Bu vaxt Şeyx Nizaminin qəbri üstündə Qurbaninin gördüyü dərvişin qollarını burub gətirdilər. O qışqırır, hay-küy salırdı.

– Mənim nə günahım var? Məni hara aparırsınız?

Qışqırığına əhəmiyyət verməyib Hüseyn bəy Lələnin yanına gətirdilər. Çatan kimi o, pıçıldamağa başladı. Nə pıçıldadığını heç kəs bilmədi. Təkcə Hüseyn bəy başı ilə razı olduğunu bildirdi. Müridlər dərvişi apardılar. O, yenə qışqırır, hay-küy salırdı.

Hüseyn bəy Lələ bir dəstə sərkərdə, qoşunu ilə qəbrin yanına gəldilər. Axund “yasin” surəsini oxuyurdu. Hüseyn bəy əl qaldırdı. Axund susmalı oldu. O, işarə verdi. Qara Vəziri, yanındakı adamlarını tutub tərksilah elədilər. Qara Vəzir qışqırırdı:

– Ölənlərimizin meyidini bizarlı ölünün gününə saldılar. Qoymayın, ay müsəlmanlar!

Hüseyn bəy əl qaldırıb adamları sakitləşdirdi.

– İndi hər şeyi özünüz görəcəksiniz. – Özü yaxınlaşıb mafənin qırmızı örtüyünü qaldırmaq istəyəndə adamlar arasında dəhşətli nidalar qopdu. Hüseyn bəy əhəmiyyət verməyib örtüyü qaldırdı. Cunaya bükülmüş qoyun cəmdəyini götürüb camaata göstərməyi əmr elədi. Camaat bunu görüb Qara Vəzirə qarğış, nifrət yağdırmağa başladı.

Hüseyn bəy bir dəstə seçmə atlını Gəncə qalasına göndərdi. Ziyad xanı tapmaq lazım idi. Vəzirin hələ çox hiylələri açılacaqdı.

Sarayın qapısındakı keşikçilər heç kimi içəri buraxmaq istəmirdi. Müridlər onların təslim olmayanlarını qılıncdan keçirdilər. Bu vaxt artıq Hüseyn bəy də gəlib çatmışdı. Qurbani də, Mahmud bəy də onun yanında idi.

Ziyad xanın taxt otağına girəndə gördülər ki, xan taxtına sarınıb, ağzına dəsmal tıxanıb. Pəri xanım da onun yanında sarayın qızılı sütununa bağlanıb. Qurbani yetirib əvvəl Ziyad xanı, sonra Pəri xanımı açıb buraxdı. Ziyad xan qalxdı. Onun iri gözlərindən yaş axırdı. Gələnlərin də kim olduğunu bilmirdi. Mahmud bəy onu başa saldı. Bundan sonra toxtayan Ziyad xan dedi:

– Hüseyn bəy, mənim dar günümdə köməyimə çatmışsan.

– Məni Şah İsmayıl göndərib, Ziyad xan.

– Çox yaxşı. Bu vəziyyətə düşəndə nəzir demişdim. Məni, bir balamı bu bələlərdən xilas eləyəne ən qiymətli var-dövlətimi verməliyəm.

O, çalmasınnın qatı arasından dəsmala bükülü bir əşya çıxartdı.

– Bu nəzir çatacaq Şah İsmayıla.

O, dəsmalı açanda, onun arasından sanki minlərlə işıqlı ox axdı. Gözqamaşdıran oxlar. Bu Cəlaləddinin tacına qoydurmaq üçün verdiyi, zərgərdə itən, sonra Ziyad xanın atası tapan almaz idi.

Hüseyn bəy almaza diqqətlə baxdı. Bu həm də neçə illərin vergilərinin əvəziydi. Belə bir almaz Şah İsmayılın xəzinəsin-

də yox idi.

– Çox gözəl nəzirdi. Bəs bu cavan aşığın hədiyyəsi necə? Qurbaninin?

Ziyad xan qızı Pəriyə baxdı:

– Allah xeyir versin! – dedi”.

27

Xorasan səfərindən qabaq Şah İsmayıl şairlər məclisini yığdı. Hər döyüşdən əvvəl şairlərə qulaq asmaq onda adət şəklində düşmüşdü. Bu məclisdə Taclıbəyim də, Bəhrüzə xanım da iştirak edirdi. Şah İsmayıl Məlikəşşüəra Həbibiyə söz verdi. O, şairləri məclis iştirakçılılarına təqdim edəcəkdi. Burda Hüseyn Bəyqaranın oğlu Bədiəzzaman Mirzə də oturmuşdu. Burdakı şairlərin bir neçəsini şəxsən tanıyırdı.

Həbibə bataqlıq rəngli əbasını düzəltdi, boğazını arıtlayıb üzünü top saqqalı ağarmış, uzun barmaqları titrəyən Heymətullah Kişvəriyə tutdu:

– Şahımız sağ olsun, Nəsimidən sonra ana dilimizdə ən lətif şerlər söyləyən qocaman, ağsaqqal şairimiz Kişvəri öz gəlişi ilə məclisimizi daha da rövşən eləyib. Son vaxtlar səhhəti onu xanəşan etsə də, bu məclisdə iştirak eləməyi özünə böyük şərəf bilib.

Şah İsmayıl Kişvəriyə, sonra da şahzadə Bədiəzzaman Mirzəyə baxdı.

– Kişvərinin bir beyti qonaqlarımızın xoşuna gələr:

Kişvəri şeri Nəvai şerindən əksik iməs,
Bəxtinə düşsəydi bir sultan Hüseyni Bayqara.

Bədiəzzaman Mirzə baş əyib öz razılığını bildirdi. Həbibə şahın işarəsini gözləyib sözünə davam elədi.

– Böyük ağıl və kamal sahibi, şer gülşənimin rayihəsi olan Kişvəri heç vaxt hökmdarların lütfinə qismət olmayıb. Ona görə də yazırdı:

Qələndər Kişvəridir bir süxəndan,
Sükəngühadır üstə guya meydan.

Anun hər beytidir bir dürri-həltan,
Qulaq asmaz ona Yaqubi-sultan,
Məni bu qayğu öldürdü, mədəd hey.

Şah İsmayıl bu dəfə yüngül bir təbəssümlə Taclibəyimə baxdı. Taclibəyim şahanə bir görkəmlə oturmuşdu və atasının adının çəkilməyini guya eşitmədi. və özünü o yerə qoymadı.

Şah İsmayıl dedi:

– Sultan Yaqub Əbdürrəhman hamiyə lütf göstərirdi. Fars şəri saraylarda türk şerini qovub çıxarırdı. Kişvərinin böyüklüyü ondadır ki, o, özündən çox şerinə – doğma ana dilində yazdığı şerinə qayğı göstərilməsini arzulayırdı. Hüseyn Bəyqara cənnətməkan Heratda Nəvaini yüksək mərtəbələrə qaldırmışdı, çünki öz dilində yazırdı. Sultan Yaqub isə Heratda yaşayan Əbdürrəhman hamiyə pərəskar olurdu. Çünki o, Sultan Yaqubun ana dilində yazmırdı. Kişvərinin bu bəndi çox yerində deyilmişdi. Əgər Sultan Yaqub da Hüseyn Bəyqara kimi öz dilində yazan şairlərə pasiban olsaydı, onda Kişvəri də bu şerlərini yazmazdı. Elə deyilmi, ustad?

Şah İsmayılın dilindən “ustad” kəlməsini eşidən Kişvəri güclə ayağa qalxdı. Qəhər onu boğduğundan dinə bilməyib, yalnız baş əydi. Şah onun bu şerlərinin yazılma səbəbini çox yerində izah eləmişdi.

– Hörmətli şair, yeni bir şerinizi eşitmək istərdik.

Kişvəri özünü ələ aldı. Qocalıq uşaqlıq kimidir. İnsan çox tez kövrəlir. Həm də qoca yaşında bu boyda qiyməti almaq onu haldan çıxarmışdı. Onun qocalara məxsus qədimlik yağan səsi aram-aram eşidilməyə başladı. Elə bil bu səs mağarının dərinliyində səslənir, daşları döyə-döyə daha da canlanır, gurlaşırdı. Hamı onun ilk kəlməsindən diqqət kəsildi.

Sizni yad etcək gözüm qandan ləbaləb yaş olur,
Savux ahimdəi yaşın, hər danəsi bir yaş olur.

Kimsəyə demək bələdan özgə könlüm şərbəti
Kim bələpərvər kişiyə həm bəla sirdaş olur.

Var ikən ağıln, mənə səbri xirəf yoldaş idi,
İndi kim, – divan, buldum, kim mənə yoldaş olur?

Göz yaşın gər saxlasam, dopdolu qandır yürəgim
Ağlasam könlümdəki razi-nihanım faş olur.

Eşqara rüsvalığım tən etməgil, ey Kişvəri,
Eşq ilən rüsvalıq iki ekiz qardaş olur.

Əvvəl Şah İsmayıl “əhsən!” dedi. Qalan şairlər, iştirakçılar da ona qoşuldu.

– Ustad, bir şer də oxusanız feyziyab olarıq. Kişvəri razılıq verdi.

Nə mən nalanə həmdəmdir Həbib,İ,
Nə mən bilmərə müştəqdi təbib,İ.
Nə mən məhcuri vəslidən nəsibi
Həbib,İ va Həbib,İ va Həbib,İ.

----- İstər gəzərmən xanə-xanə
Gözümdən yaş axıdıb danə-danə
Bəsdir can verdim ol namehribanə
Həbib,İ va Həbib,İ va Həbib,İ.

Məni Məhcuri öldürdü fərağın,
Müyəssər olsa öpəydim ayağın,
Qılaydım ərzi-şərhi-iştiağın,
Həbib,İ va Həbib,İ va Həbib,İ.

O, şeri axıra qədər oxuya bilmədi. Həm bədənindəki taqətsizlik mane oldu, həm də ondan sonra hələ çox şairlər şer oxuyacaqdı.

Şah İsmayıl da qoca şairə xoş sözlər deməkdən özünü saxlaya bilmədi.

– Gözəldir. Dilimizin ahəngi musiqimizdən seçilmir. Bu isə şairin xidmətidir.

Bədiəzzaman Mirzə Şah İsmayıldan icazə alıb dedi:

– Böyük Nəvainin şerinə böyük hörmət bəsləyən Kişvəri-

nin şeri Heratda həmişə hörmətlə qarşılıb. Qocaman şairin təbi yenə də əvvəlki kimi odlu-alovludu. Mən də bu şerlərdən çox xoşhal oldum.

Həbibini oturan şairləri bir-bir təqdim edirdi. O üzünü arıq, balacaboy, sifətini təmiz tərəş elətdirmiş şairə tutdu:

Ta müənbər kəkülün xurşid salmışdır kəmənd,
Bağlamışdır boynumu zənciri-zülfün bənd-bənd.

Bu beyt məşhur şair Sürurinin qələmindən süzülmüşdü. O, həm əqidəsində, həm də şerlərində böyük Nəsiminin yolunu tutmuşdu.

Şah İsmayıl Süruri barəsində eşitmişdi. O, ölkədəki hürufilərin ən çox hörmət etdikləri və bəlkə də mürşid saydıqları bir şəxs idi. Hürufiliyini gizlətmir, dərvişlər onun qəzəllərini küçələrdə, meydanlarda, təkyələrdə oxuyurdular. Şah İsmayıl sünni məzhəbinə və digər təriqətlərə qarşı mübarizəyə qalxsada, hürufilərə toxunmur, əksinə onları öz tərəfinə çəkmək istəyirdi. Çünki kamilliyi, insan əqlinin, mənəviyyatının gücünə inanan, onu təbliğ edən hürufilər, onun öz ətrafına yığılan, kororanə şiiəliyi qəbul edənlərdən daha ağıllıydılar. Həm də şahın şair kimi Nəsimiyə böyük rəğbəti vardı. Bu rəğbət onun şairliyindən, əfsanəvi igidliyindən əlavə, doğma ana dilini yüksək zirvəyə qaldırdığına görə yaranmışdı. O, Səfəvi hökmlərini bərqərar eləyib. Sarayda hamı doğma ana dilində danışır. Qonşu ölkələrə göndərdiyi məktubları bu dildə yazdırır. Ana dilinin şöhrəti artır, sərhədləri genişlənir. Belə bir vaxtda şahın əlində ən böyük əsas Nəsimidir. Onun doğma dildə dediyi şerlərdir. Hürufi də, sünni də, lap xaçpərəst də, allahsız da olsa belə, Nəsiminin şöhrətini yalnız qaldırmaq lazımdır. Şah İsmayıl belə fikirləşirdi. Belə düşünürdü. Saraya topladığı bu şairlərin hamısı da doğma dildə yazır. Qoy onlar çox olsun. Nə qədər güclü şairlər yetişsə, özlərindən sonra da böyük axın yaradacaqlar.

Süruri qalxıb hamıya baş əydi. Amma Şah İsmayıl sözə başladı:

– Hörmətli Süruri. Sizin şeriniz bizə çox yaxşı tanışdı. Bəyənilir, oxuyuruq, öyrənirik. Mənim məclisdə oturan şairlər-

dən bir ricam var. Nəsimini çox oxuyun. Dilimizi o böyük ustaddan öyrənməliyik.

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Bilməyirəm bu könlümün fikri nədir, xəyalı nə?

Həbib, mənim fikrimlə şairlərimiz razılaşırmı? Fars dili gözəldi. Onun öz böyük şairləri var. Mənim dilim də gözəldi. Bunu Nəsimi necə də sübuta yetirib...

Şah İsmayılın başladığı söhbət uzandı, şer oxumaqdan çox, dildən, ustalıqdan, deyim tərzindən danışdılar. Sonra Həbib şairlərdən Şahini, Tüfeylini, Matəmini, Qasimini, Nəqqaş və Pənahini məclisdəkilərə təqdim elədi. Hərəsi bir qəzəlini oxudu.

Axırda şairlər şairi üzünü Xətaiyə tutub əlini sinəsinə basdı.

– Şahim, məclis əhli sizdən yeni bir şer oxumağı xahiş edir.

Xətai də şahlığını unuddu elə bil. Ayaq üstə qalxdı, irəli gəldi. Gözlərini pəncərənin rəngli şəbəkəsinə dikib bayatılar oxudu.

Xətai, can arxına.
Əhli-ürfan arxına.
Mərifətdən su gəlib,
Tökülür can arxına.

Könül vermə nadana,
Haqqı inkar edənə,
Müridim haq demişəm,
Məhəbbət xanədanə.

Xətaiyəm, xəttarəm,
Haq sirrində səttarəm,
Həkimlərin dərmanı,
Təbiblərə əttarəm.

Xətai işin düşər,
Gəlib, gedişin düşər.
Dişləmə çiy loğməni.
Yerində dişin düşər.

Şairlər yer-yerdən “Əhsən!”, “Mərhəba!” dedilər. Söhbət yenə də şerdən düşdü. Rübai ilə bayatını müqayisə elədilər.

Qoca Kişvəri dilləndi:

– Xəyyam böyük şairdi. Bunu heç kim inkar eləyə bilməz. Amma bu qocanın sözlərinə gülməyin. Bizim bayatılarımız çox yerdə rübailəri üstələyir. Sözü elə yerində deyiblər ki, bir kəlməsini dəyişmək olmur. Şahimizin, gözəl şairimiz Xətəinin bayatı deməsindən məqsəd budur ki, biz şairlər də xalqın yaratdıqlarına qayıdaq, ondan faydalanaq. Onda dil də sərrast olar, sözün də yükü sanballı çıxar.

Şah İsmayıl qayıdıb yerində oturdu. Kişvərinin sözünə qüvət verdi:

– Qurbaninin dilindəki şirinlik, sadəlik, kəlməsindən şerimizə axan ruh... – O, gözü ilə saray adamlarını axtardı və soruşdu: – Qurbani gəlib çıxmadımı?

Şah İsmayılın Qurbanini misal gətirməsi şairlərin çoxuna toxundu, Bunu hiss eləmişdi. Amma deməliydə. Klassik qəzəlin ölçüsü, qalibi kimi, təsvir vasitələri, müraciət etdiyi məsələlər də köhnəlirdi. Nə qədər gül, bülbül, göz-qaş, dodaq olar? Təzə yollar axtarmağın vaxtı deyil? Təkcə dil yox, mövzular da, təşbehlər də dəyişməli idi. O, təzə şer məktəbi, təzə böyük əsərlər gözləyirdi. Heç kimə bənzəməyən.

Məclisin sonunda xəbər gətirdilər ki, firəng rəssamı neçə vaxtdı onu görmək arzusundadı.

Onun yadına anası Aləmşahbəyimin sandıqda saxladığı kiçik şəkil düşdü. Evlər, evlərin arasındakı su, suda burnubiz başmaqlara oxşayan qayıqlar. Venedikt şəhəri...

Rəssamın gəlməsinə icazə verdi.

Fransisko elə həmin geyimdəydi. Saqqalı və saçı uzanmışdı. Yanında isə həmin florensiyalı tacir saraya girdilər. Tacir dilmanc kimi gəlmişdi. Rəssam öz vətənidəki kimi şlyapasını çıxarıb əyilərək yellədi. Təzim etdi.

Şah İsmayıl onun gözlərinə baxırdı. Sultan Məhəmmədin gözlərinə oxşamırdı, onun gözləri kiçik və qonurdu. Rəssam gözü ilə seçilməliydə. O gözlər daha iti, daha müəmmalı olmalıdır. Rəssam qızılı çərçivəyə salınıb ipək parçaya bükülmüş

kiçik tablonu şaha bağıslamaq üçün gətirmişdi.

O, neçə vaxtdır ki, çəkdiqlərini dəyər-dəyməzinə tacirə satır, özünü birtəhər dolandırır. Bu mənzərəsini isə satmamış, hökmdara hədiyyə üçün gətirmişdi.

Xətai onun çəkdiyi mənzərəyə baxdı. Bu “Səkkiz behişt” sarayının görünüşüdü. Ustalıqla işlənmişdi.

– Hədiyyəsi üçün rəssama mənim təşəkkürümü bildirin. Amma ona deyin ki, bu gözəl binanı bizim ustalarımız əlləri ilə yaradıb. O isə sanki güzgüdə o sənət əsərinin surətini göstərməyə çalışıb. Usta olmağına ustadı. Amma olanları köçürmək hara, olmayanı yaratmaq hara?

Tacir dili o qədər kamil bilmirdi. Yalnız onu deyə bildi ki, hökmdar təşəkkürünü bildirir.

– Yaxşı, rəssam hansı ölkədəndi?

– Florensiyadan.

– Onun ölkəsi böyük türk sultanı ilə dostdur, ya düşmən?

Tacirin sifətində yaltaq bir təbəssüm yarandı. Onun sifətində çoxlu qırıqlar vardı və görünür sifətinin ifadəsini tez-tez dəyişməkdən dərisi belə qırışmışdı.

– Florensiyalılar yalnız ticarətlə məşğuldurlar, Onlar nə sufiylə, nə də türk sultanı ilə vuruşa bilməz.

– Bu rəssam hansı torpaqlardan keçib?

– İstambuldan. Hələ ondan qabaq bir rəssam fateh Mehmetin şəklini çəkib. O isə gəlib ki, sizin şəklinizi çəksin.

– Bəyazid Sultanın şəklini çəkməyib?

– Yox!

– Çəksəydi, görərdik necədi?

Eyni əsrdə yaşayan hökmdarlar müharibələrdə bir-birinə nə məğlub olmasalar, bir-birinin sifətlərini görmürdülər. Yalnız görənlərin söhbətləri əsasında təsəvvürləri olurdu.

– Yaxşı, bu rəssam mənim şəklimi necə çəkəcək? Xəyalən?

– Xeyr. O, yanınızda olacaq, baxıb çəkəcək.

Xətai Sultan Məhəmmədin “Ov” səhnəsinə baxıb heyran qalmışdı. Orada hamı öz işindəydi. Rəssam isə bütün ov anını elə bil tutub saxlamışdı. Bunun üçün isə oturub vaxt itirmək tələb olunurdu. “Mənim o vaxtım hardadı? Sabah Xorasan sə-

fərinə gedirəm. Bir də nə vaxt qayıdam?..”

– İndi vaxtım yoxdu, qayıdandan sonra baxaram.

O, rəssama yer, yaşayışı üçün hər cür şərait yaratmağı, ona qulluq üçün xüsusi adamlar ayırmağı tapşırırdı.

Bundan sonra Kəmaləddin Behzadın da Təbrizdə olduğunu dedilər.

Süruri əlavə elədi:

– O böyük sənətkar lap dilənçi kökündədi. Yerini öyrənib getmişdim. Əyin-başı töküldüyündə mənimplə də görüşmək istəmirdi, utanırdı. Dedim: “Behzad, sənin fırçan dünya bəzəyir. Özünün libasından utanma, dünya da səni bəzəyər”.

Şah İsmayıl Sultan Məhəmmədə baxdı. Rəssam bu baxışdan sonra ayağa qalxdı.

– Eşidirəm, hökmdar.

– Behzadın gəlişindən xəbərin olmayıbmi?

– Xeyr, şahim.

– Elə bu gün onu tapırsan. Nə lazımdırsa ona kömək eləyirsən. Qayıdıb gələndən sonra onunla görüşərəm.

Xorasana göndərilən adamlar xəbər gətirmişdilər ki, Şeybani xan Heratdadı. Amma Übeydulla Sultanla Teymur Sultan əsas qoşunları götürüb Mavərennəhrə qayıdıblar. Deyilənə görə, orda qarışıqlıqdı. Xorasana hərbi səfərə çıxmaq üçün çox əlverişli vaxt yetmişmişdi. Daha gözləmək olmazdı. Şeybani xanın bu iki qüdrətli sərkərdəsi və qoşunları qayıdana qədər hər şeyi həll etmək lazımdı.

Şeybani xan barəsində düşünəndə hirsindən gicqahlarına tər gəlirdi. Onun təhqiramiz məktubu, əba, əsa, təsbeh və kəşkül göndərməyi Xətəini təhqir etmişdi. Düzdü, təhqir olduğunu yaxın adamlarına bildirməmişdi, elçiyə çox ləyaqətli cavab vermişdi. Amma ürəyi alışıb yanırdı. İntiqam almaq istəyirdi. Əsl intiqam!

Atlar yuxarı qalxırdı. Çınarların cərgəsi başlanırdı. Nar kollarının üstündə çiçəklər yaqut kimi görünürdü. Qurbani atının başını çəkib geriyyə, Arazın vadisinə baxdı.

– Pəri, bax! Xudafərini buradan görməmişən.

Pəri də atın yüyənini çəkdi. Doğrudan da, buradan Arazın sıyrıltısı da qərribə eşidilirdi. Xudafərin də gözəl görünürdü.

Onların köçü Araz kənarında dayanmışdı. Qurbani evlərinə dəyməmiş, Pərinə də götürüb çox sevdiyi Diri dağına çıxmışdı.

Ceyran uzaqdan Qurbanini görüb onun anasının üstünə qaçdı. Bilmədi muştuluq versin, ya bəd xəbər kimi çatdırsın.

– Xala, muştuluğumu ver.

– Niyə, ay bala?

Qızın sifəti allanmışdı. Çit köynəyini qaldıran döşünün altındaki ürəyi çırpınırdı, yerindən çıxmaq istəyirdi.

– Qurbani gəldi.

– Hanı bəs, ay qızım?

Qız elə qəhərləndi ki, iri, qara gözləri yaşla doldu.

– Bir xanımnan at belində Mazannəyə pirinə getdilər. Köçləri də burda körpünün başındadı. O qədər atları, dəvələri, yükləri var ki...

Arvadın qıza yazığı gəldi. İçəri girib, oğlunun gətirdiyi kəlağaylardan birini çıxarıb gətirib onun çiyinə atdı. Ceyranın ağladığını görüb özü də kövrəldi. Qız hönkürə-hönkürə evlərinə tərəf qaçdı.

Ana bilmədi nə eləsin.

“Xan qızını gətirib, evin yanından keçir, evimizi də göstərməyib. Ay oğul, sənə mən nə deyim. Durum gedim, görüm hardadılar?”

Ana cıdırı qalxdı. Gördü ki, bir qız döşdə çiçək yığır.

Həmərsin kollarından gülləri qoparır. Mazannənə piri tərəfdə isə iki çidarlı at otlayır.

Pəri başını qaldıranda uzuntumanlı, başında köhnə bir yaylıq olan arvadı gördü.

– Ay xala, hara gedirsən?

– Pirə gedirəm, başına dönüm. – Ana ürəyi başa düşdü ki, oğlunun sevdiyi və aldığı gözəl bu olar. Beldə qızıl kəmər, əynində ən zərif parçalardan paltar, göz sürməli, qaş vəsməli. Ömründə belə gözəl görməyib, Dayanıb heyran-heyran onun yumru, çəhrayı sifətinə, xına yaxılmış əllərinə baxırdı. Pəri dözmədi:

– Ay xala, nə var burda? Keç get. Birdən səndə göz olar, nə-zərliyərsən bizi.

– Yalansa bu gözlərimə bıçaq batsın. Oğlum bu tərəflərə gəlib, onu axtarıram.

– Oğlun? Sənin oğlun bu tərəflərə keçməyib.

Ana Qurbanini axtardığını bilə-bilə demədi. Bəlkə oğlu elə düz eləyib. Bu kökdə anasını xan qızının qabağına nə təhər çıxartsın, onun gözünnən niyə düşsün?

– Nə bilim, ay qızım, belə dedilər.

– “Qızım?” Arvadın danışığına bax ha! “Qızım”. Mən Ziyad, xanın qızıyam və mənim sənin kimi anam olmayıb.

Bu vaxt Qurbani qovrulurdu. Mazannənə pirinin damından enən ilan onun sifətini çalmışdı. Susuzluq onu əldən salır, bu-ğa çatmağa can atırdı. Amma sir-sifəti şişib torbalanırdı.

Yerdəki daşları yan-yana düzə-düzə aşağı, bulağa yenmək istəyirdi, həm su içsin, həm də Pəri onun yerini bilsin.

Ana Pəri xanıma heç nə demədi. Mazannənə pirinə gedəndə birdən at kişnədi, şahə qalxdı. Ananın elə bil ürəyi qırılıb içinə düşdü. Qiyyə çəkib əlini başına atdı. Sonra bayaq gələn Ceyran kimi cəld qaçmağa başladı.

Ana ürəyinə hər şey damır. Uzaqda oğlunun güzəranı yaxşı olsa, elə-beləcə xiffət eləyəcək, allah eləməmiş, başına bir bədbəxt iş gəlsə, yuxuda da olsa diksinib ayılacaq. Burdan-bura oğlunun bədbəxtliyini hiss eləməyəcəkmi?

Özünü bulağa çatdıranda oğlu sudan doyunca içmişdi, çevrilib başını bir daşın üstünə qoyub can verirdi. Ana əlini öz sifətinə atdı. Yanaqlarında dırnaqlarının yerində nar çiçəyi rəngində şırımlar qalırdı. Sinəsini, dizini döyəcləyirdi.

– Evin yıxılsın, Ziyad xan, tifaqın dağılsın Ziyad xan! Necə mənim tifaqımı dağıtdı. O mələk cildinə girən şeytan mənim oğlumu yoldan çıxartdı.

Qurbani gözünü açıb anasına baxdı. Son gücünü toplayıb pı-cıltı ilə dedi:

– Məni çaldı talx ilan!

– Nə işin var xalxınan?

Pəri xanım arvadın qıy vurub qaçmağından qorxmuşdu.

Əlindəki çiçəkləri, gülləri tullayıb o da Qurbaninin dalınca getdi. Gəlib onu gözləri qapalı, anasını ağlar gördü, əllərini göyə qaldırıb nalə çəkdi:

Əzizim gəncəm haray!
Bərdədən kəncəm, haray!
Qurbanım əldən getdi.
Mənə bir əncam, haray!

29

Rəssam Behzadın sifəti, boyu-buxunu, uzun, bənd-bənd bilinən nazik barmaqları Şeybani xanın gözlərindən getmirdi. Onun iri – Məcnun gözlərində nə qədər kədər və nə qədər sənət müəmması vardı. Bəs o niyə qaçıb getdi? Onun ağına indi çatmışdı ki, sənətkarlar Şeybani xandan qaçırlar. Ona qulluq göstərmək istəmərlər. Səbəbini axtarmağa başlamışdı. Çingiz xanın özü qoşunlarını göndərəndə tapşırırdı, tutduqları ölgələrin ən məşhur alimlərini, qiymətli kitabları ona – Qaraqoruma göndərsinlər. Teymurləng Təbriz ustalarını Səmərqəndə, Buxaraya gətirməyibmi? O boyda şəhərləri tikmək, məscidlər, mədrəsələr yaratmaq, elə-belə deyil. Sənətkarlar, alimlər lazımdı.

Səbəbi ona bu günlərdə bəlli olmuşdu. Heratda Nəvainin tikdirdiyi binaları gəzirdi. İxlasıyyəyə girəndə at peyini gördü. Bu gözəl binalara onun əsgərləri at bağlayırdı. Şeybani xan öz əsgərlərinin beşini, onunu, on beşini cəzalandıra bilər. Amma onların ağına yerləşdirmək olmaz ki, atına baxmasın. At onun üçün hər şeydən əzizdi. Körpəlikdən onun belindədi, südünü içir, ətinə yeyir. Uzaq məsafələrə onu çətdirən da bu atdı. Ona necə baxmasın. O, atını vuruşduqları hökmdarların sarayından əziz tutacaq. Başqa əlac yoxdu. Elə belə də olmalıdır. Köçəri əsgərlərinə bu işlərinə görə heç nə demədi. Onları ruhdan salmaq olmazdı. Vaxt gələcək, o, dünyanın hamısını tutacaq,

İstambula qədər. Onda sənətkarların qaçıb getməyə yerləri olmayacaq. Məcbur olacaqlar. İstər-istəməz haqsız-muzdsuz Şeybani xana xidmət edəcəklər. Nəyinə lazımdı indi memarlar, şairlər, rəssamlar. Hələlik dağıtmaq lazımdı. Şəhərləri,

qalaları yıxıb yerlə-yeksan eləyəndən sonra təzədən tikəcək. Özü bildiyi, öz xoşuna gələn kimi.

Hələlik hökmdarları bir-bir qovur, onların gözəl xanımlarını öz hərəmxanasına qatır, xoşuna gəlməyənləri sərkərdələrinə bağışlayır. Heç bir şəhərin saraylarına da girmir. Çadırda rahatdı. Şəhərin ortasında çadır qururur, orda yaşayır. Şəhərlər olmasa da olar. Yovşanlı, saksaullu çöllər heyf deyil. Genişdi. Atının başını burax, səni bir ömürlük yol aparsın. İnsan da bir yerdə oturub qalarmı? Bu tənbellikdi, acizlikdi. Bütün bu ölkələri birləşdirib dünyaya hökmran olandan sonra da elə çadırda yaşayacaq, ölkənin bu başından o biri başına seyrə çıxacaq.

Şeybani xan yumşaq balıqlara söykənmişdi və yuxulu kimi qıyıq gözlərini yummuşdu. Canında bir ağırlıq hiss eləyirdi. Bu nədi belə? Qocalıqdı? Qocalıq mənə yaxın düşə bilməz. Mən xəlifəyəm, Məhəmməd peyğəmbərdən sonra mənim adım çəkilməli.

Minayi tarixi ilə 1256-cı ildə Hülaki xan Bağdadı alıb Abbasi xəlifələrinin son nümayəndəsini öldürəndən sonra bütün müsəlman ölkələri xəlifəsiz qalmışdı. Heç kim bütün müsəlmanların xəlifəliyini boynuna götürməyə cürət eləməyib. Bu iş heç Teymurləngin də ağına gəlməyib. Gəlsə də ürək eləməyib.

İndi o, Şeybani xan Bağdadda, lap Məkkənin özündə bu vəzifəni boynuna götürər, Şeybani xəlifəliyinin əsasını qoyar və dünyanı idarə eləyər. Belə müqəddəs iş başlayan ; şəxs də qocalarmı? Yox, O qocalmayıb. Günü-gündən cavanlaşacaq.

– Übeydulla sultandan bir xəbər yoxdu?

– Yox, – deyər çadırın qapısı ağzında yumurlanıb yumaq kimi oturan, əlindəki kitaba baxan bitikçi cavab verdi. Şeybani xan öz-özünə deyilməyə başladı:

– Qudurtmuşam bunları. Qohum Übeydulla sultanı da, oğlum Teymur sultanı da. Mavəənnəhrdən Xorasana qayıtmaq nə böyük yoldu ki? Yox, onların orada ayrı işləri var. Məni saymırlar. Gələrlər, onların başlarını kəsdirib çadırın günbəzinə taxdıraram, yerdə qalanlar onda mənə hörmət eləyərlər.

Mavəənnəhri tutub, Xorasana gəlib, orada üsyanlar başlayıb. Sabah burdan İrana getsə, onda burada da qarmaqarışıqlıq

düşəcək? Ölkəni idarə etmək üçün ağıllı vəzirlər, bilikli məmurlar lazımdı. Teymurləng ölkədən çıxanda öz yerinə arvadı Bibixanımı məmur eləyirdi. Qayıdıb görərdi ki, hər şey yerindədi. Bəs mən kimi məmur eləyə bilərəm? Arvadların içərisində ən ağıllısı yenə də Xanzadəbəyimdi. Hökmdar qızı, hökmdar bacısı olub. Amma ona nə Mavərənnəhri, nə Xorasanı etibar etmək olmaz. Qardaşı Baburu çağırar. Bu on ilin içində onunla əməlli-başlı söhbət də eləməmişəm.

Yenə at ayaqlarının səsi eşidildi. Bu çaparlar onu lap zinhara gətirmişdilər. Xoş xəbər olanda vaxtından gec, bəd xəbər olanda vaxtından tez çatdırırlar. Bu da bəd xəbər gətirəndi. Yəqin Şah İsmayıl barəsində bir söz eşidib. Şeybani xan dünən Məşhədə qayıtmışdı. Şərq tərəfdən Übeydulla sultanla Teymur sultan gələcək, birləşib İran üstünə gedəcəkdilər.

Şah İsmayılın sifarişini eşidib gülmüşdü. Nəzir gətirir, hara qoyacaq o nəziri. O ziyarətgahı bir günə salmamışıq ki ha, orada allah kəlamı da oxuya biləsən. Sözüne bax! Uşaq! Ağzından süd iyi gəlir, neçə ilin hökmdarına, ordular qənimi sərkərdəyə göndərdiyi xəbərə bax ha?! Gəl, sənin özünü tutub qurban kəsərik, qurbanlıq quzu. Onu dizimin altına qoyub başını özüm kəsəcəm.

Çapar gəlib icazə istəyirdi. Şeybani xan səsini qaldırdı.

Çapar içəri girdi. O, heç adama oxşamırdı. Kirpiklərini də, qaşlarını da toz basmışdı.

– Üç at dəyişmişəm. Şah İsmayılın qoşunu birmənzillikdədi.

– Nə qədərdir?

– Sayı-hesabı yoxdu.

Şeybani xan qalxdı:

– Minbaşılari yanıma!

Bir azdan onun qarşısında on yeddi nəfər dayanmışdı. Demək, on yeddi min qoşunu var. Hesabına görə çox olmalıydı. Amma burada bunun səbəbini araşdırmağa vaxt yox idi.

İki minbaşıya gələn düşmənin qarşısını saxlamağı, üç min nəfərə hərəmxananı və onun özünü mühafizə etməyi tapşırıb ata mindi.

Şeybani xan Məşhəddən çıxıb Mərv qalasına yol alanda,

artıq Şah İsmayıl qoşununun qabaq dəstələri onun saxladığı iki min nəfəri qılınclayırdı.

Şah İsmayıl şəhərə çatanadək onun qoşunları Şeybani xanı izləyirdi. Şeybani xan Şah İsmayılın bu tezlikdə onun üstünə gəlməyə ürək edəcəyinə inanmırdı. Təcrübəsizdi, onun kimi sərkərdənin qarşısına çıxmamalıydı. Eybi yoxdu, qoy gəlsin. Onu Mərvə qədər çəkib apararam, ona kimi Übeydulla sultanla, Teymur sultan gələrlər, işini o qum səhralarında bitirərik. İranın yolu Bağdada qədər üzümüzə açıq olar.

Şeybani xanın ömrü səhra müharibələrində keçmişdi və inanırdı ki, Şah İsmayılı qum səhrasına, Mərv ətrafına çəksə, orada istədiyini eləyəcək. Ona görə də şəhərdə onunla vuruşmağı lazım bilməmişdi. Yox, o qorxub qaçmırdı. O, bu ağzından süd iyi gələn sərkərdəyə tələ qurur. Qum səhrasının tələsindən isə o heç vaxt qurtara bilməyəcək. Onun qoşununun atları da, süvariləri də dəvə kimi susuzluğa davamlıdı. Təkcə saksaula o heyvanları yedirtmək mümkündür.

Şah İsmayılın ordusunun atları da, adamları da bolluğa öyrəşiblər – yemin, suyun bolluğuna. Aclıqdan, xəstəlikdən tələf olacaqlar.

Şah İsmayıl onun qaçmağından həzz alsada, qələbəyə sevinəsə də, fikirləşdi ki, bu da bir hiylədi. Şeybanidə qoca hiylələri çox ola bilər və buna həmişə hazır olmaq lazımdı.

Sərkərdələrinin şurasını çağırırdı.

– Şeybani Mərvə tərəfə qaçdı. O, Cərcö yolu ilə Buxaraya qayıda bilər. Biz onu izləyə bilərik, ya da bu fikrimizdən əl çəkib, Heratı, bütün Xorasana tutub təmizləyərək. Xalq bilər ki, yüz ilin ayrılığı vətənə qayıtdı. İndi nə deyirsiniz?

Dədə bəy qorçubaşılıqdan çıxarılandan şahdan ürəyində incik qalmışdı. Odur ki heç danışmaq da istəmədi.

Qara Piri bəy Qacar qara, iri yumruğunu dizinin girdəsinə vurdu.

– Mürşüdümüz, kamilimiz biz bura gəlmişiksə, Xorasana daha heç kimə verməməliyik. O ki qaldı Şeybani xana, onu biz əzməsək, geri qayıdan kimi yenə Xorasana soxulacaq. Onun dərşini verib, burnunu ovmalıyıq. Biz ömür boyu burda oturub

qala bilmərik axı. Mən Şeybaninin Buxaraya getməyinə inanmıram. Onun da mənliyi var. Burdan qaçsa da, uzağa getməz. O, Buxaradan kömək gözləyəcək. Biz Herata keçsək, o, böyük qoşunla qabağımızı kəsə bilər. Ərzaq da, sursat da Təbrizdən gəlir. Onda vəziyyətimiz çıxılmaz olar. Biz Şeybaninin üstünə getməliyik.

Şah İsmayıl qocaman sərkərdə Qara Piri bəy Qacarın cəsə-rətinə də, ağına, dərrakəsinə də inanırdı. Onun kətirdiyi də-lillər də ağlabatan idi.

Hüseyn bəy Lələ də, ən axırda Dədə bəy də bu fikrə tərəf-dar çıxdılar. Şah İsmayıl da bu fikri bəyəndi və qoşuna Mərv qalasına yerimək əmri verdi.

* * *

Şeybani xan uzağa getmədi. Mərv qalasına çatıb qapıları bağlatdırdı, qoşunlara qalanı müdafiə eləməyi tapşırıb özü Ər-kin həyətində çadır qurdurdu. İlk dəfə idi ki, o, qalada oturub düşməndən müdafiə olunurdu. Qaladan zəhləsi gedirdi. Həm onu mühasirə eləməkdən, həm də mühasirədə qalmaqdan. Ulu babası Çingiz xan kimi. Buradan keçib Herata gedəndə Mərv qalasını dağıtdırmaq istəmişdi. Qalanın bəyi Xoca Mahmud Sacarçı yalvar-yapış eləyib qoymamışdı. “Lazım olar, – de-mişdi. – Bu səhrada bu divarlardan başqa kölgə yoxdu”.

– Mənimdisə bu torpaq, orda qala lazım deyil. Mən rəiyyə-timi qaladan da yaxşı qoruyuram.

– Həşəmətli xan, hər tənəzzülün bir tərəqqisi, hər tərəq-qinin bir tənəzzülü olur. Bu qalanı neçə əsrlər əvvəl İsmayıl Səməri tikdirib. Onun ruhuna hörmət eləyin. Qoşun həmişə burda olmur, əhalini quldur-qaçaqdan qoruyub bu qala.

Onu fikrindən döndərmişdi. İndi qalaya sığındandan sonra Xoca Mahmud Sacarçıya haqq qazandırmışdı.

Şah İsmayılın qoşunu qalanı ala bilməyəcəkdi. Əvvəla, bu-rada mancanaqlar qurub divarları deşmək müşgül iş idi. Çünki ətrafda üç-dörd günlük yolda bir daş tapmaq mümkün deyildi ki, mancanağa qoyub divara çırpasan. Bir ağac yoxdu ki, kəsib kötüyünü mancanağa qoyub atasan. Hər tərəf qum səhrasıydı.

Bu qumluğun arasından Mahmudun çayı axırdı.

Şah İsmayıl çadırda oturub qalaya baxırdı. İndi görürdü ki, Xorasana hücumu payızın son ayına saxlamaqda düz iş görüb. Yoxsa bu səhranın istisinə dözmək mümkün olmazdı.

O, süfrəyə oturmuşdu. Xörək gətirildilər. Nə yedisə, dişinin dibində qum xırçıldadı. Axırda əsəbiləşib Muradı çağırdı.

– Bu nə yeməkdi, içi qumnan doludu. Murad hər cür tədbir görmüşdü. Xörəyi ikiqat çadırın içində bişirirdilər, yenə də hardansa qum dolurdu.

– Şahım, heç cür əlac yoxdu. Nə eləyiriksə, qum dolur. Qum bəlkə də elə adamın öz dişlərinin dibinə dolurdu.

Şah İsmayıl Muradın səmimiyyətinə inanırdı. Onun hər cür tədbirə əl atacağına da bilirdi. Odur ki hirsələnmedi.

– Nə dəhşətli yerdi. Yay olsaydı, gör bu səhra nə idi?

– Bəli, şahim! Qoyunu kəsdirirəm, soyulan kimi qum basır. Nə qədər yüyürsən də xeyri yoxdu. Mən elə bilirdim, səhrada qum adamı yeyir. Deməyəsən, adam qumu yeyirmiş.

– Oğlun necədi?

Murad bu qayğıdan mütəəssir oldu. Sifətinə çox mehriban, səmimi ifadə qondu.

– Mərhəmətiniz sayəsində yaxşıdı. Böyüyür.

– Hardadı?

– Özümlə gəzdirirəm, şahim!

– Bəs müharibələrə uşaq apararlar?

Murad güldü:

– Bütün müharibələrdə özün olursan, şahim! Onun ömrü sizinkinnən qiymətli ki? Tale hamımızın taleyimizi alnımıza yazıb. Nə olar, olar!

Bu söz də şahın xoşuna gəldi.

– Ona yaxşı savad verdir. Qoy oxusun, elmlı, bilikli olsun.

– Məşğul olur.

Söhbətdən sonra Şah İsmayıl hiss elədi ki, dişləri arasında daha çox qum xırçıldayır. Demək, bu gözə görünməyən qum havadadı.

– Yaxşı, get. Aşpazlara de bir az da diqqətli olsunlar. Amma bu qum heç gözə də görünmür. Bu nədi, Şeybani xanın ölkəsi

elə qumun, tozun içindəymiş ki!

Murad qayıtdı, aşpaz Şah Hüseynə şahdan eşitdiklərini dedi. Ucaboy, cüssəli Şah Hüseyn ağardı. Gickahlarını soyuq tər basdı.

– Qorxma. Qəzəblənməyib.

Onlar alaçığın hər tərəfini təzədən tutdular.

Səhərişi gün Şah İsmayıl da, eyni vaxtda Şeybani xana da xəbər verdilər ki, Buxara tərəfdə toz dumanı göyə qalxıb. Şah İsmayıl bədbinləşdi, Şeybani xan sevindi.

“Yəqin ki, Şeybani xanın qoşunları köməyə gəlir. Belə olsa işimiz çətin olacaq”. Sərkərdələrinə hazır olmağı, qoşunları ayağa qaldırmağı tapşırırdı. Özü də çadırdan çıxıb toz dumanına baxmağa getdi.

Üfüqdə çox hündürə qalxan duman vardı. Bu tozu ən azı yüz min qoşun qaldıra bilərdi. Özləri də çox sürətlə yaxınlaşırdı.

Şeybani xan bu toz dumanına baxıb, ürəyində Übeydulla sultanın da, Teymur sultanın da günahlarından keçdi.

“Vaxtında gəlirlər. Özləri də bütün Mavərənnəhri ayağa qaldırırlar. Amudəryanın, Sırdəryanın üzünü o tərəfə döndəriblər. Qoy dayansın görək necə dayanır Şah İsmayıl. Səhrada heç vaxt vuruşmayıb. Bilmir ki, qoşunu takırla* apararlar. Salır qumun içinə, atlar yeriyyə bilmir. O, indi qaçsa da biz onu tülqama eləyib tutarıq. Elə də sevinə-sevinə məni qovur ki...”

Şah İsmayıl özünü danlayırdı. Danlayırdı ki, nə üçün Ceyhun çayının kənarına qoşun göndərməyib. Çaydan keçəndə onların üstünü alıb məhv eləmək daha asan olardı, nəinki indi. İndi bu axının qabağını saxlamaq olmaz. Geri çəkilmək lazımdır. Yaxşı, bəs bizim yollarda qoyduğumuz adamlar niyə xəbər gətirmir?

Şeybani xan qoşun çatan kimi qala qapısını açıb özü hücumla keçməyi fikirləşir, götür-qoy eləyirdi. Qalanı mühafizə eləyən qoşun on iki mindi. Mənim qoşunum isə on beş mindi. Düzdü, mən onunla vuruşaram da, qalib də gələyəm. Qoy mən yox, elə sərkərdələrim, oğlum gəlib onun cavabını versin. Mən özümü yüngülsaqqal eləməyim. Altmış iki yaşlı sərkərdə iyirmi üç yaşlı uşağın qabağına çıxıb vuruşacaq? Eşitdiyimə görə, hələ Sultan Bayazidə məktub yazanda: “Mənim hörmətli atam”

yazır. Mən Bayaziddən də yaşlıyam.

Qalanın bürcü arasından görünən toz-dumanın rəngi qaralırdı.

“O niyə qaralır? Oralarda qara torpaq, qara qum yoxdu”.

Şah İsmayıl da bu qaralığı gördü.

– Alaçıqların tənəklərini, dirəklərini bərkidin! Deyə sərkərdələrinə əmr verdi.

Bir azdan güclü qum tufanı başladı. Dəvələri yatırtmış, onun kölgəsinə girmişdilər. Alaçıqların neçəsi yatdı. Üstünə yığılan qumun ağırlığına dözə bilmədi.

Amma Şah İsmayıl sevinirdi. Bu Şeybaniyə gələn kömək yox, tufan, səmum yeliymiş. Tufan bir neçə saat çəkdi. Hava sakitləşəndə adamlar silkinib qumun altından çıxırdılar.

Qum təpəcikləri hərəkət eləmiş, yol-iz itmişdi! Qalanın içərisinə də çoxlu qum dolub təpə kimi dayanmışdı.

Qum tufanının sonunda Şeybani xan bədbinləşmiş, Şah İsmayılın ümidi artmışdı.

Qalanın mühasirəsi davam eləyir, günlər keçirdi. Qışın soyuğu başlanmışdı. Amma Şeybani xan təslim olmaq istəmirdi. Süvarilərin atları kəsilib qurtarmayınca onların ərzağı vardı. Şah İsmayıl isə bu qədər gözləmək fikrində deyildi. Belə imkan bir daha onun əlinə çətin düşərdi.

Yenidən o sərkərdələrini toplayıb məşvərət elədi. Dədə bəyin tutqunluğu onun xoşuna gəlmirdi. Qorçubaşılıqdan çıxarılan sonra incik gəzir, bu incikliyi hamı hiss eləyirdi. Hətta Şah İsmayıl da. Bu tutqunluq onun fikrini başqa bir səm-tə çəkməz görəsən? İnsan xilqəti mürəkkəbdi. Əvvəl kömək göstərdiyi, mehriban olduğu adamla sonradan qanlıbıçaq düşməyə çevrilir. Onu saraydan uzaqlaşdırmaq lap açıq düşmənciliyə gətirib çıxarardı.

Müşavirədən sonra Hüseyin bəy Lələ ilə təklikdə qaldı.

– Dədə bəydən gözüm su içmir.

– Pir, mürşüdi-kamilim! Necə bəyəm?

– Qorçubaşılıq əlinnən alınandan sonra deyəsən mənə çox narazıdır. Elə yerə baxır. Yerə baxan adamdan da nə desən gözləmək olar.

Hüseyn bəy də bunu hiss eləmişdi. Amma o həmişə çalışırdı ki, arada barışıq, mehribançılıq, əmin-amanlıq olsun.

– Gözüm həmişə ondadı, şahim. Atan Şeyx Heydərin dostlarından heç biri indiyə qədər xəyanətkar çıxmayıb. Lələ bəy də dəyanətli adamdı. O incisə də, yalnız ondan inciyə bilər ki, ondan sonra gələn qorçubaşınnan sədaqətsiz deyildi. Onun zəhməti çox olub.

– Düzdür, zəhməti çox olub. Buna görə də nə qədər mülk, vilayət bağışlamışam. Qaşqabağı isə açılmır ki, açılmır.

Hökmdarın kimdən gözü su içmirdisə, ölkənin uzaq, ucqar vilayətlərinə hakim göndərirdi. Fikirləşirdi ki, Mərv qalasını alsın və Dədə bəyi buraya hakim təyin eləsin. Ən çətin yerdə. Übeydulla, Teymur sultanlarla üz-üzə dayanacaq. Onların qarşısını saxlasa, əyaləti abadlaşdırsa, demək əvvəlki Dədə bəydi, yox, hərəkətlərində naqislik görse, demək, dəyişilib.

Xan Məhəmməd Ustaclını Diyarbəkrdə Sultan Bayazidin qarşısına sipər qoymayıbmı? Xadim bəy Xulafanı Bağdadda oturtmayıbmı? Niyə onun atasının dostları elə onunla bərabər sarayda qalmalıdı? Qoy ölkənin ən çətin işlərini öz boyunlarına götürsünlər və xeyir gətirsinlər. Sarayda şer məclislərində, ləzzət süfrələrin kənarında oturub şahla həmsöhbət olmaq asan işdi.

Hüseyn bəyin özünü də ölkənin bir tərəfinə göndərməli idi. O, böyüdükcə Hüseyn bəyin nəsihətləri, məsləhətləri onu bezdirirdi. Axı onun öz ağılı, dərrakəsi yerindədir və ölkəni idarə etmək üçün kifayət eləyir. Hüseyn bəyin bircə xeyri var ki, hərdənbir həddən artıq qeyzlənəndə onu sakitləşdirir, odu su ilə söndürürdü.

Bir də atasının dostlarının heç biri şair deyildi, heç biri yüksək savad almamışdı, heç biri dövlət siyasətinin nə olduğunu bilmirdi. Onlar sədaqətliydi. Onların hamısı qılınc adamıydı. Döyüş, yürüş, qələbə qazanmaq elmini bilirdilər. Bu isə ölkənin inkişafı, çiçəklənməsi üçün bəs deyildi.

Müşavirədən sonra o pərdəni qaldıraraq qonşu alaçığa keçdi. Taclıbəyim uzanıb gözlərini yummuşdu. İlahi, necə də gözəl çöhrəsi vardı, necə də zərif dodaqları vardı. Ayaqlarının ucunda yaxınlaşıb oturdu və qarşısındakı bu gözəl məxluqa tamaşa

eləməyə başladı. Onun zərif qulaqlarında təzə sırğalar vardı və bir daş günəş kimi şəfəq saçırdı. O daşı Hüseyin bəy gətirmişdi. Ziyad xanın hədiyyəsiydi. Taclibəyimə bağışlamışdı o daşı. İki yerə böldürüb parçasının birini Bəhrüzə xanıma, birini də Taclibəyimə verməyə ürəyi gəlməmişdi. Daş heyif idi. Amma budur, onu Taclibəyim iki yerə böldürüb özünə sırğa düzəltdirmişdi. Onunla məsləhətləşməmişdi. Amma o belə xırdalığa getməyəcəkdi.

Taclibəyimin çəhrayı dodaqları qaysaq bağlamışdı. O heç nə eşitmirdi. Elə rahat və sakit nəfəs alırdı ki, Ayaqları yalındı və topuğuna bağladığı xalxalın yumru qızıl qotazları uzanıb dalayı parçadan üzü olan döşəyə toxunurdu.

Yaxasının üst düymələri açılmışdı. Ağ, quzey qarı kimi ağ döşlərinin arası görünürdü və orada tər damcıları vardı... Onun yatışında qəribə bir rahatlıq, arxayınlıq və əmin-amanlıq vardı.

Taclibəyim başını yasdığa necə qoymuşdusa, saçlarının bir düzümü də pozulmamışdı.

O, xeyli beləcə oturub Taclibəyimə baxdı.

Amma onun oğlu da olsa, taxta oturmağa qoymayacaqlar. Sultan Yaqubun qız nəvəsi olduğuna görə. O isə oğlan istəyir. Keçən dəfəki əhvalatdan sonra o, bir daha övlad üzü görüb Şah İsmayılı sevindirə biləcəkdimi? Kim bilir?

Onun qolu uzanıqlı, ovcu açıq, barmaqları yarıyumulu qalmışdı. Deyəsən, kitab oxuyurmuş və aşağı baxanda xalçanın üstündə üzü üstə yerə düşmüş kitab gördü. Götürüb baxdı. Sədi Şirazinin “Gülüstən” əsəriydi.

Şah İsmayıl onun əlində həmişə fars şairlərinin divanlarını görmüşdü. Atasının sarayında da farsca təhsil almışdı. Çox vaxt da farsca danışır, yalnız əri ilə Azərbaycan dilinə keçirdi.

Görəsən, mənim şerlərimi, ona həsr elədiyim qəzəlləri. qoşmaları oxuyurmu?”

Qalxıb sakitcə çıxdı və özü ilə apardığı “Gülüstən”ın yerinə öz “Divan”ını – təzəcə köçürülmüş, nəqqaşlar tərəfindən bəzədilmiş “Divan”ı qoyub çıxdı.

Kefi bir az pozuldu. Bunları yaddan çıxartmaq istədi. Müşavirədə şərtləşdikləri hərbi hiyləni yerinə yetirmək üçün ən

xırdalıqları fikirləşməyə başladı.

Şeybani xanın heysiyyətinə toxunan bir məktub yazmaq lazımdı.

Səhərisi hava daha da sərtləşmiş, qum üstünə qırov düşmüşdü. Qırov dənələri qumdan seçilməsə də, ulduz-ulduz parıldaırdı. Carçı üzünü qalaya tutub qışqırır, səsini Şeybani xanın özü də eşidirdi.

– Ey gündoğan elinin ən qorxaq, ən aciz sərkərdəsi, sən kim kimi kişidənsə, anan kor bir küçük doğsaydı daha yaxşı olardı. Kişiliyin bu ola-ola, elçilərinlə hikkəli-hökmlü namələr göndərməyin nədi? Qoca, qart tülkü kimi yuvana girib gizlənmişən. Eybi yoxdu. Şahımızın vacib işi olmasaydı, sən o yuvana tüstü verib boğardı. Qalsın gələn dəfəyə.

Carçı məktublanmış oxu kamana qoyub yayı dartdı. Ox qalanın bürcü üstündən keçib içəriyə, Şeybani xanın qızılı Təbriz parçasından qurulmuş alaçığına sancıldı.

Oxu dartıb çıxartdılar, məktubu Şeybani xanın özünə apardılar.

Burada da ona təhqiramiz sözlər yazılmış, namərdlikdə, naqişilikdə, qorxaqlıqda təqsirləndirilmişdi.

Məktubu oxuyub parça-parça eləyib manqalda yanan at təsinin üstünə atdı. Samur xəzindən tikilən Xorasan kürkünü geyib çıxdı. Pillələrlə bürcün üstünə qalxmağa başladı.

Onun ayaqları nəzilmişdi, əyilmişdi. Elə bil bədəninin ağırlığına dözməyib yanlara çökmüşdü. Pillələri zorla çıxırdı. Gücü, qüvvəti tükənmişdi deyəsən. Şah İsmayılın düşərgəsinə baxmadan üfəqə göz gəzdirdi. Qoşun-filan yox idi.

Carçı bayaqkı sözləri yağdırırdı.

Qalanın ətrafında isə alaçıqları sökür, atları yəhərləyir, çıxıb getməyə hazırlaşırdılar. Yaman tələsirdilər,

“Bu, tələ olmaya?” O qərar qəbul eləməmiş, hər şeyi ölçüb-biçməyi öyrəşmişdi. Döyüşdə sürət qələbəni təmin eləyən əsas amil olsa da, sərkərdənin döyüşdən əvvəlki fikri aramlı, təmkinli olmalı, hər şeyi ən kiçik təfərrüatına qədər götür-qoy eləməliydi.

Əvvəlcə ona elə gəldi ki, bu tələdi. Onu aldadıb qaladan

çıxartmaq üçün düşünülmüş tələdi. Odur, uzaqda Şah İsmayıl atına süvar oldu, əyan-əşrəfi ilə yola düşür. Burada isə bir çöp belə qoymurlar. Tonqal yandırdıqları saksaul kollarını belə yığıb aparırlar. Demək, uzaq yol gedəcəklər. Həm də tələsirlər. O qədər tələsirlər ki, yolda çırpı yığmağa da vaxtları yoxdu.

Qalanın ən hündür yerində onun keşikçisi vardı və o, Şah İsmayılın əlaçığını gözdən qoymurdu. Onu çağırırdı.

– Bu gün səhər ora gələn olmuşdu?

– Bəli. Əvvəl bir atlı o qum təpələri arxasınca çapa-çapa gəlmişdi. Sonra sərkərdələr hökmdarın çadırına yığıldı. Onnan sonra başladılar yığışmağa.

“Demək, Sultan Bayazid mənnən fərasətli çıxdı. O, Təbrizə basqın eləyib”.

Bu fikir ağına batmadı. Qışın bu vaxtı Bayazid hücum eləməz. Diyarbənd tərəflər dağlıqdı. Qar çox olur deyirlər. Atlara, orduya yem tapmaq olmaz.

Nəsə onda Təbrizdə nəsə olub.

Şeybani xan bu çəkilib getməyin hiylə olduğuna da inanmadı. Həm qalada, isti evlərdə yatan qoşunu soyuqda gecələyən qızılbaşlardan həm dincdi, həm çoxdu. Səhrada vuruşmağı da onlardan daha yaxşı bacarırlar. Özləri də tələsik qaçırlar.

Bürçün üstündən qışqırdı:

– At belinə! Düşmənin üstünə getməyin vaxtıdır.

Qoşun atlandı. Onun özü də qılincını qurşadı, camış dərisindən düzəldilmiş qalxanını qoluna keçirdi.

– Açın qapıları!

Qalanın əsas qapısını çətinliklə açdılar. Qabağına çoxlu qum yığılmışdı.

– Ya allah, ya Məhəmməd! – deyə o, qılincını siyirdi. Amma bahadırları, pəhləvanları, sərkərdələri ondan qabağa düşdülər.

Onlar çıxanda qızılbaş qoşunu xeyli uzaqlaşmışdı.

Şeybani xan atlıları qiyyə çəkə-çəkə onları izləməyə başlayanda Şah İsmayıl qoşununda qaçhaqaç başlandı. Yalnız kiçik bir dəstə Mahmudun çayının üstündəki körpüdə dayanıb onların yaxınlaşmağını gözləyib ox yağdırmağa başladı. Gözünə

ox batmış at səndirləyib yıxıldı, sahibi yəhərdən çıxıb neçə dəfə mayallaq aşıb yerdə qaldı. Ox bir döyüşçünün hülqumuna sancıldı. Dəmir köynəkdən keçmişdi. O, əlini atıb oxdan yarışdı, iniltisi, bağirtisi qiyyə səşində eşidilmədi, arxası üstə yerə gəlib qıvrıla-qıvrıla qaldı. Atlar onu ayaqlayıb keçdi.

Onlar körpüyə yaxınlaşanda bu kiçik dəstənin atlıları da yəhərə yatıb çapıb uzaqlaşdılar.

Körpü dar idi və üç atlı yanaşı zorla keçərdi. Sürəti yeyinlədib düşməni təqib etməyə başladılar.

Qoşunun sonu körpüdən üzüləndə qabaq dəstə takırda geri qayıdan düşmənlə üzləşdi.

Şeybani xan indi başa düşdü ki, bu, hiylədi və onu aldatmaq üçün lap zərgər dəqiqliyi ilə işləyiblər. Həm də Şah İsmayıl qoşunu bu baxarlarda gizlədib, yalnız on iki minini qalanın mühasirəsinə göndəribmiş. Burada otuz beş-qırx min qoşun var. Onun aqibəti həll olunmaq üzrədir.

– Geriyə, qalaya qayıdın!

Şeybani xanın bu əmrini hərə bir cür başa düşdü. Arxa cərgələr körpüyə dönəndə basabas düşdü və körpü uçdu. Adamlar, atlar bir-birini basır, ayaqlayır, körpünün uçduğunu bilmədən onun üstünə gedir, çaya tökülüb şikəst olur, arxadan gələnlərin altında qalırdılar.

Şeybani xan Mərv qalasına qayıtmağın mümkün olmadığını görüb Herat tərəfə üz tutdu. Amma onun qarşısını qoşun kəşmişdi. Sağ tərəfdə qoyun ağılları vardı və o, atını oraya çapdı.

Dədə bəyin atlıları onu izləyirdi. Gəncədən gələn Mahmud bəyin atlıları da Dədə bəyin sağ cinahı ilə çapırdılar.

Şeybani xan atını sürdü. Ağıllar da kərpicdən tikilmişdi və bura böyük meydan kimi yer idi. Açıq qarısından girdilər və gördü ki, çıxmaq üçün yer yoxdur. Beynindən ildırım sürətli bir fikir keçdi.

“Heç bilməzdim ki, qoyun ağılında öləcəm.” Onu əhatə eləyən dəstə yüz nəfərdən çox deyildi. Onlar qaçır, arxadan gələnlər qovurdu. Qılınclar qalxanlara yox, çiyinlərə, boyunlara, qollara dəyirdi. Qoyun ağılında qəribə bir qaçdı-qovdu başlamışdı ki. Qızılbaş qoşunları onları araya almışdılar və həmin dairə

getdikcə daralır, Şeybani xanın adamları hər an azalırdı. Atı da sürmək olmurdu. Ayaq altı at və insan meyitləri ilə doluydu.

Şeybani xan hər tərəfdə qırmızı rəng görürdü. Bu qədər qan ola bilərdimi? Bu, həm qan idi, həm də qızıllıbaşların dəbilqə üstündən sarınmış çalmalarıydı.

“Məni necə də aldatdı. Məni necə də aldatdı.”

O, ürəyində və özünün eşitmədiyi səsi ilə oğlu Teymur sultana söyürdü. Onun əlində qılınc vardı və bu qılınc ilə nə edə-cəyini bilmirdi. Hələ bir dəfə onunla qamçı kimi atın sağrısına çəkmişdi və qara atın sağrısındakı yaradan qan şoruldayırdı.

Birdən onun gözləri axdı və yerdəmi, hardamı sonuncu dəfə onu hiss elədi ki, atın nalı onun sifətini sıxdı və dünyanın bütün ağırlığı o naldıydı, Şeybani xan huşunu itirdi.

Dədə bəy əlindəki toppuzla Şeybani xanın atının qaşqasınan vurmuşdu və o atla bərabər yerə gəlmişdi. Ətrafındakıları da axırınıcı adama qəndər qılıncdan keçirdilər. Qoyun ağılında döyüş qurtardı. At, insan meyitləri bir-birinə qarışmışdı, Bir çoban iti isə bu qanlı döyüşü görüb qaçıb dar bir yerdə, iki divarın arasına girmişdi və orada zingildəyirdi.

Şah İsmayıl özü döyüşə girib qılınc çalmamışdı. Takırın üstündə dayanıb döyüşü idarə eləyirdi və bu hərbi hiylə də onun təfəkkürünün məhsuluydu. Artıq döyüş qurtarmaq üzrəydi. Qaçıb düzlərə dağılanların dalınca düşmüşdülər.

Rəssam Sultan Məhəmməd Təbrizinin “Ov” tablosu onda belə bir döyüş təşkil etmək fikri oyatmışdı.

O boyda adlı-sanlı sərkərdə və hökmdarı adi cərgə ovu üsulu ilə ovlamış, məğlub eləmişdilər.

Döyüş qurtarandan sonra əsirləri qol-qola çadır, hərə tutduğu atın cilovunu öz atının quşğununa bağlayır, silahı da, əlbə-sələri də toplayırdılar.

Buradan qalaya qayıtdılar. Körpü lazım olmadı. Çayın içi at, insan meyidi ilə o qədər dolmuşdu ki, onun üstündən at minib sürmək mümkün idi.

Murad oğlu Fərhadı çadırda oturdub yemək vermişdi və çölə çıxıb meyitləri görməməsi üçün başının üstünü kəşmişdi. Uşaq isə yeyə bilmirdi.

– Niyə yemirsən?

– Qan iyi gəlir, dədə.

– Qoyun kəsilib, onun iyidi, ye.

– Yox, qoyun deyil. Mən çadırın arasından baxırdım. Biri atın üstündə çapa-çapa gəlirdi bura, Şah Hüseyn əmi çadırın yanından çıxıb baltanı onun başına vurdu. Yıxılıb qaldı orda.

Murad altı yaşına keçmiş oğlunu bu döyüş meydanına gətir-diyinə pəşman olmuşdu. Amma harda, kimin yanında qoyaydı.

– Oğlum, düşmən bizim üstümüzə gəlirdi, Şah Hüseyn əmin də düşməni vurub da.

– Axı o yıxılıanda “ay ana!” dedi.

Murad uşağın hissiyyatına məəttəl qalmışdı. Ona nə cavab versin?

– Düşmənin də anası var da, oğlum.

– Bəs sənin anan yoxdu, dədə? Mənim də anam yoxdu. Şahımız da arvadı var, anası yoxdu. O ölən düşmənin anası var. Bəs anası ağlamayacaq?

Muradın iri gözləri nəmləndi.

– Eh, ay oğul, belə müharibədən sonra o qədər analar ağlar qalır!

Şah İsmayıl əyan-əşrəfi ilə Mərv qalasına yaxınlaşdı. Yəqin ki, qalada yenə də adam qalmışdı. Onlar darvazaları bağlaya bilərdilər. Söz yox ki, Şeybani xanın hərəmxanası qalada qalıb. Onların mühafizə dəstəsi olmalıdı. Amma kiçik bir mühafizə dəstəsi qalanı əldə saxlaya bilməzdi.

Onlar çatanda darvazalar açıq idi və başına tələsik qırmızı çalma bağlamış qalabəyi Xoca Mahmud Sağarçı xeyli adamla onların qabağına çıxdı. Duz-çörəklə gəlmişdilər. Xoca Mahmudun əlində isə qala qapısının açarları görünürdü.

Şah İsmayıl qaladan bir ox mənzilliyindən də aralı dayanmışdı ki, bürclərdən ox atsalar ona çatmasın. O, Xoca Mahmud Sağarçıya müraciət elədi:

– Bizə görə o qırmızı çalmanı bağlamısan?

– Yox, hökmdar. Mən həzrət Əliyə görə bağlamışam. Bir cəhənnəmə vasil olmuşa görə məcbur qalmışdım. Mən bu qalanın bəyi Xoca Mahmud Sağarçıyam. Xanın hərəmxanası da,

xəzinəsi də sizin ixtiyarımızdadı.

– Sağarçı? Sağarçı axı, şahın gözdirənə deyilir, Şeybani xanın quşunu götürmüşsən?

– Allah eləməsin. Cavanlığımda şahın ovuna gedərdim. Lə-qəb ordan qalıb. Rəhmətlik Mir Əlişirlə həmsöhbət olmuşam.

Şahın qorçuları qalaya girib Şeybani xanın xəzinəsini və hərəmxanasının mühafizəçilərini tərksilah eləyib gətirəndən sonra Şah İsmayıl Mərv qalasına girdi.

Dövrün adətinə görə əsir düşmüş, yaxud məğlub olmuş hökmdarın arvadlarını sərkərdələrə paylayırdılar. Amma Şah İsmayıl bu qaydanı qadağan eləmişdi. Onun bu işinə hamıdan ürəkli olan, hökmdara suallar verən, öz fikrini deyən Qara Piri bəy Qacar soruşmuşdu.

– Bu qədim adəti niyə qadağan eləyirsən, hökmdar?

– Bizim namusumuz var. Hökmdar kişidi, onunla vuruşub məğlub eləmək olar. Arvadına toxunmaq kişilikdən deyil. Bir də ki, peyğəmbərin qızı, Həzrət Əlinin arvadı Fatimeyi-Zəhra xatirinə qadınlara qardaş gözündə baxmalısınız.

Bu sözlərin qabağında heç kim dinə bilməmişdi.

Şah İsmayıl Xoca Mahmuddan soruşdu:

– Xoca, Şeybani xanın hərəmxanasında hansı məşhur adamların qızları var?

– Ən məşhuru Babur Mirzənin bacısı Xanzadəbəyəimdi.

“Babur Mirzənin bacısı”. Bu söz Şah İsmayıla çox söz deyir, gələcək üçün çox yollar açırdı. Babur Buxaradan, Səmərqənddən didərgin düşüb. İndi Kabildədi. Cəlayi-vətən olub. Onu didərgin salan Şeybani xandı. Baburu Səmərqəndə qaytarsa, necə olar? Übeydulla sultanı Mavərennəhrdən qovub Baburu yerinə qaytarırıq, həm bu sərhədlərimizdə dinclik olar, həm də qədim nəslin hökmdarını öz taxtına oturdarıq.

Şah İsmayıl eşitmişdi ki, Babur da şairdi. Babur da gözəllik, sənət aşığıdı. Amma sərkərdəlik bacarığı yoxdu. Bu sahədə ulu babası Teymurləngə bənzəməyib.

Axşama yaxın hərəmxananın qapısı açıldı. Ucaboy, qamətli, yaraşlıq, əyninə qırmızı məxmərdən qızıl düyməli arxalıq geyib başına ortasında durna lələyi olan xəz papaq qoymuş Xan-

zadəbəyim çıxdı, iki qızılbaş kəninin müşayiəti ilə Şah İsmayılın iqamətgahına getdi. O, çıxanda arxadan atmaca eşitmişdi.

– Bizim kimi, sən də qoca Şeybanidən bir şey görməmişən. İndi cavan şah hamımızın arasında səni bəyəndi, ay bəxtəvər.

O, cavab vermədən çıxdı. O bilmirdi başına nə gələcək. Onu hara aparırlar. Şahın yatağına, yoxsa sərkərdələrdən birinin yanına. Şahın hüzuruna getsə, xoşbəxt olacaqdı. Ona sözlərini deyərdi. Əvvəla, Şeybani xanın aqibətini soruşardı, sonra isə kəbinli olduğunu bildirib yaxasını qurtarmağa çalışardı.

Xanzadəbəyim əri Şeybaninin hərəkətlərini görmüşdü. Hərtdə məğlub olan şahzadələrin arvadlarını birinci gecə onun yanına gətirmişdilər. Kəbinlərini geri oxutdurmuş, özünə siğə elətdirmişdi. Onda Xanzadəbəyim demişdi. Demişdi ki, bu zülm yerdə qalmayacaq və bizi də belə bir tale gözləyir.

Budur, həmin tale onların qapısını döyüb.

Xanzadəbəyim qapıda dayanan qorçuların arasından keçib içəri girəndə səfər taxtında oturmuş cavan, ağbəniz, qızılı bığlı, qızılı saçlı, qırğı baxışlı şahı görüb dayandı. “Gözəl oğlandı. Onun qardaşı Baburla yaşıd olar”.

Gözləri Şah İsmayıldə qaldığından ondan başqa bu otaqda heç kimi görmədi. Birdən onu məlahətli qadın səsi ilə çağırırlar.

– Xanzadəbəyim, buyurun yaxın gəlin.

Bu səs Şah İsmayılın səsiydi? Yox, ola bilməzdi.

– Buyurun! – deyə həmin səs bir daha eşidiləndə yan tərəfdə qızıl kürsüdə oturmuş mələksifət bir xanım gördü.

“Necə də yaraşırlar! İlahi, bu qadını ilahi qüdrətdən yaradıb”.

Xanzadəbəyim təşəkkür elədi, yaxınlaşıb Taclıbəyimin yanındakı kürsüdə oturdu. Yalnız bundan sonra ətrafa baxdı. Otaqda onlardan başqa, heç kəs yox idi.

Taclıbəyim onun kefini soruşdu, sağlamlığını xəbər aldı. Xanzadəbəyim təşəkkürünü bildirdi. Sonra özünü saxlaya bilməyib soruşdu:

– Müharibələr bizim müsəlman ölkələrini xəstəlik kimi yeyib qurtarır. Bu da həmin müharibələrdən biridi. Şeybani xanın məğlub olması məlumdur, onun taleyi barəsində bir şey

öyrənə bilərəmmi?

Şah İsmayıl bu qələbədən sonra xeyli qürurlu olmuşdu. Şeybani xanın məktubunun və hədiyyələrinin heyfini çıxmışdı. Odur ki, qadınla danışsa da, qürurla danışmağa başladı. Həm də ona görə ki, Xanzadəbəyim qardaşının dərđini daha çox çəkməliydi. Amma Şah İsmayıl ona yox, Taclıbəyimə baxıb danışdı.

– Şərqin böyük hökmdarı, peyğəmbər səlavatullahdan sonra yer üzünə gəlmiş peyğəmbər qəhrəmanlıqla qoyun ağılında həlak olub. Mən Xanzadəbəyimi çağırmaqda ondan qardaşı Babur Mirzə barəsində soruşmaq niyyətindəydim.

– Babur Mirzəni Şərqin böyük hökmdarı didərgin salıb.

– Qardaşının yanına qayıtmağı arzu eləyərdinmi?– Bunu Taclıbəyim soruşdu. Xanzadəbəyimi elə bil qəfəsdən açıb buraxdılar.

– Belə bir xoşbəxtliyə çatmaq mümkündürmü?

– Bəli! Biz sizə mühafizə dəstəsi, lazım olan nə varsa verəcəyik. Daha nə arzun varsa buyur, – Taclıbəyim elə məlahətlə gülümsədi ki, elə bil xoşbəxtliyin özü bu gülüş şəklində Xanzadəbəyimin gözləri qarşısında cilvələndi.

“Taleyin hökmünə bax! Mən rüsvayçılığımı gözlədiyim anda mənə ləyaqətin hökmranlığını təklif eləyirlər. On ildən yuxarı görmədiyim qardaşıma qovuşdurullar”.

– Bu yaxşılıq əvəzi yoxdur və mən onu heç vaxt sizə qaytara bilməyəcəyəm. Hörmətli hökmdar və xoşbəxtlik qədər gözəl olan bəyim!

– Yaxşılıq qaytarılmaq üçün deyil. Bəyim, bir sirri də sənə etibar etmək fikrindəyəm. Əgər qardaşın Babur Mirzə Teymur taxtına oturmaq arzusundadırsa, ona köməyimi əsirgəməyəcəm. Nə qədər qoşun lazımdırsa verəcəyəm. Qoşu ölkələrdə cəlayi-vətən olduğu bəsdür. Bunu Babura mənim vəzirlərimdən biri deyəcək, amma sizin dilinizdən eşitməyi də yaxşı olar.

“Allah, allah, o bizə Səmərqəndi də, Buxaranı da qaytarmaq istəyir. Bundan ötrü onun qoşunlarından nə qədər qırılıb məhv olacaq. Bəs bu xeyirxahlığın arxasında bir bəd niyyət gizlənmirmi? Nə bəd niyyət ola bilər? Əgər sənənin əldən çıxmış öl-

kəni qan bahasına alıb sənə qaytarırlarsa, burada nə bəd niyyət ola bilər?!”

– Böyük hökmdar, bu qədər böyük yaxşılığın əvəzsiz eləmək mümkün deyil axı. Baburun xəzinəsi yox, adaları azdı,

Xanzadəbəyim təəccüblənmişdi. Mavərənnəhri almağa imkan varsa, söz yox ki, bu imkan onda var, Şeybani xanı məğlub eləyib, onda bəs nə üçün oranı öz ölkəsinə, öz torpaqlarına qatmır? Axı Şeybani xan ac gözlərini onun ölkəsinə dikmişdi və zəbt eləmək fikrindəydi. Bəs o niyə bunu istəmir?

Şah İsmayıl onun fikirlərini oxuyurdu. Qaşlarının çatılmasından, hərdənbir sifətindən inamsızlıq kölgəsi keçməsindən hiss eləyirdi. Axı, o, on il qəsbkarın hərəmxanasında yaşayıb. İstər-istəməz onun fikirləri ilə razılaşıb. Ürəyində Xanzadəbəyimlə söhbətə başladı.

“Hörmətli bəyim, mənə özgə torpaqları lazım deyil. Düzdür, bu torpaqlarda yaşayanların hamısı bir dildə danışır. Amma hərənin öz dərdi-səri, öz adəti, öz mədəniyyəti var. Teymur atını Ağ dənizdə* sulamaq fikrinə düşdü. Bütün ölkələri tutdu. Axırı necə oldu? Hər ölkə yenə özlüyündə qaldı. Mavərənnəhri mən tuta bilərəm, amma onu İrana yapışdırmaq olmaz. İran İrandı, Turan Turan. Hər kəs öz ölkəsində yaşasa, qonşuları ilə mehriban olsa, yaxşı olmazmı? Mən öz ölkəmi birləşdirib, sərhədlərini toxunulmaz saxlasam, bəsimdi. Babur mənə təhlükə deyil, Babur mənə müttəfiq, həmsöhbət olar.

– Bəyim bilsin ki, Mavərənnəhrə Baburu qaytarmaqla bir düşmənimiz azalır və bir dostumuz artır. Daha nə rican varsa, buyura bilərsən.

Xanzadəbəyimin bircə xahişi vardı. Onun oğlunu da, Şeybani xanın hərəmxanadakı o biri qadınlardan doğulmuş uşaqları ilə bərabər aparmışdılar. İndi xahiş eləyib oğlunu istəyəcəkdi.

– Hörmətli şahim, mənim bircə ricam var.

– Buyurun.

– Mənim tək bir oğlum var, özü də körpədi. Onu aparıblar,

Ağ dəniz – orta əsrlərdə Aralıq dənizi belə adlanırdı.

rica edirəm oğlumu özümə qaytarsınlar. Şah İsmayıl tutqunlaşdı.

– Qurddan olan, qurd olar.

– Onun qanının yarısı bizim nəslindir.

Taclıbəyim söhbətə qoşuldu:

– Əlbəttə. Ana övladından ayrı olsa, ona Mavərənnəhri yox, bütün dünyanı da versən, xeyri yoxdu.

– Apararsan oğlunu, bəyim. Amma elə eləyin ki, böyüyəndə atası kimi dayısına qənim olmasın.

Xanzadəbəyimin bu arzusu da yerinə yetdi.

İki gündən sonra onu yüz nəfər mühafizəçi, xidmətçi ilə yola saldılar. Şahın vəzirlərindən Məhəmməd Yusif də onunla birgə Baburla danışığa gedirdi.

Şah İsmayıl Dədə bəyi yanına çağırırdı. Hüseyn bəy Lələnin yanında belə bir söhbətləri oldu.

– Dədə bəy, Mərv vilayətinin hakimliyini sənə həvalə eləyirəm. Düzdür, burada hələ Şeybani xanın tör-töküntülərinin təhlükəsi var. Onun qarşısını almaq üçün kömək verəcəyik, həm də başqa tədbirlər görürük. Mənim atamın dostlarının hər biri ölkənin təhlükə gözlənən əyalətində oturub ölkəni qorumaqdır, bu işi mən özgələrə etibar eləyə bilmərəm.

Dədə bəy gördü ki, şah onu Təbrizdən də uzaqlaşdırıb bu qum səhrasının içərisinə atır. Hüseyn bəy onun yanında oturmuşdu. Şahın nəzərinin yayındığını görüb, onun dizini dürtmələdi. Yəni razılıq ver.

Dədə bəy gec dilləndi.

– Şahımızın hər tapşırığı bizim üçün Quran ayəsidir.

Şah İsmayıl onun könülsüz razılıq verdiyini görsə də, üstünü vurmadı.

Onun iyirmi üç yaşı tamam olacaqdı, bunlar isə həmişə ona körpə kimi baxır, lələlik, dayəlik eləməyə çalışırdılar. “Mən böyüdüm, indi Vətənin dayəliyini eləyin. Vətən torpağının hər tərəfi birdi”.

– Dədə bəy, – Şah İsmayıl fikrinə gələn sözü dedi. – Kişinin on, on bir övladı olanda hansını çox istəyir? Axı onların göyçəyi var, yaraşlıqlısı var, kifiri var, neybəti var. Sənin fikrincə, hansını daha çox istəməli idi?

– Övladın hamısı şirindi. Hələ kifiri, şikəsti daha çox istəyirlər.

– Ay sağ ol. Bura da qum səhrasıdır. Vətənin kifir övladıdır. Onu daha çox istəyib, ona daha çox qayğı göstərməliyik.

Dədə bəy deməyə söz tapmadı.

Onlar insan kəlləsi çox görmüşdülər, amma beləsinə rast gəlməmişdilər. Palçıqda divara hörülmüş başlar daşı-kərpici əvəz eləmişdi. Döyüş meydanlarında bu kəllələr qarğa-quzğun yemi olmuşdu. Quzğunlar nə qədər insan beyni yesələr də, elə quzğun beyni ilə yaşamışdılar. İnsan başları, insan kəllələri, insan beyinləri azalmışdı.

Sultan Bayazidin əlində tutduğu bu kəllə bərq vururdu. Parıltısı, pəncərədən düşən işığın kəllədə əksi sarı rəngdəydi və divarlarda, şöləsi oynayırdı. Bu nədi? Kəllənin belə qızıla tutulması nəyə lazım olmuş? Bəli, bu kəllə sümüyünün üstünə nazik qızıl təbəqəsi çəkilmişdi. Çox da ustalıqla çəkilmişdi. Bir yerdə tikişi bilinmirdi.

Bu kəlləni Təbrizdən gələn elçi gətirmişdi. Özü də Sultanın yanında, otağı-hümayunda oturmuşdu. Nə məktub vardı, nə də başqa bir hədiyyə.

– Elçi, bu kimin kəlləsidir, belə məhəbbətlə qızıla tutulub?

Elçi dilləndi:

– Şeybani xanın.

Sultan Bayazid əlindəki qızıl kəlləni yerə tulladı. Kəllə diyiyləndi və qarının yanında yanı üstündə qaldı. Pəncərədən düşən işıq kəllənin bir nöqtəsində qızıl xəncərlər kimi otağa qayıdıb sultanın zəif gözlərini qamaşdırırdı. O titrəyən arıq əlini gözüne sipər elədi.

– Aparın bu elçini.

Elçi özü qalxdı və saray əyanı ilə bərabər çıxdı.

– Bu doğrudan Şeybani xanın başıdır? İnanı bilmirəm, sultanım.

– İnan, – o fikrə getdi. – Hə, bilirsən niyə qızıla tutdurub? Bildim, demək istəyir ki, Şeybani də qızılbaş oldu. Daha onnan qızılbaşlara ziyan gəlməz.

Sultan Bayazid Şeybani xanla ittifaqına çox ümidliydi.

Onunla birləşib, şüəliyi bayraq eləyib adamların beynini zəhərləyən cavan şahı aradan götürmək niyyətindəydi. Amma gec tərpendilər. Qocalıq pis şeydi. İnsan müdrikləşsə də, fikirləri də elə ayaqları kimi gücdən düşür. Cəld, çevik olmur. Biz tərənənə qədər o gənc öz işini gördü.

Burada, Anadolunun ürəyində o Şeytanqulu* üsyanını törədib mənim başımı qatdı, orda da Şeybani xanın işini bitirdi. Belə getsə, axırı pis olacaq.

Şahqulu Kutahiya yaxınlığında Anadolu bəylərbəyi Qaragöz paşanın qoşunlarını darmadağın eləyib, Qaragöz paşanın özünü edam elətdirmişdi. Bayazid əlacsız qalib ona qarşı böyük ordu göndərmiş, oğlu şahzadə Əhməd bu orduya sərkərdə təyin etmiş, vəziri Əli paşanı da ona köməkçi vermişdi.

Əhməd bu işin həvalə edilməsinin tərəfdarı Əli paşaydı. Çünki bu qələbədən sonra onun nüfuzu daha da artacaq, atası bundan sonra onu öz taxtına oturdub, taxtdan əl çəkəcəkdə.

Şahzadə Əhmədin ordusu Qeysəriyyə və Sivas arasında, Göyçayda Şahqulu qüvvələri ilə rastlaşib onu məğlub elədi. Amma döyüş elə şiddətli keçmişdi ki, vəziri-əzəm Əli paşa da həlak olmuşdu. Əli paşanın ölümü şahzadə Əhmədin taxta keçməsinə mane olan başlıca səbəblərdən birinə çevrilə biləcəkdə. Böyük şahzadənin atasına sözünü deyən qalmamışdı. Onların anaları da öz yanlarında yaşayırdı, ataları ilə görüşüb danışmağa heç bir imkanları olmurdu.

Şahzadə anaları da bədbəxtədi. Təkcə şahzadə Səlimin, şahzadə Qorqudun anası Aişə xatun iki oğlan doğmuşdu, indi də kiçik oğlu Səlimin yanındaıdı. Böyük oğlu Qorqud barəsində uzaqdan-uzağa eşidirdi. Tək oğlu olan şahzadə anaları uşaqları böyüyən kimi hərəmxanadan çıxır. On dörd yaşında idarə etmək üçün bəyliyə gəlir, anası da onunla birlikdə. Bundan sonra. ərlə arvadın ailə həyatları qurtarırdı. Ərin əlində hərəmxanası vardı. Arvad isə ömrünün sonuna kimi dul qalıb yalnız oğlunun taleyi ilə maraqlanmalıydı.

* Şahquluya Türkiyədə “Şeytanqulu” ləqəbi verilmişdi.

Sultan Bayazid at kişnərtisi eşitdi. Yavaş-yavaş eyvana çıxdı. Son illər onun ayaqları buz kimi olur, iynələnirdi. Oynaqlardakı ağrıları da ona əziyyət verirdi. Eyvanın məhəccərinə söykənib dayandı. Kişnəyən atı gözləri ilə axtardı. Ağ bir madyan çəmənlikdə çapırdı. Elə yorğa, yumşaq yerləşliyi ki. Atdan rahatlıq yağırdı, Pambıq kimi ağ, yerışı-qaçışı pambıq kimi yumşaq.

Ata baxdıqca onun qəlbi əvvəl rahatlıq tapdı, sonra isə ürəyini bir qüssə bürüdü. Ölümü o at kimi çapıb uzaqlaşır onnan. Cavanlığında bərk at həvəskarıydı. Cıdırlarda, çovkan oyununda keçirərdi gününü. Özü ən yaxşı at minəniydi. Atın çapaçapa yəhərdən fırlanıb heyvanın qarnı altından keçib bir də dikələrdi. İndi isə heç yəhərə qalxa bilmirdi. Bir yerə gedəndə kəcavədə otururdu.

“Yox, taxtı özüm öz əlimlə oğlanlarımdan birinə verməliyəm. Verməsəm, dünyadan köçəndən sonra bir-birlərinə qənim kəsiləcək, nəsiləndən heç kim qalmayacaq. Kimi taxta gətirsin? Şahzadə Əhmədimi, şahzadə Qorqudumu, şahzadə Səlimimi? Onların üçünə də şəfqəti vardı. Amma Səlimdən heç gözü su içmirdi.

O atasından birdən-birə oğlu Süleyman üçün Kırımdakı kafa bəyliyi tələb eləmişdi. Sonra özü də Trabzondan Kırma getmişdi. Kırım xanı Mengi Gəray onun qaynatasıydı. Onun birdən-birə atasından icazəsiz gəmilərə minib Kırma getməyində nəşə gizli bir məkr, gizli bir niyyət hiss olunurdu.

Bayazidə çatan xəbərlərə görə şahzadə Əhməd Məşgi Gəraya məktub göndərmiş, əgər Səlimin tərəfini saxlasa, ona kömək eləsə, sultanlığa keçəndən sonra onu məhv eləyəcəyi ilə hədələmişdi.

– Sultani-əzəm!

Sultan Bayazid döndü və təzə vəziri Xoca Mustafa paşanın ağ çalmasının qıvrılıb yatmış ilana oxşayan üstünü gördü.

– Eşidirəm, vəzir.

O, başını qaldırmadan dedi:

– Sultani-əzəm, şahzadə Səlim qoşunla Rum elinə gəlib, Ədirnəni tutub. İstambula yeriyyir.

– Necə? Oğul ata ilə vuruşmağa gəlir?

– Bəli, sultani-əzim! Mən hər şeyi olduğu kimi sizə deməyə borcluyam.

Bayazidə elə gəldi ki, vəzirin çalmasında qıvrılıb yatan ilan oyandı, başını qaldırıb ona tərəf sürünməyə başladı. Bu ilanın haça dili ox, nizə ucuna oxşayır, gözləri isə oğlu Səlimin gözləridir.

Türk sultanlığının tarixində hələ belə şey olmamışdı. Oğul hakimiyyət üstündə atasının üstünə qalxmamışdı. Tezliklə onun qoşununu dağıdıb, özünü edam eləmək lazımdı. Yoxsa – bütün ölkələr içində biabır olar. Yay isti keçirdi. Yovşanlı düzən üzərində ilğım vardı. Elə bil tonqaldan görünməyən alov qalxır havanı dalğa-dalğa titrədirdi. Səlim çarkuda dayanmışdı, Qoca bir zeytun ağacının kölgəsində oturmuşdu. Onun qoşunu arxadakı meşədə düşərgə salmışdı. Bura qədər gəlsə də, buradan İstambula yeriməyə nədənsə ürək eləmir. Qoy Sultan Bayazid qoşunları ilə gəlsin, ona məğlub olsun, bundan sonra o paytaxta fateh-qalib kimi getsin.

Ürəyində bir səs vardı: “Atanın üstünə silah qaldırmaq sənə vicdan əzabı vermirmiyə?” Özü-özünə cavab verirdi. “Atam çoxdan taxtı təhvil verməliydi. Artıq o, ölkəni idarə eləyə bilmir. Ölkənin idarəsi ata-oğul münasibətindən yuxarıdır. Neçə vaxtdır ki, türk qoşunları səfərə çıxmır. Yeniçərilər, əzablar narazıdır. Onlar qılınc çalmaq, top-tüfəng atmaq bacarır. Onları döndərüb əkinçi, ya tacir eləmək mümkün deyil. Ordunu havayı yerə yemləyib saxlamaq da düz deyil. Ölkəyə babam Fateh Mehmetin ruhunu qaytarmaq lazımdı. Təzə torpaqlar, təzə ölkələr tutmaq, dənizdə də, quruda da hakimi-mütləq olmaq lazımdı. Türk silahının, türk əsgərinin şöhrətini itirmək olmaz. Bu işin öhdəsindən yalnız və yalnız mən gələ bilərəm”.

Onun qızıl yəhərli, qara atını – Qarabuludu xidmətçiləri gəzdirirdi. Şahzadə Səlim oğlu Süleymanı bu döyüşə gətirməmişdi. Oğlunun atasının bu hərəkətindən heç xəbəri də yoxdu. Onda bu on beş yaşlı sərkərdə öz atası barəsində nə fikirləşə bilərdi? Yenə də oğlu Süleyman yada düşdü. Bu qara, sifətdən eybəcər oğlu qədər dünyada heç kimi istəməirdi, heç kəsi sevməmişdi, mehriban olmamışdı. Bəlkə yeganə oğluydu, ona gö-

rə. Hər gecə bir neçə dəfə oğlunun yatağına baş çəkməliydi, Dayələri özü seçib götürmüşdü. Tərbiyəçiləri, müəllimləri özü şəxsən təyin eləmişdi.

“İndi Süleyman Kırmda, Karadadı. Ya ona atasının ölüm, ya da tacidar olmaq xəbəri çatacaq. Mən olmasam, onu qardaşları-mın hansı taxta çıxsa, o öldürəcək. Yayın kirişiyə boğacaqlar”.

Birdən-birə gözləri bərəlmiş, qara rəngi avazı olmuş oğlunun sifəti gözləri qabağında dayandı və Səlim zülüm-zülüm ağlamağa başladı. Ürəyi bərk olan, əsəbləri möhkəm olan Səlimin göz yaşları da ovcundaydı. Adi bir hissdən gözləri dolur, bu göz yaşları hönkürtüyə çevrilirdi. Bəlkə də həmin yayın kirişini onun öz boğazına söykəsələr tükü də tərənəməzdi. Amma oğlunu belə vəziyyətdə təsəvvür eləyəndə ürəyi dözmədi.

Ortaboy, tökmə, narıncı çillərlə örtülü olan, göy-göz Fərhad bəy onu sakitləşdirməyə çalışdı.

– Şahzadə, niyə ağlayırsan? Hər şey yaxşı olacaq. Görərsən.

– Görmürəm hələ. Yaxşı onda olardı ki, qoca özü məni çağırıb yerində oturdaydı. Əhmədi Şeytanqulunun üstünə göndərir desin ki, görün, böyük şahzadə, vəliəhd o boyda üsyanı yarırdı. Hökmdarlığa o yaraşır. Mən öz gücümə Gürcüstanı tutdum, indi xəzinəyə oradan nə qədər xərac gəlir, heç onu demir.

Səlim ağlamağının əsl səbəbini açıb-ağartmadı.

Amma onun hönkürməyi tez bir vaxtda qoşunun içərisində yayıldı. Hərə bir cür yanaşdı bu xəbərə.

– Şahzadə atasını çox istəyir.

– Taxt-tac heç atadan-anadan acı deyil! – deyə qoca yeniçəri deyindi.

Tüfənginin fitilinə baxan cavan əzab ilə əlavə elədi:

– Həmişə belə olub, belədi, belə də olacaq. – Amma nədən bəhs elədiyini demədi.

Səlimin ağlamağı ordusuna pis təsir elədi.

Neçə gündü o burada dayanıb atasını gözləyirdi. Bilirdi ki, İstambul almaq onun işi deyil. Oranı türk sultanları yüz altmış üç ilə ala bilməmişdilər. Amma bilirdi atası onun məqsədini eşidən kimi yanındakı qoşunları götürüb gələcək. Onlar üz-üzə dayanıb vuruşacaqlar. İndi atası gecikirdi.

Qarşıdakı dərənin o tərəfində axşamkı səs-küydən bilmək olardı ki, qoşun gəlib yerinə toxtayıb. Səhər döyüş olacaq. Ata ilə oğul vuruşacaq.

Bayazid kəcavədə gəlmişdi. Yer-yurda baxdı. Dərənin adını soruşdu.

– Sırtgöy dərəsi.

– Adını dəyişib Oğraşdərəsi qoyuram. Bu döyüş osman oğulları tarixində görünməyən alçaqlıqdı. Döyüş yerinin adı da belə qalsın.

Cinahlarda toplar qoyulmuşdu. Dərənin ən sərt yerində Bayazid tufəngçiləri yerləşdirdi. Səlim ilk dəfə idi ki, qətiyyətli hərəkət eləyə bilmirdi. Ordu içində onun çox böyük nüfuzu vardı və bilirdi ki, atasının qoşunları ona atəş açmayacaq, döyüş başlayan kimi onun tərəfinə keçəcəklər.

Atası da bunu nəzərə almışdı. Orduda Səlimi istəyənlər çox idi, Səlim hökmdar olsa, hərbi səfərlərin ardı-arası kəsilməyəcək, onlar talanlar, qırğınlar hesabına varlanacaqdılar. Ona görə də buraya özünə sədaqətli olan seçmə dəstələri gətirmişdi.

Səlim “ya allah, ya Məhəmməd!” deyərək Qarabuludun yəhərinə qalxdı. Atı dərənin yanına sürüb gəldi. Onun gur səsi eşidildi:

– Ey yeniçərilər, ey əzablar! Ey türk ordusunun qalib əsgərləri! Mən, sizi qələbədən-qələbəyə aparacağam. Qardaşlarınıza silah qaldırıb, güllə atmayın, keçin mənim tərəfimə. Hamınız süd gölündə üzəcəksiniz.

O, atasının kəcavəsinin qırmızı örtüyünü götürdü və gözlərini ondan yayındırmağa çalışırdı. Ata ilə oğul arasında dərin bir dərə dayanmışdı – Oğraş dərəsi! Onu birinci kim keçəcəkdi? Ata, yoxsa oğul?

Döyüşə Səlim gəlmişdi. Hücuma da o keçməliydi. Dayanıb hücum gözləsə hər şeyi uduzardı. O, müdafiə olunmağa yox, qalib gəlməyə görə bura ayaq basmışdı.

– İrəli, mənim igidlərim!

Onun süvariləri qılınclarını çıxarıb dərəyə enən yolla çapıb getdilər. Qarşı qaşa çatmamış toplar və tufənglər açılmağa baş-

ladı. Toplardan ağ, tufənglərdən qara tüstü qalxırdı. Süvarilər qarşı qaşa çatmamış atlar hürkdü, bir-birlərini əzməyə başladılar. Yüzlərlə süvarinin meyidi dərədə qaldı.

Demək, atasının yanındakı qoşunlar onun tərəfinə keçmədi. Səlimin birinci təsəvvürü puça çıxdı. O, yeniçəriləri döyüşə göndərdi. Onlar da gülləyə tutuldular. O yarım saatlıq döyüşdə onun iki mindən çox əsgəri qırıldı. O, özü ürək eləyib döyüşə girmədi, Fərhad bəyə dedi:

– Fərhad bəy, məğlub olduq. Qalan qoşunu yığ, mənə izləyənlərin qabağını kəs, mən getdim Kırma.

Ata ilə oğul arasındakı bu döyüş çox tez bitdi, atanın qələbəsi göz qabağındaydı. Səlim atını şahə qaldırdı və bir neçə qoruqçusu ilə Quzeyə doğru çapmağa başladı. O, hər ehtimala qarşı Ağyolu limanında gəmilər saxlatdırmışdı. Atını birbaşa ora çapdı.

30

Fransisko rəngləri fırça ilə qarışdırır, taxtda bardaş qurub oturan, bir dəstə qolubağlı adamları dindirməklə məşğul olan Şah İsmayıl baxır və rəngləri kətana yaxırdı. Sultan Məhəmmədlə Behzad da buradaydılar. Və onun işinə baxırdılar. Fırəngdən gəlmiş rəssamı iş başında ilk dəfə görürdülər. Onun üslubuna xüsusi maraqla fikir verirdilər. Şahın sifət cizgiləri, çalmasının qırmızı, saçının və nazik bığlarının qızılı rəngi artıq seçilirdi.

Sarayda isə qanqaralığıydı. Qapı ağzında doqquz nəfər başı çalmalı adam qolları bağlı dayanmışdı.

Şah İsmayıl qeyzlə dilləndi.

– Hamısını asın!

Vəzirlər, vəkillər bir-birlərinin üzünə baxdı.

– Bəli, asın!

Onlardan birinin dodağı partladı və oradan qan axmağa başladı.

– Axı mürşidi-kamilimiz, biz sənin mübarək adın dilimizdə ölümə gedirdik. Bizim heç bir günahımız yoxdu.

Onlar Şahqulu üsyanında iştirak eləyən, Şahqulunun yaxın

adamlarıydılar. Üsyan yatırıldıktan sonra qaçıb Xan Məhəmməd Ustaclının yanına gəlmiş, Xan Məhəmməd də onları hörmət-izzətlə Təbriz şahının hüzuruna gətirmişdi ki, onlara iltifat göstərsin. Şah isə çatan kimi onları qandallatdırıb zindana atdırmış, indi isə divan qurmuşdu.

Xan Məhəmməd Ustaclı da şahın bu qərarına çox qəribə baxırdı.

Onlar şiəliyi yaymış, üsyan eləmiş, axırda məğlub olmuşdular. Onlara ənam vermək, torpaq bağışlamaq əvəzinə, dara çəkmək istəyirdi. Axırda özünü saxlaya bilmədi.

– Şah sağ olsun. İzn olsa, mən də bir-iki kəlmə deyərdim.

Şah başı ilə razılığını bildirdi.

– Mürşidi-kamilim, sizin hökmünüz Quran ayəsidir. Bu, öz yerində. Mən bir şeyi bilmək istəyirəm. Bu bədbəxtlər axı Əli yolunda nə qədər qan axıdılar. Neçə min adam şəhid olub. Onları həmin şəhidlərin qanına bağışlamaq olmazdı?

Şah İsmayıl dediyindən dönmək istəmirdi.

– Yox, Xan Məhəmməd. Bunlar da gərək orda şəhid olaydılar. Nə var, niyə qaçıb mənim üstümə gəlirsiniz! Bəs o torpaqlarda kim qaldı? Sizin qorxaqlığınızı görəndə camaat da qaçıb gələcək. Axı orada bizim nə qədər tayfalarımız var! Onlar indi yer-yurdlarından didərgin düşüb gəlib Təbriz bazarında dilənçilik eləyəcək? Asılısınlar. Fərmanı yerinə yetirin!

Sözlərini deyib öz taxtından qalxıb sürətli addımlarla öz xəlvət otağına gəldi. Üzü üstə düşüb qaldı.

O doqquz nəfərin irilmiş gözləri, yalvarışlı baxışları ona dikilmişdi. Ondan aman, ondan ümid gözləyirdilər. O isə qəddarlıqla onları asmağı əmr eləmişdi.

Xan Məhəmməd Ustaclının özü də onu başa düşmürdü. Axı bu fərariyələrə, doğma torpaqlarını qoyub qaçanlara bundan əskik cəza versə, onda Xorasandan da, Bağdaddan da onun dili bir, qanı bir qardaşları qaçıb gələr. Yurd, torpaq özgələlərə qismət olar. Nə vaxta qədər bu millət öz canının qorxusundan vətənini, torpağını atıb qaçacaq.

“Mən hələ fərman verməliydim ki, onların meyitlərini də aparıb gəldikləri torpağa basdırsınlar”.

Sultan Bayazidə isə elçisiylə xəbər göndərməliydi. Deməliydi ki, bəs üsyan rəhbərləri mənə sığınmaq istədiklərinə görə onları edam eləmişəm.

Bəli, ölkələr arasında münasibətləri qoruyub saxlamaq üçün hər işə gərək bir don geydirəsən. Çarə yoxdu. Hökmdarın baxtına düşən tale də budur, bundan ibarətdir.

Özünün yazdığı bir bənd şeri yadına düşdü:

İki əlim qızıl qanda,
Çox günahlar vardı məndə.
Ya ilahi, Kərəm səndə,
Düşgün qula nəzər eylə.

Əllərim qızıl qandadı. Bu qanı eləməsəm, ölkə qana çalxanar. Sarayımdakı şairlər şerlərini davatla yazır, mən qanla yazıram, qanla.

Şah İsmayıl döyüşdən sonra meydanlarda tökülüb qalan başsız, qolsuz, qıcsız insanların cəsədlərinə əvvəl baxa bilmirdi. Qan onu dəhşətə gətirirdi. Amma yavaş-yavaş öyrənirdi. Nə qədər döyüslərdən çıxmışdı. Orada düşmənlə üz-üzə dayanırsan, ya sənə verər allah, ya ona.

Bəs bugünkü hökm. Artıq o, ölkəsinin günahsız insanlarını dara göndərirdi. Əslində onların heç birinin günahı yoxdu. Heç birinin. Amma mən bunu eləməliydim. Mütləq eləməliydim.

Birdən onun yadına firəng rəssamı düşdü. Qalxdı, özünü ələ aldı. Geri qayıtdı. İndicə başa düşdü ki, Hüseyin bəy Lələnin yeri görünür. Mərvdən Herata gedəndə onu da Dədə bəy kimi uzaq əyalətin – Heratın hakimi təyin eləmiş, şəhəri bərpa eləyib əvvəlki görkəminə salmağı ona tapşırmışdı. Hüseyin bəy Lələ yanında olanda heç belə müvazinətini itirməmişdi.

İndi sarayda hamı hiss eləyirdi ki, o özünü itirir, tez əsəbiləşir. Hisslərə qapılır, Firəngistandan gəlmiş rəssamın yanında ölüm hökmü vermiş, sonra da durub taxt otağından çıxmışdı.

Orada, Heratda da ölüm hökmü vermişdi. Şəhərin şeyxi, haminin “elm dəryası” adlandırdığı Xorasanın Şeyxül-islamı mövlana Seyfəddin Əhməd ibn-Yəhya ibn-Mövlana Səid-əl millət

və əd din Məsud-ət Təftəzanini ölümə məhkum eləmişdi.

İndi də yadındadı. Uca qamətli qocanın sifətindən nur yağırdı. O, uzun illər Hüseyn Bəyqaranın və Mir Əlişir Nəvainin həmsöhbəti olmuşdu. Şeybani xan gələndə də onun hörmət və iltifatını qazanmış, Macarda onun adına xütbə oxumuşdu.

– Şeybani xanın adına xütbəni oxuyanda dilin topuq çalmadımı?

– Xeyr, Şeybani xan din yolunda qılınc çalan sərkərdədi, hökmdardı.

– İmam Rzanın qəbrini murdarlayanda da səndən fitva etməmişdimi?

– Bəli!

– Verdin o fitvamı?

– Qurani-şərifdə deyilir ki, hökmdar yer üzünün zülül-lahıdır. Onun hökmündən çıxmaq günahdır.– Mövlana Təftəzani burada da ləyaqətlə, inamla danışmağa çalışırdı. – İndi hökmdarımız Şah İsmayıldı, onun dediyi qanundu, Quran ayəsidi, yerinə yetirməliyik.

Şah İsmayıl bundan sonra qəzəblənmişdi:

– Sabah hindlinin birisi burda hakimiyyətə keçsə, onların da dediyinə əməl eləyəcəksənmi?

– Mən müqəddəs Quranın dediyindən dönməmişəm, dönmərəm də.

Təftəzani elm dəryası olsa da, onun əqidəsi Şah İsmayılı iy-rəndirirdi. Belə şeyxül-islam, belə din xadimi insanlarda hər cür hökmdarlara mütilik öyrədirdi. Hamı qarşısında baş əyməyə çağırırdı. Belə əqidəli şəxsiyyətin ziyarı xeyrindən çoxdu.

Onu edam eləmək barəsində hökm verəndə Hüseyn bəy Lələ demişdi:

– Şah sağ olsun, Təftəzaninin camaat arasında nüfuzu böyükdü. Bəlkə fərmanı dəyişsən?

– Gündə bir avaz oxuyan şeyxül-islamın heç bir nüfuzu ola bilməz. Bəlkə də elə Xorasan əhalisini mütiliyə tale qarşısında baş əyməyə öyrədən odur. Onun qalmağı daha çox ziyandı, nəinki ölməyi.

Onun fərmanını yerinə yetirmişdilər. Hüseyn bəy Lələnin

söhbətləri, onun ürəyi yumşaq olması şahı fikrindən döndərməsə də, onun hövsələsini genişləndirirdi.

İndi Hüseyin bəy Lələ onun yanında deyildi.

Şah İsmayıl özlüyündə etiraf etsə də heç vaxt heç kimin yanında bunu etiraf etməyəcəkdi. Qoy təkliyə də öyrənsin. Özü özünə hakim, özü özünə vəzir olsun.

Yenidən taxt otağına qayıtdı. Burada hamı lal-dinməz oturmuşdu. Yalnız o qolubağlı doqquz nəfər yox idi.

Bir də Behzadla Sultan Məhəmməd firəng rəssamının çəkdiyi şəklə baxırdılar. Şah da yaxınlaşdı. Rəssamlar ayaq üstündə donub qaldılar. Onun nə deyəcəyini gözlədilər.

– Bu mənəmmi?

– Oxşayır, mürşidi-kamilim, – bunu Sultan Məhəmməd dedi.

– Bəs Şərfin tanınmış nəqqası nə deyir? Behzad ucaboy, saçları kürəyinə, qulaqlarının üstünə tökülmüş kifir, barmaqları çox uzun bir adamdı.

– Oxşayır.

– Bəli, deyəsən, oxşayır. Kamil rəssama bənzəyir. Amma onun çəkdiyiylə, sizin çəkdiyənləriniz bir-birinə bənzəmir”.

Hər iki rəssam bilmədi ki, Şah İsmayıl bunu hansı mənada deyir. Firəng rəssamını çox qiymətləndirir, ya onları. Ona görə də cavab vermədilər.

Şah İsmayıl da onları bir-birinin ayağına vermək istəmədi. Fikrində onların çəkdiyənlərini müqayisə elədi.

Sultan Məhəmmədin çəkdiyi şəkillərdə əl boyda kağızlarda böyük bir dünya yerləşir. Rənglər göz oxşayır. Amma bu iki kitab boydakı şəkildə tək onun sifəti rəsm olunub. Tutqun rənglərlə. Onun çalması, sifətinin, saqqalının rəngləri olsa da, tutqundur. Bu rəssamların çəkdiyənlərində isə rənglər açıqdı. Neçə çalar var. Onlar şerə, musiqiyə bənzəyir, xalçaya oxşayır. Burada isə kölgə var. Işıq da var sifətdə, kölgə də. Firənglər insanı daha böyük çəkməyə çalışırlar.

Şah firəng rəssamdan soruşdu.

– Firəng rəssamları şahı da, əkinçini də böyük çəkirlər?

– Bəli. Bizim ölkədə əsasən mələklərin, din xadimlərinin şəkillərini çəkirlər.

Fransisko bu müddətdə Təbrizdə dili öyrənmişdi. Həmişə də adamlarda mehribanlıq, səmimiyyət görmüşdü. Gənc şahın şəklini isə indi çəkirdi. Tünd fonun üstündə latınca yazılar yazırdı.

– Orada nə yazmışsan?

– İsmayıl Səfi...

Şah İsmayıl onun fikrini başa düşdü. Demək öz ölkələrində göstərmək istəyir. Qoy göstərsin. Görsünlər ki, Şah İsmayıl necədir. O öz şəklinə şairliyinə məxsus yumşaq bir təbəssüm, eyni zamanda yenilməz bir qürur gördü.

– Birini də mənim özümə çəkərsən.

– Necə əmr eləsəniz...

– Bizim rəssamların çəkdiqlərini görmüsənmi?

– Bəli. Onlar böyük rəssam. Florensiyada beləsi yox!

– Şah İsmayıl elə bildi ki, o, təvazökarlıq naminə belə deyir...

Saray xidmətçisi gəlib şaha nəşə pıçıldadı. O, başı ilə Fransisko ilə xudahafizləşib getdi.

Səkinə arvadın son nəfəsiydi.

– Həkim tapın!

Behzadla bərabər gələn həkim buradaydı. Şahı görüb ayağa qalxmışdı.

– Həkim burdadır.

Həkim baş əydi.

– Şah sağ olsun! Allah nəzərini kəsəndən sonra həkim acizdi. Mən ibn-Sinanın kitabındakı ən yaxşı müalicələri eləmişəm, mümkün deyil saxlamaq.

Şah İsmayıl oturdu. Onun anası, qardaşı Sultanəli, İbrahim gözləri qabağına gəldi. Səkinənin daş hücrədə çaldığı cürə saz elə bil təzədən dilləndi. Dərqli, ələmli bir hava axıb doldu bu otağa. Səkinə hələ də elə bil o havanı çalırdı! Qurbani yada düşdü. Onun ölümü, Pəri xanımın Xudafərindən geri qayıtması onun kədərini nə qədər artırırdı.

– Oradan mənim sazımı gətirin.

Şah İsmayıl öz xəlvət otağında qələm-davatı ilə bərabər saz saxlayırdı. Onu Qurbani bağlatdırmışdı.

Sazı gətirdilər. Şah İsmayıl sazı dizlərinin üstünə qoydu. İşarə elədi ki, hamı çıxsın. Otaqda bir o qaldı, bir Bəhrüzə xa-

tun, bir də ağ saçları balışın üstünə pambıq kimi yapışan, rəngi zəfərana döənən Səkinə. Onun gözləri yumuluydu, sifətində dərin ağrı və əzabın əksi vardı.

Şah İsmayıl təzənəni simlərdə gəzdirdi. O, “Ruhani”ni çalmağa başladı. Amma gözləri Səkinənin sifətindəydi. Bir azdan sifətdəki əzab cizgiləri azaldı, o, güclə gözlərini açmağa çalışırdı.

“Saz onu dirildəcək, mütləq dirildəcək”.

Daha da candildən çalmağa başladı. Birdən simin biri qırıldı, səs dəyişdi. Səkinənin gözləri yumuldu və sifətindəki əzabı əvəz edən təbəssüm donub qaldı.

31

İstambulun Ədirnə darvazası yaxınlaşırdı. Qarabulud narahatlıq hiss eləmədən yeri yirdi və atın arxayınçılığı sahibinin, şahzadə Səlimin də həyəcanlarına süstlük gətirirdi. Qarabulud onu neçə dəfə ölümdən, təhlükədən xilas eləmişdi. İndi təhlükə hiss eləsəydi, yəqin ki, belə arxayın yeriməzdi. Söz yox ki, bu, şahzadə Səlimin fikriydi. Özünə təskinlik, ürək-dirək verirdi.

Birinci onu vəzir-i-əzəm qarşılıyıb əlindən və ayağından öpmüşdü. Səlim onda fikirləşmişdi ki, tale onun xeyrinə dönür. Atası Bayazidlə Oğraş dərəsində vuruşub, Qarabuludun yəhərində canını qurtarıb. Krıma gedəndən sonra fikirləşmişdi ki, artıq hər şey bitdi, hər şey qurtardı. O, bir də öz vətəninə, öz ölkəsinə dönə bilməz. Amma üstündən çox keçmədən onun yanına atası sarayın ən hörmətli şəxsiyyətlərini, üləmə və qazılarını göndərmişdi. Qurana əl basıb and içmişdilər ki, atası onu taxtda oturtmaq üçün dəvət edir.

İnanmamışdı. Atası onu intiqam almağa çağırır. Döyüşdə qoşununa qalib gəlsə də, özünü tuta bilməmişdi. İndi Quranın gücü ilə gətirir. Çox götür-qoy eləmişdi. Axırda anası Aişə xatunla məsləhətləşmiş, onu da özü ilə bərabər gətirmişdi. Gətirmişdi ki, atasına minnətçi salsın. Taxtın üstündəki almaslارın parıltısı, yaqutların qan rəngi onu İstambula gəlməyə məcbur eləmişdi. Bəlkə də atası doğrudan da onu taxta çıxarmaq istəyir, getməsə fikrini dəyişər, onda da hər şey qurtarardı.

“Axırı ölümdü. Kimsəsiz, unudulmuş vəziyyətdə ölmək-dənsə, qoy elə ata əlində ölüm” – deyib Kafa şəhərində gəmi-yə minmişdi. Oğlu Süleymanı qucaqlayıb bağrına basmış, göz-lərindən axan yaş quruyana qədər buraxmamışdı. Oğlunu apa-ra bilməzdi. Özü gedirsə, heç olmasa, oğlu qalsın. Bu on altı yaşına girən oğlu salamat qoyacaqlarını bir şey olsa? Yox, qar-daşı Əhməd onu oğurlatdırıb aparar, boğdurar. İndi heç olmasa bir dəniz aralıdadı.

Səlim ürəyindən gözlərindən axan yaşı üstələyə bilmirdi. “Yaxşı, birdən o da mənim kimi oğul oldu, qoşun çəkib üstü-mə gəldi. Onda necə? Yox, mənim oğlum belə eləməz. Bəlkə də... Axı o mənim öz oğlumdu. Mənə oxşamalardı”. Onu ağla-mağa məcbur eləyən oğul məhəbbəti hissi dəyişdi, onun ürəyi yenə də daşa döndü. Oğlu Süleyman da bir azdan onun taxtına göz dikəcək, atasının ölümünü arzulayacaq. İmkan düşsə, onu zəhərləyəcək, gözlərini çıxaracaq.

Elə bil qızmar mili onun göz bəbəklərinə yaxınlaşdırdılar. Qalın göz qapaqlarını qırpdı.

Bununla belə oğlu Süleymanı özü ilə bərabər İstambula gətirmədi.

İndi şəhərin Ədirnə qapısına tərəf gedir. Atasının əyan-əş-rəfi, sərkərdələr onun ətrafında, arxa tərəfində gəlsə də, o, heç kimi görmürdü. Atası ilə görüşü gözləyirdi. Necə görüş ola-caq? Ölüm də, əbədi yüksəliş də bu görüşdən asılıdır.

Atın nallarının səsi artdı. Ədirnə qapısının tağları daş döşə-mədə polad nalların səsini əks eləyirdi. Bu, əməlli-başlı vahimə yaradırdı. O, qala qapısı qarşısındakı meydana çatanda, onunla bərabər gələnlər də şəhərə daxil olanda Ədirnə qapı-sının dəmir darvazaları örtüldü və şahzadə Səlim bağlanan kilidlərin cingiltisini eşitdi.

“Hər şey qurtardı. Atam məni əsir aldı. Daha heç yerə qaça bilmərəm. Qarabulud da dadıma çata bilməz. Öz ağılsızlığımın ucbatından bu günə düşdüm. Məni tutmaq istəməsəydilər, qa-pını bağlamazdılar. Görək indi məni hara apararlar? Sarayamı, zindanamı, onsuz da hər ikisinin də yolu birdi”.

Amma gözlərinə inana bilmirdi. Yolun hər iki tərəfində diz

çökənlər* təzimlə onu qarşılayırdı. Bütün İstanbul camaatı da pişvaza çıxmışdı. Adam çox idi. Nə məscidlərdə, nə də məşhur İstanbul bazarında bir nəfər də qalmamışdı, hamı bu ətrafa yığılmışdı.

“Onlar mənim edamıma, yoxsa tac qoymağıma yığılıblar?! Hər halda artıq gecdi. Mən özümü edama gedən cani kimi deyil, hökmdar, Sultan Səlim kimi aparmalıyam. Qoy hamı desin ki, Sultan Səlim igid gəldi, igid getdi”.

Birdən-birə atası ilə görüşəcəyi ilk anı təsəvvürünə gətirdi və kürəyində neçə damcı tərini civə kimi üzünə aşı yuvarlandığını hiss elədi. Gicgahlarında, iri burnunun üstünə kimi sıxmağa başladı.

Yaz idi. Hər yerdə qızılgüllər açmışdı, aşağıda cilvələnən füzə rəngli körfəzdən bahar küləyi əsirdi. Özünə ürək-dirək verməyə başladı. “Özünü ələ al, axı sən bu boyda ölkənin hökmdarı olacaqsan. Bu nə zəiflikdi!” Cilovu tərətədi, qızıl ilişkilər atın cənglərində dartıldı, Qarabulud addımlarını yeyinlətdi. “Tez-tez. Taleyə qovuşmağa tələsmək lazımdır”.

Birdən-birə onun ürəyinə damdı ki, hökmdar olacaq, Sultan olacaq. Mütləq olacaq, elə bu gün olacaq. Sarayın qarşısında pillələrin yuxarısında atasını gördü. Neçə il idi görməmişdi. Gördü ki, atası arıqlayıb, rəngi ağarıb. Yaxşı, bəs o, oğlunu qarşılamağa buraya niyə çıxıb?

Səlim sürətlə pillələri qalxıb atasının qarşısında diz çökdü və onun isti, titrək, zəif əlini iri barmaqları arasına alıb öpdü.. Bir dəfə yox, dəfələrlə öpdü, gözünün üstünə qoydu. Bu vaxt əlinin üstünə bir damcı isti su düşdüyünü hiss elədi. Başını qaldırmağa cürət etmədi. Bildi ki, atası onu bağışlayıb, onun xatirinə hər şeydən, hətta taxtından da əl çəkib. Bu, ürəyi kövrəlmiş atanın gözündən axan bir damcı yaşdı.

O, atasının əlini buraxıb əyildi və onun ayaqlarını qucaqladı. Meydanda heyrət nidaları, “afərin!” səsləri eşidildi.

Sultan Bayazid kövrək və titrək səslə dedi:

* Dizçökənlər – bu qoşun növü yalnız yüksək rütbəli qonaqları qarşılamaq üçün yaranmışdı. Onların rəisinə “dizçökən ağa” deyirdilər.

– Qalx, oğlum, qalx! Mən sənin günahlarını bağışlamışam.

Səlimi yenə də ağlamaq tutdu. O, kövrələndə heç yerdə göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. İndi də atasının ayaqlarını qucaqlayıb ağlayırdı. Enli çiyinləri qalxıb enir, atası onun hönkürtüsünü eşidirdi. Həm də atasının onu bağışlamağına görə ağlamırdı. Öz ali məqsədinə çatdığına görə, sultanlığa yetdiyinə görə köyrəlmişdi və sevincdən göz yaşları töküdü.

Əyan-əşrəf onun ağlamağına ürək yüngüllüyü ilə baxırdı. Bu baxışlar şahzadə Səlimin xeyrinəydi.

– Qalx, oğlum, özünü ələ al! Hamı səndən iradə, qətiyyət, sərtlik və mehribanlıq gözləyəcək.

Səlim qalxıb atasının qarşısında dayandı, amma başını sinəsindən qaldırmadı.

Bayazid qabağa düşüb onu öz xəlvət otağına apardı. Ata-oğul arasında söhbət olacaqdı. Onların bu gizli söhbətini heç kim eşitmədi. Görünür, təcrübəli hökmdar oğluna ən gizli sirrələrini açmışdı. Onlar taxt otağına qayıdanda hər şey hazır idi.

Qoca Bayazid taxtın yanına qədər gəlib oğlu ilə yanaşı dayandı və üzünü otağı-hümayuna yığılanlara tutub dedi:

– Buraya ölkənin sütunları toplaşib və hamının yanında mən öz son qərarımı bildirmək istəyirəm. Qocalmışam, xəstələnmişəm, atan sultan Məhəmmədin gördükləri işin yarısını da görməmişəm. Babasına bənzəyən vəliəhd taxta çıxmalıdı. Çox götür-qoy etdikdən sonra bu fikrə gəldim ki, şahzadə Səlim Fatehə daha çox oxşayır. Ona görə də onun xeyrinə taxtdan fəraq elədiyimi bildirməyi lazım görürəm.

Axırıncı kəlmələrdə Bayazidin səsi titrədi və əyan-əşrəf arasında gözləri yaşaranlar, ağlayanlar oldu. Amma Səlim özünü saxladı. Bayazid işarə ilə hələ də danışmaq istədiyini bildirdi.

– Mən oğlumun Topqarı sarayındakı cülusuna xeyir-dua verib, sədiq dostlarım vəzir Yunis və dəftərdar Qasım paşalarla əski saraya çəkilirəm. İki gündən sonra Demitondakı sarayına yola düşüb ömrümün son günlərini orada keçirmək fikrindəyəm.

Bayazid sözlərini qurtarıb qapıya tərəf getdi və oğlu Səlim də onu müşayiət elədi. Qapının ağzından içəri gəlmək istəyən qardaşı Qorqudla qarşılaşdı. Ataları da bunu gördü və hər iki-

sini yanına çağırdı.

– Səlim, Qorqud sənın ana bir qardaşındı. Həmişə də mehriban olmusunuz. Qorqudu mən çağırtdırmışam ki, sənın cunus günündə iştirak eləsin. Mehriban olun!

Qorqud səmimiyyətlə yaşca özündən kiçik, amma boyda böyük, cüssəli Səlimi qucaqladı.

– Qardaşım, səni təbrik eləyirəm. Hökmdarlığın uzun olsun. Sənın yolunda mən bütün çətinliklərə dözməyə hazırım.

– Minnətdaram.

Bayazid ona tərəf dönən oğlanlarına əlini qaldırdı.

– Məni müşayiət etmək lazım deyil. Artıq sən sultansan, mən isə heç kim. İşlə, ölkəylə məşğul ol.

Atası getdi və iki qardaş, üz-üzə dayandı. Səlim boy-buxunda, sir-sifətdə qardaşından kobud görünürdü. Qorqudun həna qoyulmuş yumşaq saqqalı onun həlim xasiyyətinə bənzəyirdi.

– Qorqud, ağabəyim, mənım tərəfimi tutacağını yazılı surətdə yazıb verməlisən. Mən isə sancaqbəyi olduğun ərazinin gəliri xərcini ödəməsə, nə qədər lazım gəlsə para verəcəyım barədə təhhiznamə yazacağam. Bütün işlərdə də köməyinə gəlməyə hazır olacağam. Hər ikimiz kağızımızı yazıb anamız Aişəbəyimə verməliyik.

Xidmətçi yaxınlaşıb baş əydi və Aişəbəyimin oğlanlarını görmək istədiyini bildirdi. Hər ikisi yanaşı analarının yanına gəldilər.

Bu tək, sakit, ayaqları şişmiş qadın kürsüdə oturmuşdu və iki kənis onun ayaqlarını zeytun yağı ilə sığallayır, ovuşdururdu. Oğlanlarının gəldiyini görüb ayaqlarının üstünə şal atdı. Kənilər çəkilib getdilər. Hər iki oğlu onun qarşısında diz çöküb analarının əllərindən öpdü.

Qadının batıq, amma amiranə səsi eşidildi.

– Şükür tanrıya ki, oğlum Qorqudu da gördüm.

– Çox şükür, annaciyim! Mənım yanımnda qonaq qalmazsanmı?

– Yox, oğlum. Ana belə vaxtda ən çətin vəziyyətdəki oğlunun yanında olmalıdı. Hökmdar yükü çox ağır yükdü. Atanızdan çəkdiyim bəs deyildi, indi şükür, oğlumun da sultanlığının əziyyətinə dözməliyəm. Oğlum, Səlim, tale sənə bu taxt-tacı

qismət eləyib. Başacan olsun, tale səni amanında saxlasın. Mənim hər ikinizə tövsiyəm var. Sən qardaşın Qorquddan, Qorqud da səndən muğayət olsun. Sizi and verirəm südümə, məni dərdlərə salmayın.

Aişəbəyimin birdən qırx il əvvəlki günləri yadına düşdü. O, sultanın başqa qadınlarından fərqli olaraq, oğlanlarına dayələrin deyil, öz südünü vermişdi. Ana südü əmməyəən şahzadədən sultan olmaz. Qorqud az əmmişdi, süddən tez kəsilmişdi. Amma Səlim üç yaşına qədər anasını əmmişdi. Hərdənbir bu qoca yaşında oğlu Səlimi görəndə ona elə gəlirdi ki, döşlərinə süd gələ bilər. Səlim acgöz idi. Hakimiyyəti də özü ələ keçirdi.

Qorqud isə heç oğul övladı da görmədi.

Onların söhbəti xeyli çəkdi, arada bir Səlim çıxıb yaxın xidmətçilərinə tapşırıqlarını da verib qayıtdı. Onlar Bayazidin süfrəsi ilə məşğul olmalıydılar. Sonra qardaşlar kağızları yazıb möhürləyib analarına verdilər.

Aişəbəyim kağızları qatlayıb kürsünün yanındakı səkkiz-künclü dolabın üstünə qoydu. Özü də çox narazı halda dodaqaltı nəsə deyindi.

– Nə? – deyə Səlim onun fikrini soruşdu.

– Heç. Ana südü bu kağızdan qarayıdı? O süd hər müqavilədən üstün olmalıdır axı. Heç biri dinmədi. Qardaşlar ayrıldılar.

Səlim qayıdıb taxtda oturdu. Necə də yumşaqdı. Bura dağ başı kimi ucadır və oradan çox uzaq üfüqlər görünür. Üfüqdə isə onun iki düşməni gözüne sataşdı. Hər ikisi atlıydı və nizələri qabağa uzadıb atlarını dördnala çapırdılar. Lap yaxına gəlsə o nizələrin hərəsi bir gözüne batacaq və düşmənlərini görməyəcək. Amma hələ ki, onların zireh arasındakı sifətlərini görür. Biri böyük qardaşı Əhməd, o birisi indicə ayrıldığı ortancıl qardaşı Qorquddu. Bu dəqiqə Səlimin onlardan böyük düşməni yoxdu.

Atası ilə ikilikdə qalanda qoca sultan ona çox göstərişlər vermişdi. Sözləri indi də onun qulağında səslənirdi. “Oğlum, səltənətin, ölkənin xeyrinə hər şeydən keçməyi bacarmalısan. Hətta doğma övladından da. Ölkədə sakitlik olmasa, heç bir böyük iş görə bilməyəcəksən. Əgər mən sənə mane olsam, yolunun üstündən götür. Artıq hakimi-mütləqsən.

Vəzirləri eşit, amma inanma. İnanсан da, bunu onlara bildir-mə. Sənin inamından istifadə eləyəllər.

Ordunu əlində möhkəm saxla, ən böyük dayağın, köməyin odu. Əsgərin ac olsa, düşmən tərəfə keçəcək. Onun qarnı tox, əyni isti, silahı mükəmməl olmalıdı. Ölkənin var-dövlətini də onlar qazanıb gətirəcək.

Sənin tərəfini saxlayan ülamalara, alimlərə, sənətkarlara yaxşı bax. Onlar səndən küsüb getsə, hörmətin azalar. Ölkəyə möxlətə sala biləcək şəxslərə qarşı amansız ol. Rütbəsinə və nüfuzuna baxma. Nüfuzu da, rütbəsi də hökmdar əlindədi.

Fikrində qəti və inamlı ol. “Yox!” hökmünü “bəli!” hök-münlə əvəz eləsən uduzarsan. Sözünlün üstündə möhkəm da-yan ki, hamı sənin dönməzliyinə inansın”.

Sultan Səlim artıq hökmdar kimi ilk qərarını qəbul eləyirdi. Qardaşı şahzadə Əhməd, onun oğlanları, indicə əhd-peyman bağladığı qardaşı Qorqud qaldıqca ona rahatlıq yoxdur. Bəs atası? Qoca sultan ölkənin uzaq bir guşəsinə çəkilsə də, onun varlığı səltənətin, onun hökmdarlığının üstünə kölgə salır. O, istədiyi kimi hərəkət eləyə bilməyəcək. Kənardakı kölgələr onun işıqlı yolunun üstünə düşəcək.

Xidmətçi gəldi. Bu, atasının süfrə işini tapşıracağı xidmət-çiydi. Qayıdıb yaxına gəldi və başını sinəsinə əyməklə onun tapşırığını yerinə yetirdiyini bildirdi.

Sultan Səlim onun bu lal hərəkətindən sonra kövrəldi və gözlərindən yaş axmağa başladı. Xidmətçi lal idi. Savadı da yoxdu. Sirri heç kimə açası deyildi. Onun dilini yalnız Sultan Səlim özü bilirdi. Demək artıq atasının xörəyinə zəhər qatılıb.

İki gündən sonra əssi sarayın qarşısından qoca Bayazidi yola salanda o artıq ata minə bilmədi. Kəcavəyə oturdu. Kəcavəni üç qara qul və Sultan Səlim özü qaldırdı. O, yenə də ağlayırdı. Ata-sının kəcavəsinə girməyi çoxlarını mütəəssir etmiş, onu hamı-nın gözündə yüksəlmişdi. Amma qoca Bayazid lal və dinməz idi. Mədəsində başlamış ağrılar, baş gicəllənməsi, halsızlıq ona çox şeylər deyirdi. “Mən mənzilə çatmayacam, amma sən çox uzaqlara gedəcəksən, oğlum. Mənim vəsiyyətimi özümü zəhər-ləməklə yerinə yetirməyə başladın. Əsl hökmdarsan”.

Səmərqənd şəhərinin qala qapılarından çöldə at belində oturan Yar Əhməd Bibixanım məscidinin bahar gözləri kimi mavi qübbəsinə heyran-heyran baxırdı. Ona elə gəldi ki, səhralar arasındakı vahədə salınmış Səmərqəndi insan yox, quşlar tikmişdi. Dimdiklərində daşıyıb gətirmişdilər hər şeyi. Onu yalnız tovuz quşu tikə bilərdi. O quş özünə bənzədib bu şəhəri, ona öz lələklərindən rəng və gözəllik verib. Yoxsa bu Topal Teymurun işi deyil. Teymuru Heratda, Azərbaycanda, Türkiyədə quran, tikən yox, dağdan kimi tanımışdılar.

“Böyük sərkərdəydi Teymur. Heç bir ordu onun silahı, hərbi hiyləsi qarşısında dayana bilməmişdi. Təslim olmayanları qılıncdan keçirmişdi, alınmaz qalaları yerlə yeksan elətdirmişdi. Burda necə Səmərqənd tikdirmiş, öz evini qurub düzəltmiş, düşmən evini dağıtmışdır.

Yar Əhməd Nəcmi Sanini Şah İsmayıl Babura köməyə göndərdiyi qoşunlara sərkərdə təyin etmişdi. Budur, qoşun artıq Səmərqənd qapılarındadır. Baburun da qoşunları ona qoşulub. Səmərqəndin açarlarını da gətiriblər. İndi onlar Teymurun qədim paytaxtına girəcək, onun küçələri ilə addımlayacaqlar.

Şeybani xanın varisləri olan Übeydulla Sultanla Teymur Sultan Buxaraya qaçıblar – Babur taxtına oturacaq.

Onların atı yanaşı dayanmışdı. Baburun başında ağ çalma, Yar Əhmədin başında isə qırmızı qızılbaş çalması vardı. Yan tərəfdən lələk sancılmışdı.

Bu vaxt bürclərdə adamlar göründü. Zolaqlı paltar geymiş bu kişilər uzun kəranayları göyə qaldırıb çalmağa başladılar. Divar arxasında da şadlıq sədaları eşidilirdi.

Qapılar açıldı və Babur atını tərپəttdi. Yar Əhməd də onunla bərabər, əyan-əşrəflə, taybatay açılmış darvazalar qarşısında su ilə doldurulmuş xəndəklər üstünə endirilmiş körpü-dən keçdilər. Xəndəkdəki su azalmışdı və orada insan sümükləri, pas atmış qılınc, arxın dibinə sancılmış nizə görünürdü. Bəlkə də onlar Baburun Səmərqəndi müdafiə elədiyi vaxtdan qalmışdı.

Babur şəhərdən, sonuncu dəfə çıxdığı. qapıdan içəri girirdi

ə onun qəlbindən qara qanlar axırdı.

O vaxt anası dərvişlər vasitəsilə Şeybani xanla danışıq apar-mış, qızı Xanzadəbəyimi ona verib oğlunu xilas edib bu qarı-dan çıxartdırmış, bununla da Babur cəlayi-vətən olmuşdu. İndi isə şah İsmayılın köməyi ilə qayıdırdı. Amma səmər-qəndlilə-rin sifətinə baxmağa cürəti çatmırdı. Elə bilirdi ki, Xanzadəbə-yimi verib canını qurtaran hökmdarı hamı nifrətlə yad eləyir. Qızılbaşlarla Babur qoşunu yanaşı yeri yirdi. Onlar Bibixanım məscidinin yanından keçəndə ixtiyarsız olaraq Yar Əhməd sa-lavat çevirdi. Məscidin əzəməti onu vəcdə gətirmişdi. Düzdür, o, Bağdadda, Təbrizdə, İsfahanda gözəl, böyük məscidlər gör-müş, onların çoxusunda ibadət də eləmişdi. Amma bu səhrələr arasında qadının tikdirdiyi məscidə möcüzə kimi baxırdı. Babur da, onların yanlarındakı əyan-əşrəf də salavat çevirəndən sonra süvarilər salavat çevirməyə başladılar. Qızılbaş süvarilərinin qırmızı çalmaları mavi kaşinin qarşısında daha da al rəng al-mışdı. Onları qarşılayan səmər-qəndlilər Səfəvi qoşunlarının sa-lavat çevirdiyini görüb məəttəl qalmışdılar.

Çapanı qarnına çatmayan, qurşağı göbəyindən aşağı sürüş-müş peysərli kişi yanında dayanan tanımadığı kosa kişidən soruşdu:

- Bəs deyirdilər, qızılbaşlar din, məzhəb yolunna çıxıblar?
 - Şeybani xanın uydurmasıymış.
 - Kafir deyillərsə, bəs başlarındakı çalma niyə qırmızıdır?
- Kök adam çiyinini çəkdi:
- Nə deyim, vallah? Kim nə deyirsə, elə ona da inanırıq.

Yar Əhməd hələ keçən ilin axırlarında Xorasan əmirləri ilə bərabər Bəlx şəhərinə gəlmiş Mirzə Baburun dalınca Xanzadə-bəyimi qardaşına aparıb çatdıran Məhəmməd Yusifi göndər-mişdi. Məhəmməd Yusif Baburu hisar Şadmaldə tapmamış, Ter-mez aşırımını keçərək Dəmir dərədə Baburla görüşmüş, onunla birlikdə qayıdıb Yar Əhməd Nəcmi Sani ilə birləşmişdi.

Onlar birlikdə Karşı şəhərinə hücum eləyib təslim olmayan Şayxum Mirzənin müqavimətini qıraraq şəhərə girmişdilər. Babura xəbər gəlmişdi ki, şair Mövlana Binayi bir evin üstünə çıxıb oradan qoşuna daş atır.

Babur at üstündə özü gəlmişdi. Bimayi Səmərqənddə onu şairlər şairi səviyyəsinə yüksəltdiyi şəxsiyyət idi. Tez də Şeybani xan tərəfə keçib ona şerlər həsr eləmişdi.

Babur çatanda qocalmış, saç-saqqalı ağarmış, arıq cüssəli, cılız bədənli şair əlində iri bir daş tutub dayanmışdı.

– Mövlana Binayi, gəl daşı tök ətəyinnən. Mən Baburam, sənin günahlarından keçirəm. Qayıt, mənim sarayımda yaşa. Binayi mat-mat ona baxmışdı.

– Tanımadın?

– Səninləyəm, mən Baburu tanımadın?

– Tanıdım. Mən özümü tanıyıram. Dünya elə dəyişkən, fələk elə üzü dönükdü ki, Mövlana Binayi hər il bir sifətə girib, bir hökmdara təriflər yazmalıdı. Bəsdə daha. Mən heç kimə qulluq göstərmək, heç kimə təriflər yazmaq istəmirəm.

– Təriflər yazma. Düş aşağı. Sənin silahın daş, qılınc, nizə deyil. Sənin silahın sözdü, şerdi.

Bu vaxt hardansa uçan bir ox Mövlana Binayinin kürəyinə sancılmış, o, axır nəfəsində demişdi:

Sən yetdin köməyimə, allah, halım qarışdı,
Nəsibim bircə bu daş, bir də daşı Karşığı*.

Damın üstünə yıxılan, başı aşağı sallanıb gözləri açıq qalan Binayinin öldüyünü gören Babur atını sürüb onun son beytini təkrar eləmişdi.

Sən yetiş köməyimə allah, halım qarışdı,
Nəsibim bircə bu daş, bir də dami-Karşığı.

İndi onlar Səmərqəndə girirdilər. Burada heç kəs onlara damnan daş atmırdı. Sevinclə, məhəbbətlə qarşılayırdılar.

Registan yanında Yar Əhməd bu göy qübbəsi rəngində olan binalara baxıb tez də üzünü döndərirdi. Gördü ki, yanında at üstündə duran Ələmdar bəy Bəcrəvanlı sanki heç nə görmür, elə atını sürüb məchul bir nöqtəyə gedir. Ələmdar bəy cavan,

* Beyti sətri tərcümədən F.K. tərcümə etmişdir.

ağsifət, qaraqaş, qaragöz bir oğlandı. Bəcrəvan Qaradonlu atlılarının başçısıydı. Hər yerdə də cəsərlə döyüş girirdi. Amma az danışdı. Xəfif gülüşü vardı. O gülüşdən də qəm tökülürdü.

– Ələmdar bəy, bu gözəlliyi görmürsən? Ələmdar bəy dönüb baxdı. Heyrətli bir gülüslə qımışdı.

– Gözəldi. Əmir Teymur dünyasının bütün ustalarını bura tökmüşdü. Onlar da tikdi də.

– Sən niyə qəmlisən, Ələmdar bəy?

– Heç.

– Allah yeri-göyü heçdən yaradıb. Demək sən də bu heç dediyin dərddən bu dünya qədərdir. Sənə çox fikir vermişəm. Həmişə qəmlisən. Bəlkə vətən xiffəti eləyirsən?

– Yox. Onsuz da vətənə qayıdacağıq.

Onun dərdi ayrıydı. Neçə il idi ki, evlənmişdi, amma övladı olmurdu. Arvadını da çox istədiyinnən onun üstünə günü gətirmək istəmirdi. Amma övladsızlıq dərdinə də dözə bilmirdi. Bu fikir bir an da olsun, onu tərkləməirdi, həmişə gözləri yol çəkirdi. Səmərqəndin bu ilahi tikintilərinə baxıb qəlbinə ovundurdu bilmirdi.

Ələmdar bəylə birlikdə onun dostu ucaboy, sifəti ensiz, qara bıqları dodaqlarının üstünü örtmüş Məhəmməd bəy Samuxlu mənəli-mənəli sərkərdə Nəcmi Saniyə baxdı. Yəni bunun səbəbi var.

Məhəmməd bəy Samuxlu ona həmişə deyirdi ki, ziyarətgahlara ayaq döymək, nəzir-niyaz verib, qurbanlar kəsmək vacibdi. Yoxsa bir iş hasil olmayacaq.

Ələmdar bəy səxavətliydi. Hər gələndə hatəm süfrəsi açardı. Bunları da niyyətinin hasil olması üçün etməirdi, səxavət onun xilqətindəydi.

“Bəs niyə tale mənə öz səxavətini göstərmir?”

Qızılbaş qoşunları Əmir Teymurun dəfn olunduğu “Göy-əmir” türbəsinə tərəf gedirdi.

Şahzadə Qorquda bir namə gətirmişdilər. Bu namədə onun şəxsiyyətinə yüksək qiymət verilir, taxta keçə bilməməsinə

görə məktub müəllifi heyfşiləndiyini bildirir, qardaşı Sultan Səlimdən şikayətlər yağdırırdı. Açıq-aşkar bildirirdi ki, əgər o bu xəyalə düşsə, qoşun toplasa, onunla razılaşa, sultan taxtına çıxmaq üçün kömək edər. Çünki hər gün saraydadır, Sultan Səlimin taleyi də onun əlindədir. Atasını Bayazidə verdirdiyi zəhərin bir damlası bu işi həll eləyər.

O, məktubu dəfələrlə oxudu. Fikrə getdi, hökmdar olmaq arzuları təzədən taxtın qolçaqlarındakı almazlar kimi parladı. O taxtda oturub hökmlər vermək hara, Manisada oturub sancaqbəylik eləmək hara?

– Məktubu gətirən çaparı yanıma!

Çaparı gətirdilər. O, yenə də baş əydi. Müntəzir dayandı.

– Bu məktubu sənə kim verdi?

– Fərhad bəy verdi, şahzadə cavab gözləyir.

– Orada yazılanlardan xəbərin varmı?

– Xeyr, şahzadə. Mən nəkarayam, ondan xəbərim ola?

– Get, özüm xəbər göndərəcəm.

Çapar baş əyib çıxdı.

Şahzadə Qorqud iki fikir arasında qaldı. Fərhad bəy Sultan Səlimin ən yaxın adamlarındandı. Onu xəyanət yoluna qədəm qoymağa məcbur eləyən nədir? Doğrudanmı ataları Sultan Bayazid Səlim tərəfindən zəhərlənib öldürülmüşdü? Bəlkə də. Qorqud da atasının doğma qardaşı tərəfindən zəhərləndiyini eşitmişdi, özü də şübhələnmişdi. Budur, Fərhad bəy də məktubunda təsdiq eləyir. Elə bu cinayətə görə Sultan Səlimlə bağladığı əhd-peymanı pozmağına dəyərdi. O özü heç bir əhd-peymanı baxan deyil. İstədiyi vaxt onu yaddan çıxaracaq. Atasını ona bu boyda ölkənin ixtiyarını, o isə əvəzində bir damcı zəhər verdi.

Səlim bundan əvvəl də atamızın üstünə qoşun çəkmişdi. Əlində ixtiyar olandan sonra nə var ki... Bəs mən niyə onunla bağladığım əhd-peymanı əməl etməliyəm? Əgər Fərhad bəyi də rəncidə salan budursa, onun köməyini niyə qəbul eləməyim? Birlikdə bu ata qatilini aradan götürürük. Onun günahı günahların ən ağırıdır. Səlim bu günaha görə cəzasını almalıdır.

O, yola düşməyə hazırlaşan çaparı çağırırdı dedi:

– Fərhad bəyə deyərsən ki, onun fikriylə razıyam. Tək özü-

nə deyərsən. Heç kim eşitməsin. Başa düşdün?

– Bəli!

Çapar yola düşdü. Qorqud yaxın adamlarını çağırıb Manisa sancaqdakı qoşunları bir yerə toplamağı, onları döyüşə hazırlamağı tapşırırdı. Amma heç kəs bilmədi ki, şahzadə Qorqud kiminlə vuruşmağa hazırlaşır.

Fərhad bəy saray höyətində, balta səsi gələn tərəfə keçdi. Nəhəng bir adam baltanın ağzındakı kötüyü qaldırıb yerə çırpırdı. Yaxınlaşanda tanıdı. Bu, məşhur pəhləvan və sərkərdə Malkuçoğlu idi. Sultan Səlim də kənarda dayanıb onun odun yarmağına baxırdı. Odun yarmağı Sultan Səlim saraya gələndən sonra dəb qoymuşdu. Döyüşlərdə həmişə qılınc çalan, nizə atdıqlarından sarayda əzələləri yumşala bilərdi. Odur ki, ən düyünlü kötükləri gətirir, əli qılınc tutan əyan-əşrəfini günortalar odun yığmağa məcbur eləyirdi.

Malkuçoğlu xeyli kötük yarsa da, alnına tər də gəlməmişdi.

Fərhad bəy yaxınlaşıb baş əyərək ədəblə salam verdi. Sultan Səlim ona baxdı. Əvvəl ona da odun yardırmaq istədi, amma onun sifətindən nə oxudusa, yanına çağırırdı.

– Nə var?

– Çapar gəlib. Şahzadə Qorqud deyib ki, mən razıyam.

Sultan Səlim dodağını dişlədi.

– Satqın!.. – Kəlməsi sərt bir ifadə ilə səsləndi.

Fərhad bəyin rəngi ağardı. Elə bil bu “satqın!” kəlməsi ona aid idi.

Şahzadə Qorquda məktub yazmağı Sultan Səlim özü tapşırmış, sonra da diqqətlə oxumuş və göndərtmişdi. Əgər qardaşı bu məktubu onun özünə göndərsəydi, demək, onda qardaşına sədaqətini sübut edərdi. Onda ən yaxın adamı Fərhad bəyin başı göyde uçacaqdı. Çünki o qardaşını sınaadığını ona bildirməyəcək, Fərhad bəyi satqınlıqda ittiham edəcəkdə. Fərhad bəy bunu bilmirdi. O, başa düşməmişdi ki, Sultan Səlim şahzadə Səlim deyildi.

– Anama verdiyi əhd-peymanı pozdu.

Bundan sonra baltanı başı üzərinə qaldıran Malkuçoğluna baxdı. Nəhəng, div biləkli Malkuçoğlu onun baxışından donub

qaldı. Balta da, balta ağzındakı iri, düyünlü qarağac kötüyü də donub göydə qalmışdı. Sultan Səlimin bu baxışında böyük bir mənə vardı.

– Niyə dondun? Hərbi səfərə gedəcəksən?

Malkuçoğlu baltanı tulladı.

– Lehistana? Çernoqoriyaya? Benediktə?

– Yox, Manisaya. Qorqud qardaşına xəyanət eləyib. – Sultan Səlim kövrəldi. Gözləri yaşla doldu. – Mən nə eləyim? Deyəcəklər tərdaş qanı axıtdı. Yox, şahzadə qanı müqəddəsdə, o axmamalıdır. Axmayacaq da.

Malkuçoğlu onu başa düşürdü. Qədim adətə görə sultan ailəsindən edam kəsilmələrin heç birinin müqəddəs qanı axmamalıydı. Onları yay kırışıyla boğurdular. Demək, bu işi ona, Malkuçoğluna tapşırırdı.

Malkuçoğlu iri əlini gen sinəsinə basıb baş əydi.

* * *

Bıqları iri sifətində qoç buynuzu kimi yuxarı burulan, saçları çiyininə tökülən, iri gözlü Xan Məhəmməd Ustaclı çadırın qabağına çıxıb onun yanına gətirdikləri qaçqınlara baxdı.

Mavigözlü, qızıl tozu səpilməmiş kimi parıldayan qıvrım saçları çalmasının altından çıxan, qırmızısifətli, on iki, on üç yaşlı oğlan at üstündə oturmuşdu, qalan on-on beş nəfər isə atdan düşmüşdü. Uşaqdan başqa, qalanları onun qarşısında baş əydilər.

– Kimdi qonaqlarımız?

– Şahzadə Əhmədin oğlu şahzadə Murad bəydi. Xan Məhəmməd Ustaclı şahzadəyə yünkülcə baş əydi, gələnlərə salam verdi.

– Xoş niyyətlə gələnlər əziz qonağımdır. Buyurun! Ağ çalmalı yaşlı döyüşçü (görünür saray adamlarındandı) baş əydi.

– Bizim dalımızca təqib eləyənlər var. Bura təhlükəlidir. Şahzadəni Şah İsmayılın yanına aparın. Bu, çox vacib işdir.

– Yoldan gəlmisiniz. Dincəlin, apararam, – deyib yollara güclü dəstələr göndərmək əmri verdi. Şahzadəni çadıra, xidmətçilərini başqa çadıra dəvət elədi.

Ona danışdılar ki, Sultan Səlim əvvəl şahzadə Qorqudu,

sonra böyük qardaşı şahzadə Əhmədi və onun altı oğlundan beşini, ölən qardaşı Şeyxşahın iyirmi dörd yaşlı oğlunu yay kərişi ilə burada boğdurmuşdu. Uşaqlardan ən kiçiyi Malkuçoğluna yalvarmışdı ki, əmisi onu əfv eləsin. Əmisi bunu eşidib hamının yanında ağlamış, sonra yenə əmr vermişdi ki, boğsunlar. Yalnız şahzadə Murad qaçib qurtara bilmişdi.

Xan Məhəmməd Ustaclı bu əhvalatı eşidəndə yumruğunu sıxmışdı. Söhbətin sonunda hiss elədi ki, ovcunun içi tərləyib. Həm də bu soyuq tərdi.

“İnsan da bu qədər qansız olarmı? Axı o körpələrin günahları nədir? Böyük, güclü hökmdarsansa, bu körpə uşaqlardan niyə qorxursan?”

Şahzadənin çadırında oturan yaşlı döyüşçü dedi:

– Şahzadə Əhməd düz iyirmi doqquz il vəliəhd iqtidarında qalmışdı. O, birdən-birə taxta çıxan Səlimə baş əyə bilməzdi. Qoşun çəkib Bursaya getdi. Amma orada Səlimə yenildi. Elə Bursada qardaşı Əbülxeyr Məhmed Qorquddan otuz səkkiz gün sonra boğuldu. Hər iki qardaşın, Əhmədin oğlanlarının yası bir-birinə qarışdı.

...Hökmləri kim yerinə yetirdi?

– Bureli bəy Malkuçoğlu...

– Eşitmişəm. Deyir, onun adını eşidən hamilə qadınlar uşaq salır...

– Bəli, xan! O boyda adam, o gücdə pəhlivan, o qansızlıqda cəllad yoxdu.

“Bizim Dəli Dovrağın qabağında çətin dayanar...” Bu sözləri Xan Məhəmməd ürəyində dedi.

Hiss eləyirdi ki, əvvəl-axır bu qarşılaşma olacaq.

O gördü ki, bu qızılı saçlı, mavigözlü, sifətində qorxu və yorğunluq izləri aydın sezilən şahzadənin kirpikləri ağırlaşıb. Əlindən tikə düşdü.

– O şahzadələrin var-dövlətlərini nə elədi Sultan Səlim?

– Şahzadə Qorqudun var-dövləti qızlarına, şahzadə Əhmədin var-dövləti isə anası ixtiyar Bülbül xatuna yetişdi.

– Yatın, şahzadə. Rahat olun. Mən getdim. Sabah Şah İsmayılın yanına yola düşürük.

O çıxdı və çadırlar yanında keşikçilərin sayını artırdı. Sonra soyunmamış yatağına uzandı. Çox fikirləşdi. Çox götür-qoy elədi. Keçən dəfə Şahqulu üsyanının qaçıb gələn başçılarını şahın yanına aparmışdı və elə bilirdi ki, onlara böyük ənamlar veriləcək. Amma şah hamısını asdırmışdı. O vaxt ürəyində Şah İsmayıldan incimışdı. Amma sonra onun necə uzaqgörən olduğunu dərk eləmişdi. Diyarbəkrdən Anqaraya tərəfki Orta Anadolu torpaqlarındakı şiələr, dili onun dilindən olan tayfalar yerlərindən tərپənmişdi. İndi bu şahzadəni aparacaq. Görəsən bunun aqibəti necə olacaq? Onu da asdıracaqmı? Yox, asdırmaz. O qonaqdır, əmisinin əlindən qaçıb ona sığınıb. Vaxtilə Uğurlu Məhəmməd də atası Uzun Həsənin əlindən qaçıb İstambul sarayına sığınmamışdı mı? Belə fərari şahzadələr qonşu hökmdarlar əlində qənimət sayılır.

“Bu artıq hökmdarın öz işidi. Özü bilər. Biz silah adamıyıq, siyasət adamı deyilik”.

Xan Məhəmməd Ustacını yuxu apardı.

Səhər onlar yola düşəndə gördü ki, dünənki adamlar yenə də uzun əsaya oxşayan əşyaları çiyinlərinə keçiriblər. Baş çalmalı qoca əsgərdən soruşdu:

– Bu nə silahdı?

– Tüfəngdi.

– Nə tüfəng?

– Odlu silahdı. – O, çiyindən tüfəngi çıxardı. Bax burada qov var, onu yandırırısan, od içəri çatanda barıt alışı, qurğuşun bu lülədən çıxıb xeyli gedir, nəyə dəysə öldürür.

Xan Məhəmməd odlu silah barəsində eşitmişdi. Amma görməmişdi. Şah İsmayıl odlu silah, xüsusən top barəsində söhbətlər eşidəndə əsəbiləşirdi.

– Mən kişi kimi müharibələrin tərəfdarıyam. Yoxsa. Yoxsa... Top nədi? Quş qovan.

Xan Məhəmməd Ustacılı dedi:

– Yandır, bax o öküzü vur görüm.

– Öldürər.

– Öldürsün. Mən cavabdeh.

Qoca əsgər qovu yandırdı. Tüfəngi də üzünə qaldırıb öküzə

tərəf döndərdi. Güllə açıldı. Lülədən tüstü qalxdı, əvvəl heç nə görünmədi. Sonra gördülər ki, naxırçı yıxılan öküzə tərəf qaçır. Naxırçı qışqırdı:

– Öküzü cin vurdu, cin vurdu.

Xan Məhəmməd tufəngi alıb o tərəf-bu tərəfinə baxdı.

– Bu şeytan əməlini harda icad eləyiblər?

– Partlayan barıtdı, onu Çində, tufəngin özünü isə Firəngdə.

Xan Məhəmməd fikrə getdi

– Barıtı bu tufəngin yanına aparıblar, ya tufəngi barıtın?

– Barıtı tufəngin.

– Hardan aparıblar?

– Buradan. Karvan yolu Təbrizdən keçir, xan.

– Bəli, bu şeytan əməlinin düzəlişinə yol verən biz olmuşuq.

Onlar xeyli yol getdilər. Xan Məhəmməd fikirliydi. Tufəngin namərdliyi barədə düşünürdü.

– Bu tufəngdən Sultan Səlimdə nə qədər var?

– Çox.

– Bəli, onda belə silah çox olmalıdı.*

Xan Məhəmməd Ustaclı bu silaha qarşı dayanmağın yollarını axtarırdı.

– Neçə addımlıqda adamı öldürə bilər?

– Əlli.

– Qov nə qədər yanır?

– On beş-iyirmi sayana qədər.

Demək, tufəngçi qovu alışıdırana, qov yanıb barıtı çatana qədər yüyrək atla çapıb tufəngçini doğramaq mümkündür. Çünki onun bundan başqa silahı yoxdu.

Bundan sonra Xan Məhəmmədin kefi duruldu. Atını dəh-mərlədi.

Gücdüvan qalasına çatmamış bir hündür minarənin yanında dayandılar. Babur başını dik yuxarı qaldırıb minarənin yerdən otuz qulac hündürlüyündə kərpiclər arasına çalınmış dəmir

* Bir sıra tarixçilər, xüsusilə Mirzə Abbaslı Xan Məhəmməd Ustaclını Koroğlunun prototipi hesab edir. Tufəng də həmin vaxt ixtira edilmişdi. Silahlar Türkiyədən gəlib onun hakim olduğu Diyarbəndə çıxırdı.

parçasını göstərdi.

– Hörmətli Nəcmi Sani, o dəmiri görürsənmi?

– Bəli. Tikinti vaxtı qoyublar?

– Xeyr.

– Buxara hakimlərindən biri bir adama ölüm cəzası verir. Günahkar son söz istəyir. Hökmdar ona son söz verildiyini bildirir. O deyir: İcazə ver, o minarənin lap yuxarisına bir dəmir çalım, günahımdan keç.

– Necə?– deyə hökmdar soruşur.

– Çöl tərəfdən kəndirsiz, pilləsiz qalxacam. Yıxılıb öldüm, heç, yox, salamat qalsam məni əhv eləyin.

Hökmdar onun bu işi görə biləcəyinə inanmır, amma icazə verir. Onsuz da yıxılıb öləcək. Onsuz da çox başlar kəsdirmişəm, birini də minarədən yıxılıb ölən görüm.

Ona icazə verirlər. Kərpiclər arasına mıxlar çala-çala qalxır. Bir kəndiri də minarəyə dolayıb kəmərinə bağlayıbmiş. Axırda qalxıb həmin dəmiri minarəyə, çalır. Sağ-salamat da enir, hökmdar onu əfv eləyir,

– İndi Übeydulla xan da deyəsən bu minarəyə dırmaşmalı olacaq. – Yar Əhməd dönüb gənc, amma iztirablardan xeyli yaşlı görünən Babura baxdı.

Baburu bu sözdən sonra qayğı bürümüşdü.

Übeydulla xan qırpaq çöllərində qüvvə toplayandan sonra yenə də geri qayıtmış, Buxaranı tutmuşdu. Onlar birlikdə Buxaraya tərəf gələndə qaçıb Gücdüvana getmişdi.

Minarənin yanından tərənəndə xəbər gəldi ki, bəs Übeydulla xan Gücdüvanı da tərək eləyib. Məlikçölə çəkilib.

Babura hər şey aydın oldu. Übeydulla xan qızılbaş qoşunlarını öz dalınca çəkib səhraya aparmaq istəyir. Orada, səhrada vuruşmayan bu qoşunlara asanlıqla qalib gələ bilər. O, yaxşı bilirdi ki, Şah İsmayılın qoşunları qalaları almağı bacarırlar. Səhrada isə demək olar ki, vuruşmayıblar.

Yar Əhməd Nəcmi Sani Məlikçöldə Übeydulla xanla vuruşmağı tələb elədi. Babur da, onun sərkərdələri də buna razılaşmaq istəmirdilər.

– Onu aradan çıxartmalıyıq. Çıxmasa, Übeydulla xanla

vuruşmaq çətin olacaq. O, boz səhra tülküsidür.

– Biz isə şir ürəkli qızılbaş qoşunlarıyıq.

Yar Əhməd Nəcmi Sani hiss eləyirdi ki, Babur Übeydulla xanla qarşılaşmaqdan çəkinir. Görünür Şeybani xan onun gözünü bərk qorxutmuşdu. Nə qədər ki, Übeydulla xan sağdır, Babura dinclik yoxdur.

Yar Əhməd Nəcmi Sani nə Baburun, nə də sərkərdələrin sözüne baxdı. Qoşunu səhrada Məlikçöldə Übeydulla xanın üstünə apardı. Bununla da məğlubiyyəti özü axtarıb tapdı. Döyüşün qızğın çağında sağ cinahdakı Babur qoşunlarını götürüb qaçdı və Yar Əhməd Nəcmi Sani sayca çox düşmənlə son ana qədər vuruşdu. Amma əsir düşdü. Übeydulla xan onu və əsir düşənlərin hamısını doğratdı.*

Şah İsmayıl bir daha Mərv qalası qarşısında dayandı. Übeydulla xan Məlikçöldə Yar Əhməd Nəcmi Saniyə qalib gələndən sonra Mərv qalasını almış, qalanı və ətraf vilayətin hakimi Dədə bəy qalanı qoyub qaçmışdı.

Hüseyn bəy Lələ isə Heratda ərzaq tükənənə qədər dözmüş, sonra qaladan çıxıb Sistan, Kaşi yolu ilə İsfahana, şahın hüzuruna gəlmişdi.

Şah İsmayıl onların hər ikisinə də qəzəblənmişdi.

Mərv qalasına o yaxınlaşanda Übeydulla xan mühasirəyə girmək istəməmiş, çəkilib getmişdi.

Şah İsmayıl üzündən niqabı götürüb at belində qoşunun qabağında dayandı.

– Qazilər, Dədə bəyi hamımız igid bir şəxs kimi tanıyırdıq. Amma düşməni görən kimi qalanı tərk eləyib qaçıb. Onun cəzası nədi?

Dədə bəy saç-saqqalını ağartmışdı, amma biləkləri yenə də əvvəlki kimi yoğun, sifət əzələləri gərgin idi. O, sakitcə dayanıb başını aşağı əymişdi:

– Ölümdü mənim cəzam, kamili-mürşüdüm, – dedi.

– Özün özünə ölüm hökmü kəsirsən? Niyə, pis cəza deyil?

* Buxara vilayətinin Gücdüvan rayonunda, Məlikçöldə, onların qəbirlərinin qalıqları indiyə qədər dürur.

Übeydulla xanın qılıncından qorxan öz qılıncımıza qismət olmalıdı.

Şah İsmayıl bu sözləri desə də onu öldürmək fikrində deyildi. Dədə bəyin xidmətləri az olmamışdı. İndi onu edam etdirsə, adamlarda ona qarşı inam ölərdi, etibar edam olunardı.

Bundan sonra heç kim sədaqətlə xidmət eləməzdi. Fikirləşərdilər ki, bu xanədanda Dədə bəydən sədaqətlişi yoxuydu, axırda da sədaqətinin, xidmətinin əvəzində boynunu vurdular. Mən niyə sədaqətli olum ki... Birtəhər başımı girləyim, günümü sovum, əlimə kecəni övladlarım üçün toplayım... Onsuz da bu gündən sabaha etibar yoxdur, onsuz da qədir-qiymət qoyan yoxdur. Qədrim üçün yox, qarnım üçün əziyyət çəkərəm.

Azdı mı keçmiş hökmdarların dövründə, xidmət göstərən, qəhrəmanlıq eləyən, axırda da yaddan çıxarılib uzaq bir guşədə acından ölən?

Yəqin ki, bu da elə olacaq. Yaxşılardan pislərə fərq qoymayacaqlar. Bu da Dədə bəyin taleyi.

Bu da Şah İsmayılı ağzında dili kimi saxlayan Hüseyin bəy Lələnin aqibəti. Hər ikisini də ölkənin ən ucqarına göndərdi və axırda da belə. Yox, nə bu dünyaya, nə də bu dövrəyə etibar yoxdu.

Dədə bəy dayanmışdı. İri alnından axıb gedən tər parıldaırdı.

“Günahkar olmağına günahkaram. Amma mənə verilən qiyməti fikirləşsəydim, gərək onda qaçmayaydım, qılıncımı götürüb düşmən tərəfinə keçəydim. Qeyrətim yenə də qəbul eləmədi. Qalanı tərək elədim. Düz eləyir, cəza verməliidi. Ölüm cəzası elə mənə canımı qurtarar. Öldür mənə, Şah İsmayıl, öldür, bu cəza mənə azdı. Sən haqlısan. Günah mənədədi.

Şah İsmayıl üzünü qoşuna tutdu.

– Yox, Dədə bəyin xidmətləri böyükdü. Onun edamını ayrı bir cəzayla əvəz eləyirəm. Kim onun kimi qorxaqlıq eləsə, görsün ki, onu gözləyən nədi?..

Sonra qorçubaşını çağırıb tapşırığını verdi və öz atını sürüb getdi. Baburu fikirləşirdi. Mən onu gətirib ata mülkünü ona verdim, o da mənə qoşunlarımı tək qoyub qaçdı. Belə də iş

olar? Belə də sədaqət olar? Səmərqənd də, Mavərənnəhr də əlindən çıxdı. İndi Kabilə qaçıb. Mənə məktub yazıb üzrxahlıq eləməyə də üzü gəlməyib.

O, çadırında mütəkkəyə dirsəkləndi. Qulağı qoşunun yanında daydı. O, gülüş səsləri gözləyirdi. Amma o boyda qoşunun hənirtisi də eşidilmirdi.

Fərraşlar Dədə bəyə arvad paltarını geydirib uzunqulağa min-dirib qalanın ətrafında dolandırmağa başladılar. Amma heç kim onun bu halını görmək istəmirdi. Hamının Dədə bəyə hörməti vardı. Ona görə də onun bu rüsvayçılığını görmək istəmirdilər.

Dədə bəy isə uzunqulağın üstünə yığılmışdı, yaş dolmuş gözləri heç nə görmürdü.

Sultan Səlim gözünü Təbrizə dikmişdi. Avropada, Misirdə, Ərəbistanda, Ağ dəniz ətrafı ölkələrində onun tamahı vardı. Onların hamısını ələ keçirmək niyyətindəydi. 1256-cı ildə monqol hülaki xanın tar-mar etdiyi xəlifə taxtını bərpa etmək, özünü xəlifə elan etmək niyyəti onda möhkəmlənmişdi. Amma bir qorxusu vardı – Şah İsmayıl.

Bu istilalara başlamaq üçün onun heç yerdən, heç kimdən qorxusu olmamalıydı. Odur, Təbrizdə Şeybani xan kimi sərkərdəni məğlub eləyən Şah İsmayıl oturub. Birdən o Sultan Səlimi arxadan vurmazmı?

Şah İsmayılın isə belə bir niyyəti yox idi.

Sultan Səlim Təbrizə yürüş qərarını qəbul eləyəndə Şah İsmayıl Bəhrüzə xanımdan doğulmuş oğlu Təhmasibin şənliklərini keçirirdi. Dünyaya yeni vəliəhd gəlmişdi. Qışın oğlan çağı olsa da*, elə bil dünyanın bütün gülləri açmışdı.

Şah İsmayıl pəncərədən baxırdı və ona elə gəlirdi ki, göydən ələnən qar deyil, çobanyastığıdır. İlk muştuluq gətirən kəməzə azadlıq vermiş, onu sarayın ən hörmətli adamlarından Cayan sultana ərə vermiş və böyük bir kənd bağışlamışdı.

Ölüm hökmü kəsilən dustaqları zindandan azad eləmişdi. Kasıblara ənam paylamış, neçə vergini götürmüşdü.

* Təhmasib 1514-cü ilin qışında doğulmuşdu. Çaldıran döyüşü vaxtı v altı-yeddi aylıqındaydı.

Təkcə Taclıbəyimin könlünü ala bilmirdi. O, ana ola bilməmişdi. Nəinki oğlan, heç qız da doğmamışdı. Bəhrüzə xatunun oğlunun olması ona bərk yer eləmişdi və öz hücrəsinə çəkilib heç kimi yanına buraxmırdı.

Həmin ilin baharı da gözəl gəlmişdi. Hər yerdə gül gülü, çiçək çiçəyi çağırırdı. Təbriz bağlarının yaşıllığı şəhəri görməz edirdi. Şah İsmayıl Heydərbabaya qalxmışdı və Təhmasibi də dayələri, anası Bəhrüzə xatunla da buraya gətirmişdilər. Şah İsmayıl Taclıbəyimi buraya gətirə bilməmişdi. Təhmasib doğulandan ataya sevinc, Taclıbəyimə dərd olmuşdu. Heydərbabada bulaq başında çadır qurmuşdular və həmin çadırın qabağındakı laləliyə şəhdən başqa heç nə və heç kim toxunmamışdı.

Şah İsmayıl Bəhrüzə xatunla birgə çadırın qarşısında dayanmışdılar.

– Görürsən laləliyi?

– Görürəm. – Bəhrüzə xatunun sifəti lalə kimi qızardı.

– Yadındadı?

– Bəli. Heç o günü də yaddan çıxarmaq olar?

– Səni gətirdim ki, oğlumuz olandan sonra da belə bir laləlikdə görüşək.

Bəhrüzə gülümsədi.

– Yeri, sənin laləlikdəki çəhlimini görüm.

– Şahim, özün get, mən dalınca gəlim.

– Yox. Mən hökmdaram. Qanlar içində yeriirik. Laləliyin arasıyla özün yeri.

Bəhrüzə xatun şahanə yerişlə addımladı. Libasının qızılı rəngləri qırmızı lalələrə qarışdı.

Heydərbabadakı qaraqözlü lalələr onun sinəsinə qalxırdı. Ləçəklər çox iri və qırıq-qırıqdı. Xalları gözəlin gözləri kimi iri və qaraydı.

Bəhrüzə xatunun dalınca laləlikdə insan çəhlimi qaldı. Lalələrin piyalələrinə dolmuş şəh tökülüb onun paltarını islatdı.

Şah İsmayıl isə ona heyran-heyran baxırdı...

Sultan Səlim dördüncü dəfə vəzirliyə gətirilən qoca həsrət zadə Əhməd paşa ilə üz-üzə oturmuşdu. Alçaq kürsüdəki süfrədə bayram yemişi, şirnişi qoyulmuşdu. Vəzir də elə bil-

mişdi ki, Sultanı onu bayram münasibətilə çağırıb ki, təbrik eləsin və hədiyyə versin. Amma bayramı xatırladan yalnız süf-rəydi. Sultan Səlim Yavuz sözə başladı.

– Vəziri-əzəm, sən Osmanlı taxtının vəzirləri arasında ən sayılanı, ən çox məqama gətirilənisen. Bir mühüm məsələni səninlə məsləhətləşməyə çağırmışam. Bu işin uğuru sənin məsləhətindən asılı olsa böyük ənamlar alacaqsan, əgər baş tutmasa, sənin başın da bədəninin üstündə qərar tutmayacaq.

Vəzirin daxilində soyuq bir külək əsdi elə bil. Sağlam diş-ləri olsa bir-birinə dəyərdi.

– Mən canımla, başımla sultanıma qulluq etməyə hazırım.

– Məsləhət eləmişəm. Bu gecə qoç ili başlayır. Bəxt uldu-zumuz düz bir il qoç bürcündə qərar tutacaq. Ona görə də mə-nə belə gəlir ki, başladığımız bu səfər uğurlu olacaq, döyüşdən qoç kimi çıxacağıq. Səfərimiz Təbrizədi. Şah İsmayıl diz çök-dürmək məqamı yetişib.

Vəzir təəccüblə ona baxdı.

– Təəccüblənmə, vəzir. Sabah mən böyük işlərə başlayanda Şah İsmayıl süvarilərinin qılincını çiynimdə görmək istəmi-rəm. Mənim üçün ən böyük əngəl odur və onu aradan götür-məsəm rahat nəfəs ala bilmərəm. Onun üstünə getmək üçün bəhanə tapmaq lazımdı.

– Bəhanə...– Vəzir fikrə getdi.– Torpaqlarımızı tutmayıb. Bir düşmənciliyi odur ki, şahzadə Əhmədın oğlu Muradı qana-dı altına alıb saxlayır. Bir də Bədiəzzaman Mirzəni. Görünür, hər ikisini də gələcəkdə öz ölkələrində taxta oturmaq niyyə-tindədir.

Sultan Səlim rahat nəfəs aldı.

– Bəhanə tapırsan, vəzir. Amma bu bəhanə deyil. Babam Fateh də onun babasının oğlunu sarayına gətirib qızını da ona vermişdi. Əsl bəhanə. Bizim dostlarımız da, düşmənlərimiz də həmin bəhanəyə inansın. Belə bir bəhanəyə nə deyə bilərsən. Axı o, din adı ilə din yolundan çıxıb. Onu Zəndiqə¹ və İlhaddı² günahlandırmaq. Buna bütün məscidlərdə fitvalar verilsin.

1. Zəndiqə– məzdəkilik.

2. İlhad– xürrəmilik.

Vəzir onun bu fikrinin hansı məqamı döydüyünü hiss elədi və razılığını bildirdi. Sultan Səlim Yavuzun ən ali məqsədi özünü peyğəmbərin varisi və bütün islam ölkələrinin xəlifəsi elan etmək idi. Təbrizə də o dinin təmizliyini qorumaq üçün getməliydi. Bundan sonra onun yürüşlərinin hamısı bu ad altında olmalıydı.

– Bu ən ağıllı tədbirdi. Qoy Şeyxül-islam Zənbilli Əli Ərənül fitva versin.

Hamı kimi vəzir Həsərtzadə Əhməd paşa da ondan qorxurdu. Çünki öz gözləri qabağında ondan əvvəlki vəziri əzən Xoca Məhəmməd paşanın başını tacının qabağında, xalçanın üstündə kəsdirmişdi. Qardaşı şahzadə Əhmədin tərəfini saxlamaqda təqsirləndirmişdi. İndi onu belə qəbul etməyinə aldanmaq olmaz. Bir də gördün ki, fikri dəyişildi və cəlladı çağırırdı.

– Zənbilli Əli əfəndi fitva versin və mən də qoşunu– Humayuna səfər əmri verirəm. Qoşun Üsnüzar, səhrasına gəlib orada tuğlarını sancmalı, məni gözləməlidir.

Bir ay sonra, nisan ayının iyirminci günü, Üsküdərdəki ordugaha gəldi. Hazır dayanmış orduya hökmdar gələndə onun “səfəri-humayunu” başlayırdı. Demək hökmdarın ən çox əhəmiyyət verdiyi hərbi səfərdə o özü iştirak edirdi.

Səkkiz gün sonra İzlitdəki ordugahda onun yanına bir Təbrizli gətirdilər.

– Şah İsmayılın casusudur. Ordunu görəndə kimi atlanıb Təbrizə tərəf çapırdı. Tutub gətirmişik.

Sultan Səlim Yavuz balacaboy, sarışın adamı süzüb soruşdu:

– Şahın sənə tapşırığı nə idi, igid?

– Mən şahın tapşırığıyla gəlməmişəm.

– Adın nədi? – Sultan Səlim ona inanmadı.

– Adım Qılıncdı.

– Qılınc. Səni qılıncıla doğratdırardım, amma doğratdırmıram. Hərbi səfərə başlayıb. Təbrizə gedirəm, amma bu barədə şahına xəbər eləməmişəm. Elçilərimi öldürərdi. Sənə məktub verib şahının yanına göndərirəm.

Məktub hazır olana qədər Qılıncı ordugahda gəzdirib topları və tüfəngçiləri ona göstərməyi tapşırırdı. Qoy görsün. Onsuz da

şahın nə topu var, nə tüfəngi. Gedib danışsa-qorxuya düşəcək.

Qılınc gecə-gündüz yatmadan at sürüb Sultan Səlimin məktubunu, Şah İsmayıl çatdırdı.

Keyik kolluqdan çıxdı, ona tərəf gələn ovçunu gördü və geri dönüb götürüldü. Şah İsmayıl atın başını buraxdı. Oxa əl atmadı. Keyiki qovub əldən salandan sonra ovlamaq niyyətindəydi. At da ovun dalınca həvəslə qaçırdı. Belə ovlarda çox olmuşdu. Kənardan baxana elə gələrdi ki, keyiki ovlamaq istəyən Şah İsmayıl deyil, atdı.

“Yaxşı, ay Sultan Səlim, o boyda dövlət sənə bəs eləmədi, gəlib bizim torpaqların içərisinə kirmisən?! Gündə də təhqiramiz bir məktub yazıb məni qorxaqlıqda, acizlikdə təqsirləndirirsən? Görürsən ki, mən səninlə vuruşmaq istəmirəm. Sən davaya girmək istədiyən vaxt mən ova çıxıram. Səndən qorxmuram, çəkinmirəm, bu hərəkətlərimlə sənə deç rək istəyirəm ki, mən qardaş qanı tökmək fikrində deyiləm. Doğulanda beşiyə, öləndə dar bir qəbrə yerləşən insan sağlığında bütün dünyaya “mənimdi” deyir. Axı sən deyil. Heç kimin deyil”.

Birdən at qabaq ayaqlarını yerə dirəyib dayandı. Şah İsmayıl fikirlərindən ayrıldı. Gördü ki, atı onu ölümdən qurtarıb. Keyik sıldırımından aşağı tullanıb, at isə dayanıb.

O, başını qaldıranda aşağıdakı düzəndə nəhəng, ucu-bucağı görünməyən bir ordugah gördü. Bu ordugah onu əsl həyata, əsl vəziyyətə qaytardı. Yox, ov da onun başını qarışdırıb bilmədi. Ayrı çarə yoxdur, döyüş meydanında bu nəhəng ordugahla üz-üzə dayanmalıdır.

Atın başını çevirib xeyli geridə qalmış əyan-əşrəfinin yanına qayıtdı. Çünki onların heç birinin bu ordugahı görməyini istəmədi...

Şah İsmayıl çadırına ölkənin sütunları, başbilənləri yığılmışdı. Baş tərəfdə şahın səfər taxtı qoyulmuşdu. Qızıldan düzəldilmiş taxtın üstünə düzülən zümrüd o qədər çox idi ki, qızılın sarısı, almazların parıltısı, yaqutun nar dənəsi rəngi, mirvarilərin sədəf parıltısı, yaşıl rəngi üstələyə bilmirdi. Taxtın qarşısına qoyulan ayaqaltı da, şahın üstündə oturduğu zümrüdlü döşəkçə də öz rənginə görə taxtdan seçilmirdi. Taxta yaşıl

rəng vermiş ustalar sanki bununla demək istəmişdilər ki, hakimiyətin də həmişəbahar olsun.

Şah İsmayıl da qırmızı xirqə, al rəngli qızılbaş çalması qoymuşdu. Belinə qızıl kəmərini qurşamışdı.

Şah İsmayıl sözə başladı:

– Bizim bugünkü halımız hamınıza bəllidir. Sultan Səlim qara div kimi nəhəng bir qüvvə ilə Təbrizin qapılarını kəsib. İstər-istəməz, haqq-nahaq biz də qılınclarımızı qından çıxarmalıyıq. Bu günə qədər mən vuruşub qardaş qanı tökmək istəməyirdim. Ayı çarəmiz yoxdu. Qaradan artıq boyaq olmaz. Sultan Səlimi inandıra bilmədik. İndi gəlin tədbir tökək. Xan Məhəmməd Ustaclı, sən həmişə sərhəddə yaşamış, səlcuqlarla çox vuruşmusan. De görək fikrin nədir?

Xan Məhəmməd Ustaclı əlini bığlarına çəkdi.

– Şah sağ olsun. Onlar həmişə mənimlə gecə döyüşlərində qalib gəlmək istəyirdilər. Görünür gecə basqınlarından qorxurlar. Mən təklif eləyirəm ki, onların ordugahlarına gecə dörd tərəfdən hücum edək. Yeri-yurdu biz yaxşı tanıyıırıq. Həm də onların topları çoxdu. Gecə onu ata bilməyəcəklər. Üstünlük bizim olacaq.

Piri bəy Qacar yerində qurcuxdu.

– Yolkəsənlik?

Bu söz bəs elədi.

Şah İsmayıl xan Məhəmməd Ustaclı ilə razılaşdığı anda Piri bəyin dediyi bu söz onu fikrindən döndərdi.

– Bəli, biz yolkəsən deyilik. Öz evimizin içində Sultan Səlimin üstünə gecə basqın eləsək hər yerdə səs salacaqlar ki, bəs biz karvan kəsən quldur dəstəsiyik. Özgə təklifin varmı?

Xan Məhəmməd Ustaclı tutuldu. Onun sözü yerə düşürdü. Özü də qorxaq yerində qalmışdı.

– Şahim,– deyə o ayaq üstə qalxdı. – Sultan Səlimin nə qədər odlu silahı var. Yüzə qədər dəvənin belində zənbərək gətiriblər. Bu zənbərəklər elə dəvənin belində od yağdırır. Səlcuqların başqa topları da çoxdu.

Şah İsmayıl özü ordugahı uzaqdan görmüşdü. Ona görə də heç kimi vahiməyə salmaq istəmirdi. Xan Məhəmmədin belə

danışmağı sərkerdələrin də könlünə vahimə toxumu səpə bilərdi. Ona görə də söhbəti uzatdı.

– Xan Məhəmməd, axı səni belə qorxuya düşən görməmişdik. Deyirsən zənbərək. O zənbərəyi dəvənin belinnən atırlar, dəvə hürkmür. Onnan nə çıxar. O birisi toplar da onun kimi. İgid yox, quş qorxutmaq üçündür. Biz öz evimizdəyik. Onlar gör nə qədər yol keçib gəliblər. Qoşun yorgundu, həm də qardaş qanı tökmək istəmir.

Söhbət çözüldü.

Hüseyn bəy də şahın fikrini döndərmək, əsl həqiqətə gətirmək istədi.

– Şahim, bəlkə Təbrizi təslim eləyib ölkənin içərisinə çəkilək, Sultan Səlimin qüvvəsini dağıdaq. Onda onlara qalib gəlmək asan olar.

Şah İsmayıl ona çox acıqlı baxdı.

– Təbriz nə Herat deyil, nə də Mərv. Kim qaçmaq istəyirsə indidən qaçsın.

Bu sözlərdə həm Hüseyn bəyə, həm də Dədə bəyə toxunaçaq dərin bir kinayə vardı.

Hüseyn bəy də Xan, Məhəmməd Ustaclını müdafiə edə bilmədi. Çünki özü də çox ciddi “yara” almışdı.

O, keçən gecə şahın çağırışına gəlmişdi. Görmüşdü ki, şah geyinib, hazırlayıb, silahını qurşayıb. Elə bildi ki, Şah gizlicə qaçıb, getmək fikrinə düşüb. Amma onun sifətindəki gərginləşmiş əzələləri görəndə fikrindən vaz keçmişdi.

Bir neçə qorçu götür, yola düşürük. Beş adam üçün bir həftəlik azuqə də götürsünlər.

“Baş üstə”– demişdi, amma hara getdiklərini soruşmamışdı.

Gecə onlar xeyli at sürmüş, şahın həmişə kəklik ovladığı qayalıqlara gəlib çıxmışdılar. Atlardan enib cığırla mağaraya qalxmışdılar. Şah İsmayıl bu mağaranı çox xoşlayırdı. Burda həmişə göyərçinlərin qurultusu eşidilir, mağaranın dibindəki bulaq şırıldaıyır. Şah əmr etmişdi ki, məşəllər yandırılınsın. Məşəlləri yandırır mağaranın divarlarına bərkətməmişdilər. Sonra beş nəfəri gətirtmişdi. Hüseyn bəy onları indi tanımışdı. Rəssam Sultan Məhəmməd, Behzad, şairlərdən Həbib, Süruri,

Allahi. Onların azuqələrini də yanlarına qoyandan sonra şah onlarla bir-bir görüşmüşdü.

– Allah bizim hamımıza yar olsun. Bir həftə dözün. Döyüşdən qalib çıxandan sonra sizi gəlib özüm aparacam. Yurdun əsgəri, sərkərdəsi, hökmdarı döyüş meydanında ölə bilər. Bu qəhrəmanlıqdır. Sənətkar isə yaşamalı, xalqının, torpağının ruhunu yaşayıb gələcək nəsillərə verməlidir.

Sənətkarlar adından Sultan Məhəmməd danışdı. Çünki Şahın ona çox böyük lütfkarlığı vardı.

– Şahim, döyüş günü biz də Çaldıran döyüşü meydanında olmalıydıq. Çünki sənətkar da elinin həm xoş, həm də pis gününün sənətkarıdır.

– Bu məsələni mən belə məsləhət görmüşəm. Sultan Məhəmməd söhbəti dəyişməli oldu.

– Sizin lütfünüz bizim sənətimizin yaşamağı naminədir. Biz də şahimizə bu döyüşdə qələbə, parlaq zəfər arzulayırdıq.

Həbibini dilləndi.

– Günlərimizi dualarla keçirəcəyik. Mağaradan çıxandan sonra Şah İsmayıl dedi:

– Kaş Qurbani də sağ olaydı. Onun yeri görünür.

Bu əhvalatdan sonra Hüseyin bəy Lələ şahın qələbəyə şübhə ilə yanaşdığını hiss etmişdi. Amma burda çox əzmlə, qətiyyətlə danışdı.

– Əsas zərbəni mərkəzdən endirməliyik. Mərkəz qarşısa, cinahlar uçub töküləcək. Bu işi tapşırıram...

Onun gözləri gəzdi. Xan Məhəmməd Ustaclı da, Qara Piri bəy də, Hüseyin bəy Lələ də baxışları ilə bu vəzifəni öz boyunlarına götürməyə hazır olduqlarını deyirdilər. Amma Şah öz fikrini dedi:

– Bu vəzifəni özümə tapşırıram. Mərkəzdə özüm at belində olacam.

Hüseyin bəy buna etiraz elədi.

– Şah sağ olsun. Siz döyüş meydanına girə bilməzsiniz.

Çadırınızdan döyüşü idarə eləsəniz daha yaxşıdır.

Ətrafdakılar da Hüseyin bəyin sözlərinə qüvvət verdilər. Amma Şah razılaşmadı, Nəhayət, Hüseyin bəy son dəlilini or-

taya qoydu.

– Şahim, axı hərəmxananız da burdadır.

– Onlar. Hərəm deyillər, Hüseyin bəy, Bəhrüzə xatun da, Taclibəyim də döyüşçüdü. Onlar da vuruşacaq. Həm də mən bu döyüşdə mərkəzdə olmalıyam. Çünki ölkəmizin ölüm-dirim günüdür. Ya öləcək, ya da bərabər salamat qalacağıq.

– Hökmdar döyüşün mərkəzində olacaqsız o ordan salamat çıxacaqmı?

Şah İsmayıl bilirdi ki, onun ordusunun gücü yüyrek ayaqlı süvarisindədir və bu süvarinin gücünü özü istiqamətləndirməlidir. Belə bir gündə onu heç kimə etibar eləyə bilməz.

* * *

Sultan Səlim də öz tədbirini töküdü. O da Səfəvi Qızılbaş ordusunun gücünün süvaridə olduğunu, bu süvarinin ildırım sürətilə çox döyüşlərin taleyini həll etdiyini çoxdan öyrənmişdi. Həmin süvariyyə qarşı fənd hazırlayırdı.

Toplarını mərkəzdə düzdürmüşdü. Topların görünməməsi üçün bir neçə cərgə piyada, bir cərgə atlı düzdürəcəkdi. Şah İsmayılın süvarisi hücumla keçəndə atlılar da, piyadalar da çəkiləcək, topla birbaşa atəş açacaqdı. Himovlarda isə yeniçəriləri, tufəngçiləri yerləşdirmişdi.

Birdən onun gözünə dağ başında qərar tutmuş insanabənzər qayanı xatırladan Malkuçoğlu sataşdı.

– Tural bəy, bu meydan savaşında sən və sən qoşunlarının bir məqsədi olmalıdı. Sufi salik İsmayılı sən ovlamalısən. Biz gəlib burda dayanmışıq. O isə vuruşa gəlmək əvəzinə ova gedir. İndi savaş başlayanda, sən onun özünü ovlayarsən.

* * *

Üfüqdəki təpələrin arxasından doğan günəş saplı bir kürəyə bənzəyirdi. Bu səhər elə bil günəş qan çanağıydı, qan tuluğuydu. O tuluq qalxıb Çaldıran düzünün üstünə gələndə yırtılacaq, hər tərəfi qana boyayacaqdı. İnsanlar bu yay günü, günəş kimi qaynar qanın içində qovrulacaq, o qan dənizinin içərisindən heç yerə qaçıb qurtara bilməyəcəklər.

Şah İsmayıl yenicə qurulan çadırlardan birinə girdi. Çadırın ortasında bir igid dayanmışdı. Sir-sifəti ay parçasına oxşayan bu igid kamana qoyulmuş ox kimi yüngül və gərgindi.

– Şahim, sabahın xeyir olsun!

– Sabahın xeyir, Bəhrüzə xatun! Hazırsan ki...

– Borcumuz nədir ki?!

Şah əlini onun çiyninə qoydu. Sifətini sifətinə yaxınlaşdıranda dəbilqələri bir-birinə dəyib cingildədi.

– Mənim igid mələyim...

O daha heç nə deməyib çadırdan çıxdı. Qonşu çadıra döndü. Taclibəyim də əsgəri qıyafədəydi. Amma dəbilqəsini başına qoymamışdı. Saçları çiyninə tökülmüşdü. Kiçik Venedikt güz-güsündə sifətinə baxırdı.

– Taclibəyim, sabahın xeyir!

– Sabahın xeyir, şahim.

– Qorxmursan?

– Qoy düşmənimiz qorxsun!

Murad bəy çadırın ağzında dayanıb gözləyirdi. Bu an o, oğlunu fikirləşirdi. Oğlunu çadırdan qoymuşdu. Bir at yükü yeməyi, çörəyi ona tapşırmışdı. Dünya-aləm bir-birinə dəyəcəkdi.

– Oğlum, bu çörəyi sən özünlə götürməlisən. Sənin heç nəylə işin olmasın. Nə ölənə bax, nə qalana.

– Baş üstə, ata...

Samuxlu Məhəmməd bəylə Qaradonlu Ələmdar bəy də döyüşdən qabaq yanaşı dayanmışdılar. Məhəmməd bəyin arıq sifətində donuq bir ifadə iz salmışdı. Ələmdar bəy! iqa həmişəkindən fərqli olaraq sevinc içindəydi.

– Nə olub, Məhəmməd bəy?

– Nə olacaq, gecə pis yuxu görmüşəm. Görmüşəm ki, elimizi, obamızı su basıb. Samux eli selin altında qalıb. Yuxumu heç kimə danışmamışam səndən başqa. Qorxuram, bu döyüşdən sonra ellərimizi sel götürüb apara...

– Ürəyini sıxma. Yuxuya da inanma. Amma mən başqa şey fikirləşirəm. Axşam xəbər gəldi ki, oğlun olub.

– Bəs bunu niyə demirsən?

– Bunu qarşımızda dayanan ləşkərə deyərəm. Deyərəm

ki, çəkilin ölkəmizdən, bu ellərə təzə oğullar gəlib. Onlar heç kimə basılmayacaq, Atalar bu Çaldıran döyüşündə həlak olsalar da, oğullar gələcək döyüşləri udacaq!

Bir azdan hər iki ordugahda sanki bir vaxtda döyüşə hazır olmaq əmri verildilər. Hava qızmamış bu işi qurtarmağa tələsirdilər elə bil. Ozanlar qoşun qarşısında çalib oxudular. Sonra sazlar çiyinlərdən asıldı. Qılıncılar qından çıxdı. Şah özü süvarisini Sultan Səlim ordugahının üstünə apardı. Malkuçoğlu da bunu gözləyirmiş. Onun qarşısına çapdı. O adını eşitdiyi Dəli Dovraxdan qorxurdu. Kaş təkcə onunla rastlaşmasın. Şah İsmayılı görənlərdən onun boy-buxundan nəhəng olmadığını, zərif sifətli, pəhləvana bənzəməyən cüssəli olduğunu bildirdi. Beləsi ilə vuruşmağa nə var ki...

Malkuçoğlu qışqırdı.

– Hanı sufilərin hökmdarı dərviş İsmayıl. Mən qılıncımı onun başına salmaq istəyirəm.

Şah İsmayıl atını onun üstünə çapdı. Elə bildi ki, bəs Sultan Səlimdir.

– Gəlmişəm, qulluğundayam!..

Süvari bir an ayaq saxladı. Malkuçoğlunun qılıncı qabağına qalxanını verən Şah İsmayıl onun zərbədən sonra başının irəli əyildiyini gördü və bu məqamı qaçırmadı və sağ qolunun hələ işlətmədiyi gücünü işə salıb Dəməşq poladından çəkilmiş qılıncını onun dəbilqəsinə endirdi. Elə bil bıçaq pendirə işləmişdi. O qılıncını geri çəkəndə zərbə Malkuçoğlunun sinəsinə qədər enmişdi.

Qızılbaş qoşunu sevinc və heyrətdən qışqırdı:

– Qurban olduğum, sadağa olduğum, pirim-mürşüdüm!

Malkuçoğlunun dəstəsi geri qaçdı.

Qızılbaş süvariləri dördnala çaparaq yerindən tərpənməyən Sultan Səlim qoşununun üstünə getdi. Hücum elə sürətli oldu ki, Sultan Səlim atlıları çaşdı. Nə vuruşa girdilər, nə də vaxtında topların qarşısından çəkildilər. Şah İsmayıl özünü yetirənə kimi bir topun piltəsinə od vurulmamışdı. O, topları bir-birinə bağlayan zəncirləri doğramağa başladı. Zəncirlər elə bil onun qılıncının ağzında kəndiriydi, örkəniydi.

– Sultan Səlim bu mislərlə məni qorxudurdu?

Qılıncı necə endirdisə topun üstündə qılıncın yeri qaldı.

Sol tərəfdəki tərənin üstündə də toplar qoyulmuşdu. Xan Məhəmməd Ustaclı Şah İsmayıl kimi atını o topların üstünə sürüb onları da sıradan çıxarmaq istəyirdi. Amma ordakı topçular duyuq düşmüşdü. Görürdülər ki, Qızılbaş qoşunları hər yerdə topların üstünə gedir. Ordunu odlu silahdan məhrum etmək istəyirlər. Piltələrə od vurmuşdular.

Təpəyə çathaçatda ildırına bənzər bir şeyin ona tərəf uçduğunu hiss elədi. Qılınc tutduğu qolunu qabağa verdi. Xan Məhəmməd Ustaclının qılınc vuran qolu dibindən üzülüb, göydə uçdu. Onun özü də atın üstündən yerə gəldi.

Dəli Dovraq qılıncını bir yana tullamışdı həmişə xurcunda gəzdirdiyi bir puddan ağır gürzün zəncirinin ucundan tutub hərləyirdi. Beş-on adamı birdən vurub yıxırdı. Üstünə nə qədər adam gəlirdisə üst-üstə qalayırdı. Hamı bilmişdi ki, bu Dəli Dovraqdı. Ona elə-belə üstün gəlmək, məğlub etmək olmaz. Yeniçərilərə xəbər getdi. On beş-iyirmi nəfər tufəngli qaçıb gəldi. Tufənglərini ona tuşladılar. Dəli Dovraq qışqırdı:

– Ədə, kişiliyiniz, igidliyiniz, mərdliyiniz olsun. Kişisiniz, kişi kimi qabağa çıxın.

Bunu deyib qaça-qaça tufəngçilərin üstünə getdi. Tufəngçilər qorxub qaçdılar. Açılan güllələrin hərəsi bir yana uçdu. O, yenə gürzünü fırlamağa başladı.

Sultan Səlim tək gözlü Venedikt durbini ilə baxır, təmiz şüşənin yumru həlqəsində döyüşün qızğın yerində qılınc çalan Şah İsmayılı görürdü. Dönüb Fərhad bəyə qışqırdı.

– Pəzəvəng, mənim yanımda nə dayanıb durmusan? Malkuçoğlunu bir qılınca qurban elədi. Onun üstünə qüvvə göndər. Şahın özünü sağ tutub mənim yanıma gətir!

Şah İsmayılın qolundan qan axırdı. Hardansa bir güllə uçub onun qolundan yumşaq ətinə yaralamışdı. Amma ağrı hiss elə-mirdi. Elə hey qılınc çalırdı. Birdən onun atı altında büdrəyib yıxıldı. Boğazına ox sancılmışdı. Tez ayaqlarını üzəngidən çıxarıb ayağa qalxdı. Özünü qoruya qoruya qışqırdı:

– Mənə at verin!

Müridlərdən biri atdan düşüb, cilovu ona verdi.

Şah İsmayıl elə qızıışmışdı ki, gözü qarşısındakı düşməndən başqa heç nə görmürdü. At belinə sıçradı. Gözü ötəricə Muradı gördü. Onun gözü qızarmış kimi dolmuşdu. Bir addım da olsa ondan ayrılırmı, öz iri gövdəsi ilə şahı bir tərəfdən qoruyur, qılınc çalırdı.

Şah İsmayıl beyninin hansı bir ucqar yerində səhv elədiyini başa düşürdü. Başa düşürdü ki, o bu döyüşdə sərkərdəliyini pəhləvanlığa dəyişib. O kənardan dayanıb hələ görünməmiş bu böyük meydan döyüşünü idarə etməliydi. İndi isə o, döyüşü olacağı iradəsinə tapşırıb. Hardasa özünə haqq da qazandırır. Çünki bu qeyri-bərabər qüvvələrin döyüşündə sərkərdəlikdən çox, şəxsi döyüşdə qəhrəmanlıq göstərib qoşunu coşdurmalıydı. O qoşun indi riqqətə gəlirdi. İndi isə onu idarə etmək lazımdı. Amma döyüşdən çıxsa qoşun da geri qayıda bilərdi.

O, ətrafdakılarla döyüşə-döyüşə lap dərinlərə gedib çıxmışdı. Bəlkə də bu yolu özləri yox, qarşısındakı düşmən açmışdı. Onları məngənəyə salmaq üçün.

O, sol çiyində də ağır hiss elədi. Nəylə yaralamışdı bilmirdi. Bir azadan altındakı atı da vurdular. Deyəsən güllə dəymişdi.

Bir dəfə də at dəyişdi. Yavaş-yavaş yorğunluğunu hiss eləyirdi. Qarşısındakı ordu isə tükənmək bilmirdi. Artıq gün yuxarıya qalxmış, isti artmışdı. At dırnaqları altından qalxan toz qana qarışır, tərə hopur, palçığa çevrilirdi. Hiss edirdi ki, artıq uduzub. O, döyüşdə məğlub olub. Ətrafdakılar da seyrəlir.

Birdən Murad atını döndərib harasa çapdı. O niyə qaçır? Olmaya xain çıxdı? Yox, Murad kimi adam xain çıxma bilməz.

Fərhad bəyin rəhbərlik elədiyi böyük bir dəstə şahı ələ keçirmək üçün hazırlıq görürdü. Ən sərrast atan tufəngçilər onun atını vurmalı, kəmənd atanlar onun qollarını bədəninə sarımalıydı.

Bu vaxt at belində gələn Şah İsmayıl Fərhad bəyin qarşısında dayandı.

– Kimi istəyirsiniz, paşa?

– Şah İsmayılı.

– O, mənəm! Bu qədər qan tökmək yetər. Mən özüm gəldim ki, bu qanlara ara verək. Məni Sultanın çadırına aparın. Bu

sözdən sonra əlindəki qılıncı tulladı.

Fərhad bəy ədəblə ona Sultanın çadırını göstərdi. Dəstəsi də onunla bərabər geri qayıtdı.

Hüseyn bəy Lələ bunu uzaqdan görürdü. Atını döndərüb çapa-çapa özünü şaha çatdırmaq istədi, amma arxadan çapıb, özünü yetirən iki atlı onu qılıncla doğramağa başladılar. Hüseyin bəy son dəfə solan gözlərini at üstündə Sultan Səlimin çadırına gedən şahı gördü və üzü üstə atın yanına düşdü.

Sultan Səlimə Şah İsmayılı gətirdiklərini deyəndə çadıra girdi, amma oturmadı. Ayaq üstündə üzünü çadırın qapısına dikdi. Şah atdan enəndən sonra kölgəsi çadırın ağzına düşdü və içəri girdi.

– Sultan Səlim Təbrizə qonaq gəlsəydi, onu belə yox, ayrı təmtəraqla qarşılardıq.

– Çağırmadın qonaq, şah. Elə düşmənlik cığırını tutub getdin.

– Mən düşmənlik cığırı tutsaydım, İstambulun qapılarına qoşunla gələrdim.

– Bacarsaydın, gələrdin. Oturaq şah, oturaq! Artıq sən şah deyilsən. Əsirsən. Sənin səltənətin də qurtardı.

– Səhv edirsən sultan! Vaxtilə Teymur da babanız Bayazidi əsir almışdı. Nə oldu osmanoğulları? Nəsil qurtardımı? Səfəvilər də elədir. Mən çox heyfsilənirəm. Bizim dilimiz də, qanımız da birdi. Amma bu cür bir-birimizin qanını axıdırıq.

– Dilimiz, qanımız bir olduğuna görə də bu ölkəyə bir hökmdar bəs eləyər. İkincisi nəyə lazımdı? Kim qüdrətlidi, o da hökm sürsün. Demək qalib mənəm. İndi sözünü, vəsiyyətini de.

Bu vaxt Fərhad bəy çadıra girib Sultan Səlimin qulağına nəşə pıçıldadı... Onun gündən yanıb qaralmış sifəti elə bil işıqlaşdı. Kinayə ilə Şah İsmayılı baxdı və dedi:

Çadıra dəbilqəsi düşmüş, saçları dağılmış Taclıbəyimi gətirdilər.

– Hə, şah, ölkədə kişi tapılmadı ki, qadınları, öz hərəmlərini də döyüşə gətirdin?

Taclıbəyim Şah İsmayılı görüb doluxsundu. Hönkürə-hönkürə dedi:

– Şahim, məni əsir ala bilməyəcəkdilər. Sənin əsir alındığı-

nı gördüm qollarım boşaldı. Şah İsmayıl yerindən dik qalxdı.

– Niyə?

Taclıbəyim yaxınlaşıb onun qarşısında dayandı.

– Sənsiz bizim nə günümüz?

– Mən Şah İsmayıl deyiləm.

Taclıbəyim əli ilə üzünü örtüdü. Nə qədər yanıldığını indi başa düşdü. Hər şey artıq gec idi.

Sultan Səlim:

– Hə, şah, çox güvənir, döşünə döyürdün. Nə oldu? Ən sevimli hərəminlə bərabər səni əsir aldığ. Buna nə sözlən?

– Yox, Sultan Səlim! Səhv eləyirsən, Sən Şah İsmayılı əsir almamısan, əsir ala da bilməzsən. Mən Şah deyiləm. Onun müridiyəm. Adım da Xızır.

– Necə? Bəlkə hərəmin Taclıbəyim da səni tanımadı?

– Mən Şaha çox oxşayırdım.

Xızır birdən-birə əbasının altındakı xəncəri çıxarıb ürəyinə sapladı. Qolları, dizləri boşaldı, xalçanın üstünə sərələnib qaldı*.

Sultan Səlim bağırdı.

– Götürün bunu. Bu ölkədə hamı şah kimi danışır. Bəyanı** isə əsirlərin arasında ayrıca saxlayın.

Xızırın cəsədini aparanlara göstəriş gəldi ki, onun kəmərinə, üstündəki əşyaları və paltarları soyundurub götürsünlər. Onları şahın paltarları kimi hamıya göstərəcək.

* * *

Murad bəy şahın yaralarına məlhəm qoyub sarıdı, Başını qaldıranda gördü ki, oğlu süfrə açıb. Şah süfrəsinin heç bir neməti olmasa da duz-çörək qoyub. O kövrəldi. Duz-çörək gör necə böyük həngamələrdən keçib gəlmişdi.

Şah İsmayıl bikef idi. Yaraları onu o qədər də incitmirdi. Yara heç yada düşmürdü. Ayağa qalxdı, bir-iki addım atıb qayanın yanında dayandı, gözlərini Çaldıran tərəfə dikdi. Ona elə gəldi ki, Dəli Dovraqı görür. Dəli Dovraq əlindəki zəncirə

*. Hazırda Topqarı sarayında saxlanan kəmərlər Şah İsmayılın deyil, onun təkrarı olaraq Xızırın qurşadığı kəmərdi.

** Bəyan – xanım.

keçirdiyi gürzünü fırladıb özünü qoruyur və bu fırlanmaq, bu qorunmaq bitib tükənmir və heç vaxt da tükənmək bilməyəcək. Yüz illər keçəcək, amma Dəli Dovraq nə yorulacaq, nə usanacaq...

O dilləndi:

– Murad bəy, bir adam göndər mağaradakı sənətkarları çağırırsınlar. Biz hələ ölməmişik, duz-çörəyimizi də itirməmişik.

1984-1985-ci illər.

AĞLIN VƏ QƏHRƏMANLIĞIN VƏHDƏTİ HAQQINDA ROMAN

Əziz oxucu!

Yəqin ki, xalqımızın minilliklər yola salmış keşməkeşli tarixinə bələdsən. Yəqin ki, bizim tarixin on altıncı yüzilliyində yurdumuzun sənət üfüqlərində parlayan böyük şair və sər-kərdə, dövlət və mədəniyyət xadimi Şah İsmayıl Xətai barədə fərəhli düşüncələrin var...

Hər xalqın tarixində unudulmaz səhifələr olur. Bu cür səhifələr adətən ictimai şüurun yetkinliyi, milli dirçəliş və qurtuluş, böyük ideallar uğrunda mübarizənin yüksəkliyi, kəskinliyi, əməli nəticələri ilə şərtlənir. XVI yüzilliyin sübh çağında Şah İsmayılı yetirən qüvvələr, onun başçılığı ilə görü-lən işlər xalqımızın, torpağımızın, dilimizin sonrakı müqə-dəratı üçün güclü özülə çevrildi. Şah İsmayılı yüz illərlə ka-mala çatdıran, qoluna qüvvət, ağılna itilik verən bu qüvvələr, bütün varlığı ilə incəsənətlə nəfəs alıb onun hamisinə çevrilən Şah İsmayıl kimi tarixi şəxsiyyətlər heç vaxt unudulmur, incəsənətin, ədəbiyyatın gücü ilə yenidən doğulur. “Qarlı aşırım” romanı ilə oxucuların rəğbətini qazanmış Fərman Kə-rimzadənin bu duyğu ilə qələmə aldığı “Xudafərin körpüsü” dilogiyası xalqımızın tarixinə, 500 il əvvəlki babalarımızın rə-şadətinə məhəbbət və hörmətin ifadəsidir.*

Oxucunu orta əsr Azərbaycan həyatının həyəcanlı səhna-ləri ilə qarşılaşdıran bu roman Ağqoyunlularla Səfəvilər ha-kimiyyətinin qovuşduğu, birincinin ikinci ilə əvəzləndiyi döv-rün, Azərbaycan torpaqlarının birlik, Azərbaycan mədəni-yətinin yüksəliş dövrünün gözəl bədii salnaməsidir. Ağqoyun-lu hökmdarı Uzun Həsənin hakimiyyətindən İsmayılın ilk uğurlarına qədərki dövrü və İsmayılın fəaliyyətinin ən gərgin illərini (1501-1514) əhatə edən, XV əsrin sonları, XVI əsrin ilk illərinə məxsus mütərəqqi meylləri yalnız tarixi fakt kimi deyil, yüksək bədii səviyyədə əks etdirən bu əsər Azərbaycan

* “Xudafərin körpüsü” – dilokiyanın ümumi adı, “Çaldıran döyüşü” onun ikinci kitabıdır.

xalqının taleyi, onun inkişafının müəyyən mərhələsi barədə bədii tədqiqatdır. Şah İsmayılın ictimai-siyasi fəaliyyətinin sürətli inkişafı, genişlənməsi faktorları, hadisələrin cərəyan etdiyi yerlər, təsvir edilən sosial-mənəvi amillər, vahid dövlət, hakimiyyət və dil uğrunda mübarizə, poeziya və sənət düşüncələri, insanların məişəti və əxlaqi münasibətləri, dövrün təsərrüfatı, Səfəvilərin dostları, düşmənləri və s. kimi çox müxtəlif, çox rəngarəng və mürəkkəb məsələlər yazıçının bəhs etdiyi ictimai-siyasi həyatın real, canlı mənzərəsini yaradır.

Əsərdə əsas obraz Şah İsmayıldır. İsmayılın düşüncələri, istək və arzuları Azərbaycan xalqının düşüncələri, istək və arzularıdır. Təsədüfi deyil ki, İsmayılın mübarizəsinə bütün xalq qoşulur. O, dəhşətli təhlüqələr qarşısında titrəmir, bürümür, haqq işi uğrunda, ölkənin birliyi və gələcəyi uğrunda böyük inam və cəsarətlə mübarizəyə başlayır, ağır müharibələr aparmalı olur.

İsmayıl kimi yüksək əqidə sahibləri, İsmayıl kimi qəhrəmanlar birdən-birə yaranmır. Tarix yüksək bəşəri məsələləri, nəhəng şəxsiyyətləri böyük təkamül yolu ilə, yüz illərlə yetişdirir, çətin sınaqlardan, ağır imtahanlardan keçirir, polad kimi bərkidib dəhşətli döyüşlərə dözə biləcək şəkildə hazırlayır. XV yüzilliyin sonlarında tarix İsmayılı yetirsə də, İsmayılı qədər bu yolun Şeyx Səfiyyəddin, Şeyx Əli, Şeyx Sədrəddin, Şeyx Cüneyd, Şeyx Heydər kimi və adını bilmədiyimiz neçə-neçə tədbirli qəhrəman fədailəri olub. Onların çoxu öz canlarını bu inam, bu əqidə yolunda qoyublar. İsmayıl bu kökü görür, bu əqidənin başlanğıcını, onun əzəmətini duyur, inamlı bir kök üzərində boy atması ilə fərəhlənir.

İsmayılın özü körpə bir aslan kimi çox ağır qasırgılardan keçib. Dar ayaqda həmişə vətənin köklü-köməcli meşəlikləri, əlçatmaz dağları onu qoruyub. Tarixdən məlumdur ki, İsmayılın hakimiyyət başına gəlişi son dərəcə məşəqqətli olub. F.Kərimzadə yeni faktlar əsasında bu məşəqqət və çətinliklərin təsviri etdiyimizdən qat-qat artıq olduğunu göstərir. Həm də aydın olur ki, hədsiz maneə və qurbanlara baxmayaraq, ZAMAN özü İsmayılı qoruyub saxlamış, hazırladığı, yetişdirdiyi böyük ideyanı həyata keçirmək səlahiyyətini ona

tapşırırmışdır. Buna görə də onun “Zamanın sahibi” adlandırılması dini-məcəzi mənada başa düşüldüyü kimi, həqiqi mənada da anlaşılmalıdır. O, bir təriqət başçısı, bir “mürşidi-kamil” hesab olunduğu kimi, bir dövlət başçısı, ərazi, mədəniyyət və dil birliyi uğrunda canından keçməyə hazır olan bir fə dai kimi də zamanın sahibidir və zamanın sahibinə layiq ləyaqətlə yaşayır, ləyaqətlə vuruşur, dövrün qarşıya qoyduğu tələbləri qəhrəmanlıqla yerinə yetirir.

Səfəvilərin istəyi nə idi?

Bü istəyin müasirlik ruhu nədədir?

F.Kərimzadə məhz bu cür mühüm tarixi məsələlərin bədi həllinə, İsmayılın şüə-qızılbaş bayrağı altında tarixi mübarizəsinin məqsədini, qədim köklərini və küclü müasirlik ruhunu təqdim etməyə çalışmışdır.

Babək vətənin müstəqilliyi uğrunda ərəblərlə 20 ildən artıq qanlı müharibələr apardı. İnsanın mənəvi kamilliyi uğrunda mübarizədə Nəsiminin dərisi soyuldu. Füzuli şair kimi əriyərək Azərbaycan şer dilini zirvəyə qaldırdı...

Şah İsmayıl da bunların hamısı vardı. O, insanın mənəvi kamilliyi, vahid ölkə – vahid hakimiyyət, Azərbaycan dilinin hüdudsuz imkanlarını üzə çıxarmaq, ona rəvac vermək ideyasını vahdətdə götürürdü. Səfəvilərin kamil “batın” əqidəsi, ideya və inamı vahid Azərbaycan idi – Azərbaycan torpaqlarını, Azərbaycan mədəniyyətini birləşdirmək, vahid şəklə salmaq, bütöv görmək arzusu idi. Birləşməli olan Azərbaycan torpaqlarını ayıran sərhədlər Arazın üzərindəki Xudafərinin sağ və sol tərəflərində nəfəs-nəfəsə dayanmışdı. Bu sərhədləri yox etmək, körpünü vətən övladlarının üzünə açmaq, onu işlək yola çevirmək tarixin qarşıya qoyduğu ən mühüm vəzifə idi və İsmayıl bunu çox yaxşı başa düşürdü. Elə buna görə də “Xudafərin körpüsü”ndə Xudafərin həm müstəqim, həm də məcazi mənada – Səfəvilərin “batın” əqidəsinin mənə özəyini təşkil edən bir vasitə kimi verilmişdir.

Əsər boyu Səfəvilərin “batın” əqidəsi ilə, bu əqidə uğrunda mübarizənin gedişi ilə tanış oluruq. Səfəvilərin tarixi məqsədini, həyata keçirmək istədikləri ideyanı müəllif qırx ilə qədər hakimiyyətdə olmuş Şirvanşah Fərrux Yassarla gənc

İsmayılın eyni məsələ barədə fikirlərini qarşılaşdırmaqla daha obrazlı ifadə etmişdir. Fərrux Yasar Gödək Əhmədin öldürülməsindən istifadə edərək, Azərbaycan torpaqlarını parçalamaq, dağıtmaq, Şirvan torpaqlarını Qarabağ hesabına genişləndirmək istəyir: “Mənə Qarabağ lazımdı, cəhənnəm olsun Qaradağ, cəhənnəm olsun Təbriz, cəhənnəm olsun Ərdəbil, Əhər, Mişkin, Marağa, Xoy, Mərənd”. Bunlar “qoca siyasətçi”nin düşüncələridir. Vətən xaini feodal hakimlər əsrlər boyu bu cür düşünmüşlər. Bir ölkəni, bir məmləkəti, bir xalqı birləşdirmək yox, parçalamaq, qarət etmək, qardaş qırğınları hesabına öz sərvətini artırmaq, torpaqlarını genişləndirmək!..

– On üç yaşlı İsmayılın niyyəti tamamilə başqadır. İlk yürüş zamanı körpünün tağlarını sayaraq, Xudafərin üzərində müqəddəs düşüncələrə dalır: “Bu tağlar mənim yaşım qədərdir. Görünür, bu, yaxşı əlamətdir. İlk dəfədir ki, Xudafərindən keçirəm. Bu yol həmişə açıq olsun. Qaradağ Qarabağa, Qarabağ Şirvana qarışsın. Mən bütün qapıları açmağı özümə məqsəd seçmişəmsə, Xudafərin körpüsü də açıq olar inşallah”. Fərrux Yasarın fikirlərinin əksinə olaraq, Xudafərini uçurub-dağıtmaq yox, işlək yola çevirmək, Təbrizdən Dərbəndə qədərki Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək İsmayılın əsas arzusudu. O bu arzunu həyata keçirmək üçün qızılbaş bayrağı altında on beş il gecə-gündüz qılınc çalır, Şirvanı, Dərbəndi, Bakını, Qarabağı Azərbaycanın cənub vilayətləri ilə birləşdirərək, qüdrətli bir dövlət yaradır.

Şirvandan başlamaq, Şirvanı Azərbaycanın cənub vilayətləri ilə birləşdirmək Səfəvilərin daim ümdə məqsədi olmuşdur. İsmayılın babası Cüneyd də, atası Şeyx Heydər də öz canlarını bu yolda qurban vermişlər. Azərbaycanın birliyini Şirvansız təsəvvür etmək qeyri-mümkün olduğu üçün İsmayılın da ilk yürüşü bu torpaqlarda olur. Qüdrətli və tədbirli sərkərdə bilirdi ki, Şirvanşahlar dövlətini təslim etdikdən sonra digər əraziləri birləşdirmək nisbətən asan olardı.

İsmayıl tarixin qarşıya qoyduğu vəzifəni – ulu babalarının müqəddəs arzusunu həyata keçirmək üçün fanatik müridlərin köməyinə arxalanmalı olur. Dinin, fanatizmin ağılları əsir etdiyi bir dövrdə yalnız küclü bir inanc əsasında qüvvə top-

lamaq mümkün idi. Bu inanc hələ ata-babalarının vaxtından beyinlərdə yer eləmiş qazılbaş-şiə təriqəti oldu. İsmayıl şəraiti, insanların düşüncəsini, əqidə məsələlərini real qiymətləndirərək, şiəlikdə Azərbaycanın müstəqilliyini görürdü: “Sün-nü olmağa mən heç vaxt razılaşa bilmərəm. Günbatanda Bayazid bizi öz içində əridir”. Elə buna görə də hakimyyəti ələ alan kimi “evin içi”ndən başlayır, ilk növbədə Təbriz camaatını şiəliyə dəvət edir. Sonralar ölkəyə bədbəxtliklər gətirmiş sünnü-şiə məsələlərindən İsmayıl ciddi addım zamanı ordusunu, tərəfdarlarını çoxaltmaq üçün istifadə edir, ona görə ki, mövcud şəraitdə belə bir vasitəyə arxalanmadan iş görməyin mümkün olmadığını yaxşı dərk edirdi.

İsmayılın qələbəsində şeyx nəslinin ulu babalarının nüfuzu az iş görməmişdir. Müridlərin düşüncə və inamını nəzərə aldığı üçündür ki, onları Şirvan üzərinə yeridərkən özünün əsl böyük niyyətini deyil, Şirvan hakimlərinin şeyx nəslinə düşmən münasibətini, təriqət uğrunda mübarizəni ön plana çəkir: “Mən babam Şeyx Səfiəddinin batin əqidəsini açsam, bu özünü ölümə verənlər məni daşqalaq eləyər, hamısı üz döndərər. Baxmayaraq o əqidə daha gözəl insanlar üçün daha vacibdi. Bu qədər tayfaların fikrini bir eləmək naminə gərək onları bir təriqətdə birləşdirək”. İsmayıl düz fikirləşir: tarixin irəli sürdüyü vəzifəni yerinə yetirmək üçün o, müəyyən bir inanca arxalanmalı idi. Əks təqdirdə, müridlərin hər biri tarixin gedişini onun qədər dərk etməli idi ki, bu da mümkün deyildi.

Elə bu əqidə ilə də İsmayılın məsləkdaşları güclü və sarsılmaz bir ordu yarada bilirlər. Bu ordunu təşkil edən müridlər İsmayılın yolunda duran güclü maneələrə qarşı on iki qırımızı dilim papaq başlarında, bir əllərində sufi-qızılbaş bayrağı, bir əllərində sivri qılınc ölüm-dirim mübarizəsinə atılırlar.

İsmayıl tarixdə olduğu kimi, romanda da ağıllı və istedadlıdır. Yaşının az olmasına baxmayaraq, o, müdrik qoca müridləri mat qoyacaq bir zəka sahibidir. Düzdür, Hüseyn bəy Lələ, Dədə bəy, Qara Piri bəy, Bayram bəy, İlyas bəy, Əbdü bəy, Xadim bəy, Nəcməddin Gilani, Zəkəriyyə Keçəçi kimi dostlar, sərkərdələr, vəzirlər ona məsləhətlər verir, onu istiqamətləndirməyə çalışırlar, lakin o yalnız məsləhətlərin əsiri

deyildir, onun öz mühakiməsi, hadisələrdən nəticə çıxarmaq, həm də düzgün nəticə çıxarmaq qabiliyyəti vardı. O, böyük yolun başlanğıcında - ilk yürüşlərindən birində Şirvanı təslim edib, Gülüstan qalasını xeyli müddət ala bilmədikdə, bu onun tarixi sözüdür ki, romana da daxil olmuşdur: “İndi mən sizdən soruşuram, bizə hara lazımdı? Gülüstan, ya Azərbaycan?” Bu sözlər Hüseyn bəy Lələnin də, qoşun başçılarının da ağılını işıqlandırır. Müridləri hərəkətə gətirən də onun bu qabiliyyəti, qorxmazlığı, igidliyi, uzaqqörənliyidir. Oxucu görür ki, qılinc çalıb ad çıxaran sərkərdələr Kür çayını keçməyə cürət etmədikdə, birinci o özü atını çaya salıb, o taya keçir və ordunu cəsarətləndirib, ardınca aparır.

F.Kərimzadə Şah İsmayılın fəaliyyətinin hər anını mənalandırmağa çalışmışdır. İsmayıl şahlıq taxtına çıxsada, qızıl taxtın üstündə çox oturmur. Bu cəhəti yazıçı yaxşı işləmiş və İsmayılın düşüncələrinin məntiqini ustalıqla əsaslandırmışdır. Şirvanşah Fərrux Yasarı məğlub edib qayıtdıqdan sonra İsmayıl hər tərəfdə güclü düşmənlər görür. Günbatanda Sultan Bayazid kimi qüdrətli hökmdar, Diyarbəkrdə Əlvənd Mirzə məqam gözləyir; Şirazi, İsfahanı, Bağdadı Murad Mirzə əldə saxlayır. Heç Şirvanda da işlər tam qaydasında deyil. Ətraf dövlətlərin hakimləri siyasət xatirinə onunla hesablaşmalı olsalar da, onu “uşaq”, “dərviş” adlandırır, hələ möhkəmlənməmiş qızılbaş hakimiyyətini beşikdə ikən məhv etmək üçün tədbirlər hazırlayırlar. Hələlik təkcə Azərbaycan Səfəvilərin hökmranlığı altındadır. Şah İsmayıl yaxşı başa düşür ki, ölkə bir olmasa, onun qüdrətindən, gücündən danışmağa dəyməz. Bu tarixi vəzifəni yaxşı dərk etdiyi üçün İsmayıl taxtda oturmaqdan çəkinir. Çəkinir ki, taxta oturmaqla arxayınlaşar, ata-babalarının ona tapşırıqlarını yerinə yetirə bilməz, vətəndə yadlar, yağılar at oynadar. İsmayıl yaxşı başa düşür ki, babalarının istəyini, öz arzularını, tarixin istəklərini həyata keçirmək üçün o heç vaxt rahat olmamalıdır: “Onun yeri anadan olandan bəri nə qədər narahat idisə, indi də elə narahat olmalıdır. Bir ana bətnində rahat olmuşdu, bir də bu fəni, vəfasız dünyadan köçəndən sonra rahat olar. İsmayıl bilir ki, o, günlərini döyüşlərdə, at belində keçirməli,

böyük əqidə yolunda daim qılınc çalmalı və hər dəqiqə pərvanə kimi özünü oda atmağa hazır olmalıdır. Az müddət ərzində babası Uzun Həsənin hakimiyyəti altında olmuş torpaqları qılınc gücünə geri alır. Gənc və qüdrətli şah özünü fiziki cəhətdən hazırlamaqdan çəkinmir - pələnglə döyüşmək qüdrətinə malik olduğunu nümayiş etdirir. Mənəvi cəhətdən də son dərəcə saf və təmizdir - bu cəhətdən bütün feodal hakimlərindən fərqlənir. “Əxlaq pozulubsa, o səltənəti heç nə qurtara bilməz”, – deyə Sultan Bayqaranın təmsilində əxlaqsız hakimlərin ölkəyə necə böyük ziyan vurduğunu söyləyir.

İsmayıl həm də şairdir, “Xətai” təxəllüsü ilə Azərbaycan dilində közəl şeirlər yazır, öz eşqini, istəyini, vətən məhəbbətini incə, lirik şeirlərlə dilə gətirir, təriqət ideyalarını şeir dili ilə təbliğ edir.

Tarixi şəxsiyyət və hadisələrdən, qədim toponim və etnonimlərdən bəhs edilərkən, bəzən onların bədii-etimoloji təhlili də verilmişdir. Bunların bir qismini elmi baxımdan da ağılabatan saymaq olar. Bəzən “Xəta” tayfa adı ilə bağlı izah edilən “Xətai” təxəllüsü İsmayılın öz dilində müəllif tərəfindən belə mənalandırılmışdır: “Mirzə Əli, mən anadan olanda dünyaya yox, xətalər içinə düşmüşəm. Bunu hamı bilir. Amma həmişə mənə bir hikmətli səs deyir ki, bu xətalərin hamısından çıxacağısan. O xəta sözü təleyimdə yox, gələcək ləqəbimdə qalacaq”. Xətainin sözlərn onun öz təleyini həqiqətə uyğun səciyyələndirir.

F. Kərimzadə Şah İsmayılı bir sıra mənəvi keyfiyyətlərini (elə keyfiyyətlər ki, onların yoxluğu bəşəriyyətə indi də bəlalər gətirir) yüksək səviyyədə əks etdirə bilmişdir.

Şah İsmayıl rüşvətin, rüşvətxorlurun, əliəyriliyin, vətənsizliyin, əqidəsizliyin düşmənidir. O, ölkənin qazısı və sədri Məhəmməd Kaşini, “biz rüşvəti dara çəkməliyik”, – deyə aldığı rüşvətlə – qızıl pullarla birlikdə asdırır, bu murdar pulları yoxsulların zəhmətilə qazanılmış xəzinə pullarına qarışdırmağı rəva bilmir. Məhəmməd Kaşinin xəyanətini aşkar edən kimi, sayıq olmadıqları üçün son dərəcə sədaqətli məsləkdaşı Hüseyn bəy Lələni əmiri-üməra Dədə bəyi qorçubasılıqdan dərhal azad edir. Ölkənin müxtəlif yerlərindən, müx-

təlif tayfalarından – Qacarlar, Bayandurlar, Bəyduşlular, Zülqədərilər, Şamlılar, Təkəllilər, Bayatlar, Ustaçlılar arasında gəlib qızılbaşlara qoşulan Dədə bəy, Qara Piri bəy Qacar, Şeyx Nəcməddin Gilani, Zəkəriyyə Keçəçi, Əbdü bəy, Dəli Dovraq kimi aqıllı, igid, təcürri adamlara arxalanır, onlarla məsləhətləşir, lakin onların heç bir yanlış hərəkətinə, səhvinə güzəşt etmir, göz yummur. Ən yaxın məsləkdaşlarını ölkənin ən təhlükəli mövqelərində yerləşdirib, o yerlərin hakimi təyin edir, qalalar tikdirir, ölkənin müdafiə qüdrətini daim artırır. Əqidəsizlik, gündə bir padşaha qulluq göstərməyi üstündə Xorasanın məşhur qazısını dar ağacından asdırır.

İsmayıl eyni zamanda mehriban və qayğıkeşdir. Murada qayğısı, Taclıbəyimə, Bəhrüzəyə məhəbbəti, Bağdadda tapdığı kənizləri Səkinəyə mehribanlığı, necə olur-olsun onu saraltmaq çəhdi şahın xarakterinin insani cizkilərini əks etdirir. Lələni böyük vəzifədən götürsə də, unutmur, halını soruşur, qəlbinə dəyib-dəymədiyini bilmək istəyir; ümumi əqidə uğrunda mübarizədə öz sərtliyinə bəraət qazandırsa da, heç kəsin əməyini itirmir. “Vətəni qoruyurlar, vətən olar” – deyən Şah İsmayıl özü bu müdrik kəlamının ən ardıcıl icraçısı kimi fəaliyyət göstərir.

Çaldıran döyüşündə çox ibrətəmə bir əhvalat təsvir edilmişdir. Bayazid elində üsyan edən şiələrə divan tutulur və onların doqquz nəfəri güclə qaçıb Təbrizə - uğrunda canlarını fəda etdikləri şah pənah gətirirlər. Ənam gözlədikləri halda, şah dərhal onların əl-qolunu bağladır və dara çəkilmələrini əmr edir. Heç kəs onu bu fikirdəni daşındıra bilmir. Qərarının düzgünlüyünü yalnız o özü başa düşür: “Axı bu fərarilərə, doğma torpaqlarını qoyub qaçanlara bundan əskik cəza versə, onda Xorasandan da, Bağdaddan da onun dili bir, qanı bir qardaşları qaçıb gələr. Yurd, torpaq özgülərə qismət olar. Nə vaxta qədər bu millət öz canının qorxusundan vətəninə, torpağını atıb qaçacaq... Mən hələ fərman verməliydim ki, onların meyitlərini da aparıb gəldikləri torpağa basdırsınlar”. Vətən və millət, doğma torpaq nəminə ən ədalətli hökmdar və tarix boyu unudulmamalıdır!

Şah İsmayıl müdrik, hazır cavab və təcürriyədir. Şeybani xa-

nın yüsür təsbeh və dərviş köşkülü göndərməklə onu təhqir etmək istədiyini başa düşən kimi, Bayaziddə şahzadələrin çəkişməsinə, Bağdadın və Şirazın yenidən alınmasını əsas tutaraq, dərhal onunla qəti döyüşün yetişdiyini qərarlaşdırır. Şeybani xanla döyüşdə incəsənətin gücündən istifadə edir. Özünü peyğəmbərin xəlifəsi hesab edən bu qoca və qəddar hökmdarı Sultan Məhəmmədin çəkdiyi “Ov səhnəsi” tablosunun süjetinə uyğun bir taktika ilə məhv edir. O, sakit və ağıllı qonşulara hörmət edir, onu vadar etməyincə qardaş qanı tökmək istəmir.

Son döyüşdə şahın igidliyi, düşmənin güclü sərkərdələrini qılıncla doğraması, ağır toplar və tüfənlər qarşısında, qeyribərabər döyüşdə cəsəreti, hiylə və firılğağa əl atmadan böyük rəşadətlə, mərdliklə açıq döyüşə girməsi onun qüdrətli bir dövlət başçısı, gözəl bir şair olmaqdan əlavə, həm də həqiqi bir qəhrəman, sərkərdə olduğunu göstərir.

Şah İsiayılın mühüm keyfiyyətlərindən biri də yüksək sənət adamlarını qiymətləndirməsi, himayə etməsi, onlar üçün şərait yaratmasıdır. O, Sultan Məhəmməd, Behzad, Fransisko kimi rəssam və nəqqaşları, Həbib, Qurbani kimi söz, saz ustalarını ətrafına toplayır, onlara qayğı göstərir, bərk ayaqda onların düşmən əlinə keçməməsi üçün tədbirlər görür. Şairlər məclisində şəxsən iştirak edir, Həbib, Kişvəri, Süruri, Şahi, Tüfeyli, Matəmi, Nəqqaş kimi sənətkarları dinləyir, öz şirin bayatları, Qurbaninin xalq ruhundan süzülüb gələn qoşmaları ilə onlara istiqamət verməyə çalışır, Qurbanini nümunə gətirməklə, daha sadə, daha xəlqi bir dildə yazmağa çağırır. Onu da qeyd edək ki, romanın “Çaldıran döyüşü” hissəsində ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq Qurbaninin obrazı yaradılmışdır. Müəllif Qurbani yanğısını, Qurbani sözünün qüdrətini, Qurbani sazının təsirini çox gözəl əks etdirə bilmişdir.

M.Arif vaxtilə yazırdı: “Oxucular bizdən xalqımızın tarixini və müasir həyatını bütün ictimai, milli, psixoloji keyfiyyətləri ilə əks etdirən real, canlı, tipik xarakterlər tələb edirlər: xalqımızın mədəni inkişafını özündə əks etdirən məharətlə ümumiləşdirilmiş cazibədar surətlər tələb edirlər...” Bizə elə gəlir ki, F.Kərimzadə yazıçıların qarşısında duran bu cür tələblərə diqqət və məsuliyyətlə yanaşmış, tipik xarakter-

lər, cazibədar obrazlar yaratmış, İsmayılın mühitini göstər-mək üçün dövrün bir sıra hakimlərini - Sultan Yaqub, Bəy-sunqur, Rüstəm Mirzə, Gödək Əhməd, Fərrux Yasar və baş-qalarının ictimai-siyasi mövqeyini əks etdirən tarixi-bədii ic-mallar verməli olmuşdur.

Romanda Uzun Həsənin bir sıra tarixi xidmətlərinin təsviri və görkəmli Ağqoyunlu sərkərdəsinə müəllif münasibəti rəğ-bət doğurur. Bu nəhəng adam öz ağı, bacarığı, hakimlik və sərkərdəlik qabiliyyəti ilə yaddan çıxmır. O öz qılıncının qüdrəti ilə “Dərbənddən başlamış Bağdada, Diyarbəkrdən tut-muş Xorasana qədər” böyük bir ərazidə Azərbaycan torpaqla-rını birləşdirmiş, güclü Ağqoyunlu sultanlığı yaratmaqla Sə-fəvilərin böyük arzusu üçün zəmin hazırlamışdır. Uzun Həsə-nin uğurlarında anası Sara xatunun - azərbaycanlı ilk diplomat qadının böyük rolu vardır. Sara xatun əsl el anası kimi, ağıllı məsləhətləri ilə oğluna və bütün Ağqoyunlulara yol göstərir. Əmir Teymurun nəvəsi Əbu Səidlə görüşü, diplomatik söhbət-ləri onun siyasi işlərdən yaxşı baş açdığını sübut edir.

Uzun Həsənin Trabzon hakiminn qızı Dəspinə xatundan (Feodoradan) olan qızı Aləmşahbəyim - Şeyx Heydərin arva-dı, İsmayılın anası - ağıl və gözəllik, mənəvi saflıq timsahdır. Aləmşahbəyim büllur kimi saf, bənövşə kimi kövrək, qızılgül kimi pak və lətifdir. “Çaldıran döyüşü”ndə bu cür xüsusi-yətlər Taclıbəyimin, Bəhrüzə xanımın simasında davam etdi-rilmişdir. Tacının cəsarəti, at çapma, qılınc vurma qabiliyyə-ti Şah İsmayıl ordusunda döyüşən qadınların nümunəsi kimi unudulmazdır.

Romanda ən çox yadda qalan obrazlardan biri Hüseyin bəy Lələdir. Tarixi şəxsiyyət olan Lələ tədbirli hərəkətləri, uzaq-görənliyi, Şeyx Heydər nəslinə sədaqəti ilə oxucunun yadda-sından silinmir. O, İsmayılı bir an gözündən qoymur, onu axı-radək qoruyur. İsmayıla kimdən, haradan xətər toxuna bilər, onu nə gözləyir – bunları əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Rüs-təm Mirzənin qoşunu şəhərləri, qalaları dağıdıb, kütləvi qır-ğınlar təşkil edərək İsmayılı axtardıqları vaxt o, İsmayılı da-ha etibarlı yerlərdə gizləyir. Lələ İsmayılı qorumaq üçün onun oxşarını tapır, Xızırı eyni cür geyindirib qabağa salır,

onu közlənilməz yerlərdə ani nümayiş etdirməklə, həm fanatik müridlərin mübarizə ruhunu gücləndirir, həm də gözlənilən təhlükələrin sovuşmasına nail olur. O, kütləni öz ardınca aparmaq üçün İsmayıl haqqında ağlabatan əfsaiələr uydurur, hətta onun mindiyi ağ atın belə göylərdəi nazil olduğunu söyləyir. Həm də bunları elə ustalıqla edir ki, az qala İsmayıl özü də inanmalı olur. Hür-rün qəbrini açdırarkən Lələnin uydurduğu əhvalat-yuxu qoşuna çox güclü təsir edir. Bütün bunlar Lələnin nə qədər hazırlıqlı, böyük əqidə yolunda necə fədakar olduğunu sübut edir.

Romanın mühüm keyfiyyətlərindən biri də İsmayıla, Səfəvilər hərəkətinə qarşı duran qüvvələrin, tarixi həqiqətə müvafiq şəkildə, çox güclü olduğunu əks etdirə bilməsidir. Uzun Həsəndən sonra bütün Ağqoyunlu hakimləri, Səfəvilərin gələcəyindən qorxaraq, ona düşmən kəsilir, onun ən kiçik pöhrəsini belə məhv etməyə çalışırlar. Fərrux Yasar, Rüstəm Mirzə, Sultan Yaqub kimi hakimlər, Əbih Sultan, Süleyman Bicanoglu kimi sərkərdələr son pöhrəni - İsmayılı məhv etmək üçün açıq, ya gizli şəkildə dəhşətli tədbirlərə əl atırlar. Yenicə taxta çıxmış İsmayıl qərbdə Bayazid, şərqdə Şeybann xai kimi güclü düşmənlərlə üz-üzə gəlir. Onun başqa torpaqlarda gözü olmasa da, ətraf hakimlər qızılbaş süvarnlərinin qılıncından ehtiyat edirlər. İsmayıl onların dəfələrlə göndərdiyi məktub və hədələrdən, təhqiramiz yazılardan sonra onlarla döyüşə girməli olur.

Hakim feodal təbəqəsinin tipik nümayəndəsi kimi təsvir edilmiş Əbih Sultan (Əbih İbrahim) hiylə və qəddarlıq mücəssəməsidir. Bu adamda heç kimə, hətta öz yaxınlarına, öz sinfinin nümayəndələrinə belə insani münasibət, hörmət və ehtiram yoxdur. Qəddarlıq və simasızlıqda müqayisəyə gəlməz bir tipdir. Başını Gödək Əhmədə aparacağı Rüstəm Mirzəni yaraşlıq boynuna baxıb həzz alır. Şeyx Heydərin öldürülməsinin səbəbkarı odur, Şeyxin böyük oğlu Sultanəlini o öldürtdürür, ortancıl oğlu İbrahimi özü qılıncılayır, arvadının məhvinə bais olur. Rüstəm Mirzənin, Gödək Əhmədin həyatına qəsd edir. Bu adamın cinayətlərini saymaqla tükənməz. Əbih Sultan insan cəlladıdır, onun üçün müqəddəs heç nə

yoxdur. Əsas metodu müxtəlif hakimləri toqquşdurub, kim güclüdürsə, onun tərəfində durmaqla özünə yol açmaqdır.

Sufilikdə deyilir ki, hər şey zərrədən, nurdan yaranmışdır. İnsan da belədir. Deməli, insan nurdan yaranmışsa, kamil olmalıdır. Dəhşətli bir şəxs olan Əbih Sultan isə rəzil işlərdə kamildir - zülmətdən yaranmışdır. Doğrudur, romanda Əbih Sultan cinayətlərinin cəzasını alır, lakin elə bil bu cəza bir qədər gecikdirilir və ya oxucu qəzəbinin bir qədər soyuduğu vaxt icra edilir. Əbih Sultan tarixən 1497-ci ildə bir döyüşdə öldürüldüyü halda, müəllif onu 1501-ci ilədək yaşadır. Bu hal bədii ədəbiyyatda ümumən mümkündür, lakin ölümqabağı ona dəhşətli cinayətlərini yeni detallarla daha nifrətamiz xatırlatmaq olardı.

Onu da qeyd edək ki, Əbih Sultanla bağlı bəzi təsvirlərdə müəyyən qədər bayağılıq hiss olunur. Xüsusən onun Gədək Əhmədlə görüşdən əvvəl xacənin gətirdiyi qıza heyvani münasibəti dəfələrlə eşitdiyimiz, oxuduğumuz hadisələri xatırladır. Bu xüsusiyyətləri “Çaldıran döyüşü” “də Sultan Səlim davam etdirir. Son dərəcə əyyaş bir həyat keçirən Sultan Səlim hakimiyyəti ələ alan kimi, atasını zəhərləyir, qardaşlarını və onun övladlarını boğdurur, ölkə daxilində taxt-taca göz dikə bilən qüvvələri məhv edir, Şah İsmayılın dostluq təkliflərini qəbul etmədən böyük və misilsiz qırğın törədir.

“Xudafərin körpüsü” istər öz yazı manerası, istərsə də təhkiyə və dialoqlarının fərdi-üslubi incəlikləri ilə fərqlənən bir dilogiyadır. Hər iki kitab yüksək ideya-estetik keyfiyyətləri, küclü ictimai-siyasi məziyyətləri ilə yanaşı, forma, quruluş, dil xüsusiyyətləri ilə də diqqəti cəlb edir, Obrazların dünyagörüşü, hadisələri dərk etmə və mənalandırma bacarığı, sənətin şirin dili qilə təzələnən tarixi hadisə və faktlar, zənkın bədilik vasitələri oxucunu ruhən və mənən keçmişə - 500 il əvvələ aparır, təsvir edilən dövrün təbii mühitinə, havasına daxil edir. Bu hava romanın dilində bütün detallara çökmüşdür. Romanda rəssam fırçası ilə çəkilmiş mənzərələr saysızdır, İsmayilla, anası Aləmşahbəyimlə, Azərbaycan sərkərdələri ilə, qüdrətli Ağqoyunlu padşahı Uzun Həsənlə, Sara xatunla, Şeyx Heydərlə, şairlər, aşiqlər, rəssamlarla bağlı

epizodlar böyük ustalıq və məharətlə yaradılmışdır. Yumor, simvollar, toponim və etnonimlər, andlar, alqışlar, qarğış və söyüşlər, sərrast dialoqlar, zərb-məsəllər, aforizmlər, lətifə və əhvalatlar tarixiliyi mühafizə edib saxlamaqla yanaşı, tarixi keçmişin təsvirində müəllifə dayaq-dil vasitələri kimi kömək etmişdir. Bunlar keçmişin özündən qaynaq alır, zamanın səciyyəsinə, nəbzinə, nəfəsinə uyğun şəkildə romana daxil edilir. “Ey bu axşamın sahibi, oğlumu sənə talşırıram. Sən onun ağlını qılncı, qılncını ağı kimi iti, baxtını atı kimi yüy-rək, taleyini göylər çırağı kimi işıqlı elə”. “Bu dostluğa dönük çıxsam, qılncıma doğranım, oxuma sancılıım” – tipli cümlələrin çoxunda Dədə Qorqud ifadə tərz, kökü daha qədimlərlə bağlı ifadə formaları ululuq koloriti yaradır. Mövzu ilə, hadisələrin baş verdiyi yüzilliklərlə əlaqədar tarixizmlərə, tayfa adlarına, toponimlərə tez-tez müraciət edilmişdir. İctimai-siyasi və dini terminoloji sözlər, toponim və etnonimlər Uzun Həsən və Şah İsmayıl dövrünün canlı mənzərəsini yaratmaq üçün əməli keyfiyyətə malikdir. Romandan aydın olur ki, müəllif XV əsrin soylarına, XVI əsrin əvvəllərinə məxsus, döyüşən tayfalar, ordular, qalalar, şəhərlər, ölkələr haqqında, döyüş ləvazimatı, geyim və bəzək şeyləri, adət və ənənələr, qanunlar, qaydalar barədə tarixin pərakəndə şəkildə qoyub getdiyi mənbə və materialları diqqətlə araşdırıb öyrənməli olmuş və onları əksərən obyektiv şəkildə saxlamağa, dəqiq və obyektiv qiymətləndirməyə çalışmışdır. Hadisələrin baş verdiyi yerlər, qədim abidə və qalalar elə real, inandırıcı təsvir edilir ki, elə bil, müəllif dəfələrlə o yerlərdə olmuşdur. Keçmişin çox rəngarəng ictimai-siyasi hadisələrinin, məişət məsələlərini, adət və qaydaların, tarixi şəxsiyyətlərin, sənət abidələrinin yaxşılaşma çağırana, humanist yazıçı gözü ilə real təsviri oxucuda yüksək hisslər doğurur. Elə buna görə də əsas mövzudan bəzən uzaqlaşma halları (Sultan Bayqara ilə bağlı təfərrüat-təsvirlər, Qurbani ilə bağlı dastançılıq epizodları və s.) oxucunu bir qədər darıxdırır. Oxucu bu üslubda Şah İsmayıl əzəmətini daha kamil görmək istəyir.

Romanın dili müasir oxucunun estetik tələblərinə uyğundur. İki kitab birlikdə çap olunarkən müəllif izafət tərkiblə-

rinin, terminoloji söz və birləşmələrin, xüsusi adların işlənməsi ilə bağlı bəzi qüsurları aradan qaldıra bilər. Hər obraz yaşına, ictimai və fərdi mövqeyinə, sosial və dini hadisələrə münasibətinə görə danışdırılmışdır. Müəllif tarixi hadisə və obrazları bədii ədəbiyyata gətirərək dilin leksik-frazeoloji, struktur-semantik imkanlarından öz yazı manerasının hüdud və tələblərinə uyğun şəkildə faydalanmışdır.

Bütüi bunlar zəmanət verir deyək ki, “Xudafərin körpüsü” gözəl şair, qüdrətli dövlət başçısı Şah İsmayıl Xətəinin xatirəsinə, 500 il əvvəlki babalarımıza, 500 il əvvəlki mədəniyyət və tariximizə qiymətli hədiyyədir.

Qəzənfər KAZIMOV
Filologiya elmləri namizədi

Fərman Kərimzadə.
Çaldıran döyüşü (roman),
B., “Ağrıdağ”, 2003.

Nəşriyyatın direktoru:	<i>Əziz Ələkbərli</i>
Nəşriyyat redaktoru:	<i>Natıq Abbasov</i>
Korrektoru:	<i>Gülnar Həsənova</i>
Kompüterdə yığdılar:	<i>Ruhəngiz Əfəndiyeva</i> <i>Samirə Əlihüseynova</i> <i>Xalidə Şəmmədova</i>
Kompüter tərtibçisi və texniki redaktoru:	<i>Baxşəli Süleymanov</i>

Yığılmağa verilmiş 20.05.2003-cü il. Çapa imzalanmış
08.08.2003-cü il. Kağız formatı 60X84 1/16. Kağız №1. Həcmi 20.5
ç/v. Sifariş № . Tirajı 1.000. Qiyməti: müqavilə ilə.

Kitab “Qızıl Şərq” icarə mətbəəsində
□ azır diapozitivlərdən çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı, H. Aslanov küçəsi, 80.